

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

7. ÉVF. 3-4. SZÁM

BUDAPEST

1964

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYÖZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság
elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő), VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции: Будапешт, II. Будап. Ласло ул. 1—3.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office: Budapest II. Buday László u. 1—3.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, P. O. B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

A. M. Vosztrikova : A perspektivikus népesség-előreszámítások feladatai és módszerei a Szovjetunióban	361
Dr. Szabady Egon : Születésszámunk nemzetközi és történeti megvilágításban	373
Dr. Acsádi György : A női termékenység néhány kérdése	384
Dr. Klinger András : A differenciális termékenység újabb alakulása ...	394
Dr. Tamásy József : A magyar családok nagysága és összetétele	409
Dr. Millényi Károly : A művi vetélések demográfiai jelentősége	419
Dr. Dányi Dezső : Népesedéspolitikánk és a születések	429
Dr. Andorka Rudolf : A születésszám alakulásának gazdasági hatásai ...	442
Valkovics Emil : A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkről	451
Tekse Kálmán—dr. Theiss Ele : Magyarország népességének reprodukciója	459
Dr. Szabady Egon : Magyarország jövőbeli népességi perspektívái	468

FIGYELŐ

Hírek	478
A KSH Népeségtudományi Kutató Csoport kiadványai	484
A Nemzetközi Családtervezési Szövetség londoni konferenciája (dr. Millényi Károly)	486
VII. Nemzetközi Antropológiai és Etnográfiai Kongresszus Moszkva, 1964. VIII. 3—10. (Tekse Kálmán)	489
Kerekasztal értekezés az izolátum-kutatás demográfiai és humánbiológiai kérdéseiről (dr. Miklós Endre)	491

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Population Studies	494
Population	496
The Milbank Memorial Fund Quarterly	499
Population Index	501
Population Review	502
Demografie	505
Stanovništvo	508
Studia Demograficzne	510

KÖNYVEK

<i>Whelpton, H.—Kiser, C.</i> : A termékenységet befolyásoló szociális és lélektani tényezők (M. K.)	511
A népesedési válság és a világ tartalékainak felhasználása. Szerk.: <i>Mudd, S.</i> The Hague, 1964. (T. K.).....	512
<i>Sawvy, A.</i> : A születések megelőzése. Paris, 1962. (V. E.)	513
A népesedési dilemma. Szerk.: <i>Hauser, P. M.</i> 1964. (A. R.).....	515
<i>Vincent, P.</i> : Kutatások a biológiai termékenység köréből; sokgyermekes családok sokaságának vizsgálata. Paris, 1961. (Th. E.)	517
<i>Bouthoul, G.</i> : A túlnépesedés. Paris, 1964. (V. E.)	519
TANULMÁNYOK ÉS FOLYÓIRATCIKKEK	
<i>Gille, H.</i> : Az újabb termékenységi trendek nemzetközi áttekintése. Princeton University Press, 536 p. kötetben 17—34. p. (T. K.).....	520
<i>Pressat, R.</i> : Újabb irányzatok a nyugat-európai termékenységben. International Population Conference New York, 1961. I. kötet. (A. R.)	521
<i>Johnson, G. Z.</i> : Az európai országok differenciális termékenysége. Princeton University Press, 536 p. kötetben. (T. K.)	522
<i>Duncan, O. D.—Hodge, R. W.</i> : A differenciális natalitás vizsgálata kohorsz-módszerrel. International Population Conference New York, 1961. I. kötet. (B. L. Á.)....	523
<i>Henry, L.</i> : Néhány adat a természetes termékenységről. <i>Eugenics Quarterly</i> , 1961. No. 2. (H. L.).....	523
<i>Tietze, C.</i> : A szoptatás hatása a megtermékenyülési valószínűségekre. International Population Conference New York, 1961. II. kötet. (R. S.)	524
<i>Potter, R. G. Jr.</i> : A termékenység szabályozásának néhány fizikai tényezője az Egyesült Államokban. International Population Conference New York, 1961. I. kötet. (A. R.)	525
<i>Kontsek, B.</i> : Művi vetéléseink eredményei és tanulságai. <i>Magyar Nőorvosok Lapja</i> , 1964. 4. (M. K.).....	525
<i>Bánk E.</i> : Perorális anticoncipienssel szerzett tapasztalatok. <i>Magyar Nőorvosok Lapja</i> , 1964. 4. (M. K.).....	526
<i>UEDA, M.</i> : Japán családok és háztartások. International Population Conference New York, 1961. I. kötet. (R. S.).....	526
<i>Freedman, R.</i> : Amerikai vizsgálatok a termékenységet befolyásoló tényezőkről. International Population Conference New York, 1961. I. kötet. (B. L.)	527
<i>Sawvy, A.</i> : A népesség növekedése és a munkatermelékenység. International Population Conference New York, 1961. II. kötet. (A. R.)	528
<i>Deveaux, A.</i> : A szociális fejlődés statisztikai vizsgálata a Közös Piac országaiban és néhány más európai országban, különös tekintettel a családi pótlékra. <i>Information Statistiques</i> . 1963. No. 1. (B. L. Á.)	529
<i>Godefroy, J.</i> : Törvénytelen születések Hollandiában. International Population Conference New York, 1961. II. kötet. (H. L.).....	529
<i>Campbell, A. A.—Whelpton, P. K.—Tomasson, R. F.</i> : Az amerikai feleségek által várt szülések számának megbízhatósága. International Population Conference New York, 1961. I. kötet. (A. R.).....	531

Utánnymás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>А. М. Вострикова</i> : Задачи и методы перспективных прогнозов численности населения в Советском Союзе	361
<i>Д-р Эгон Сабади</i> : Коэффициент рождаемости в Венгрии в международном и историческом аспекте	373
<i>Д-р Дьердь Ачади</i> : Некоторые вопросы плодовитости женщин.....	384
<i>Д-р Андраш Клиндгер</i> : Новые моменты в динамике дифференциальной плодовитости	394
<i>Д-р Йозеф Тамаш</i> : Величина и состав семей в Венгрии	409
<i>Д-р Карой Мильтени</i> : Демографическое значение искусственных абортов	419
<i>Д-р Деже Дани</i> : Венгерская демографическая политика и рождаемость	429
<i>Д-р Рудольф Андорка</i> : Экономическое воздействие динамики численности рождений	442
<i>Эмиль Валкович</i> : Общественно-экономические факторы воздействующие на частоту рождений	451
<i>Кальман Текше</i> — <i>Д-р Эде Теисс</i> : Воспроизводство населения Венгрии	459
<i>Д-р Эгон Сабади</i> : Прогнозы будущего населения Венгрии	468

ОБОЗРЕНИЕ

Известия	478
Публикации Демографической Научно-исследовательской группы ЦСУ Венгрии	484
Лондонская конференция Международной федерации по планированию семьи. (<i>Д-р Кароль Мильтени</i>)	486
VII. Международный конгресс по антропологии и этнографии. Москва, 3—10 августа 1964 года. (О некоторых демографических проблемах, затронутых на конгрессе) (<i>Кальман Текше</i>)	489
Совещание за круглым столом о демографических и гуманно-биологических исследованиях резерватов. (<i>Д-р Эндре Миклош</i>)	491

ЛИТЕРАТУРА

Обзор демографических журналов

1. Пополейшин Стадиз	494
2. Популасион	496

3. Дэ Милбенк Мемориел Фанд Квартерли	499
4. Пополейши Индекс	501
5. Пополейши Ривю	502
6. Демографие	505
7. Становиштво.....	508
8. Студия Демографичне	510
Книги	511
Исследования и журнальные статьи	520

Перепечатка разрешается только с указанием источника

*ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ У ОБОЗРЕНИЯ
СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ*

CONTENTS

PAPERS

<i>A. M. Vosztrikova</i> : Tasks and Methods of Long-range Population Projections in the Soviet-Union	361
<i>Dr. Egon Szabady</i> : International and Historical Aspects of Our Birth Number....	373
<i>Dr. György Acsádi</i> : Some Questions of Female Fertility.....	384
<i>Dr. András Klínger</i> : Recent Tendencies in Differential Fertility.....	394
<i>Dr. József Tamásy</i> : Size and Composition of the Hungarian Families.....	409
<i>Dr. Károly Miltényi</i> : Demographic Significance of Induced Abortions.....	419
<i>Dr. Dezső Dányi</i> : Our Population Policy and Births.....	429
<i>Dr. Rudolf Andorka</i> : Economic Impact of the Development of the Number of Births	442
<i>Emil Valkovics</i> : Socio-economic Factors Influencing Birth Frequency.....	451
<i>Kálmán Tekse—dr. Ede Theiss</i> : Reproduction of Hungary's Population.....	459
<i>Dr. Egon Szabady</i> : Future Population Perspectives in Hungary.....	468

CHRONICLE

News	478
Publications of the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office	484
International Planned Parenthood Federation Fourth Conference of the Region for Europe Near East and Africa (<i>dr. Károly Miltényi</i>)	486
Seventh International Congress of Anthropology and Ethnography Moscow, 3—10 August 1964. (Some demographic issues) (<i>Kálmán Tekse</i>).....	489
Symposium of the Demographic and Human-Biological Problems of the Research of Isolated Areas (<i>dr. Endre Miklós</i>)	491

REVIEWS

Review of Demographic Journals

Population Studies	494
Population	496
The Milbank Memorial Fund Quarterly.....	499
Population Index	501
Population Review.....	502

Demografie.....	505
Stanovništvo	508
Studia Demograficzne	510
<i>Books</i>	511
<i>Papers and articles</i>	520

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A PERSPEKTÍVIKUS NÉPESSÉG-ELŐRESZÁMÍTÁSOK FELADATAI ÉS MÓDSZEREI A SZOVJETUNIÓBAN¹

A. M. VOSZTRIKOVA

A perspektívikus népességszámításoknak a Szovjetunióban mindig nagy figyelmet szenteltek. Már a szovjethatalom első éveiben végeztek számításokat az 1920—1941. évi népességszámokra vonatkozóan nemek és kor szerinti bontásban. Néhány évvel később az 1926. évi népszámlálás adatai alapján hajtották végre a Szovjetunió népességének perspektívikus előreszámításait. Elvégezték az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság népességének előrebecslését a második ötéves tervre és hosszabb időszakra vonatkozóan. A lakosság perspektívikus előreszámításainak módszertanát és ezek eredményeit Sz. G. Sztumilin, B. V. Babünin, M. V. Ptuha, az utóbbi években pedig V. N. Sztarovszkij ismertették munkáikban.²

Megállapítható, hogy a húszas években végzett számítások eredményei helyesnek bizonyultak, amennyiben a népesség tényleges számának eltérései a számított adatoktól nem voltak jelentősek. Így pl. az Sz. G. Sztumilin által közzétett és a húszas évek elején végzett hosszú időszakra vonatkozó előrebecslés az 1939. évi népszámlálás alapján helyesbített 1938. évközepe tényleges népességszámtól mindössze 3,5%-kal tért el.

Az említett években végrehajtott népesség-előreszámítások bepillantást engedtek a távoli jövőbe és a szocialista gazdaság fejlődésének kezdetén megmutatták a munkaerőmérleg perspektíváit, lehetővé tették az írástudatlanság felszámolása és az elemi iskolai oktatás általános bevezetése reális programjának kidolgozását stb.

Az 1939. évi népszámlálás eredményeit a második világháború kitörése miatt nem lehetett elég széleskörűen felhasználni a népesség-előreszámításokban, bár az ország várható népességszámát a háború alatt is kiszámították.

A háború utáni időszakban, amikor a népgazdaság helyreállítása és továbbfejlesztése volt a feladat, a perspektívikus népességszámra vonatkozóan részletes számításokat végeztek. Az előreszámítások kiinduló pontjául, a népesség kor és nem szerinti összetétele meghatározásának alapjául az ország

¹ Zadaci is metodü perspektivnüh iszesiszlenij naszelenija v SzSzsZR.

² Sz. G. Sztumilin: A munkacserő-gazdálkodás problémái. 1957. 37—50. p.; B. Babünin: Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság Tervhivatalának Értesítője, 1926. évi 23—24. sz. 20—33. p.; Ptuha: Hozzászólás, 1928. évi 8. sz. 315—332. p. „A statisztika és a népgazdaság” II. rész; M. V. Ptuha: Tanulmányok a népességi statisztikából, 1960, 441—452. p.; V. N. Sztarovszkij: Vesztnik Akademii Nauk SzSzsZR, 1960. évi 2. sz., 1962. évi 5. sz.

felőtt (18 éves és ennél idősebb) lakosságát felölelő választási statisztika, valamint a városokban és városi jellegű településeken vezetett lakónyilvántartó könyveknek a (18 éven aluli) gyermekekre és a fiatalokra vonatkozó bejegyzései és a falusi szovjeteknek a lakosság kor és nemek szerinti összetételére vonatkozó beszámolóit szolgálták. Bizonyos mértékig felhasználták az 1939. évi népszámlálás adatait az 1939-ben és az azt követően beállott változások figyelembevételével, továbbá a születések, halálozások, a népesség vándormozgalmának stb. adatait.

A perspektívikus népességszámnak és azon belül az egyes népességek kategóriák létszámának meghatározása jelenleg a népességstatisztika egyik legfontosabb fejezete a Szovjetunióban. Megállapítják a Szovjetunió, a szövetségi köztársaságok és gazdasági körzetek népességszámát; a lakosság megoszlását városi és falusi népességre; a munkaképes korú népesség számát; a gyermekek, fiatalok és idős népesség számát; valamint a népesség születésének, halálozásának és természetes szaporodásának előrelátható színvonalát.

A távlati számítások szükséges kiinduló adatai a következők: a népesség megoszlása városi és falusi lakosságra nemek és korévek szerint a tervidőszak kezdetén, a tervidőszakot megelőző évekre vonatkozóan a korszakos halálozási és a nők korszakos születési arányszámait. Ezenkívül a számításokhoz felhasználják a faluból a városokba, az egyik szövetségi köztársaságból vagy gazdasági körzetből a másikba történő tervezett vándorlás (belső vándorlás) adatait, valamint a városi és falusi népesség számának várható változásait a falusi településeknek városokká történő átalakításával kapcsolatban.

A szovjet népességstatisztikának rendelkezésére áll az év folyamán meghaltak száma 0—100 évig korévenként és a „100 évnél idősebbek” korcsoportjára, valamint az év folyamán születettek nemek szerinti száma országosan, szövetségi köztársaságonként, területenként és egyes nagyobb városok szerint. Ezek az adatok a születések és a halálozások teljeskörű nyilvántartásának alapszámak.

Ahhoz, hogy megkapjuk az ország népességének teljes számát, nemek és kor szerinti bontásban a folyó év kezdetére (a külső vándorlásoktól eltekintve), elegendők az alábbi adatok: a lakosság kor és nemek szerinti összetétele az előző év elején, a meghalt férfiak és nők száma korévenként, az előző években született fiú- és lánygyermekek száma és a közülük ugyanazon évben meghaltak száma.

A városi és falusi népesség nemek és kor szerinti kiszámításánál szövetségi köztársaságonként vagy gazdasági körzetenként figyelembe veendő az év folyamán az egyik helységről a másikba költöző személyek száma. Ezeket az adatokat elsősorban a népesség vándormozgalmának nyilvántartásával biztosítják. A népesség vándormozgalmi adatainak statisztikai feldolgozása nemek és kor szerint történik, ami lehetővé teszi a vándorló népesség nem és kor szerinti összetételének ismeretét. Ezek az adatok azonban nem teljesen pontosak és — elemzésük alapján — bizonyos módosításra szorulnak.

Számításba kell venni ezenkívül a városi lakosság számának növekedését és a falusi népesség számának csökkenését, a falusi jellegű településeknek az ipar fejlődése vagy igazgatási jelentőségük emelkedése miatt várossá tör-

tént átszervezésével kapcsolatban. A városi településsé alakult falusi helységek népességszámának meghatározásához a falusi szovjeteknek az év eleji népességszám nemek és kor szerinti összetételére vonatkozó beszámolójának adatait használják fel. E beszámolót évente állítják össze a helyi szovjetek gazdaságonkénti nyilvántartó könyvei és jegyzékei alapján. Az állandó lakosság nyilvántartási könyveit és az ideiglenesen bejelentettek jegyzékeit a Szovjetunió egész területén minden lakott helyen vezetik. Az említett dokumentumok feldolgozása útján nyert adatokat a falusi népességre vonatkozó legkülönbözőbb demográfiai számításokban felhasználják.

A fentemlített adatokat felhasználják a népszámlálások közötti időszak népessége nemek és kor szerinti összetételének kiszámításánál; e számításokat az év eleji állapotnak megfelelően elvégzik a Szovjetunióra és a szövetségi köztársaságokra vonatkozóan. Speciálisan tervezési célokra készülnek ilyen számítások nagy gazdasági körzetek szerint is.

A népesség nemek és kor szerinti összetételének adatait a tervező és gazdasági szervek széles körben felhasználják a népgazdasági terv egyes fejezetei teljességének ellenőrzésére és kiinduló bázisként a jövőre vonatkozó tervfeladatok összeállításánál. A népesség nemek és kor szerinti összetétele ugyancsak fontos eleme a perspektivikus népesség-előreszámításoknak. A népesség nemek és kor szerinti összetételén kívül — mint erre már fent utaltunk — szükség van a maghaltak számára is nemek és korévek szerint. Ezeket az adatokat a statisztikai szervek a halotti bizonyítványok évenkénti feldolgozásával kapják meg.

A népesség egyes korcsoportjainak halandósága egymástól lényegesen eltérő. Csökkenésének mértéke szintén nem egyforma. Így pl. 1000 újszülöttre egyéves korig 1960-ban 35, 1961 és 1962-ben 32, 1963-ban 30,9 haláleset jutott. 1960—1961-ben ezer ötven aluli között 9,9, ezer 10—14 éves között 0,7, ezer 40—44 éves között 3,7 haláleset történt stb.

A háború előtti (1938—1939) időkkel összehasonlítva az ötven aluliak halandósága a Szovjetunióban 7,7-szeresére, az 5—10 éves korúaké 5,5-szörösére, a 10—15 éves korúaké pedig (a halandóság e korcsoportban a legalacsonyabb) 3,7-szeresére csökkent. A 15—25 éves korú fiatalok halandósága ugyanezen időszak alatt 2,5-szeresére, a népesség legidősebb korosztályaiban felére vagy ennél valamelyest kisebb mértékben csökkent. A forradalom előtti időkkel összehasonlítva a halandóság csökkenése még jelentősebb.

A népesség nyers halálozási arányszáma az 1963. évben 7,2 ezrelék volt, azaz a forradalom előttihez (1913) viszonyítva négyszeresére, a csecsemőhalandóság pedig 8,7-szeresére csökkent.

A népesség halandóságának minden korévben bekövetkezett nagyarányú csökkenése következtében a Szovjetunió dolgozóinak várható átlagos élettartama a forradalom előttihez képest több mint kétszeresére nőtt és az 1960—1961. évben 70 évet tett ki a cári Oroszországban tapasztalt 32 évvel szemben.

Mint ismeretes, a várható átlagos élettartam mutatója csupán halandósági táblák összeállítását útján számítható ki. E táblák az egyes korosztályok halandóságát, a továbbélési valószínűségeket, az életben levők számát, az átlagos élettartamot stb. jellemző számított mutatókat tartalmazzák. Az életben levők számát felhasználják a perspektivikus számításokhoz szükséges

továbbélési valószínűségek kiszámításához. Ezen valószínűségek lehetővé teszik a bizonyos korban levők közül minden soron következő évben előreláthatólag elhalók számának kielégítő pontosságú meghatározását. A népesség teljes halandósági tábláit — azaz a 0—100 évig terjedő egyes korévek mutatóit — összeállították a Szovjetunióra és a szövetségi köztársaságokra, a gazdasági körzetekre, Moszkvára és Leningrádra, valamint néhány területre. A táblákat az 1959. január 15-i népszámlálásnak a népesség nemek és kor szerinti összetételére vonatkozó kiinduló adatai, valamint az 1958—1959. évben meghaltak nemek és kor szerinti megoszlása alapján számították ki. A népszámlálások közötti években rövidített halandósági táblákat állítanak össze. E táblákban az 5 éven aluli gyermekekre vonatkozóan minden évre, a továbbiakban pedig 5 évenként, azaz a 10 évesekre, a 15 évesekre stb. számítják ki a mutatókat. Egyes esetekben a népszámlálások közötti időszakban teljes halandósági táblákat is készítenek.

A továbbélési valószínűségeket a halandósági táblából a következő korban életben levők számának (l_{x+1}) az adott korban élők számával (l_x) történő osztásával kapjuk, azaz

$$p_x = \frac{l_{x+1}}{l_x}$$

Például a halandósági táblák és a városi népesség átlagos élettartama szerint az ötéves (x év) életben levő fiúk száma az eredetileg született évjárat 100 ezer főjéből 94 347 fő, a hatéveseknél ($x+1$ év) pedig 94 237 fő. Az 5 éves, azaz az 5 évtől 6 éves korig továbbélő fiúk továbbélési valószínűsége

$$p_5 = \frac{l_6}{l_5} = \frac{94\,237}{94\,347} = 0,99883$$

Igy nyerik a férfiak és nők minden egyes korévnek megfelelő továbbélési valószínűségeit. A halandósági táblákból számított továbbélési valószínűségek az egyik koréből a másikba történő átlépésnél jelentkező továbbélést jellemzik a táblák összeállítása időszakának megfelelő halandósági viszonyok mellett. A gazdasági viszonyok javulásával és az egészségügyi ellátás fejlődésével azonban a halandóság a jövőben is csökkenni fog, különösen jelentős mértékben a lakosság néhány korcsoportjában.

A Szovjetunió Kommunista Pártja programja a betegségek megelőzése és erőteljes csökkentése, a tömeges járványos megbetegedések felszámolása, az élettartam további növekedése érdekében széleskörű intézkedéseket irányoz elő. A szovjet állam, mely fennállásának első napjaitól bevezette a lakosság ingyenes orvosi ellátását, a világon elsőként vállalta magára a dolgozók egészségvédelmének és egészségügyi helyzetének megjavítását. A szociális, gazdasági és egészségügyi intézkedések egyre szélesedő rendszere biztosítja az SZKP programjából kitűzött feladatok teljesítését.

A népesség számának hosszútávú előrebecslésénél figyelembe veszik a halandóság lehetséges csökkenését, következőképpen növekednek a továbbélési valószínűségek. Növekedésük mértékét csupán a halálokok és azon körülmények gondos tanulmányozásával lehet meghatározni, amelyek között ezen okok hatása a jövőben csökkenni fog (például a gyermekeknél fellépő tüdőgyulladás, a csecsemőkori megbetegedések, a felnőtteknél a szív és érrendszeri megbetegedések stb. elleni harc további sikerei stb.).

Amennyiben rendelkezésre áll a népesség nem és kor szerinti összetétele, valamint minden egyes korosztály továbbélési valószínűsége, az ún. „koreltolás” segítségével megkaphatjuk a népesség számát egyes korévek szerint a távlati időszak minden soron következő évében. Ez a „koreltolás” a következő séma szerint történik (a számok példaszzerűek):

1. A népesség számának megállapítása korévenként
 Установление численности населения по возрастам
 Determination of the Number of Population by Ages

Korév (1)	Továbbélési valószínűsége (2)	A népesség száma az év elején (3)			
		1962	1963	1964	1965 stb.
0	0,98065	6100			
1	0,99472	5970	5982		
2	0,99737	5700	5938	5950	
3			5685	5922	5934
4				5675	5911
5					5668
...					
99					
1. 100 éves és idősebb					
2. Összesen					

По горизонтали: (1) Возраст; (2) коэффициенты дожития; (3) численность населения на начало года.

По вертикали: 1. 100 лет и более; 2. всего.

Heading: (1) Age; (2) probabilities of survival; (3) number of population at the beginning of the year.

Lateral text: 1. Aged 100 years and more; 2. total.

Ha megszorozzuk minden egyes korév létszámát az illető korév megfelelő továbbélési valószínűségével³, megkapjuk minden korév népességének várható számát (a legfiatalabb korosztályon kívül) a távlati időszak minden évre vonatkozólag.

Amint e példából látható, az 1 évnél fiatalabb gyermekek száma 1962 elején 6100 fő volt; 1965 elejére ezek betöltik harmadik évüket, de közülük ezt a kort csupán 5934 fő éri el; az 5970 egyéves korú gyermek közül 4. életévét 5911 éri el és így tovább.

A legfiatalabb korcsoportok azokkal a gyermekekkel töltődnek fel, akik a jövőben fognak megszületni. Ezért meg kell oldani a másik feladatot: a jövőben születendők számának meghatározását. A nyers születési arányszám a szülőképes korú (15—49 éves nők) állományától, valamint a korszpecifikus termékenység színvonalától (egy naptári év folyamán születettek száma az anya életkora szerint 1000 azonos korú nőre számítva) függ. A korszpecifikus termékenység évenkénti vagy két egymást követő évre vonatkozó színvonalának tényleges adatait a születetteknek az anya életkora szerinti megoszlása alapján számítják ki.

A születési arányszám különböző mutatóit az anya életkora szerint a következő adatok szemléltetik:

³ 6100 · 0,98065 = 5982, majd 5982 · 0,99472 = 5950, továbbá 5950 · 0,99737 = 5934 stb.

2. A kor szerinti születési arányszámok alakulása
 Динамика коэффициентов рождаемости по возрасту
 Age Specific Fertility

Korcsoport (év) (1)	1000 megfelelő korú nőre jutó születések száma (2)				
	1938—1939	1957—1958	1958—1959	1960—1961	1961—1962
15—49	139,5	86,9	88,7	90,6	87,2
1. ebből:					
—25	121,4	90,8	103,2	119,1	115,7
25—29	230,6	166,7	164,8	160,7	155,8
30—34	183,5	116,4	110,1	110,0	105,2
35—39	131,7	66,8	66,6	60,7	56,4
40—44	68,1	24,7	24,1	23,5	22,7
45—49	19,0	5,7	5,0	4,8	3,8

По горизонтали: (1) Возрастные группы (годы); (2) число родившихся на тысячу женщин соответствующей возрастной группы.

По вертикали: 1. Из них.

Heading: (1) Age group; (2) number of births per 1000 women in the corresponding age group.

Lateral text: 1. Of which.

Amint a fenti adatokból látható, az 1000 15—49 éves korú nőre jutó születések száma (általános születési arányszám) az 1958—1959. és 1960—1961. években az 1957—1958. évhez viszonyítva nőtt s ezt a növekedést a 25 éven aluli nők szüléseinek növekedése okozta. Ami a 25—49 éves korú nőket illeti, itt a születések csökkentek. A korszpecifikus termékenység az 1961—1962. évben minden korcsoportban csökkent.

A születési arányszámra ható konkrét körülményektől és tényezőktől függően a születési arányszám a jövőben növekedhet vagy csökkenhet a kiindulási időszakhoz viszonyítva. Ez azt jelenti, hogy a korszpecifikus termékenység sem marad változatlan. A nemzetközi statisztikai adatok azt mutatják, hogy minden országban, ahol a születéseket nyilvántartják, egyes időszakokat kivéve a születési arányszám állandóan csökken. Ehhez hozzájárul az iparosodás és a városi lakosság növekedése, a nők foglalkoztatásának növekedése a társadalmi termelésben, az egészségügyi fejlődés és az anya egészségére ártalmatlan fogamzásgátló szerek hozzáférhetősége stb. A születési arányszám csökkenésére valamelyes hatással van a csecsemőhalandóság csökkenése is, minthogy ez nagyobb mértékben teszi lehetővé a megszületett gyermek életbenmaradását és felnevelését.

Az iparilag fejlett országok között a Szovjetunió a magas születési arányszámmal rendelkező országok közé tartozik, azonban a csökkenés tendenciája itt is megtalálható különösen egyes szövetségi köztársaságokban. Ez azonban nem zárja ki a korszpecifikus termékenység bizonyos növekedésének lehetőségét a jövőben az ország egyes vidékein.

Ahhoz, hogy megkapjuk a jövőben születendőek számát, a korszpecifikus születési arányszámokat (jövőbeli változásuk figyelembevételével vagy anélkül) megszorozzuk a megfelelő korú nők évi átlagos számával minden elkövetkező évre. Ezután a születettek kapott számát összegezzük, hogy megkapjuk az összes születendőek számát az összes propagatív korban levő nőre vonatkozóan.

A születések számának megállapítása az egyes évekre az anya életkora szerint a következő séma szerint történik (a számok példászerűek):

3. A születések számának megállapítása

Установление числа рождений
Determination of the Number of Births

Az anya kora (év) (1)	Korspecifikus születési arányszámok (2)	A nők átlagos száma 1962-ben (3)	Az 1962-ben született gyer- mekek száma (4)	A nők átlagos száma 1963-ban (5)	Az 1963-ban született gyer- mekek száma (6)
15	1,19	5080	6	4850	6
16	10,30	4330	45	5075	52
17	22,41	4460	100	4325	97
18	43,35	4830	209	4455	193
19	74,40	5990	446	4825	359
20	108,10	7480	809	5985	647
...					
49					
1. Összesen					

По горизонтали: (1) Возраст женщин (лет); (2) возрастные коэффициенты рождаемости; (3) средняя годовая численность женщин за 1962 г. (4) число родившихся детей за 1962 г. (5) средняя годовая численность женщин за 1963 г. (6) число родившихся детей за 1963 г.

По вертикали: 1. Всего.

Heading: (1) Age of the mother; (2) age specific fertility; (3) average number of women in 1962; (4) number of children born in 1962; (5) average number of women in 1963; (6) number of children born in 1963.

Lateral text: 1. Total.

Érthető, hogy a második és a harmadik oszlop annyiszor ismétlődik, amennyi az előreszámításban szereplő évek száma. A „született gyermekek száma” oszlopok eredményei az összes születettek számát adják. Ezután el kell végezni az adatok nemek szerinti bontását. A nemek szerinti megoszlás az újszülötteknél eléggé állandó (100 leánygyermekre 105—106 fiúgyermek), ezért a születettek nemek szerinti bontása a jövőre vonatkozóan a fiú- és leánygyermek elmúlt évi vagy az elmúlt két évi tényleges (általában százalékos) aránya alapján történik.

Míthogy a jövőben születendő gyermek számából meg kell határozni a minden következő életévet megérők számát is, ezért először az adott évben születettek számából kivonják az első életévükben meghaltak számát, majd alkalmazzák a már említett koreltolás módszerét a továbbélési valószínűségekkel. Az adatokat összegezve megkapjuk a népesség előrelátható számát nem és kor szerinti megoszlásban (a népesség jövőbeli vándorlásának figyelembevétele nélkül).

Az ország egyes községei ipari fejlődésének megfelelően növekszik a városi lakosság száma azon falusi lakosok miatt, akik az iparban, az építőiparban, a közlekedésben helyezkednek el, a városokban iratkoznak be főiskolára, technikumokba, stb. A lakosság egy része az egyik szövetségi köztársaságból és gazdasági körzetből a másikba települ át. A munkaerőforrások jövőbeni ésszerű elhelyezkedése és felhasználása megköveteli tervszerű újraelosztásukat a falu és város, valamint az ország egyes községei között.

A városi és falusi népesség szövetségi köztársaságonkénti és gazdasági körzetenkénti előreszámítása során szükség van a falusi településeknek városokká történő átszervezésére, valamint a népességnek a faluból a városokba, az egyik szövetségi köztársaságból és gazdasági körzetből a másikba történő tervezett vándorlására vonatkozó adatokra. Ezt a vándorlást, valamint a falusi jellegű településeknek városokká történő lehetséges átalakítá-

sát a tervező szervek a termelés és termelékenység előirányzott növekedésétől, a termelőerők elhelyezkedésében bekövetkező változásoktól függően, az országos és egyes gazdasági körzetek szerint összeállított munkaerőmérlegből állapítják meg. A városi és falusi népesség arányának változása a jövőben szintén változást idéz elő a népesség szaporodásában, ezért a távlati számításokban kezdettől fogva figyelembe veszik a városi és falusi népesség, az egyes szövetségi köztársaságok és gazdasági körzetek lakosai számának, a dolgozóknak a falvakból a városokba, az egyik körzetből a másikba történő tervezett áttelepülésével, valamint a falusi településeknek városokká történő átszervezésével kapcsolatos változását. A jövőben áttelepülő népesség nem és kor szerinti megoszlása alapján véve e népesség korábbi évekre vonatkozó megoszlása alapján történik. Néha azonban figyelembe kell venni ennek jövőbeni (az egész népesség összetétele és az egyes gazdasági tényezők megváltozása által előidézett) változását.

Így például új energetikai bázisok létrehozása Szibériában és Kazahsztánban, érc-, kőolaj-, és szénlelőhelyek kiaknázása, új gépipari központok építése feltételezi a munkások nagylétszámú növekedését. Nyilvánvaló, hogy az új vállalatok munkáslétszáma elsősorban ezen körzetek városi és falusi fiatalságából fog feltöltődni. E körzetek gyors ipari fejlődése szükségessé teszi azonban ezen túlmenően munkaerők bevonását az ország más részéből is.

A tervező szervek, figyelembe véve az egyes körzetekben a jövőben mutatkozó munkaerőforrásokat és azok ésszerű felhasználásának lehetőségeit, előirányozzák a lakosság tervszerű, önkéntes alapon nyugvó áttelepülését a szükséges méretekben. A népesség perspektivikus előrebecslésénél felhasználják a faluból a városba, az egyes köztársaságok és nagy gazdasági körzetek közötti tervezett vándorlás egyenlegét kimutató adatokat.

Mint hogy a népesség előrebecslése külön történik városi és falusi népesség, nem és kor szerinti, ezért a népesség vándormozgalom miatt bekövetkezett szaporodásának vagy csökkenésének adatait is nem és kor szerint kell részletezni. A vándorló népesség zömét általában munkaképes korú emberek teszik ki, kisebb részüket képezik a szüleikkel együtt áttelepülő 16 éven aluli gyermekek, s végül még kisebb rész a munkaképes kort meghaladóké száma. Emellett a munkaképes korú népesség túlnyomó részét férfiak alkotják.

A vándormozgalom statisztikája adatokat szolgáltat a vándorló népesség nem és kor szerinti összetételéről az elmúlt évekre. A jövőben azonban az egyes korcsoportok számszerű aránya némiképpen változhat, például azzal kapcsolatban, hogy az új lakhelyre nagyjából családok és nem magánosok települnek át, hogy egyes években a munkaképes korú népesség bizonyos hányadát a háború éveitől (amikor a születések száma alacsony volt) születettek fogják képezni stb. E változásokat célszerű a perspektivikus számításokban figyelembe venni. A városi jellegű településekké átszervezett helyeken a népesség kor és nem szerinti összetétele az ipari fejlődés következtében a városi, illetve a falusi lakosság összetétele módosulásának megfelelő változásokat fog szenvedni.

Elektronikus számológépek alkalmazása a perspektivikus számításokban szükségessé teszi, hogy az adatok betáplálásához megtalálják a vándorló népesség leginkább elfogadható összetételét az egész távlati időszakra, vagy egyes nagyobb időszakonkénti változásainak leírását.

A népesség nem és korcsoportok szerinti vándorlási egyenlegének megfelelő együtthatókban kifejezett adatai rendre minden évben növelik vagy csökkentik a lakosság számát. Ennek következtében az elektronikus számológép megadja a távlati időszak minden évre a népesség várható számát nemcsak a születések és halálozások jövőbeni változásainak, hanem a tervezett vándorlásoknak figyelembevételével is.

Ismeretes, hogy a falusi népesség születési arányszáma magasabb, mint a városi népességé. A számításokban mint az elmondottakból is látható, figyelembe vették a születési arányszámnak a városi lakosság számának a falusi népesség városokba áramlásából származó növekedése és életkörülményeik megváltozása miatt bekövetkező csökkenését is.

Természetesen a lakosság tényleges költözése (munkahely-változás, tanulmányok, rokonokhoz való átköltözés stb.) a továbbiakban lényegesen eltérhet a tervezett vándorlástól mind irányát, mind méreteit tekintve. Ezért hosszútávú népességszámításokat a továbbiakban helyesbíteni kell.

Néha a népesség számát a távolabbi jövőre a 15—49 éves korú nők létszámának, korszpecifikus születési és halálozási arányszámoknak, valamint a népességben a városi népesség arányának stb. változása nélkül határozzák meg. Ez esetben a népesség átlagos szaporodási arányszámát (néhány legutóbbi év szaporodásának geometriai átlagát) veszik és ezt rendre megszorozva minden év eleji népességszámával megkapják a népesség várható számát minden következő évre. Ez a számítás természetesen igen durva és általában a lakosság perspektivikus számának jelentős felnagyításához vezet.

A Szovjetunióban ez idő szerint a népesség perspektivikus számítása több variációban folyik. A hagyományos és elektronikus gépek alkalmazása meggyorsítja a számításokat, de ugyanakkor szükségessé teszi a különböző variánsok kiinduló adatainak egyidejű előkészítését. A kiindulási adatok előkészítése, valamint a távlati számítások eredménytábláinak összeállítására különféle célokra történő felhasználás érdekében, a számítás eredményeinek elemzése, különösen igen hosszú időszakokra történő előreszámítások esetén, mind fontos szakaszai a népesség előreszámításának.

A számítás folyamán vagy azt követően a népesség várható számát a legnagyobb gyakorlati jelentőségű korosztályok szerint csoportosítják. Ennek során feltétlenül kiemelik a 0—2 éves korú gyermekeket, akik gyermekorvosi szempontból különleges megfigyelésben és bölcsődei, illetve bölcsődei-óvodai ellátásban részesülnek; a 3—6 éves korú óvodai és bölcsődei-óvodai ellátásban részesülő gyermekeket, a 7 éves (a kötelező iskolás kor a 7. év), 8—13, 14—15, valamint a 16—17 éves gyermekeket; a munkaképes korú népességet, azaz a 16—59 éves férfiakat és a 16—54 éves nőket; a munkaképes kornál idősebb népességet, éspedig a 60 éves és idősebb korú férfiakat és az 55 éves és idősebb nőket.

Mellesleg meg kívánjuk jegyezni, hogy meg kell különböztetni a „munkaképes korú népesség”-et és a „munkaképes népesség”-et. A munkaképes népesség számának meghatározása során a munkaképes korban levő népesség számából kizárják például az I. és II. fokú rokkantakat (a munka, a háború során vagy a gyermekkorban megrokkant és más munkaképtelen személyeket). Az állami nyugdíjellátási statisztika, valamint a kolhozok beszámolóit lehetővé teszik a rokkantság következtében munkaképtelenek számának megállapítását.

A városi és falusi népesség teljes számának nemek és korcsoportok szerinti perspektivikus számításai a Szovjetunióban az ötéves, a hétéves és hosszabb, például 15—20 éves időszakra szóló tervezési feladatoknak megfelelően folynak.

A Szovjetunió magas természetes szaporodása különbözik a többi országtól.

Bemutatjuk a Szovjetunió népességszámának változását a forradalom előtti időszakhoz viszonyítva:

4. A népesség számának alakulása
Динамика численности населения
Number of the Population

Év (1)	Összes népesség (millió) (2)	Ebből (3)		A városi (7)	A falusi (8)
		városi (4)	falusi (5)		
		népesség (millió) (6)		népesség aránya az össznépesség százalékában (9)	
1897	124,6	18,4	106,2	15	85
1913	159,2	28,5	130,7	18	82
1917	163,0	29,1	133,9	18	82
1939	190,7	60,4	130,3	32	68
1940	194,1	63,1	131,0	33	67
1959	208,8	100,0	108,8	48	52
1964	226,3	118,6	107,7	52	48

По горизонтали: (1) Годы; (2) все население (млн.); (3) в том числе; (4) городское; (5) сельское; (6) население (млн.); (7) городское; (8) сельское; (9) население в % ко всему населению.

Heading: (1) Year; (2) total population (million); (3) of which; (4) urban; (5) rural; (6) population (million); (7) the urban population; (8) the rural population; (9) in the percentage of total population.

A népesség alakulásának egyik sajátossága a Szovjetunióban a városi lakosság nagyarányú növekedése. Ez a növekedés, egyrészt a magas természetes szaporodással, másrészt a falusi népesség egy részének a városokba áramlásával, az iparban és az építőiparban történt elhelyezkedésével valamint azzal kapcsolatos, hogy jelentős számú falusi település alakul át városivá ipari fejlődésük, s a nem mezőgazdasági ágazatokban foglalkoztatott lakosság számának növekedése következtében.

Míg a forradalom előtti időszak 21 éve alatt (1897—1917) a városi lakosság aránya az össznépességben mindössze 3 százalékkal nőtt, addig a forradalom utáni 21 év alatt (1918—1938) 14 százalékkal, az azt követő 25 év alatt pedig (1939—1963) további 16 százalékkal nőtt. Emellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a Szovjetunió népei éveken keresztül az intervenció és a fehérgárdista erők ellen harcoltak, a kapitalista országok részéről bevezetett blokád közepette győzték le a pusztítást és az éhínséget, 1941 és 1945 között pedig honvédó háborút vívtak a fasiszta betolakodók ellen. A Szovjetunió lakossága a második világháborúban elszenvedett hatalmas veszteségei ellenére 1964 elejére 1940-hez viszonyítva 32,2 millió fővel, azaz 16,6 százalékkal gyarapodott, a városi népesség pedig 55,5 millió fővel, azaz 88,0 százalékkal nőtt.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala perspektivikus számításai szerint, amelyeket a népesség nem és kor szerinti összetételében bekövet-

kező változások, a halálozások korévenkénti további csökkenése, a korévenkénti születések és a városi lakosság arányának bizonyos fokú növekedése figyelembevételével végeztek el, a Szovjetunió lakossága 1970 év végére mintegy 250 millió fő, 1975 végére 263 millió fő, 1980 végére pedig mintegy 280 millió fő lesz. A városi lakosság ennek megfelelően mintegy 144, 165, illetve 190 millió főt fog kitenni, tehát a Szovjetunió lakossága a következő 17 év alatt megközelítőleg 54 millió fővel, azaz 23,7 százalékkal nő. A városi népesség növekedése ezen időszak alatt mintegy 71 millió fő lesz, azaz több mint 60 százalékkal nő. A népesség perspektivikus számításait, különösen, ha ez hosszú időszakra szól, időről időre korrigálni kell a születések és halálozások tényleges számának, a vándorló népesség tényleges számának és összetételének, a vándorlás irányának, továbbá az új települések keletkezésének figyelembevételével. E korrekciók általában az új alapadatok alapján az egész munkafolyamat megismétlését szükségessé teszik.

Ezért az elektronikus számolótechnika felhasználásával folyó népesség-előreszámítások módszertanát állandóan tökéletesíteni kell, a jövő népességének előreszámítására vonatkozó eredményeket az ország további gazdasági fejlődésének figyelembevételével mélyrehatóan elemezni kell.

ЗАДАЧИ И МЕТОДЫ ПЕРСПЕКТИВНЫХ ПРОГНОЗОВ ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ

Резюме

Целью настоящей работы является описание методов проведенных в Советском Союзе в течение последних лет перспективных прогнозов численности населения и изложение некоторых важнейших их результатов. Основывающиеся на результатах переписи населения 1959 года прогнозы исходили из дальнейшего снижения смертности и роста плодovitости женщин в способном к деторождению возрасте. В ходе прогноза городского и сельского населения, а также населения республик и экономических районов надо было принять во внимание не только естественный прирост, но также и фактический прирост (в результате значительной по объёму внутренней миграции и преобразования сельских поселений в городские).

Вероятности удлинения жизни отдельных возрастных групп были установлены на основе таблицы смертности, исчисленной из результатов переписи населения 15 января 1959 года и смертности 1958—1959 годов. В ходе прогнозов был использован метод „передвижки возрастов”. Оценка появления новых поколений была произведена на основе возрастно-специфических коэффициентов живорождений от женщин 15—49 летнего возраста.

Согласно результатам перспективного прогноза населения численность населения Советского Союза составит в 1980 году около 280 миллионов человек, что на 54 миллиона больше, чем в 1964 году. Значительно возрастет население городов, достигнув цифры в 190 миллионов человек.

TASKS AND METHODS OF LONG-RANGE POPULATION
PROJECTIONS IN THE SOVIET UNION*Summary*

The paper gives information about the method and some major results of long-range population projections which have taken place in the Soviet Union in recent years. When making these projections based on the results of the 1959 census it was considered that the mortality rate would continue to decrease and the fertility of females in the reproductive age was increasing. When making the projections of the urban and rural populations as well as of the republics and the economic regions not only the natural increase but the actual increase due to the significant internal migration and to the transformation of rural settlements into urban ones had also to be considered. The survival probabilities by age years were established partly from the results of the population census of 15 January 1959, partly from the deaths of the years 1958—59. In the continuous projections the method of „age shifting” was applied.

The entrance of new generations was projected on basis of the age-specific live-birth rates of 15—49 year old females.

The results of long-range population projection show that by 1980 the population of the Soviet Union will have reached close on 280 million persons surpassing the 1964 number by 54 million. The urban population will register a significant increase: by 1980 it will reach 190 million.

SZÜLETÉSSZÁMUNK NEMZETKÖZI ÉS TÖRTÉNETI MEGVILÁGÍTÁSBAN

DR. SZABADY EGON

A természetes népmozgalom jelenségeinek egy része — elsősorban e jelenségek biológiai tényezőinek azonossága következtében — nemzetközi viszonylatban is hasonlóságot mutat. Így például a halálozás kor szerinti görbéje; monogám házassági rendszerben a házasságkötési arányszám nagyságrendje stb. Ettől eltérően a születési (s ennek nyomán a természetes szaporodási) arányszámok alapvető eltéréseket mutatnak. Nagyrészt ezzel függ össze,

1. A világ népessége, születési, halálozási és természetes szaporodási arányszámok világrészek szerint 1962-ben^a

Население мира, коэффициенты рождаемости, смертности и естественного прироста по частям света в 1962 году

World Population; Birth, Death and Natural Increase Rates by Parts of the World, 1962

Világrész (1)	A becsült népesség (2)		1000 lakosra jutó (9)		
	millióban (3)	megoszlása %-ban (4)	születések (6)	halálozások (7)	természe- tes szapo- rodás (8)
	1962. évben (5)		1958—1962. évek átlagában (10)		
Afrika	269	8,6	46	23	23
Amerika	430	13,7	33	11	22
1. Észak-Amerika	206	6,6	24	9	15
2. Közép-Amerika	71	2,2	43	14	29
3. Dél-Amerika	153	4,9	41	13	28
Ázsia ^b	1764	56,3	43	20	23
Európa ^b	434	13,8	19	10	9
Szovjetunió	221	7,0	24	7	17
Óceánia	17	0,6	24	8	16
4. Összesen	3135	100,0	37	17	20

^a A nagyrészt az egyes országok számbavételén alapuló népesedési adatok 1962-nél újabb évekről világviszonylatban, illetve kontinensenként még nem állnak rendelkezésre. Részleges adatok és kiegészítő becslések alapján megállapítható, hogy 1962 óta a népességnövekedés üteme fokozódott és a világ népességének száma meghaladta a 3,2 milliárdot.

^b A Szovjetunió nélkül.

По горизонтали: (1) Части света; (2) оценка населения; (3) в миллионах; (4) процентное распределение; (5) в 1962 году; (6) рождения; (7) смерти; (8) естественный прирост; (9) на 1000 человек населения; (10) в среднем за 1958—1962 годы.

По вертикали: 1. Северная Америка; 2. Центральная Америка; 3. Южная Америка; 4. всего.

Heading: (1) Parts of the World; (2) population estimate; (3) in million; (4) percentage distribution; (5) in 1962; (6) births; (7) deaths; (8) natural increase; (9) per 1000 population; (10) in the average of the years 1958—1962.

Lateral text: 1. North America; 2. Central America; 3. South America; 4. total.

hogy a népesedési politika jellege és alapcélkitűzése regionálisan és országonként erősen változó. Az eltérések kontinensenkénti nagyságrendjét az 1. tábla szemlélteti.

A világ népességének megoszlása és az észlelt népmozgalmi arányok felhívják a figyelmet Ázsia alapvető jelentőségére a világ népesedési kérdéseiben. A természetes szaporodás tárgyalása során erre még részletesen kitérünk.

A születési arányszám szóródása az egyes kontinenseken belül is rendkívül nagy. Az 1960-as évek elején a világ népességének 95 százalékára kiterjedő adatok szerint az egyes kontinensek népessége a születési arányszám nagysága szerint az alábbi megoszlást mutatja. (A tábla adataiból csupán azok az országok maradtak ki, amelyeknek népmozgalmi adatai nem ismeretesek, illetve amelyek alacsony, 500 000-es nagyságrendet meg nem haladó lakosságuk miatt világviszonylatban nem számottevők. Az összeállítás túlnyomórészt az — egyes országokban pontatlan — regisztrált adatokon alapul.)¹

2. 114 ország (területi egység) 2904 millió főnyi lakosságának százalékos megoszlása kontinensenként a születési arányszám nagyságrendje szerint

Процентное распределение составляющего 2904 млн. человек населения 114 стран (территориальных единиц) по континентам и величине коэффициента рождаемости
Percentage Distribution of the 2904 Million Population of 114 Countries (Regional Units) by Continents, According to the Order of Magnitude of the Birth Rate

Születési arányszám (ezrelék) (1)	Népesség százalékos megoszlása (2)						Összesen (3)
	Afrika	Ázsia ^a	Amerika	Európa ^a	Szovjetunió	Óceánia	
50,0—	20,4	1,6	—	—	—	—	2,1
49,9—40,0	63,6	10,8	38,8	0,4	—	—	15,8
39,9—30,0	14,1	73,6	7,3	—	—	—	43,3
29,9—25,0	—	2,3	—	—	—	19,1	1,4
24,9—20,0	1,9	5,9	53,9	17,1	100,0	80,9	21,9
19,9—15,0	—	5,8	—	78,4	—	—	14,9
14,9—	—	—	—	4,1	—	—	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a A Szovjetunió nélkül.

По горизонтали: (1) Коэффициент рождаемости (промилль); (2) процентное распределение населения; (3) всего.

Heading: (1) Birth rate (per thousand); (2) percentage distribution of the population; (3) total.

A születési arányszámok nagyságrendjének megoszlása kontinensenként alapvetően eltérő. Afrikában és Latin-Amerikában a 40—50 ezrelék közötti arány a leggyakoribb, Ázsiában a 30—40 ezrelék közötti, Észak-Amerikában, Ausztráliában és a Szovjetunióban a 20—25 ezrelék közötti, Európa többi országában pedig a 15—20 ezrelék közötti. E feltűnő különbségek indokolttá teszik, hogy legalább néhány fontosabb ország szerint a születési arány jelenlegi helyzetét áttekintsük.

50 ezrelék feletti születési arány észlelhető az afrikai lakosság 1/5-ét képviselő főleg közép- és nyugat-afrikai országokban (például Ghana, Szudán, Elefántcsontpart stb.), valamint két ázsiai országban (Burma, Jordánia).

¹ Az ezzel kapcsolatos megjegyzéseket lásd a 3. tábla jegyzetében.

40—50 ezrelék között mozog az afrikai és latin-amerikai országok többségének születési aránya (Egyesült Arab Köztársaság, Tunisz, Dél-Afrika, Délnyugat-Afrika, Nigéria, Közép-Afrika, Líbia, Tanganyika, illetve Brazília, Mexikó, Paraguay, Guatemala) és néhány ázsiai országé (pl. Indonézia, Kambodzsa, Irán, Koreai Népköztársaság). Európából egyedül Albánia tartozik ebbe a csoportba.

A 30—40 ezrelékes csoportba tartozik az ázsiai országok közel 3/4 része (ennek nyomán a világ egész lakosságának is csaknem fele). Legnagyobb súllyal e csoportot a világ két legnépesebb országa, a 700 millió körüli Kína és 450 millió feletti India képviseli. Ide tartoznak még Ázsiából többek között Mongólia és a Vietnami Köztársaság, Amerikából Chile, Kuba, Afrikából pedig a gazdaságilag viszonylag fejlettebb országok (pl. Algéria, Kongó).

A 25—29 ezrelékes kategóriába tartozik néhány tengerentúli ország, mint például Új-Zéland, Fülöp-szigetek, Szíria.

A 20—25 ezrelékes csoport túlnyomó részét két iparilag fejlett ország (Szovjetunió, Egyesült Államok) népessége képezi; ide tartozik még Ausztrália, Argentína, Kanada és néhány magasabb termékenységű európai ország (Jugoszlávia, Spanyolország, Portugália, Hollandia).

Az európai országok túlnyomó része 15—20 ezrelék közötti születési arányszámmal rendelkezik. Ugyanebbe a csoportba tartozik a fejlett iparral és magas népsűrűséggel rendelkező ázsiai ország, Japán is. 15 ezrelék alatt van a legfrissebb adatok szerint a magyar és a svéd születési arányszám.

3. 123 ország (területi egység) 2931 millió főnyi lakosságának százalékos megoszlása kontinensenként a halálzási arányszám nagyságrendje szerint^a

Процентное распределение состоящего из 2931 миллионов человек населения 123 стран (территориальных единиц) по континентам и величине коэффициента смертности

Percentage Distribution of the 2931 Million Population of 123 Countries (Regional Units) by Continents, According to the Order of Magnitude of the Death Rate

Halálzási arányszám (ezrelék) (1)	Népesség százalékos megoszlása (2)						
	Afrika	Ázsia ^b	Amerika	Európa ^b	Szovjetunió	Óceánia	Összesen (3)
20,0—	39,1	3,2	1,0	—	—	—	4,3
19,0—15,0	32,5	34,4	19,1	—	—	—	24,3
14,9—10,0	24,2	49,3	17,5	60,9	—	—	40,9
9,9—	4,2	13,1	62,4	39,1	100,0	100,0	30,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a A 2. és 3. tábla összeállításánál túlnyomórészt a rendelkezésre álló legújabb (1960 körüli) regisztrált adatokat vettük alapul néhány nagy országot kivéve, ahol a számbavétel nyilvánvalóan alapvetően hiányos volt, s ugyanakkor megfelelő becslés állt rendelkezésre. A születések és halálzások regisztrálása sok országban — s általában éppen azokban az országokban, ahol a tényleges értékek feltehetően kiugróan magasak — hiányos. Ennek következtében mindkét tábla valamelyest torzít; az alacsonyabb kategóriák arányát a ténylegesnél nagyobbak tünteti fel. (Ugyanebben az irányban hat az ismeretlen adatú területek figyelmen kívül hagyása is.)

^b A Szovjetunió nélkül.

По горизонтали: (1) Коэффициент смертности (промилль); (2) процентное распределение населения; (3) всего.

Heading: (1) Death rate (per thousand); (2) percentage distribution of the population; (3) total.

A halálzási arányszámok eltérései nemzetközi viszonylatban — jóllehet nem lényegtelenek — sokkal kisebbek. A regisztrált adatok szerint az emberiség több mint 2/3-át kitevő lakosság között a halálzási arányszám

15 ezrelék alatt van, további 1/4 részénél 15 és 20 ezrelék között. A kontinensenkénti megoszlás is sokkal homogénebb (még ha figyelembe is vesszük Ázsia, Latin-Amerika és Afrika egyes országainak hiányos regisztrációját).

A halandóság viszonylagos nemzetközi stabilitása következtében a szaporodásban mutatkozó eltérések is inkább a születési arány különbségeivel függnek össze. A halandóság általános csökkenése és a születési arányok ettől eltérő alakulása mellett eredményezte azt az általánosan *demográfiai forradalomnak* nevezett rendkívül gyors népegyesülést, amely a világ nagy részében a közelmúltban végbement, s amely jelenleg is évente mintegy 2 százalékkal, hozzávetőlegesen 60 millióval növeli a föld 3,2 milliárd körüli népességét.

A népességnövekedést évszázadunk első felében, illetve várható alakulását 2000-ig az alábbi tábla adatai ismertetik.

4. Várható népességfejlődés 2000-ig
Прогноз численности населения до 2000 года
Population Forecast till 2000

Világész (1)	Népességszám (millióban) (2)			Népességszám-növekedés (millióban) (3)	
	1900	1950	2000	1900—1950	1950—2000
Afrika.....	120	209	663	89	454
1. Észak-Amerika	81	168	326	87	158
Latin-Amerika	63	163	651	100	488
Ázsia	857	1389	4250	532	2861
Európa ^a	423	576	987	153	411
Óceánia	6	13	30	7	17
Összesen	1550	2518	6907	968	4389

^a A Szovjetunió teljes népességével együtt.

По горизонтали: (1) Части света; (2) численность населения (млн.); (3) рост численности населения (млн.)

По вертикали: 1. Северная Америка.

Heading: (1) Parts of the world; (2) population number (million); (3) growth of the population number (million).

Lateral text: 1. North America.

A tábla szerint az a népességnövekedés, mely századunk második felében várható, tempójában és mértékében többszörösen felülmúlja a 20. század első 50 évét, jöhet az eddigi népességtörténet során ez az időszak is egyedülállóan gyors szaporodási korszak volt. Az 1950—2000 között várható népességnövekedés négy és félszerese az 1900—1950 közöttinek és közel 3/4 résszel több mint a század közepén a világ össznépsége volt. Arra, hogy a világ népessége 50 év alatt megkétszereződött volna, eddig még nem volt példa; jelenleg pedig ez idő alatt csaknem megháromszorozódása várható.

A demográfiai forradalom és jövőben várható alakulása nemcsak a világ össznépségének számát érinti, hanem a kontinensenkénti népességmegoszlást is alapvetően módosítja. Ázsia már jelenleg is a világ népességének nagyobbik felét képviseli; a század végére pedig már mintegy 2/3-át fogja kitenni. Az Ázsiában várható népszaporodás 50 év alatt megközelíti a világnépesség jelenlegi összlétszámát. Indiában például évente mintegy 10

millió fővel (házánk jelenlegi népességszáma), Kínában 16 millió fővel növekszik évenként a népesség száma.

Az eltérő szaporodási arány következménye, hogy míg Európa népessége 50 év alatt várhatóan 1,7-szeresére növekszik, Észak-Amerikáé és Óceániáé pedig megkétszereződik, addig Latin-Amerikáé feltehetően négyszerezésére, Ázsiáé és Afrikáé pedig több mint háromszorosára fog emelkedni. Ezek az adatok illusztrálják, hogy távlatilag milyen hatásokkal járnak a természetes szaporodásban mutakozó jelenlegi különbségek; az európai átlagos 0,5—1,0%-os évenkénti szaporodás (amely hazánkban jelenleg mindössze 0,3%) szemben a nagy népességű és gyors szaporodású országok évi 2,0—2,5%-ot is meghaladó népességnövekedésével.

E cikk kereteit meghaladná azoknak a társadalmi-gazdasági és egészségügyi okoknak a vázolása, melyek a népességfejlődés történetében a fenti, mind ez ideig nem észlelt ütemű és méretű növekedést és nagyarányú különbséget előidéztek. Célunk csupán az, hogy az európai és ezen belül a magyar demográfiai helyzet speciális jellegét ezzel az áttekintéssel érzékeltessük.

Mint hogy a nem európai országok földrajzi, éghajlati, társadalmi-gazdasági, kulturális stb. viszonyai merőben különböznek az európaiakétól, a következőkben hazánk születési mozgalmának 20. századi fejlődését nemzetközi viszonylatban csak az európai országokkal összehasonlítva vizsgáljuk. Európa főbb országainak születési arányszámát a századforduló idején, a két világháború közötti időszakban és a legutóbbi időszakban az 5. tábla szemlélteti.

A századforduló elején az európai országok születési arányszámai nagyjából fordítottan voltak arányosak az iparosodottság mértékével. Így módon az akkori különbségek lényegében egy fáziseltolódás eredményének foghatók fel. Míg Nyugat- és Észak-Európa országaiban — az ipari fejlődés nyomán — a születéscsökkenés folyamata már a 19. század elején megindult, addig Kelet- és Dél-Európában ez csupán a század utolsó évtizedeiben kezdődött el. 1900-ban a vizsgált 24 ország közül 8-ban (Franciaország, Írország, Svédország, Svájc, Egyesült Királyság, Belgium, Dánia, Norvégia) volt a születési arányszám 30 ezrelék alatt, a 40 ezreléket pedig 6 ország születési arányszáma közelítette, illetve haladta meg (Oroszország, Szerbia, Bulgária, Lengyel területek, Magyarország, Románia).

A születésgyakoriság csökkenésének általános folyamata a 20. század folyamán lényegében minden országra kiterjedt. Ennek következtében a 20-as évek végén már 9 országban (Svédország, Egyesült Királyság, Svájc, Ausztria, Franciaország, Norvégia, Belgium, Németország, Dánia) süllyedt az arányszám 20 ezrelék alá, a 30-as évek végére pedig további 2 országban (Csehszlovákia, Írország). A második világháború előtt már csupán 3 európai országban (Szovjetunió, Románia, Albánia) volt a születési arányszám 30 ezrelék felett. (A 20-as évek végén még Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország, Portugália és feltehetően Görögország is ebbe a kategóriába tartozott.)

A második világháborút követően a születésgyakoriság csökkenése ideiglenesen megállt, az 50-es években azonban tovább folytatódott. Ennek nyomán a vizsgált 25 ország² közül az 50-es évek második felében 16, 1963-ban pedig 18 ország arányszáma volt 20 ezrelék alatt (jelenleg a többi ország

² A megfigyelt országok száma Németország kettéválasztása következtében nőtt.

arány száma is — Albánia kivételével — csupán kismértékben haladja meg a 20 ezreléket).

5. Az élveszületések aránya Európa főbb országaiban (1000 lakosra jutó élveszületések száma)

Удельный вес живорождений в важнейших европейских странах
(Число живорождений на тысячу человек населения)
Live Birth Ratio in Selected European Countries
(Number of Live Births per 1000 Population)

Ország (1)	1900. évben	1925—	1935—	1950—	1955—	1963. évben
		1929.	1939.	1954.	1959.	
évek átlaga (2)						
Albánia	32,4	38,9	41,8	.
Ausztria	31,3	18,4	14,7	15,0	16,8	18,7
Belgium	28,9	18,9	15,5	16,7	17,0	17,1
Bulgária	42,3	34,2	24,1	21,7	18,7	16,7 ^a
Csehszlovákia	34,5	22,9	17,1	22,0	18,5	16,9
Dánia	29,7	19,8	17,9	17,9	16,8	17,7
1. Egyesült Királyság	28,7	17,6	15,3	15,9	16,4	18,5
Finnország	32,0	22,8	20,2	22,8	19,9	18,1
Franciaország	21,4	18,5	15,1	19,5	18,4	18,2
2. Görögország	26,5	19,5	19,4	18,1 ^a
Hollandia	31,6	23,4	20,3	22,1	21,3	20,9
Írország	21,8	20,3	19,4	21,4	21,1	22,2
Jugoszlávia	42,4	33,9	27,9	28,8	24,8	21,4
3. Lengyelország	40,1	32,9	25,4	30,1	27,1	19,0
4. Magyarország	39,7 ^b	26,6	20,1	21,1	17,8	13,1
5. Német Dem. Közl..	35,6	19,1	19,4	16,6	16,1	17,5 ^a
6. Német Szöv. Közl..	.	.	.	16,1	16,8	18,5
Norvégia	29,7	18,5	15,0	18,7	18,1	17,5
7. Olaszország	33,0	27,2	23,2	18,4	18,0	19,1
Portugália	30,5	31,7	27,1	24,1	24,1	23,4
Románia	38,8	35,4	30,2	24,9	22,9	15,7
Spanyolország	32,8	28,7	21,9	20,3	21,3	21,5
8. Svájc	28,6	17,8	15,4	17,3	17,5	18,9
Svédország	27,0	16,3	14,5	15,5	14,5	14,8
Szovjetunió	49,3	.	31,7 ^c	.	25,3	22,4 ^a

^a 1962. évi adat.

^b 1920 utáni területre számítva. Az 1900. évi területre számított arány 39,2.

^c 1940—1944. évi adat.

По горизонтали: (1) Страны; (2) в среднем.

По вертикали: 1. Объединенное Королевство; 2. Греция; 3. Польша; 4. Венгрия; 5. Германская Демократическая Республика; 6. Федеративная Республика Германии; 7. Италия; 8. Швейцария.

Heading: (1) Countries; (2) average of years.

Lateral text: 1. United Kingdom; 2. Greece; 3. Poland; 4. Hungary; 5. German Democratic Republic; 6. German Federal Republic; 7. Italy; 8. Switzerland.

A 20. század európai születésgyakoriságának általános csökkenési folyamatán belül érdekes jelenség, hogy a legutóbbi években a régóta alacsony termékenységgű országok nagy részében a születési arányszám emelkedett. Az 1950-es évek elején legalacsonyabb termékenységet mutató 9 ország közül — Svédországtól eltekintve — 8-ban az utóbbi években nőtt a születések száma. (Ausztria, Egyesült Királyság, Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Belgium, Svájc, Dánia, Olaszország.) Ugyanebben az időszakban viszont hazánk és a többi európai szocialista ország születésszáma jelentősen csökkent. Ennek következtében jelenleg Magyarország arányszáma a legalacsonyabb Európában és a legalacsonyabb termékenységgű 5 or-

szág között (Svédország mellett) 4 szocialista ország szerepel (hazánkon kívül Románia, Bulgária és Csehszlovákia). Az európai szocialista országok születéscsökkenésének mértéke 1950 óta általában 20—30 százalék körül mozgott. A legkisebb volt a visszaesés a Szovjetunióban (16 százalék), a legnagyobb arányú viszont Lengyelországban, Magyarországon és Romániában (37—38 százalék).

Az általános európai fejlődésen belül vizsgáljuk meg a továbbiakban Magyarország születésszámának alakulását. A születések rendszeres statisztikai számbavétele óta — az ország jelenlegi területén — a természetes népmozgalom mutatói a következők voltak:

6. A természetes népmozgalom főbb adatainak alakulása
Динамика важнейших данных естественного движения населения
Main Figures of the Natural Population Changes

Évek átlaga (1)	1000 lakosra jutó (5)			Év (6)	1000 lakosra jutó (5)		
	élve- születés (2)	halálozás (3)	természe- tes szapo- rodás (4)		élve- születés (2)	halálozás (3)	természe- tes szapo- rodás (4)
1876—1880	45,6	36,5	9,1	1950	20,9	11,4	9,5
1881—1885	45,0	33,5	11,5	1951	20,2	11,7	8,5
1886—1890	43,7	32,4	11,3	1952	19,6	11,3	8,3
1891—1895	41,7	31,9	9,8	1953	21,6	11,7	9,9
1896—1900	39,9	26,8	13,1	1954	23,0	11,0	12,0
1901—1905	36,9	25,6	11,3	1955	21,4	10,0	11,4
1906—1910	35,8	24,0	11,8	1956	19,5	10,5	9,0
1911—1915	32,1	22,9	9,2	1957	17,0	10,5	6,5
1916—1920	21,8	21,7	0,1	1958	16,0	9,9	6,1
1921—1925	29,4	19,9	9,5	1959	15,2	10,5	4,7
1926—1930	26,0	17,0	9,0	1960	14,7	10,2	4,5
1931—1935	22,4	15,8	6,6	1961	14,0	9,6	4,4
1936—1940	19,9	14,1	5,8	1962	12,9	10,8	2,1
1941—1945	19,4	16,4	3,0	1963	13,1	9,9	3,2
1946—1950	20,4	12,5	7,9				
1951—1955	21,2	11,1	10,1				
1956—1960	16,5	10,3	6,2				

По горизонтали: (1) В среднем за годы; (2) живорождения; (3) смерти; (4) естественный прирост; (5) на тысячу человек населения; (6) годы.

Heading: (1) Average of years; (2) live births; (3) deaths; (4) natural increase; (5) per 1000 population; (6) years.

A születésgyakoriság csökkenése már az 1880-as években észlelhető volt. Ennek ellenére az első világháború előtt Magyarország még a magas születési arányszámú európai országok közé tartozott. Az első világháború óta azonban születésszámunk csökkenése nagyobb arányú volt, mint a többi európai országé. Ennek tudható be, hogy a 24 fontosabb ország között a századforduló idején elfoglalt 5. helyről a 20-as évek végéig a 11., a 30-as évek végéig a 13. helyre estünk vissza a születési arányszám nagyság szerinti rangsorolásában. E közepes helyzetet Európában hazánk az 1950-es évek közepéig tartotta. Ettől kezdve azonban a környező országoknál alacsonyabb szintről induló, időben hamarabb kezdődő és nagyarányú születésgyakoriság csökkenés következtében az európai rangsorban évről évre hátrább kerültünk

és 1962 óta a legutolsó helyet foglaljuk el. Érdemes megemlíteni, hogy e tekintetben helyzetünk alakulása sok vonatkozásban hasonló volt Ausztriához, amely a század eleji közepes termékenységi szintjéről visszaesve már a 30-as évekre Európa utolsó előtti termékenységi színvonalát képviselő ország volt, az 50-es évek elején pedig a legutolsó.

A természetes szaporodás a halálozás nagyjából párhuzamos csökkenése következtében — egyes kiugrásoktól eltekintve — egyenletesebben alakult (évi 10 ezrelék körül). Békeidőben tartósan csupán az 1930-as években és a legutóbbi években süllyedt lényegesen átlagos szintje alá.

A születések fent vázolt alakulása felveti az abban szerepet játszó okok kérdését. Anélkül, hogy e rendkívül bonyolult és komplex jelenség részletes, a főbb jellemzőkre egyenként kiterjedő elemzésére vállalkoznánk, a továbbiakban vázlatosan utalunk e folyamatok demográfiai és társadalmi-gazdasági hátterére. (A folyóirat jelen számában megjelent egyes cikkek néhány tényező szerepét külön-külön részletesebben megvilágítják.)

Demográfiai tényezők. Az életviszonyok javulása a halandóság lényeges csökkenését eredményezte. A gazdasági fejlődés és ennek nyomán az anyagi ellátottság javulása, a munkanélküliség megszűnése megteremtette az egészségügyi ellátás fejlesztésének alapfeltételeit; ez a társadalombiztosítás nagymértékű kiterjedése és az orvostudomány fejlődése nyomán lényegesen javította a lakosság egészségügyi helyzetét. Ennek következtében különösen a csecsemő- és gyermekhalandóság, de a felnőttkori halandóság is jelentősen csökken; az átlagos élettartam nagymértékben nőtt. Ezzel összefüggésben azonos nagyságú család kialakításához kisebb születésszám is elegendő.

Társadalmi-gazdasági háttér. A szocialista társadalom fejlődése a népgazdaság szerkezetének lényeges átalakulásával járt. Az iparosodással összefüggő társadalmi átrétegződés a magasabb termékenységű mezőgazdasági lakosság arányát csökkentette; ugyanezt eredményezte a faluból a városba való áramlás is. A városiasodással és iparosodással és az iskolázottsági színvonal növekedésével összefüggésben a gazdasági és kulturális igények fokozódtak.

A nők munkavállalásának elterjedése termékenységüket úgyszintén csökkentette. Elterjedt a családtervezés gondolata és a születéskorlátozás módszereinek ismerete. Ezt elősegítették azok az intézkedések, amelyek a születéskorlátozás különféle eszközeinek (fogamzásgátló eszközök, művi vetélés) igénybevételét biztosították. Ugyanakkor a családi teherkiegyenlítés elve még nem érvényesül kellően. Ennek jelentőségét fokozza, hogy az iparosodás következtében a falusi nagycsalád-rendszer jelentősége egyre inkább háttérbe szorult; a munkás, alkalmazott és termelőszövetkezeti (kétgenerációs) kis családokban pedig a gyermekek eltartása a tanulási idő növekedése nyomán mind költségesebbé vált.

A vázolt okok nagyrészt a társadalmi-gazdasági és technikai fejlődés velejárói. Ezért befolyásuk csökkenése vagy lényeges módosulása a közeljövőben sem várható. Ugyanakkor a történeti és nemzetközi összehasonlítás is meggyőz arról, hogy népesedésünk jelenlegi helyzete egyedülállóan kedvezőtlen; állandósulása súlyos következményekkel járna. Nem térünk ki ehelyütt arra, hogy a népesség utánpótlását már nem biztosító reprodukció demográfiai és gazdasági viszonylatban milyen negatív hatásokkal jár, elsősorban a népesség korösszetételét deformáló öregedés következtében.

(E témákkal a folyóirat e számának más cikkei foglalkoznak.) Csupán arra utalunk, hogy a nemzetközi és történeti áttekintés tanúsága szerint is, ilyen demográfiai helyzetben, melyben jelenleg vagyunk megfelelő pozitív népesedéspolitikai befolyásolás szükséges a születési hullámvölgyből való kiemelkedésre. Azok az európai országok, melyeknek már a század elején, vagy a két világháború közötti időszakban kellett szembenéznük hasonló problémákkal, jelentős — és nem eredménytelen — erőfeszítéseket tettek a családvédelem fokozására anyagi vonatkozásban és a társadalmi közhangulat befolyásolására egyaránt. Nagyrészt ennek tulajdonítható a születési mozgalomnak — az előbbieken érintett — fellendülése, mely az utóbbi években ezekben az országokban tapasztalható. Ez is arra figyelmeztet, hogy meg kell szüntetnünk azt az aránytalan elmaradottságot, mely a többgyermekes családok életviszonyaiban jelentkezik a gyermektelenekkel szemben. Ezen túlmenően szellemi életünknek (irodalom, művészet, publicisztika) több figyelmet kell fordítania társadalmunk e jelentős, mégis ez ideig némileg elhanyagolt problémájára. Ki kell alakítani a népesedési kérdésekkel összefüggésben is a szocialista társadalmi és nemzeti öntudatot.

IRODALOM

1. *Sauvy, Alfréd: La population de la Chine. Nouvelles données et politique. Population, 1957. évi 4. sz. 695—706. p.*
2. *Dr. Acsádi György—dr. Klínger András—dr. Szabady Egon: A világ népessége. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 571 p.*
3. *Dr. Szabady Egon: Az 1959. évi bécsi Népeségtudományi Világkongresszus. Demográfia, 1959. évi 4. sz. 587—589. p.*
4. *Dr. Szabady Egon: Referátum a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának Magyarország népesedéséről tartott vitáulésén. Demográfia, 1961. évi 1. sz. 108—114. p.*
5. *Woytinsky, Wl.: Die Welt in Zahlen. Berlin, 1925.*
6. *Demographic Yearbook 1962. U. N. New York, 1963. 677 p.*
7. *Monthly Bulletin of Statistics U. N. 1964. June.*
8. *Dr. Szabady Egon: Magyarország népesedési helyzete; a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi vonatkozásai. Demográfia, 1962. évi 3. sz. 325—332. p.*
9. *Dr. Szabady Egon: A társadalmi-foglalkozási átrétegződés és demográfiai hatásai. Demográfia 1962. évi 4. sz. 494—500. p.*
10. *The Population Dilemma. Szerk.: Hauser, P. M. Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. J. 1964. 188 p.*
11. *Bevezetés a demográfiába. Szerk.: Dr. Szabady Egon. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 610 p.*
12. *Good, D.: Some Aspects of Fertility Change in Hungary. Population Index, 1964. évi 2. sz. 137—171. p.*
13. *Demographic Yearbook 1963. U. N. New York, 1964.*

КОЭФФИЦИЕНТ РОЖДАЕМОСТИ В ВЕНГРИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ И ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Резюме

Установив во вводной части, что среди демографических явлений в настоящее время в международном масштабе наибольшие расхождения наблюдаются в области рождаемости, автор подвергает рассмотрению важнейшие данные о численности населения и естественном движении населения по континентам и в мировом масштабе. Затем он рассматривает распределение по континентам населения стран, население которых составляет 95 процентов населения мира, производя при этом деление и по величине коэффициентов рождаемости в важнейших странах. Автор вкратце останавливается и на обследовании аналогичного распределения данных о смертности и подвергает анализу различия в естественном приросте, выте-

кающие из расхождений между коэффициентами рождаемости и смертности. В этой связи он рассматривает данные относительно прироста населения в первой половине 20 века и прогнозы относительно численности населения в 2000 году. Он анализирует те последствия, которые следует ожидать в численности и составе населения мира к концу 20 века в результате весьма различной меры естественного прироста по континентам.

В следующей части своего очерка автор останавливается на данных по рождаемости важнейших европейских стран от начала столетия до наших дней. В начале столетия коэффициенты рождаемости европейских стран в основном были обратнопропорциональны степени индустриального развития. С тех пор процесс сокращения рождаемости распространился на всю Европу, но в различных странах принял различные масштабы, так что очередность стран по величине плодovitости со времени начала столетия существенно изменилась. В течение последнего десятилетия в большей части тех стран, где плодovitость уже давно являлась весьма низкой, в коэффициентах рождаемости можно было наблюдать рост; в противоположность этому коэффициент рождаемости в европейских социалистических странах, где до сих пор плодovitость являлась вообще высокой, сократился. В результате этого коэффициенты рождаемости в одной части европейских социалистических стран относятся к числу наиболее низких европейских величин.

Автор в дальнейшем анализирует динамику коэффициента рождаемости в Венгрии. Он указывает, что в Венгрии сокращение коэффициента рождаемости имело более быстрый темп, чем вообще в Европе. В результате этого в таблице очередности 24 важнейших стран Венгрия занимала по отношению величины коэффициента рождаемости в начале века 5 место, в двадцатые годы 11 место и в конце тридцатых годов уже 13 место. Затем, в результате начавшегося в середине пятидесятых годов дальнейшего крупного сокращения рождаемости, место Венгрии в таблице очередности опустилось все ниже и ниже и с 1962 года Венгрия находится на последнем месте.

В ходе дальнейшего изложения автор анализирует причины, играющие роль в сокращении рождаемости. Из числа демографических факторов он приводит существенное снижение смертности (в особенности младенческой и детской смертности) и рост средней продолжительности жизни. К общественно-экономическим факторам относятся социалистическая индустриализация и связанные с ней рестратификация населения, урбанизация, повышение степени школьного образования, распространение занятости среди женщин и т. д.

После краткого изложения причин, автор констатирует, что их большая часть сопутствует общественно экономическому и техническому прогрессу, ввиду чего и в ближайшем будущем нельзя ожидать сокращения или существенного изменения их влияния. В то же самое время на основе исторического и международного сравнения он устанавливает, что нынешнее демографическое положение в Венгрии является неблагоприятным и что его консервация имела бы тяжелые последствия. Это привлекает внимание к тому, что следовало бы ликвидировать неблагоприятные моменты в условиях жизни многодетных семей и разъяснить общественности значение вопроса воспроизводства населения.

INTERNATIONAL AND HISTORICAL ASPECTS OF OUR BIRTH NUMBER

Summary

In the introduction of the paper it is pointed out that of the demographic events on the international scale the birth rates show the greatest deviation at present. The treatise surveys the main data of the population number and of the natural population movement by continents and on the world level. Following this it examines the distribution of the population of countries covering about 95 p. c. of the world population by continents and

within them by the main countries according to the order of magnitude of the birth rate. It briefly discusses also a similar distribution of the mortality data analysing the differences of natural increase arising from the differential birth and death rates. In this connection it analyses the data relating to the population increase of the first half of the 20th century and the population projections for the year 2000. It also examines the expected consequences which, due to the rather different rates of natural increase on the different continents, are to be expected in the number and the composition of world population by the end of the 20th century.

The following part of the paper deals with the birth data of the principal European countries from the turn of the century to our days. At the turn of the century the birth rates in the European countries showed a proportion roughly reverse to the extent of industrialization. Ever since that time the process of decreasing birth rates has become general in Europe but the extent is different for each country and thus the fertility order of the countries has considerably changed since early this century. During the last ten years in most of the countries where fertility had been rather low for a long time an increase could be registered in the birth rate. On the other hand, in the European socialist countries where fertility had been generally speaking high, the birth rate has shown a declining tendency. Consequently, in one part of the European socialist countries the birth rates range among the lowest European values.

In the following the paper goes on analysing the Hungarian birth rate: in our country the decrease of the birth rate was quicker than in Europe in general. Consequently, taking the 24 major countries, Hungary fell back from the 5th place occupied at the turn of the century to the 11th place by the end of the 1920's, and by the end of 1930's to the 13th as regards the value of the birth rate. From this middle position, due to the large-scale decline of the birth rate which began in the 1950's Hungary gradually went back year by year to occupy the last place in Europe since 1962.

Author continues by analysing the reasons of the falling birth rate. Among the demographic factors he mentions the great decline of mortality (especially of infant and children's mortality) and the prolongation of the average duration of life. The socio-economic factors include socialist industrialization and the pertaining social mobility, urbanisation, the rise of the educational standard, the spreading of female employment, etc.

After briefly discussing the reasons the author points out that they are mainly the concomitants of socio-economic and technical development and therefore their influence cannot be expected to decrease nor can any considerable change be expected in the near future either. At the same time based on an historic and international comparison he deplores the present unfavourable situation of our population and points out that if it became permanent it would entail grave consequences. This should be regarded as a warning that the backwardness in the living conditions of families with several children should be abolished and that public opinion should be alerted in connection with the population problem.

A NŐI TERMÉKENYSÉG NÉHÁNY KÉRDÉSE

DR. ACSÁDI GYÖRGY

A termékenység alakulását a demográfia rendkívül sokoldalúan tanulmányozza. A legalapvetőbb vizsgálatok a következő kérdésekre irányulnak:

1. Hány gyermeknek adnak életet az adott időszakban a különböző életkorú nők, ill. hányan szülnek közülük?
2. Hányadik gyermeküket szülik?
3. Hány gyermeket szültek az adott időpontig és hány gyermekük van életben?
4. Hány gyermeket kívánnak szülni és tervükből mi válik valóra?

Az első kérdésre a kor szerinti termékenység, a másodikra a születési sorrend, a harmadikra a népszámlálási és a kohorsz termékenység, az utolsóra pedig a családtervezés adatainak elemzése ad választ. A különböző életkorú magyar nők termékenysége ezek alapján röviden az alábbiakban vázolható.

AZ ÉLETKOR SZERINTI TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA

Ötéves korcsoportonként vizsgálva a termékenységet, a legtöbb gyermeket szülő, legtermékenyebb két csoport a 20—24 és a 25—29 éveseké. Igaz, hogy a 20 évesnél fiatalabb házas nők termékenysége számos országban és hosszabb ideje hazánkban is magasabb mint a 20 évesnél idősebbeké, az ilyen korú házas nők azonban olyan kevesen vannak (1960-ban a 15—19 éves nők 85,3%-a volt hajadon), hogy az egész korcsoport termékenységét csak kismértékben határozzák meg.

A húszas éveikben levők két korcsoportja közül az utolsó évtizedben a fiatalabb csoport termékenysége 20—50%-kal haladta meg az idősebbikét. A legkisebb az 1953—1954. évek táján volt a különbség a két korcsoport termékenysége között, azóta a 25—29 évesek születési arányszáma nagyobb mértékben csökkent, s így a különbség is nagyobb lett közöttük.

Az egyes korcsoportok termékenysége — amint ezt az 1. tábla mutatja — a háború utáni fellendülést követően 1950-től kezdve már csökkenni kezdett. A termékenység lassú hanyatlását előbb megszakította az 1953—1955. években tapasztalt átmeneti fellendülés, hogy azután gyors csökkenésnek adjon helyet, amely egészen 1962-ig tartott. A csökkenés mértéke nemcsak a már említett két korcsoportnál volt különböző, hanem a többi korcsoportoké is eltért egymástól.

A legkevésbé a legfiatalabb korcsoport termékenysége csökkent, sőt ezeké átmenetileg még emelkedett is, s csak 1961-től szállt alább. A 15—19 évesek termékenysége 1963-ban még így is eléri az 1952. évi arányszám 90%-át, míg a 20—24 éveseké annak 87, a 25—29 éveseké pedig csak 74%-át teszi ki. Minél idősebb a korcsoport, a csökkenés mértéke annál nagyobb. A 30—34 évesek termékenysége 1963-ban a 11 évvel korábbiak 57, a 35—39 éveseké 49%-a, végül a legidősebb propagatív korú nők mindössze 39%-a.

1. A kor szerinti termékenység alakulása, 1950—1963

Динамика плодovitости по возрасту, 1950—1963 г.

Age-Specific Fertility, 1950—1963

Időszaki (év) (1)	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	15—49
	éves korú nőre jut élveszületés (‰) ^a (2)						
1950	51,5	170,7	141,0	89,2	50,8	10,6	77,4
1951	51,4	168,9	138,0	85,6	46,2	9,9	75,4
1952	48,1	165,3	135,4	85,3	43,5	9,2	73,5
1953	49,8	179,4	151,6	99,5	50,2	10,3	81,8
1954	52,0	195,6	164,7	107,7	54,3	10,2	88,3
1955	54,1	192,1	150,9	95,8	52,4	9,1	83,0
1956	54,4	183,9	135,8	83,2	47,0	6,5	75,9
1957	55,7	174,4	115,6	66,6	35,6	4,7	66,9
1958	54,4	169,9	110,5	60,8	31,0	3,6	63,6
1959	53,5	162,7	107,3	56,4	27,7	3,2	60,7
1960	52,5	159,2	105,6	52,9	25,0	3,6	58,9
1961	52,0	153,9	100,7	50,2	23,0	3,7	56,6
1962	46,4	143,1	94,8	47,0	20,3	3,7	52,5
1963	43,3	143,9	100,7	48,4	21,1	3,6	53,4

^a Az 1950—1959. évi adatok az 1960. évi népszámlálás eredményeinek figyelembevételével helyesbített női népességszámok alapján lettek kiszámítva, így egy aránnyal eltérhetnek a népszámlálás adatainak elkészülte előtt közölt korrigálatlan arányszámoktól.

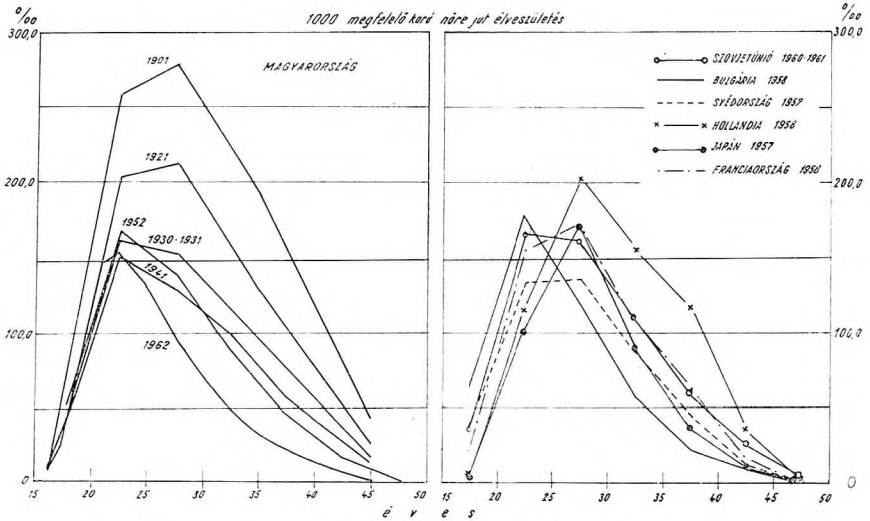
По горизонтали: (1) Периоды; (2) живорождения в расчете на 1000 женщин в возрасте... лет.

Heading: (1) Period; (2) live births per 1000 women aged...

Az 1960-as évek elején kialakult kor szerinti új termékenységi viszonyok legjellemzőbb vonása az, hogy a születési gyakoriságok fiatal korban érik el a csúcértéket, azután az életkorral gyorsan csökkennek. Ez a termékenységi típus Magyarországon nem régi keletű. A század elején, sőt még az 1920-as években is a termékenység nemcsak a 20—24 éves korúaknál volt igen magas, hanem a 25—29 éveseknél is, amely az előbbieket meg is haladta. 1930 körül a két korcsoport termékenysége — már jóval alacsonyabb szinten — ki egyenlődött, s attól kezdve a huszas éveikben járó nők idősebb korcsoportjának termékenysége egyre inkább alatta maradt a fiatalabb korcsoporténak. 1941-ben a különbség 15% volt, 1952-ben 18, 1963-ban pedig a 25—29 évesek termékenysége 30%-kal alacsonyabb a 20—24 évesekénél.

Az I. ábrából kitűnik, hogy a kor szerinti termékenységnek azok a típusai, amelyek a század folyamán a magyar nők termékenységét jellemezték, jelenleg más országokban is megtalálhatók. A legkorábbi típus, amelyben a 20—24 évesek termékenysége is magas, de a 25—29 éveseké még magasabb, a közelmúlt francia termékenységére jellemző. A Szovjetunió és Svédország női népességének termékenysége — jelentős szintkülönbséggel — a közbülső típust képviseli, amelyben a húszévesek mindkét csoportja közel egyenlő

termékenységu. Az egy kiemelkedő csúccsal jellemzett típusnak az ábrán kétféle változata is megtalálható. Az egyik változathoz a magas termékenységu holland és az alacsonyabb termékenységu japán nők tartoznak. E változat közös sajátossága az, hogy a csúcst a 25—29 éves korú nők adják, míg a másik változatban a 20—24 éves korú nők termékenysége a kiemelkedő. Ez utóbbi típus jellemző a magyar termékenység mellett a bolgárra is. A két változat közötti különbség társadalmi tényezőkre vezethető vissza, az eltérő házasságkötési kor stb. következménye.

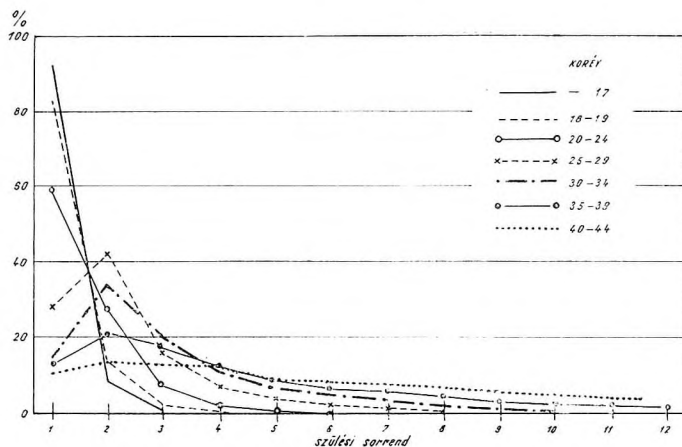
I. A kor szerinti termékenység egyes típusai

Отдельные типы плодovitости по возрасту
Certain Types of Age-Specific Fertility

A magyar nők termékenységét nemzetközi adatokkal összehasonlítva megállapítható, hogy a legfiatalabb két korcsoport termékenysége a gazdaságilag fejlett országokban tapasztalt arányokhoz viszonyítva nem alacsony. Az idősebb propagatív korú nők (35 évesek és idősebbek) termékenysége — az egyetlen Hollandiát leszámítva — a többi országokban sem magas, s ha a magyar adatok valamivel alacsonyabbak is, ez a születések számát, s a szaporodást nem befolyásolja lényegesen. Igen alacsony azonban a 25—34 éves két korcsoport termékenysége, s így elsősorban a 25—29 évesek magatartása az a tényező, amely a jelenlegi magyar — világviszonylatban is alacsony — születési arányt meghatározza.

SZÜLÉSI SORREND

A 15—24 éves korú nők többsége első gyermekét szüli, a kérdéses 25—29 éves korú nők viszont már főleg második, a 30—34 évesek pedig második-harmadik gyermeküket. Az idősebb korcsoportokban már negyedik és további gyermekek születése is gyakori (II. ábra).

II A különböző koresoportú nők szülési sorrendje, 1963
 Очередность рождений у женщин различных возрастных групп, 1963 г.
 Birth Order of Females in Different Age-Groups, 1963

A nő életkora és szüléseinek száma közötti összefüggés nyilvánvaló. Ennek következtében, ha a 25—34 éves korú nők termékenysége egy adott időszakban lecsökken, megcsappan abban az évben a másod-harmadszülöttek száma is. Az élveszületettek 1963. évi szülési sorrendjében az 1952. évihez hasonlítva a másod-harmadszülöttek száma valóban jóval kisebb, mint az elsőszülötteké. Igaz, hogy a negyedik és további szülöttek száma már csak mintegy fele annak, ami az ötvenes évek elején volt, viszont az összes születésekben a magasabb sorszámú szülöttek már akkor sem játszottak jelentősebb szerepet (1952-ben az élveszületések 18,7%-át adták csupán).

2. Élveszületések szülési sorrend szerint

Живорождения по очередности родов
 Live Births According to Birth Order

Évtizedek (év :)	A szülési sorrend száma (2)						Összesen (6)
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	
	Élveszületések száma (3)						
1952	73 279	51 854	26 035	13 686	7 427	13 538	185 819
1963	59 596	39 956	15 338	7 076	3886	6 483	132 335
	Az 1963. évi adatok az 1952. éviéek százalékában (4)						
1963/1952 .	81	77	59	52	52	49	71
	Élveszületések százalékos megoszlása (5)						
1952	39,4	27,9	14,0	7,4	4,0	7,3	100,0
1963	45,0	30,2	11,6	5,4	2,9	4,9	100,0

По горизонтали: (1) Период; (2) очередность родов; (3) число живорождений; (4) данные за 1963 год в % к данным за 1952 год; (5) процентное распределение живорождений; (6) всего.

Heading: (1) Period; (2) birth order; (3) number of live births; (4) the data of 1963 in the Percentage of those of 1952; (5) percentage distribution of live births; (6) total.

Az életkor szerinti termékenység és a születési sorrend alakulása egyaránt arra mutat, hogy a fiatal korú nők termékenysége és az első gyermek megszületésének valószínűsége nem csökkent nagyon alacsonyra. Az első gyermekkel kapcsolatos tapasztalatok azonban—úgy látszik—sok nőnél, házaspárnál erősen gyengítik a második gyermek születésének szándékát.

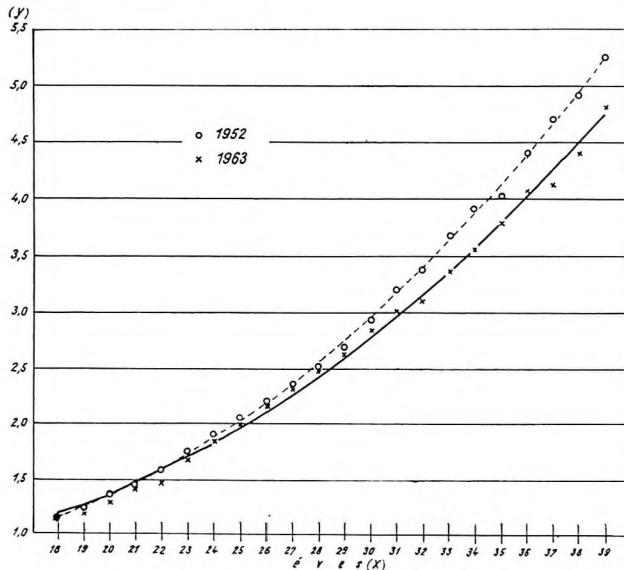
A harmadik és további gyermekekkel kapcsolatos helyzet bizonyos fokig más. Az anya életkora és az átlagos születési sorrend közötti kapcsolat alapján, amelyet 1952-ben az

$$y_{52} = 1,067 + 0,080x + 0,005x^2,$$

1963-ban pedig az

$$y_{63} = 1,123 + 0,068x + 0,004x^2$$

másodfokú függvények jellemeztek, megállapítható, hogy a 30—31 éves korú nők azok, akik átlagosan a harmadik gyermeküket szülik, 35—36 év körül pedig már átlagosan a negyedik gyermeknek adnak a nők életet (III. ábra). A harmadik és egyre jobban a további gyermekek gyakori születését azonban befolyásolja az a tény, hogy az ilyen korú nők jelentős része az 1940-es évek végén, ill. 1953—1955 táján a megemelkedett termékenységgel esetleg többször is szült, s már korábban elérte a magasabb gyermekszámot, amelynél többet nem kíván szülni.

III. Átlagos szülési sorrend az anya életkora szerint
Средняя очередность рождений по возрасту матери
Average Birth Order According to the Mother's Age

A III. ábra adatai szerint a kor és a gyermekszám összefüggésének tendenciája csak keveset változott, s inkább az idősebb produktív korban csökkent.

A NŐK GYERMEKSZÁMA

Az, hogy a korábbi születések mennyiben befolyásolják a pillanatnyi termékenységet, leginkább a családnagyságon, pontosabban a nők gyermekszámának alakulásán mérhető le. Az 1948—1949. évek átlagához képest például a 15—49 éves házas nők termékenysége 1963-ra 38%-kal csökkent, gyermekszámuk csak 11%-kal. Közülük a 20—29 évesek gyermekszáma 1960-ban magasabb volt, mint 1949-ben! Egy adott év folyamán mért alacsony termékenység tehát nem jelenti feltétlenül a gyermekszám csökkenését is.

3. A 15 éves és idősebb korú nők gyermekszám szerint, családi állapotoként

Распределение женщин 15-летнего возраста и старше согласно числу детей, по семейному состоянию

Women Aged 15 and More Years According to the Number of Children, by Marital Status

Év (1)	A nők százalékos megoszlása (2)					A 100 nőre jutó gyermekek száma (7)	
	összesen (3)	nem született gyermekük (4)	1	2—3	4 és több (6)	összesen (8)	életben levő (9)
			gyermekük született (5)				
Házások (10)							
1920	100,0	17,9	16,6	23,3	42,2	362	229
1930	100,0	17,1	16,9	29,3	36,7	327	221
1949	100,0	18,4	22,3	33,8	25,5	257	194
1960	100,0	15,1	25,4	39,7	19,8	232	192
1963 ^a	100,0	13,7	26,1	41,6	18,6	229	.
Özvegyek (11)							
1920	100,0	10,9	9,6	21,9	57,6	477	250
1949	100,0	14,3	14,8	28,7	42,2	366	224
1960	100,0	12,4	16,2	33,4	38,0	337	222
1963 ^a	100,0	12,4	16,1	34,5	37,0	328	.
Elváltak (12)							
1949	100,0	37,0	30,5	23,8	8,7	133	96
1960	100,0	27,7	34,0	28,9	9,4	151	122
1963 ^a	100,0	26,4	32,8	30,5	10,3	158	.
Hajadonok (13)							
1960	100,0	92,4	4,1	2,1	1,4	18	14
1963 ^a	100,0	93,9	3,4	1,8	0,9	14	.

^a 2%-os mintavétel (mikrocenzus) adatai.

По горизонтали: (1) Годы; (2) процентное распределение женщин; (3) всего; (4) бездетные; (5) имеющие... детей; (6) 4 и более; (7) число детей в расчете на 100 женщин; (8.) всего; (9) живые дети; (10) замужние; (11) вдовы; (12) разведенные; (13) незамужние.

Heading: (1) Year; (2) percentage distribution of women; (3) total; (4) had no children; (5) gave birth to... children; (6) 4 and more; (7) number of children per 100 women; (8) total; (9) living children; (10) married; (11) widowed; (12) divorced; (13) single.

A nők gyermekszám szerinti megoszlásában több tendencia érvényesül. A magyar népszámlálások során feltett kérdések nyomán például megfigyelhető, hogy — eltekintve a hajadonoktól, akikről nincsenek régebbi összehasonlítható adataink — a gyermektelen nők korábban stagnáló, sőt 1949-re éppen megemelkedő aránya újabban örvendetesen csökkent, s hogy ez az irányzat jelenleg is érvényben van. Ezt a jelenséget, amelynek iránya ellentétes a termékenység általános csökkenésével, nem a házas nők arányának megnövekedése okozta, hiszen a házas nők körében is észlelhető, és ezért mindenképpen pozitívan értékelhető. Jelentősen növekedett ugyanakkor az.

egy gyermekes nők aránya, s velük együtt kisebb mértékben a két- és háromgyermekeseké is, míg a négy- és többgyermekeseké általában csökkent. Egyedüli nem éppen örvendetes kivételek ez alól az elvált nők, akik között mind több a sokgyermekes.

A 3. tábla a gyermekszámok régóta tartó, fokozatos csökkenéséről ad számot. A különböző családi állapotú nők közül természetesen elsősorban a házas nők gyermekszáma tarthat számot a figyelemre, hiszen az összes születéseknek a korábbi 91—92% helyett újabban már 94—95%-a házasságból származik. A házas nők gyermekszáma az 1963. évi mikrocenzus adatai szerint átlagosan 2,29, tehát pontosan ugyanannyi, mint amennyi 1920-ban az életben levő gyermekek száma volt. Amíg azonban 1920-ban az összesen született gyermekeknek csupán 63%-a volt életben, addig 1960-ban már 82.

A jelenlegi női népességben 2-nél magasabb átlagos gyermekszámuk csak a 30 éves és idősebb korú nőknek van. Éppen ezért a népesség utánpótlása szempontjából igen lényeges kérdés az, hogy az ennél fiatalabb korcsoportok gyermekszáma milyen ütemben növekszik, s feltehetőleg milyen színvonalon fog befejeződni. Erre elsősorban a kohorsz-vizsgálatok nyújtanak felvilágosítást, amelyek egy-egy adott időszakban született, házasodott női csoport termékenységének alakulását követik nyomon. Ilyen születési korosztályok, női kohorszok gyermekszámának alakulását tartalmazza a 4. tábla. A tábla adatai az 1960. évi népszámláláskor megállapított gyermekszámok, az évjáratok szerinti születési statisztikák és a népességtovábbszámítások felhasználásával készültek. A megjelölt évjáratokba tartozó meghalt vagy elvándorolt nők gyermekszáma, amely az adatokban szerepel, azokat csekély mértékben torzítja.

A. Születési kohorszok átlagos gyermekszáma, 1957—1964
Среднее число детей по когортиям рождения в 1957—1964 годах
Average Number of Children of the Birth Cohorts, 1957—1964

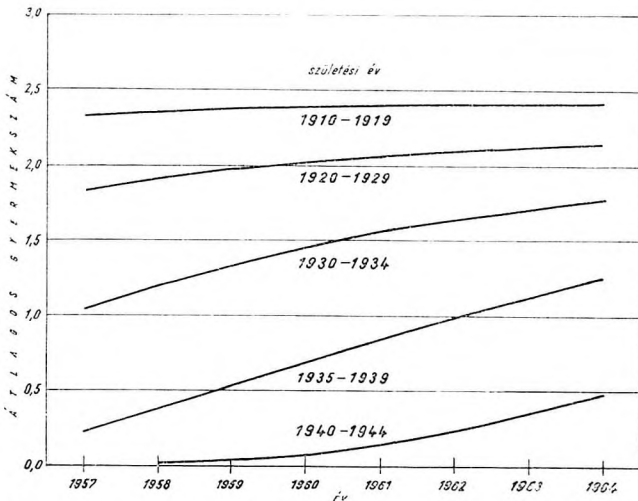
Az anya születési éve. (1)	Átlagos gyermekszám az év elején (2)							
	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
	Összes nők (3)							
1914—1940	0,00	0,01	0,03	0,07	0,14	0,23	0,35	0,48
1939—1935	0,23	0,37	0,53	0,69	0,85	1,00	1,13	1,25
1934—1930	1,05	1,21	1,34	1,46	1,56	1,64	1,71	1,78
1929—1920	1,84	1,92	1,98	2,02	2,06	2,10	2,12	2,14
1919—1910	2,33	2,36	2,38	2,39	2,40	2,41	2,42	2,43
	Házias nők (4)							
1914—1940	0,40	0,20	0,35	0,43	0,51	0,62	0,71	0,80
1939—1935	0,61	0,74	0,86	0,98	1,10	1,21	1,32	1,42
1934—1930	1,29	1,41	1,51	1,61	1,70	1,78	1,85	1,91
1929—1920	1,99	2,06	2,12	2,19	2,23	2,26	2,29	2,32
1919—1910	2,48	2,53	2,56	2,59	2,62	2,64	2,67	2,70

По горизонтали: (1) Год рождения матери; (2) среднее число детей в начале года; (3) женщины — всего; (4) замужние женщины.

Heading: (1) Year of birth of the mother; (2) average number of children at the beginning of the year; (3) all women; (4) married women.

A táblában figyelemre méltó, hogy az egyes kohorszok termékenysége — mind az összes, mind a házas nők gyermekszámát tekintve — alacsonyabb

1964-ben, mint volt az idősebb kohorszoké korábban. Ebbe kétségtelenül még mindig belejátszik az a körülmény, hogy az idősebb kohorszok gyermek-száma 1953—1955 körül meredek emelkedésre kényszerült, de egyre inkább oka ennek a termékenység tényleges lassú (a születési arányszám látványos meredek esésénél lényegesen enyhébb), de következményeiben annál komolyabb) csökkenése. Ez a megállapítás elsősorban a táblában szereplő legfiatalabb, a háború alatt született 1940—1944. évi kohorszokra vonatkozik, akiknek gyermekszámát — bár a differencia egyelőre csak árnyalatnyi — mind nagyobb távolság kezd elválasztani a nála öt évvel idősebb korcsoportétól. Pedig ez utóbbiak termékenysége (1964-ben 24—28 évesek), mint az életkor szerinti termékenységgel kapcsolatban láttuk, ebben az életkorban viszonylag már igen alacsony, s így gyermekszámuknak az őket megelőző kohorszéhoz hasonlóan gyors növekedése spontán már nem valószínű.

IV. A születési kohorszok átlagos gyermekszámának alakulása, 1957—1964 (összes nők)

Динамика среднего числа детей по когортам рождения, 1957—1964 (Женщины — всего)

Average Number of Children of the Birth Cohorts, 1957—1964 (Total Females)

A vázolt jelenséget a IV. ábra szemlélteti. Az ábra alapján már az 1930—1934. években született kohorsznál is kétséges, hogy el fogja-e érni az átlagos 2 gyermeket, a fiatalabb kohorszok indulása pedig egyre alacsonyabb termékenységet ígér. Egyfelől az új női évjáratok belépése a szülőképes korba és ezzel egyidejűleg az első gyermekek megszülése, másfelől a két „születési-hullámban” is részt vett és ezután erősen megapadt termékenységű évjáratok „kiöregedése” az intenzíven termékeny korból jelenleg megállította a születési arányszámok zuhanását. A születési arányszám jelentős és tartós megemelését azonban ezektől az újonnan belépő kohorszoktól — ha nem módosítják családtervezési elképzeléseiket — ugyanúgy nem lehet várni, mint a most egyelőre még az iskolapadokban ülő, de az előttük járókhoz tudatilag közel álló, s feltehetőleg példájukat követő kohorszoktól.

A CSALÁDTERVEZÉS

A természetes termékenység biológiai lehetőségeinek korlátozása általánosan elterjedt jelenség. A ténylegesen megfigyelt női termékenység ma már a gazdaságilag elmaradott népeknél sem éri el a természetes termékenység színvonalát, a fejlett országokban pedig — így Magyarországon is — a biológiai tényezők háttérbe szorúlnak a termékenység szintjének meghatározásában, s szinte csak a kereteit adják a társadalmi, gazdasági, tudati tényezőknek, amelyek azt a családtervezésen keresztül determinálják.

A családtervezés a kívánt családnagyság előre megállapítását, a tervek megvalósításának időbeli kitűzését jelenti. A családi tervek ezáltal meghatározzák a női népesség termékenységét, s a termékenység alakulásának közvetlen magyarzatát adják.

A Központi Statisztikai Hivatalnak 1958—1960. évi kísérleti adatfelvétele szerint (TCS-vizsgálat) a magyar nők többsége — a fiataloknak több mint 70%-a — már a házasság megkötésekor kialakítja a gyermekszámra vonatkozó tervét. Örvendetes, hogy e tervekben igen ritka az „egyse”, mindössze egy százalék. A megkérdezett nők között azonban igen sok az 1—2 gyermeket tervezők (egy gyermeket akart 12, két gyermeket 61%). Bár az adatgyűjtés a vizsgálat kísérleti jellege következtében nem volt képvisleti mintának tekinthető, mégis ezek az adatok a jövő termékenységére vonatkozólag nem túlságosan optimisták. Az idősebbek családtervei átlagosan még 2,6—2,7 gyermeket irányoztak elő, a fiatalabbaké már csak 2,2 gyermeket.

A vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a családtervek a tervezők mintegy egyharmadánál időközben módosulnak. A vizsgálat időpontjában a megkérdezettek 19%-a a tervezettnél több, 15%-a kevesebb gyermeket kívánt, s így a tervezett 2,3-as átlag helyére 2,4-es átlag lépett. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy amíg az idősebb házasság nők kívánt gyermekszáma 3,0—3,2 között volt, azaz az időközben megszületett gyermekeket is beszámítva a tervezetthez képest emelkedett, addig éppen a 24 éveseké és fiatalabb korúaké 2,0—2,1-ig csökkent.

A termékenységre vonatkozó demográfiai vizsgálatok arra mutatnak, hogy a műveltségi színvonal emelkedése, a társadalmi átrétegződés, a két nem egyenjogúságának gyakorlati elismerése, a nőknek a termelő munkába való bevonása, a termékenységgel kapcsolatos ismeretek fejlődése és terjedése mind inkább képessé teszi a népességet arra, hogy családja nagyságát, gyermekei számát megtervezze, s ezeket a terveket meg is valósítsa. A termékenység színvonala a jövőben egyre inkább a családtervezés keretei között fog realizálódni, s a termékenység befolyásolása is csak ezen a területen képzelhető el.

IRODALOM

1. Dr. Acsádi György: A termékenység előrebecslése a kohorszok gyermekszáma alapján. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 434—448. p.
2. Dr. Acsádi György: A termékenység néhány tényezője Magyarországon. *Demográfia*, 1961. évi 4. sz. 407—420. p.
3. Dr. Acsádi György—dr. Klinger András: A termékenység, a családtervezés és a születésszabályozás néhány kérdése. *Demográfia*, 1959. évi 2—3. sz. 176—216. p.
4. Dr. Breznik, Dusan: Az első házasságok terméketlensége. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 393—399. p.
5. Demographic Yearbook, 1959. Special topic: Natality statistics, U. N. New York, 1960. 719 p.
6. 1963. évi mikrocenzus személyi és családi adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1964. 214 p.

7. Glass, D. V.—Grenbenik, E.: The Trend and Pattern of Fertility in Great Britain. A Report on the Family Census of 1946. Papers of the Royal Commission on Population. London, 1954. Vol. VI.
8. Grabil, W. H.—Kiser, C. V.—Whelpton, P. K.: The Fertility of American Woman. New York, 1958. 448 p.
9. Hajnal J.: Births, Marriages and Reproductivity. England and Wales 1938—47. Papers of the Royal Commission Population. London. 1950. Vol. II.
10. Kiser, C. V.: Research in Family Planning. Princeton, 1962. 662 p.
11. Dr. Klinger András: A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon. *Demográfia*, 1961. évi 4. sz. 421—431. p.
12. Dr. Klinger András—dr. Szabady Egon: A népesség összetételének alakulása az 1963. január 1-i mikrocenzus adatai alapján. *Demográfia*, 1964. évi 1. sz. 7—59. p.
13. Magyarország népesedése, 1956—1962. évi kötetek. Központi Statisztikai Hivatal. Statisztikai Időszaki Közlemények, Budapest.
14. Dr. Mehlan, K. H.—dr. Falkenthal, S.: A születési intervallum jelentősége a nő termékenysége és egészsége szempontjából. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 400—409. p.
15. Dr. Miltényi Károly: A születéskorlátozás szociális és lélektani háttere. *Demográfia*, 1962. évi 1. sz. 33—72. p.
16. Pressat, Roland: A gyermekek ideális és tényleges száma. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 415—426. p.
17. Dr. Szabady Egon: Magyarország népesedési helyzete: a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi vonatkozásai. *Demográfia*, 1962. évi 3. sz. 325—332. p.
18. Studies on Fertility and Social Mobility, Ed.: Dr. Szabady Egon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 331 p.
19. Bevezetés a demográfiába. Szerk.: Dr. Szabady Egon. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 610 p.
20. A születésszabályozás. Szerk.: Dr. Szabady Egon. Budapest, 1958. 205 p.
21. Dr. Thirring Lajos: Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. *Demográfia*, 1959. évi 1. sz. 54—73. p.
22. Vosztrikova, A. M.: A születési mozgalom, a házasságkötések és a család vizsgálata a Szovjetunióban. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 537—545. p.
23. Social and Psychological Factors Affecting Fertility. Szerk.: Whelpton, P. K.—Kiser, C. V. I—V. k. Milbank Memorial Fund. New York.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЛОДОВИТОСТИ ЖЕНЩИН

Резюме

Автор рассматривает формирование специфичной для возраста плодовитости и показывает ее различные типы. Он анализирует динамику очередности рождений и ее связь с возрастом. Он исследует связь между специфической для возраста плодовитостью и формированием числа детей. Наконец автор указывает на то, что плодовитость во все большей мере непосредственно определяется планированием семьи и реализующимися через него факторами.

SOME QUESTIONS OF FEMALE FERTILITY

Summary

The paper discusses the age-specific fertility and its different types, as well as the birth order and its connection with age. It further examines the interconnection between age-specific fertility and the number of children. It finally points out that fertility is more and more directly influenced by planned parenthood and by the factors prevailing through it.

A DIFFERENCIÁLIS TERMÉKENYSÉG ÚJABB ALAKULÁSA

DR. KLINGER ANDRÁS

A termékenység legújabb alakulása — az utóbbi három év igen alacsony szinten stagnáló születési arányszáma — feltétlenül összefügg népességünk társadalmi-foglalkozási-kulturális összetételében bekövetkezett változásokkal. Önmagában annak a ténynek, hogy az elmúlt években jelentős mértékű átrétegződési folyamatnak lehettünk tanúi, ami elsősorban a mezőgazdasági népesség nagyarányú csökkenésében és a nem mezőgazdasági foglalkozásúak számának emelkedésében, illetve a városi népességnek a falusi népesség terhére történő növekedésében mutatkozik meg, feltétlenül hatást kell gyakorolnia a termékenység színvonalára. E mobilitási folyamat a népesség kulturális színvonalának emelkedésével egyidejűleg megy végbe, ami még közvetlenebb hatást gyakorol a termékenységi szokásokra, mivel az iskolai végzettségi szint emelkedése egyúttal kulturáltabb születésszabályozási gyakorlat-hoz, illetve megfontoltabb családtervezéshez vezethet.

A társadalmi átalakulás azonban nemcsak abban játszik szerepet egyes népesedési folyamatok, így a vizsgálatunk tárgyát képező termékenység alakulásában, hogy megváltozik a — sokszor nagyon különböző — népesedési szokásokkal rendelkező népességcsoportok egymáshoz való aránya és ez önmagától módosítja az ország népesedési képét. A népesség nagymértékű mobilitása azzal a hatással is jár, hogy jelentősen megváltozik maga az egyes társadalmi-foglalkozási-műveltségi csoportok népesedési szokása is és e módosulások eredményeként a múlthoz viszonyítva teljesen eltérő módon jelentkezik egymáshoz viszonyított népességi magatartásuk.

E kettős változás folyamatát és az össztermékenység alakulására gyakorolt hatását a termékenységi trendek bonyolult volta miatt egyértelműen nem lehet leírni és elemezni. Mindenesetre a differenciális termékenység vizsgálata közelebb visz a jelenlegi — mélypontot jelentő — termékenységi szint kialakulása okainak megvilágításához és e kutatások további elmélyítése talán lehetővé teszi a termékenység perspektivikus alakulásának megközelítését és a születésszám emelkedése eszközeinek feltárását.

A differenciális termékenység kérdésköréből három vonatkozásban kívánjuk termékenységünk legutóbbi években tapasztalt alakulását elemezni:

1. az egyes társadalmi-gazdasági csoportok termékenységi differenciáinak eltolódása, ill. a társadalmi átrétegződési folyamatnak a termékenységre gyakorolt hatása;

2. a kereső nők száma emelkedésének a termékenységre gyakorolt hatása;

3. a (női) népesség műveltségi színvonalának a termékenység szintjére gyakorolt hatása, a kultúr színvonal mint differenciális termékenységi tényező.

*

Hosszú idő óta és minden gazdaságilag fejlett országban közismert, hogy a család társadalmi-gazdasági helyzete döntő módon befolyásolja a megszületendő gyermekek számát. A termékenységre vonatkozó különböző vizsgálatok eltérő eredményekkel jártak, de többé-kevésbé bizonyították, hogy a parasztság gyermekszáma meghaladja a nem paraszti rétegeket és, hogy általánosságban a rosszabb anyagi-gazdasági helyzetben levők, az alacsonyabb kulturális-társadalmi színvonalúak termékenysége magasabb.

Ezen általános képet látszottak bizonyítani a régebbi magyarországi adatok is. A 20. század első évtizedeiben a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége 30—40%-kal haladta meg az egyéb foglalkozásúakét és ez a különbség a két világháború közötti időszakban még csak fokozódott. A szocialista termelőmód térhódításával (lényegében a mezőgazdaság szocialista átalakulásával) párhuzamosan ez a több évtizeden keresztül fennállott különbség látszólag megszűnt, illetve visszajára fordult. Amíg a 40-es évek végén a paraszti és nem paraszti foglalkozású nők termékenységi arányszáma még azonos volt, addig 1959/60-ban már a mezőgazdasági foglalkozásúaké 80%-a, 1962/63-ban 73%-a volt a nem mezőgazdasági foglalkozású fizikaiakénak.

Ezen eltolódáshoz azt is hozzá kell tenni, hogy oka a mezőgazdaságban maradt nők termékenységének jóval nagyobb mértékű csökkenésében leli magyarázatát. A legutóbbi két évben ezer mezőgazdasági foglalkozású propagatív korú nőre 41%-kal kevesebb élveszületés jutott, mint 1948/49-ben és 15%-kal kevesebb, mint 1959/60-ban. A nem mezőgazdasági fizikaiaknál a visszaesés mértéke csak 17, ill. 7% volt.

1. A termékenység alakulása társadalmi-gazdasági csoportonként, 1900—1963
Динамика плодovitости по общественно-экономическим группам, 1900—1963
Fertility by Socio-Economic Groups, 1900—1963

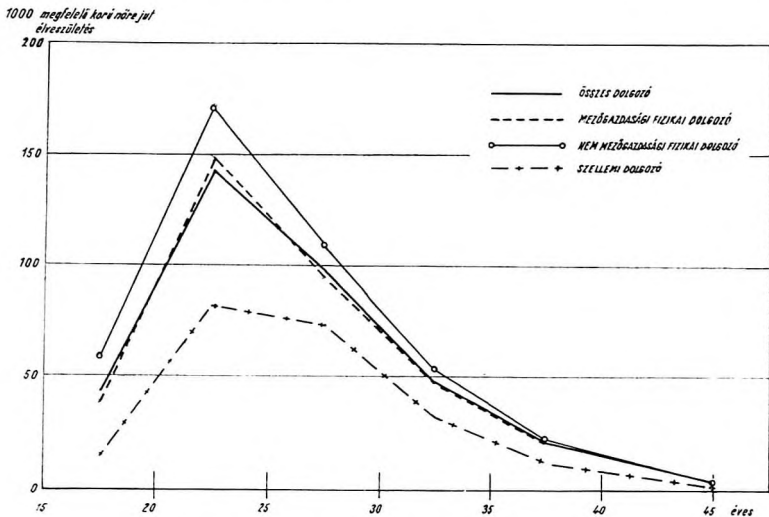
Év (évi átlag) (1)	Ezer 15—49 éves nőre jut élveszületés (2)			
	mezőgazdasági fizikai (3)	nem mezőgazdasági fizikai (4)	szellemi (5)	összesen (6)
1900—01	172	133	104	156
1910—11	164	120	82	144
1920—21	141	100	56	118
1930—31	112	72	37	88
1948—49	80	77	53	76
1959—60	55	69	44	60
1962—63	47	64	36	53

По горизонтали: (1) Годы (средняя годовая); (2) живорождения на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет.; (3) работницы физического труда в сельском хозяйстве; (4) работницы физического труда вне сельского хозяйства; (5) женщины занятые умственным трудом; (6) всего.

Heading: (1) Year (average); (2) live births per 1000 women aged 15—49; (3) agricultural manual; (4) non-agricultural manual; (5) non-manual; (6) total.

Bizonyos eltolódás következett be a nem mezőgazdasági fizikaiak és szellemi foglalkozásúak termékenységében is. Az előbbiek termékenységi gyakorisága a század elején még csak 30—50 %-kal, a két világháború között közel 100 %-kal haladta meg az utóbbiakét. Ezzel szemben 1959/60-ban a fizikai dolgozó nők termékenysége 56 %-kal, 1962/63-ban pedig már 78 %-kal volt magasabb a szellemiekénél.

A termékenység nagymértékű differenciáltsága az egyes társadalmi rétegek eltérő reprodukciós „készségében” is megnyilatkozik. 1962/63. évi adatok szerint az általános 0,830-as nettó reprodukciós együttható olyan különbségeket takart, hogy a szellemi foglalkozásúak körében már csak 0,510-es, a mezőgazdasági fizikaiaknál 0,820-as, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál 0,980-as reprodukcióval számolhatunk. 1959-hez képest e három rétegnél 27,14, ill. 6 %-kal csökkent a nettó reprodukciós együttható értéke.

I. A termékenység társadalmi csoportonként 1962/63
 Плодовитость по общественным группам, 1962—1963 годы
 Fertility by Socio-Economic Groups, 1962—63

Tekintettel az egyes társadalmi rétegek termékenységi gyakoriságának eltolódására, igen nehéz a társadalmi átrétegződés termékenységre gyakorolt hatását felmérni. Annak a ténynek ui., hogy a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége relatíve csökkent és ugyanakkor arányuk — a társadalmi mobilitás következtében — a propagatív korú női népességben az 1949. évi 46 %-ról 1960-ra 33, majd 1963-ra 29 %-ra zuhant (ami annak a következménye, hogy a szülőképes korú nőknek csak 1960 és 1963 között 1/5-e került el a mezőgazdaságból), lényegében az általános termékenység szintjének formái emelkedését kellett volna maga után vonnia. Amennyiben ui. jelenleg is az 1949. évi mezőgazdasági arány állna fenn, az 1962/63. évi termékenységi együttható a ténylegesnél 2 %-kal alacsonyabb lenne. Ez annyit jelent, hogy e vonatkozásban termékenységünk jelenlegi színvonalát ked-

vezően befolyásolta a társadalmi átrétegződés. Más kérdés azonban, hogy a szellemi dolgozók arányának jelentős növekedése kedvezőtlen irányban hatott. A propagatív korú női népességben számarányuk 1949-től 1960-ig 12%-ról 20%-ra, majd 1963-ra 22%-ra nőtt. Ha az 1949. évi arány változatlan maradt volna, 1962/63. évi termékenységi színvonalunk a ténylegesnél 3%-kal kedvezőbb lett volna. Ha a két irányú társadalmi eltolódást együttesen mérjük, azt tapasztaljuk, hogy az 1949. évi megoszlásokat figyelembe véve az 1962/63. évi standard termékenységi arányszám a ténylegessel azonos lenne. (Az 1960. évi megoszlást figyelembe vevő standard termékenységek is azonos lenne.)

Termékenységi differenciáink — és azok eltolódásai — nemcsak összességben (az összes 15—49 éves propagatív korú nőknél), hanem korcsoportonként is jelentkeznek. 1959/60-ban még a mezőgazdaságiak minden korcsoportjában magasabb termékenységgel találkoztunk, mint a nem mezőgazdaságiaknál és 30 éven felül a mezőgazdasági fizikaiak termékenysége felülmúlta a nem mezőgazdasági fizikaiakét is. 1962/63-ra a mezőgazdaságiak termékenységi túlsúlya az összes nem mezőgazdaságiakkal szemben csak 25 éven alul jelentkezik, a nem mezőgazdasági fizikaiak termékenysége pedig minden korcsoportban felülmúlja a parasztságét. E különbség a propagatív kor „elején” a legszámottevőbb: a 15—19 éves munkás nők 1962/63-ban született gyermekeinek aránya 1/3-ával múlja felül az azonos korú parasztasszonyokét, a többi korcsoportban — szinte egységesen — a különbség 14—17%-os.

2. A termékenység alakulása korcsoportonként, társadalmi rétegenként

Динамика плодovitости по возрастным группам и общественным слоям

Fertility by Age Groups and by Socio-Economic Groups

Társadalmi réteg (1)	Ezer						Összes 15—49 (3)
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	
	éves nőre jut élveszületés (2)						
	1959—60 átlag (4)						
1. Mezőgazdasági fizikai	45	171	112	60	29	4	56
2. Nem mezőgazdasági fizikai	68	188	114	58	28	4	69
3. Szellemi	23	96	81	39	17	2	43
4. Összesen	53	162	106	54	26	3	60
	1962—63 átlag (5)						
1. Mezőgazdasági fizikai	40	148	95	47	21	4	47
2. Nem mezőgazdasági fizikai	61	172	112	55	24	4	64
3. Szellemi	15	83	74	33	13	2	36
4. Összesen	45	143	98	48	21	4	53

По горизонтали: (1) Общественные слои; (2) живорождения на тысячу женщин в возрасте ... лет; (3) всего в возрасте 15—49 лет; (4) в среднем за 1959—1960 годы; (5) в среднем за 1962—1963 годы.

По вертикали 1. Работницы физического труда в сельском хозяйстве; 2. работницы физического труда вне сельского хозяйства; 3. женщины занятые умственным трудом; 4. всего.

Heading: (1) Socio-economic group; (2) live births per 1000 women aged ...; (3) total aged 15—49; (4) average 1959—60; (5) average 1962—63.

Lateral text: 1. Agricultural manual; 2. non-agricultural manual; 3. non-manual; 4. total.

E jelentős különbségek — 1959/60. évi adatok szerint — nemcsak az általános, hanem a házas termékenység vonatkozásában is fennállanak. E

még tisztítottabb mutató segítségével jelentősebb differenciáltságról kapunk képet. 1000 nem mezőgazdasági foglalkozású 15—49 éves házas nőre 1959/60-ban általában 42%-kal több élveszületés jutott, mint ugyanannyi mezőgazdasági foglalkozásúra és 50%-kal több mint 1000 szellemi foglalkozásúra. A 15—49 éves nők között általában e különbség 23, ill. 60%-os. A korcsoportonkénti különbségek mértéke azonos mind két vonatkozásban.

3. A házas termékenység alakulása korcsoportonként, társadalmi rétegenként
 Плодовитость замужних женщин по возрастным группам и общественным слоям
 Fertility of Married Women by Age Groups and by Socio-Economic Groups

Társadalmi réteg (1)	Ezer						összes 15—49 (3)
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	
	éves korú házas nőre jut házasságból élveszületés (2)						
	1959—1960 átlag (4)						
1. Mezőgazdasági fizikai	287,2	219,4	112,7	57,0	28,6	3,9	66,7
2. Nem mezőgazdasági fizikai	353,7	258,5	129,3	65,6	32,5	4,1	94,8
3. Szellemi	231,9	169,0	102,5	48,0	19,7	2,6	63,3
4. Összesen	322,1	230,2	118,9	59,2	28,7	3,9	79,7

По горизонтали: (1) Общественные слои; (2) живорождения на тысячу женщин в возрасте ... лет; (3) всего в возрасте 15—49 лет; (4) в среднем за 1959—1960 годы.

По вертикали: См. таблицу 2.

Heading: (1) Socio-economic group; (2) live births per 1000 women aged ...; (3) total aged 15—49; (4) average 1959—1960.

Lateral text: See Table 2.

Érdekes módon, ha a termékenység alakulását nemcsak az adott évben született gyermekek viszonylagos számával elemezzük (vagyis az 1000 propagatív korú nőre jutó élveszületések számával), nem kapunk ilyen egyértelmű képet a társadalmi differenciák eltolódásáról. Ui. pl. ha az adott időszakban született gyermekek átlagos születési sorszámának társadalmi differenciáit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a parasztság viszonylag alacsonyabb pillanatnyi születés-gyakorisága magasabb családnagyságot takar. 1963-ban ugyanis a mezőgazdasági fizikaiak szülési sorrend átlaga 2,5 volt a nem mezőgazdasági fizikaiak 2,12-es és a szellemiek 1,61-es értékével szemben. Ez annyit is jelent, hogy a parasztság jelenlegi alacsonyabb születési gyakorisága a közelmúlt magasabb termékenységének lehet az eredménye. Még jobban mutatja ezt a látszólagos ellentmondást az a tény, hogy amíg a mezőgazdasági foglalkozású anyák szülőiteinek csak 34%-a volt elsőszülött, addig a nem mezőgazdasági fizikaiaknál ez az arány 47, a szellemi foglalkozásúaknál 56% volt. Ugyanakor a negyedik és további szülöttek aránya még jellemzőbb eltéréseket mutat: e három csoportban 19, 13, ill. 3,5%-ot tesznek ki.

Még jobban mutatja a születési sorrend szerinti társadalmi differenciákat, ha a megfelelő gyermekszámú nők születésgyakoriságát hasonlítjuk össze. Az 1959/60. évi adatok viszont azt mutatják, hogy az egy gyermekes mezőgazdasági foglalkozású házas nők termékenysége (6%-kal) meghaladja a nem mezőgazdasági foglalkozásúakét. A 2—3 gyermekes lényegében

azonos, a gyermektelen és a 4 és több gyermekes házas nőknél mutatkozik alacsonyabb termékenység.

4. A születési sorrend az eltartó foglalkozása szerint

Очередность рождений по занятию кормильца

Birth Order by the Occupation of the Earner

Társadalmi réteg (1)	A születési sorrend száma (%) (2)					A születési sorrend átlaga (4)
	1	2	3	4—x	összesen (3)	
1952						
1. Mezőgazdasági fizikai	31,3	28,1	15,9	24,7	100,0	2,80
2. Nem mezőgazdasági fizikai	41,3	27,8	13,6	17,3	100,0	2,35
3. Szellemi	54,1	27,8	10,3	7,8	100,0	1,79
4. Összesen	39,4	27,9	14,0	18,7	100,0	2,44
1963						
1. Mezőgazdasági fizikai	31,0	31,4	15,3	19,3	100,0	2,50
2. Nem mezőgazdasági fizikai	46,7	29,0	11,2	13,1	100,0	2,12
3. Szellemi	56,4	32,9	7,2	3,5	100,0	1,61
4. Összesen	45,0	30,2	11,6	13,2	100,0	2,14

По горизонтали: (1) Общественные слои; (2) очередность рождений; (3) всего; (4) средняя очередность рождений.

По вертикали: См. таблицу 2.

Heading: (1) Socio-economic group; (2) birth order; (3) total; (4) average of birth order.

Lateral text: See Table 2.

Korcsoportonként vizsgálva a mezőgazdasági fizikai és a nem mezőgazdasági fizikai nők gyermekszám szerinti termékenységét még közelebb vagyunk e két társadalmi csoport tényleges termékenységi differenciáihoz. Ugyanis még a két gyermekes mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége is jóval magasabb 20 éves koron felül, mint a mezőgazdaságiaké, és a 20—24 éves korcsoportban pedig az ennél több gyermekes mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége is magasabb. (Lásd II. ábrát.)

5. A termékenység gyermekszám és az eltartó foglalkozása szerint. (1959—1960. évek átlaga)

Плодовитость по числу детей и занятию кормильца. Средняя за 1959—1960 годы

Fertility by the Number of Children and the Occupation of the Earner. Average 1959—1960

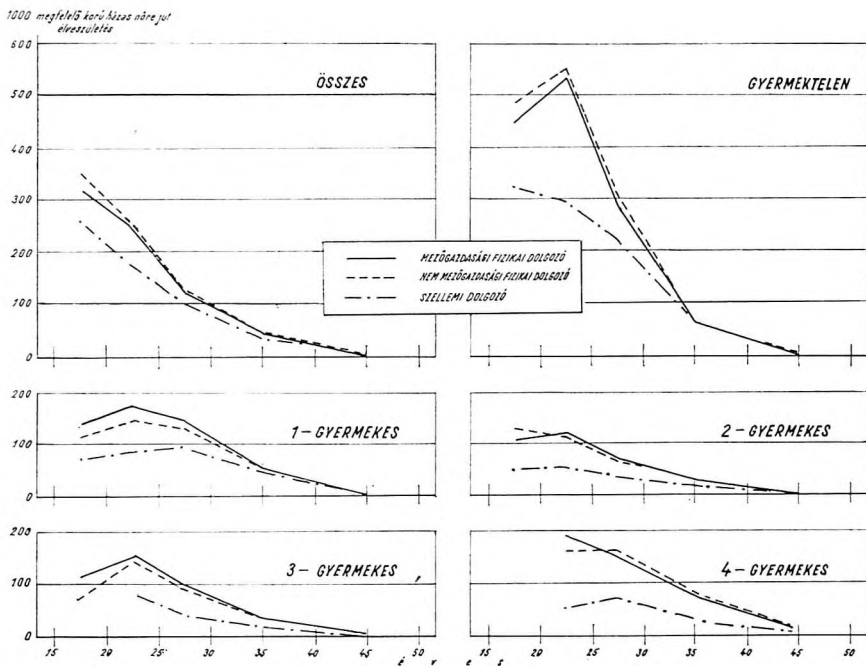
Társadalmi réteg (1)	gyermek- telen (3)	Ezer 15—49 éves				összes (5)
		1	2	3	4 és több (4)	
gyermekes házas nőre jut születés (2)						
1. Mezőgazdasági fizikai	246	93	38	35	44	74
2. Nem mezőgazdasági fizikai	263	88	38	38	57	92
3. Szellemi	161	60	19	16	21	63
4. Összesen	233	83	35	34	48	81

По горизонтали: (1) Общественные слои; (2) рождения на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет, имеющих... детей; (3) не имеющих детей; (4) 4 или более детей; (5) всего.

По вертикали: См. таблицу 2.

Heading: (1) Socio-economic group; (2) births per 1000 women aged 15—49 having ... children; (3) no children; (4) 4 or more children; (5) total.

Lateral text: See Table 2.

II. Házass nők termékenysége társadalmi csoportonként, korcsoportok és gyermekszám szerint (1959—1960. évek átlaga)

Плодовитость замужних женщин по общественным группам, возрастным группам и числу детей. (Средняя за 1959—1960 годы)

Fertility of Married Women by Socio-Economic Groups, According to Age-Groups and Number of Children. (Average of the Years 1959—60)

A fenti megállapítást — tehát azt, hogy a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak jelenlegi alacsonyabb termékenységét eddigi magasabb szülési gyakoriságuk okozza — támasztja alá az a tény is, hogy a született gyermekek átlagos száma jóval magasabb a másik két rétegénél. 1960. január 1-én száz 15—49 éves mezőgazdasági fizikai foglalkozású házas nőnek 238 gyermeke született, 48-cal több mint 100 nem mezőgazdasági fizikainak és 90-nel több, mint 100 szellemi foglalkozásúnak. Igaz ugyan, hogy e különbség főleg a propagatív kor felső határán levő nők magasabb gyermekszámának következménye, de a fiatalabb korcsoportokban — ha kisebb mértékben is — magasabb gyermekszámot tapasztalunk a parasztságnál, mint a két másik rétegénél.

A mezőgazdasági foglalkozásúak nagyobb családra törekvését még a családtervezésre vonatkozó (TCS reprezentatív) vizsgálat adatai is bizonyítják. Ennek eredményei szerint ui. a házasságkötéskor tervezett gyermekszám átlaga a mezőgazdasági fizikaiaknál 2,4, a másik két rétegénél 2,2. Ugyanezek a különbségek mutatkoznak meg — a védekezési módszerek elterjedtségének társadalmi differenciáltsága révén még fokozottabban — a vizsgálat időpontjában kívánt gyermekszámnál. A mezőgazdasági fizikaiak által átlagosan kívánt gyermekszám a legmagasabb (2,8), ezt követi a nem mezőgazdasági fizikaiaké (2,4), és a szellemieké a legalacsonyabb (2,0).

6. A házas nők született gyermekeinek száma, korcsoportonként, társadalmi rétegenként 1960. I. 1.

Число детей, рожденных замужними женщинами по возрастным группам и общественным слоям. 1 января 1960 года

Number of Children Born of Married Women by Age Groups and by Socio-Economic Groups, 1960. I. 1.

Korcsoport (1)	Száz			
	mezőgazdasági fizikai (3)	nem mezőgazdasági		összes (6)
		fizikai (4)	szellemi (5)	
házas nőre jut összes született gyermek (2)				
15—19	47	43	28	43
20—24	115	101	69	98
25—29	184	165	123	161
30—34	233	206	160	205
35—39	265	229	183	233
40—44	298	241	189	252
45—49	313	243	184	264
15—49 éves				
összesen	238	190	148	198

По горизонтали: (1) Возрастные группы; (2) число всех рожденных детей в расчете на 100 замужних женщин; (3) работницы физического труда в сельском хозяйстве; (4) работницы физического труда вне сельского хозяйства; (5) женщины занятые умственным трудом; (6) всего.

Heading: (1) Age group; (2) number of all children born per 100 married women; (3) agricultural manual; (4) non-agricultural manual; (5) non-manual; (6) total.

Összegezve megállapítható, hogy jelentős eltolódás következett be az egyes társadalmi-foglalkozási csoportok termékenységének színvonalában. Látszólagosnak és — valószínűleg — időlegesnek tekinthető azonban a parasztság alacsonyabb termékenysége (ami nagymértékben befolyásolja termékenységünk jelenlegi általános színvonalát is), mivel ez inkább eddigi magasabb termékenységének visszahatásaként jelentkezik. A fiatalabb korosztályok termékenységi elképzelései alapján felmerül annak a valószínűsége, hogy a parasztság termékenységi szintje eléri a munkásságét. Továbbiakban is negatív hatású lesz a termékenység szempontjából az a tény, hogy — a magasabb kulturális színvonallal rendelkező és ezért biztosabb védekezési módszereket használó — szellemi dolgozók rétegének termékenysége jóval alatta marad a fizikai dolgozókénak. Ennek hatása még annál is inkább fokozottabban jelentkezik, mert számarányuk a továbbiakban még jelentősen növekszik. A termékenység megfelelőbb szintre emelkedését éppen e réteg növekvő termékenységével lehet elérni.

Közismert az a megállapítás, hogy az a tény, hogy a nő (anya) dolgozik, negatív hatással van a gyermekszám kialakulásra. Más szóval, a kereső nők termékenysége alatta marad az eltartottakénak, 1949-ben ez — a nem mezőgazdasági foglalkozásúak vonatkozásában, ahol e kérdés vizsgálatának nagyobb jelentősége és lehetősége van — úgy jelentkezett hogy 1000 eltartott nőre több mint háromszorannyi élveszületés jutott, mint ugyanannyi keresőre. Az utóbbi évekre e különbség jelentősen visszaesett: 1959/60-ban az eltartott nők termékenysége már csak 70, 1962/63-ban pedig 38%-kal múlta felül a keresőkét.

Vajon ez a jelentős módosulás annak a következménye-e, hogy megváltozott az a körülmény, ami a múltban magával vonta a kereső nők alacso-

nyabb gyermekszámra való törekvését (mivel munkavégzésük nehezítette gyermeknevelési ténykedésüket), vagy pedig más tényező következménye. Demográfiai módszerekkel nehéz e kérdésre egyértelműen válaszolni. Mindenesetre megállapítható, hogy a kereső nők számának emelkedése egyúttal azzal az eredménnyel járt, hogy mind több gyermeket nő vállalt munkát. Így a keresőség és a gyermekszám összefüggése nem úgy jelentkezik, hogy a kereső nők — viszonylag — több gyermeket szülnék, mint a múltban, hanem abban, hogy a gyermeket nők a munkalehetőségek növekedésével, ill. a női munkavállalás szükségessége miatt egyre nagyobb arányban vállalnak munkát.

7. A termékenység alakulása a kereső és eltartott nőknél
Динамика плодovitости у самодеятельных и несамодеятельных женщин
Fertility of Earner and Dependant Women

Év (évi átlag) (1)	Ezer 15—49 éves korú nőre jut élveszületés (2)				
	mezőgazdasági (3)	nem mezőgazdasági			összesen (7)
		kereső (4)	eltartott (5)	együtt (6)	
1949	76	30	102	75	76
1959—60	56	46	78	62	60
1962—63	47	48	66	56	53

По горизонтали: (1) Годы (средняя годовая); (2) живорождения на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет; (3) сельскохозяйственное женское население; (4) не сельскохозяйственные самодеятельные; (5) не сельскохозяйственные несамодеятельные; (6) вместе; (7) всего.

Heading: (1) Year (average); (2) live births per 1000 women aged 15—49; (3) agricultural; (4) non-agricultural earner; (5) non-agricultural dependant; (6) together; (7) total.

E megállapítást támasztja alá az a tény, hogy 1960-ban az egy gyermekes házas nők 46%-a, a két gyermekesek 39, a három gyermekesek 33%-a dolgozott. Ezek az arányok 11 évvel azelőtt még 18, 14, ill. 9% voltak. Még a „sok” gyermekeseknél is igen nagymértékű azonban az emelkedés: az 1949 évi 8, ill. 6%-kal szemben 1960-ban a 4—5 gyermekesek 27, a 6 és több gyerekesek 19%-a volt kereső.

Természetesen a kereső és eltartott nők termékenysége között fennálló különbség még most is elég jelentős és ennek következtében a kereső nők számának és arányának jelentős emelkedése — termékenységük abszolút és viszonylagos javulása ellenére is — negatív hatással van az össztermékenység kialakulásában. Az a tény ui., hogy a produktív korban a kereső nők aránya az 1949. évi 37%-ról 1960-ra 52, ill. 1963-ra 55%-ra nőtt, a 15—49 éves nők szülési gyakoriságát csökkentette: az 1949. évi arány változatlan maradása esetén a termékenységi együttható a ténylegesnél 6%-kal lett volna magasabb. 1960. évi standard arányszám az 1962/63. évi tényleges arány 99%-a.

A keresők alacsonyabb szülési gyakorisága mind a fizikai, mind a szellemi foglalkozásúaknál és mindkét csoport minden korcsoportjában megmutatkozik. A különbség azonban a fizikaiaknál fokozottabb, mint a szellemiekénél; a fiatalabb és az idősebb propagatív korcsoportokban jobban jelentkezik, mint általában. 1962/63-ban a fizikaiaknál 37%-os, a szellemiekénél 15%-os volt az eltérés. A 20—24 éves eltartott nők szülési gyakorisága 65%-kal, a 35—39 éveseké 93%-kal haladta meg az ugyanolyan korú keresőkét.

8. A kereső és eltartott nem mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége korcsoportok szerint
 Плодоитость самодеятельных и несамодеятельных женщин вне сельского хозяйства
 по возрастным группам
 Fertility of Non-agricultural Earner and Dependant Women by Age Groups

Társadalmi réteg (1)	Ezer						összes 15—49 (3)
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	
	éves nőre jut élveszületés (2)						
	1962—1963 átlag (4)						
1. Nem mezőgazdasági fizikai							
2. kereső	47	148	101	42	16	3	54
3. eltartott	74	200	122	66	32	5	74
4. együtt	61	172	112	55	24	4	64
5. Szellemi							
2. kereső	19	74	70	33	12	2	38
3. eltartott	13	132	96	35	15	3	33
4. együtt	15	83	74	33	13	2	36
6. Nem mezőgazdasági együtt							
2. kereső	40	115	86	38	15	2	48
3. eltartott	55	190	118	60	29	5	66
4. együtt	45	143	98	48	21	4	53

По горизонтали: (1) Общественные слои; (2) живорождения в расчете на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет; (3) все женщины в возрасте 15—49 лет; (4) в среднем за 1962—1963 годы.

По вертикали: 1. Работницы физического труда вне сельского хозяйства; 2. самодеятельные; 3. несамодеятельные; 4. вместе 5. женщины, занятые умственным трудом; 6. не сельскохозяйственное женское население — вместе.

Heading: (1) Socio-economic group; (2) live births per 1000 women aged ...; (3) total aged 15—49; (4) average 1962—1963.

Lateral text: 1. Non-agricultural manual; 2. earner; 3. dependant; 4. together; 5. non-manual; 6. non-agricultural together.

A házas nők összesen született gyermekszáma vonatkozásában is eltolódás következett be — az eddig elmondottak szerint — a keresők és eltartottak között. 1949-ben még a propagatív korú kereső nők gyermekszáma 60%-a volt az eltartottakénak, 1960-ra ez az arány 74%-ra nőtt. Érdekes módon 25 éven felül a kereső nők gyermekszáma egyrészesen az átlag körül helyezkedik el, csupán a fiatal korcsoportban mutat jelentős befolyást a gyermekszámra a nő munkavállalása. A 20 éven aluli házas kereső nők gyermekszáma 57%-a az azonos korú eltartottakénak, a 20—24 éveseké 65%-a. Hasonló módon alakul a kereső és eltartott nők termékenysége a házasság tartama szerint. A házasság első két évében a kereső nők termékenysége még csak 63%-a az eltartottakénak, a 2—4. évben 71%-a és az 5. évtől kezdődően eléri a 75%-ot. Ez annyit is jelent, hogy a nő munkavállalása elsősorban a házasság elején — a propagatív időszak kezdetén — jelent negatív hatást a gyermekszülésre, később ez csökken, de a gyermekszülés kitolódása összességében azzal az eredménnyel jár, hogy a kereső nők családnagysága alacsonyabb, mint azoké akik nem dolgoznak. Összességében az 50 éven aluli házas nők között az eltartottak 2,23-as átlagos gyermekszámával 1960-ban a keresőknek átagosan 1,66 gyermekük született.

E különbség annyit is jelent, hogy a kereső nők reprodukciója még most is jóval alatta marad az eltartottakénak. 1962/63. évi adatok szerint a kereső nem mezőgazdasági foglalkozású nők nettó reprodukciós együtthatója 0,680,

az eltartottak 1,050-es értékével szemben. Ez arra is enged következtetni, hogy a női kereső aránynak — a távlati tervek által előírt — növekedése esetén a jelenlegi szint állandósulását figyelembe véve a termékenység további csökkenésével és ezzel egyidejűleg népességünk reprodukciójának további hanyatlásával kellene számolnunk. Emiatt népesedéspolitikai irányelveinknek, ill. az ezek alapján megszülető intézkedéseknek éppen olyan irányba kell hatniok, hogy növelje a kereső nők szülési kedvét.

Alátámasztja ezt a megállapítást az a megfigyelés is — amely a családtervezésre vonatkozó TCS vizsgálat adataira támaszkodik —, hogy a kereső nők kevesebb gyermeket terveznek, mint az eltartottak és kívánt gyermekszámuk is jóval alacsonyabb. Az átlagosan tervezett gyermekszám a kereső nők között 2,2, az eltartott nők között 2,4; ugyanakkor a kívánt gyermekszám az eltartott nőknél magasabb (2,7), a keresőknél még alacsonyabb (2,0) a tervezettnél. Ez annak következménye, hogy a kereső nők 17%-a kevesebb gyermeket kíván a tervezettnél, és csak 11%-a többet, az eltartottaknál e két arány fordított (kevesebbet 10, többet 18%-uk kíván).

A társadalmi-foglalkozási különbségekhez hasonló, de még egyértelműbb képet mutat, ha a termékenység differenciáit az anya műveltségi színvonala alapján vizsgáljuk meg. E tekintetben szoros összefüggés áll fenn: az iskolai végzettség szintjének emelkedése csökkentően hat a gyermekszámra. E szoros korrelációt csak egy kivétel zavarja meg: az egyetemre végzett (vagy oda járt) nők termékenysége magasabb az általános vagy középiskolát végzettenél.

9. *A termékenység alakulása az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint*
Динамика плодовитости по наивысшей ступени школьного образования матери
Fertility by Educational Status of the Mother

Az anya legmagasabb iskolai végzettsége (1)	Ezer 15—49 éves nőre jut éves születés (2)	
	1960	1963
1. Iskolába nem járt	124	161
2. Általános iskola 1—3 osztályát végezte	64	68
4—5 osztályát végezte	59	54
6—8 osztályát végezte	57	52
3. Középiskolába járt vagy érettségizett	55	46
4. Egyetemre járt vagy oklevelet szerzett	69	59
5. Összesen	59	54

По горизонтали: (1) Наивысшая ступень школьного образования матери; (2) живорождения в расчете на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет.

По вертикали: 1. Не посещала школу; 2. окончила ... класса(ов) общеобразовательной начальной школы; 3. посещала среднюю школу или, соответственно, сдала экзамены на аттестат зрелости; 4. посещала университет или, соответственно, получила университетский диплом; 5. всего.

Heading: (1) Educational status of the mother; (2) live births per 1000 women aged 15—49.

Lateral text: 1. Did not attend school; 2. completed ... classes of public primary school; 3. completed secondary school or received secondary school final certificate; 4. attended university or received university diploma, 5. total.

Ha a szülési sorrend átlaga alapján kíséreljük meg a kultúrszínvonal és a termékenység összefüggéseit meghatározni, az előzőkhöz hasonló képet kapjuk: a szülési sorrend átlaga az iskolai végzettség szintjével párhuzamosan csökken, csupán az egyetemre járt vagy végzett nők esetében következik be emelkedés. Az iskolába nem járt nők 1963. évben szült gyermekük 4,6-os

átlagos szülési sorszámaival szemben, az általános iskola 1—3 osztályát végzeteknél ez az érték 3,6, a 6—8 osztályt végzeteknél 1,9, a középiskolába járt vagy végzett nőknél 1,5 volt. A legmagasabb iskolát végzett nők átlagos szülési sorszáma 1,6-ot ért el ismét.

Az összesen született gyermekek száma vonatkozásában is fennáll ez a szoros korreláció, sőt itt — 1960. évi adatok szerint — még a kivétel sem áll fenn, csupán a középiskolát vagy egyetemet végzetek tekintetében lényegében nem áll fenn különbség. Feltűnően nagyok azonban az iskolába nem jártak, ill. csak az általános iskola néhány osztályát végzetek és a magasabb végzettségűek közötti differenciák.

10. A házasságban született gyermekek száma, legmagasabb iskolai végzettség szerint 1960. I. 1.

Число всех детей, рожденных замужними женщинами по наивысшей ступени школьного образования

Number of Children Born of Married Women by Educational Status

Legmagasabb iskolai végzettség (1)	Összesen született gyermekek száma (%-ban) (2)							Átlagos gyermek szám(5)
	0	1	2	3	4—5	6 és több(3)	összesen(4)	
1. Iskolába nem járt (nem ír, nem olvas)	10,8	9,1	11,1	11,5	20,2	37,3	100,0	4,77
2. Az általános iskola								
1—3 osztályát végezte	11,9	13,6	17,2	14,8	20,0	22,5	100,0	3,62
4—5 osztályát végezte	12,7	19,1	22,5	15,7	16,9	13,1	100,0	2,87
6—7 osztályát végezte	11,8	23,4	28,4	16,1	13,2	7,1	100,0	2,39
8 osztályát végezte	22,2	36,6	27,0	9,1	4,2	0,9	100,0	1,42
3. A középiskola								
1—4 oszt. végezte	25,5	37,8	24,6	8,1	3,4	0,6	100,0	1,30
4. Érettségi bizonyítványt szerzett	27,9	35,4	24,3	8,0	3,8	0,6	100,0	1,29
5. Egyetemre járt (okl. nem szerzett)	28,8	33,4	24,5	8,9	3,7	0,7	100,0	1,29
6. Egyetemi oklevelet szerzett	27,1	35,0	26,3	7,9	3,2	0,5	100,0	1,28
7. Összesen	15,1	25,4	25,8	13,9	11,8	8,0	100,0	2,32

По горизонтали: (1) Наивысшая ступень школьного образования; (2) число всех рожденных детей (в процентах); (3) 6 или более; (4) всего; (5) среднее число детей.

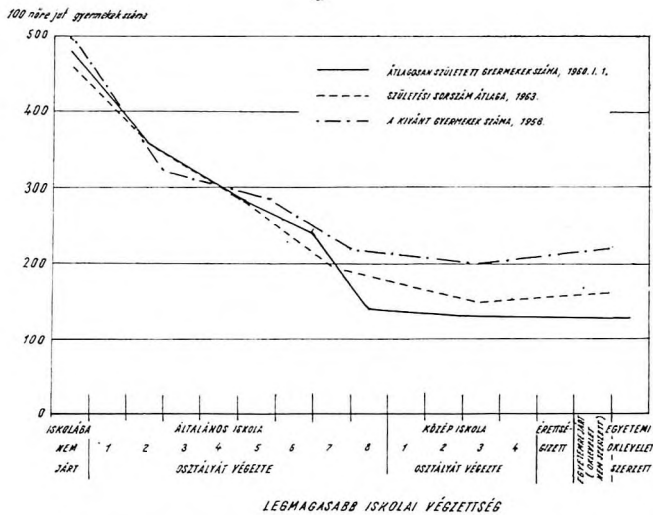
По вертикали: 1. Не посещала школу (неграмотная); 2. окончила . . . класса(ов) общеобразовательной начальной школы; 3. окончила 1—4 класса средней школы; 4. получила аттестат зрелости; 5. посещала университет (диплом не получила); 6. Получила университетский диплом; 7. всего.

Heading: (1) Educational status; (2) number of all children born in per cents; (3) 6 or more; (4) total; (5) average number of children.

Lateral text: 1. Did not attend school (illiterate); 2. completed . . . classes of public elementary school; 3. completed 1—4 classes of secondary school; 4. received secondary school final certificate; 5. attended university without getting diploma; 6. received university diploma; 7. total.

A kulturális színvonal befolyása a családtervezésre is megállapítható. A TCS vizsgálat adatai szerint, amíg az iskolába nem járt nők átlagosan 5,0, az 1—4 osztályt végzetek 3,2, az 5—6 osztályt végzetek pedig 2,8 gyermeket kívánnak, addig a 7—8 osztályt végzetek csak 2,2, a középiskolai végzettségűek pedig 2,0 gyermeket. Az egyetemi, főiskolai végzettségűek kívánt gyermekszáma ismét egy árnyalattal magasabb (2,2).

Míndez azt mutatja, hogy igen szoros kapcsolat áll fenn a nő kulturális színvonala és gyermekszáma között. Valószínűleg ennek hatása még a társa-

III. Az átlagos gyermekszám legmagasabb iskolai végzettség szerint
 Среднее число детей по наивысшей ступени школьного образования
 Average Number of Children by Educational Status

dalmi helyzet meghatározó voltánál is fokozottabb, ill. a társadalmi differenciák is nagyrészt a kulturális színvonal közvetett megnyilvánulásaként jelentkeznek. Így a népesség, azon belül a női népesség iskolai végzettségi színvonalának jelentős emelkedése nagymértékben hozzájárulhat a termékenység csökkenéséhez. Az a tény, hogy egyre nagyobb arányban vannak a női népességben a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, a termékenység jelenlegi szintjét önmagában csökkenti. Ezt mutatja az a tény, hogy ha jelenleg az 1949. évi szerint lenne a női népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása az 1962/63. évi termékenység a ténylegesnél 5%-kal lenne magasabb. Az 1960. évi standard megoszlás alapján is lényegében azonos termékenységet mérnénk.

Ezek az összefüggések — további fennmaradásuk esetén — a termékenység további visszaesését vonnák maguk után, mivel a jövőben a női népesség iskolai végzettségi színvonala még javul. Ennek negatív hatását esetleg ahhoz a jelenséghez hasonló népesedési folyamat módosíthatja, ami az egyetemi (főiskolai) végzettségűek viszonylag magasabb termékenységében már jelenleg megmutatkozik.

I R O D A L O M

1. Dr. Acsádi György—dr. Klinger András: A családtervezési és születésszabályozási vizsgálatok eredményei. *Statisztikai Szemle*, 1963, 221—258. p.
2. Adatok a családtervezésről, a születésszabályozásról és a terhesség-megszakításokról. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1963.
3. Berrnt J.: Fertility and Social Mobility. *Population Studies*, 1952. 3. sz. 244—260. p.
4. 1963. évi mikroecenzus személyi és családi adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1964.
5. International Population Conference New York 1961, Tome I. — Factors Affecting Fertility in Industrialized Countries, London, 1963, 32—152. p.
6. Research in Family Planning. Szerk.: Kiser, C. V., Princeton, 1962.
7. Dr. Klinger András: A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon, *Demográfia*, 1961. 4. sz. 421—431. p.

8. Dr. Klinger András—dr. Szabady Egon: A népesség összetételének alakulása az 1963. január 1-i mikrocenzus adatai alapján. *Demográfia*, 1964. 1. sz. 7—59. p.
9. Dr. Szabady Egon: A társadalmi-foglalkozási átrétegződés és demográfiai hatásai. *Demográfia*, 1962. 4. sz. 494—500. p.
10. Bevezetés a demográfiába. Szerk.: dr. Szabady Egon — 4.5 Differenciális termékenység, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 280—292. p.
11. Whelpton P. K.—Kiser C. V.: Social and Psychological Factors Affecting Fertility I—IV. K. New York, 1946—1955.

НОВЫЕ МОМЕНТЫ В ДИНАМИКЕ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ПЛОДОВИТОСТИ

Резюме

В отношении новейших моментов в динамике плодovitости автор выделяет три группы вопросов из круга вопросов дифференциальной плодovitости:

1. В течение последних лет различия в плодovitости между отдельными общественно-экономическими группами сильно изменились. В первых десятилетиях XX века плодovitость женщин с сельскохозяйственным занятием на 30—40 процентов превышала плодovitость остальных занятых, при чем это различие в период между двумя мировыми войнами увеличилось. В настоящее время создалась видимость, что это различие исчезло и, более того, приняло обратную форму: в 1959/60 году плодovitость сельскохозяйственных занятых составляла 4/5, а в 1962/63 году менее 3/4 плодovitости занятых вне сельского хозяйства. Эти различия в области воспроизводства населения выразились в том, что чистый коэффициент воспроизводства в 1962/63 году у лиц физического труда в сельском хозяйстве составил 0,820, а у лиц физического труда вне сельского хозяйства 0,980.

Если мы определим плодovitость отдельных общественных групп не по их частоте рождений (доля живорождений на женщин в возрасте 15—49 лет), то мы приходим к выводу, что более низкий уровень плодovitости женщин с сельскохозяйственным занятием является лишь видимым или, соответственно, преходящим явлением. Среднее порядковое число рождений в 1963 году у женщин с сельскохозяйственным занятием составил 2,5 по сравнению с 2,12 у женщин занятых физическим трудом вне сельского хозяйства. Более высоким, — согласно результатам выборочного обследования, является и планируемое число детей в крестьянских семьях. Все это означает, что нынешняя более низкая плодovitость у крестьянского населения является скорее обратным воздействием имевшей место до сих пор более высокой плодovitости.

2. Относительно более низкая степень плодovitости самодеятельных женщин в последнее время сокращается. Еще в 1949 году на тысячу самодеятельных женщин приходилось более чем в три раза больше живорожденных, чем на такое же число самодеятельных женщин; в 1959/60 году плодovitость самодеятельных женщин уже только на 70, а в 1962/63 году лишь на 38 процентов превышала плодovitость самодеятельных женщин.

Относительно более высокая плодovitость самодеятельных женщин может быть объяснена тем, что имеющие детей женщины в результате роста возможностей для поступления на работу и, соответственно из-за все большей необходимости включения женщин в трудовой процесс, во все больших размерах поступают на работу. Между тем сам значительный рост удельного веса самодеятельных женщин в течение последнего периода оказал воздействие в сторону снижения уровня плодovitости.

3. Аналогично общественно-экономическим различиям, но еще более однозначно, выявляется дифференциация плодovitости при исследовании на основе уровня образования матери. В этом отношении наблюдается тесная взаимозависимость: повышение уровня школьного образования сопровождается сокращением числа детей. Эту тесную корреляцию нару-

шает только одно исключение: плодovitость окончивших университет (или учившихся в университете) женщин является более высокой, чем плодovitость женщин окончивших восьмилетнюю общеобразовательную или среднюю школу.

RECENT TENDENCIES IN DIFFERENTIAL FERTILITY

Summary

With regard to the recent fertility tendencies the paper points at three groups of questions relative to differential fertility:

1. The fertility differences in the different socio-economic groups have considerably shifted during recent years. In the first decade of the 20th century the fertility of females in agricultural occupations surpassed that of women in other occupations by 30—40 p. c. and this difference only increased in the intra-war period. This difference appears to have recently ceased or even reversed: in 1959/60 the fertility of agricultural women was $4/5$, in 1962/63, less than $3/4$ of the non-agricultural females. In reproduction these differences arose by showing in 1962/63 a 0,820 reproduction coefficient among manual workers in agricultural and 0,980 in non-agricultural occupations. If we define the fertility of the different social groups not by the birth frequency (ratio of live births per women of 15—49 years) we find that the lower level of the fertility of agricultural women is only apparent and temporary. Their average birth order of 1963 was 2,5 as against the 2,12 value of the non-agricultural manual workers. Representative surveys show that also the planned number of children is higher among the peasantry: all this means that the present lower fertility among the peasantry is to be regarded rather as a reaction of the higher fertility hitherto experienced.

2. The relatively lower fertility value of female earners has registered a setback in recent times. In 1949 more than three times as many live births were recorded for 100 dependant women as for the same number of female earners, in 1959—60 the fertility of the dependant women surpassed that of the earners only by 70 p. c., and in 1962/63 by only 38. p. c.

The relatively higher fertility of female earners can be explained by the fact that with the rising possibilities and with the necessity of female work women with children increasingly take up work. In itself the considerable increase of the proportion of female earners in the recent period has a decreasing effect on the fertility level.

3. A picture similar to the socio-occupational differences but even more uniform can be seen if the fertility differentials are analysed against the mother's cultural background. In this respect the connection is close: the increase of the educational standard has a decreasing effect on the number of children. This close correlation is impaired by only one exception: the fertility of females with a university degree or with some university attendance is higher than that of women having attended only elementary or secondary school.

A MAGYAR CSALADOK NAGYSÁGA ÉS ÖSSZETÉTELE

DR. TAMÁSY JÓZSEF

A családok nagyságának és összetételének vizsgálata az utóbbi időben mind nagyobb jelentőséggel kerül a legkülönbözőbb tudományok érdeklődési körébe. A család mint az emberi közösség, a társadalmi együttélés alapsejtje egyben lakásközösség, jövedelemelosztási és fogyasztási közösség, bizonyos esetekben termelői közösség is. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy a gazdasági tervezés számításait sok esetben nem az egyénre, hanem a családra kell alapozni.

A tervezés részéről a statisztikával szemben támasztott adatigények kielégítésén túlmenően a családok vizsgálata a demográfiának viszonylag új és egyre terebélyesedő kutatási területe. A népmozgalmi események, a házasságkötések és a válások, a születések és a halálozások a legszorosabb kapcsolatban vannak a családok számával és összetételével. Minden házasságkötés egy új család alakulását jelenti, gyermekek születése a családok növekedésében jut kifejezésre, a válás és a halálozás a családok felbomlását, esetleg megszűnését okozza, de szerepe van a családnagyság megváltozásában a családhoz költözésnek, illetve az elköltözésnek is. A családok életfolyamata mintegy szintetizálja a demográfiai eseményeket. Azáltal, hogy a népesség reprodukciója is a család keretei között történik, a családok demográfiai vizsgálata a termékenységi vizsgálatokat gazdagítja és elmélyíti.

A következőkben a családok és családtöredékek számáról, a családok különböző típusok szerinti megoszlásáról adott tájékoztatás után a családok nagyságára — és mint a családnagyságot elsősorban meghatározó tényezőre — a családokban élő gyermekek számára vonatkozó adatokat ismertetjük elsősorban az 1963. évi mikrocenzus eredményei alapján, de bemutatva az 1949. óta végbement folyamat alakulását is.

1963. január 1-én az ország lakosságából 9,7 millió fő 3,3 millió családban és családtöredékekben élt. (A népesség 3,7%-a — túlnyomórészt az intézeti háztartásokban élők — nem tartozik a családdemográfia megfigyelési körébe.) (Lásd az 1. táblát.)

Az 1960. évi népszámlálás óta eltelt 3 év alatt a családok száma 2,5%-kal, a családokban élőké valamivel kisebb mértékben, 2,1%-kal emelkedett. Ennek következtében az átlagos családnagyság — a 100 családra jutó családtagok száma — némileg csökkent. Így az 1949 óta megfigyelt folyamat tovább folytatódott. A családtöredékeket figyelembe véve — ellentétben az

1. A családok, családtörődékek és a bennük élő személyek száma, 1963
 Семьи, расколотые семьи и число проживающих в них лиц
 Families, Broken Families and Persons Living in Those

	A családok és családtörődé- kek (1)		A családokban és a család- törődékekben élők (3)	
	száma (2)	%	száma (2)	%
1. Családok ^a	2 826 750	85,4	9 170 100	94,5
2. Részcsaládok ^b	39 300	1,2	86 700	0,9
3. Egyedülállók	443 850	13,4	443 850	4,6
4. Családok és család- törődékek összesen	3 309 900	100,0	9 700 650	100,0

^a Házaspár gyermek nélkül vagy gyermekkel, egy szülő gyermekkel, és a velük élő rokonok, ha nem alkotnak külön családot.

^b Az együttélő rokonok, akik között nincs házastársi vagy felmenő-lemenő kapcsolat (pl. testvérek, sógorsági kapcsolatban levők, anyós és menyé stb.).

^c Családtörődékek a részcsaládok és az egyedülállók.

По горизонтали: (1) Семьи и расколотые семьи; (2) число; (3) проживающих в семьях и расколотых семьях.

По вертикали: 1. Семьи; 2. неполные семьи; 3. одинокие; 4. семьи и расколотые семьи всего.

Heading: (1) Families and broken families; (2) number; (3) persons living in families and broken families.

Lateral text: 1. Families; 2. part families; 3. single persons; 4. families and broken families together.

1949 és 1960 között bekövetkezett csökkenéssel — árnyalatnyi emelkedés mutatkozik, mivel az egyedülállók száma valamivel kevesebb lett.

A továbbiakban most már csak a családokat tárgyalva, a családok 87%-a házaspár, 13%-a elvált, özvegy vagy különváltan élő szülő gyermekkel.

2. Az átlagos családnagyság alakulása
 Динамика средней величины семей
 Average Size of Families

Év (1)	100 családra (3)	100 családra és családtörö- dékre (4)
	jutó családtagok száma (2)	
1949	357	318
1960	326	292
1963	324	293

По горизонтали: (1) Годы; (2) число членов семей в расчете на (3)100 семей; (4) 100 семей и расколотых семей.

Heading: (1) Year; (2) number of family members; (3) per 100 families; (4) per 100 families and broken families.

E tekintetben lényegesebb változás 1949 óta nem történt. 100 családból átlag 14-ben él rokon is. A rokonnal élő családok száma és aránya is 1949 és 1960 között csökkent, majd a következő 3 évben emelkedett. (Lásd a 3. táblát.)

A 100 családra jutó családtagok száma 1963-ban:

a gyermekes házaspároknál	398
az egy szülő és gyermekből álló családoknál	270
a rokon nélkül élő családoknál	309
a rokonnal élő családoknál	422

volt, s a felsorolt valamennyi családtípusnál 1960 óta csekély mértékben (1—4 személlyel) csökkent.

Azokban a családokban, amelyekben az egyik szülő hiányzik, 100 közül 90-ben az anya él együtt gyermekkel. A rokonnal élő családok csaknem háromnegyedében felmenő rokon, 23%-ában oldalági rokon van. Az olyan családok aránya, amelyekben felmenő és oldalági rokon is él mindössze 3%. A családok 28,5%-a egygenerációs, 64%-a kétgenerációs, három- vagy több generáció a családok 7,5%-ában él együtt. (1960. évi adatok.)

3. A családok megoszlása családtípusok szerint

Распределение семей по типам семей

Family Distribution by Family Types

Családtípus (1)	A családok százalékos megoszlása (2)		
	1949	1960	1963
1. Házaspár gyermek nélkül	26,8	30,8	30,5
2. Házaspár gyermekkel	60,3	55,8	56,3
3. Együtt	87,1	86,6	86,8
4. Egy szülő gyermekkel ^a	12,9	13,4	13,2
5. Családok összesen	100,0	100,0	100,0
6. Ebből:			
7. Rokonnal élő családok	15,5	12,8	13,7

^a 1960. évi adatok szerint az egy szülőből és gyermekből álló családok mintegy 17 %-ában a másik szülő — az esetek túlnyomó többségében az apa — azért hiányzik, mert munkavégzés miatt, mint „huzamosan távollevő” rendszeresen más városban vagy községben tartózkodott.

По горизонтали: (1) Типы семей; (2) процентное распределение семей.

По вертикали: 1. Супружеские пары без детей; 2. супружеские пары с детьми; 3. вместе 4. один родитель с ребенком; 5. семьи — всего; 6. в том числе; 7. семьи, в которых живут родственники.

Heading: (1) Type of family; (2) percentage distribution of families.

Lateral text: 1. Couple without child; 2. couple with child(ren); 3. together; 4. one parent with child(ren); 5. total families; 6. of which; 7. families with relative.

A családoknak a családtagok száma szerinti megoszlása 1949 és 1960 között lényegesen átalakult, 1960 és 1963 között csak kismértékben változott.

4. A családok megoszlása a családtagok száma szerint

Распределение семей по числу членов семей

Family Distribution by Number of Family Members

Családtagok száma (1)	A családok (4)			
	száma (2)	százalékos megoszlása (3)		
		1963	1949	1960
2	971 300	28,4	34,9	34,4
3	858 550	28,3	29,5	30,4
4	589 500	21,1	20,6	20,8
5	256 850	11,5	9,2	9,1
6	88 300	5,5	3,4	3,1
7 és több	62 250	5,2	2,4	2,2
1. Családok összesen	2 826 750	100,0	100,0	100,0

По горизонтали: (1) Число членов семей; (2) число; (3) процентное распределение; (4) семей.

По вертикали: 1. Семьи — всего.

Heading: (1) Number of family members; (2) number; (3) percentage distribution; (4) of families.

Lateral text: 1. Total families.

A 2 tagú családok száma 1949-hez képest 43%-kal nőtt. 1963-ban a családok több mint egyharmada csupán két családtagból állt. 100 család közül 30-ban volt 3 és 21-ben 4 családtag. Az utóbbiak aránya 14 év alatt alig változott. A 6 tagú és az ennél nagyobb családok száma és aránya is jelentősen csökkent. 7 és több-tagú család 1963-ban csak fele annyi volt, mint

1949-ben. A változások eredményeként a kisebb — 2-3 tagú — családok aránya az 1949. évi 57%-ról 65%-ra nőtt, a 4- és több tagú családoké viszont 43%-ról 35%-ra süllyedt. A vázolt alakulás következtében az átlagos családnagyság végeredményben közel 10%-kal csökkent.

Az 1949 és 1963 között eltelt tizennégy év alatt a családok demográfiai összetételében bekövetkezett leglényegesebb változás a családok számának megnövekedése és a családnagyság csökkenése volt, aminek az oka elsősorban a családban élő gyermekek számának csökkenése. Ezt lényegében két különböző, de igen sokrétű tényező hatása eredményezte. A változás elsősorban a házassági mozgalom megélénkülésével és struktúrájának módosulásával függ össze. A házasságok fiatalabb korra tolódása mellett megnövekedett az idősebb korban kötött házasságok száma. A sok új házasság viszont főleg a 2 tagú, csupán házaspárokból álló családok számát növelte meg. Ezeknél a házasságoknál a még viszonylag rövid házasságtartam, az idős korú házaspároknál — az átlagos élettartam hosszabbodása következtében — a szülőképes koron túli házasságtartam megnövekedése, a családok átlagos gyermekszámára csökkentően hatott. A másik tényező a termékenység alakulása. A családokban élő gyermekek számának alakulásában megmutatkozik a termékenység múlt század vége óta folyó csökkenésének hatása. Ehhez járul még a gyermekeknek a családból való megváltozott arányú kiválása a korábbi házasságkötés és a korábbi keresővé válás eredményeként, illetve egyáltalán a keresővé válás esélyeinek növekedése folytán.

A családok gyermekszámát elsődlegesen a termékenység határozza ugyan meg, a családok átlagos gyermekszáma és a termékenységgel kapcsolatos átlagos gyermekszám között azonban lényeges különbség van.

A termékenység mérésének különböző módszerei közül az egyik azt vizsgálja, hogy egy adott időpontig a nőknek (vagy a nők kor és családi állapot szerint differenciált valamilyen csoportjának) hány gyermeke született és ebből hány van életben. (Tekintve, hogy ezt általában a népszámlálások alkalmával lehet megállapítani, „népszámlálási” termékenységnek is nevezik.) Ebben az esetben a megfigyelés egysége a gyermeket szült nő, és a termékenység vizsgálata szempontjából, közömbös, hogy a gyermek a családban él-e vagy sem. Ezzel szemben a családdemográfia csak a családdal ténylegesen együttélő gyermekeket veszi számba, de a „gyermek” családi állást annyiban tágabban értelmezi, hogy a családhoz tartozó gyermeknek tekintti az örökbefogadott vagy nevelt gyermeket is, és természetesen „gyermek”-nek minősül bármilyen korú személy, ha szüleivel vagy egyik szülőjével él együtt.

Ha a házas és a már házasságban élt özvegy és elvált nők életben levő gyermekeinek átlagos számát és a családok átlagos gyermekszámát azonos időpontra állapítjuk meg, a két mutató közötti különbség alkalmazás a családból való kiválás mértékének a jellemzésére. Ezt mutatja be az 5. sz. tábla, kiegészítve még a született összes gyermekek átlagos számával. A viszonyszámok jól szemléltetik a született, az életben levő és a családban élő gyermekek száma közötti különbség nagyságát és a családból való kiválás növekvő jelentőségét.

Mindezek előre bocsátása után vizsgáljuk meg miként alakult a családok gyermekszám szerinti összetétele és a családban élő gyermekek átlagos száma.

5. A házas és a már házasságban éll nők és a családok átlagos gyermekszáma
 Среднее число детей у замужних, бывших замужними женщинами и у семей
 Average Number of Children of Ever Married Women and in Families

Év (1)	100 házas, özvegy és elvált nőre jutó (5)		100 családra jutó (6)
	összesen született (3)	életben levő (4)	
1949	278	198	152
1960	250	195	126
1963	245	.	123

По горизонтали: (1) годы; (2) число детей; (3) всех родившихся; (4) живущих; (5) на 100 замужних, вдовых и разведенных женщин; (6) на 100 семей.

Heading: (1) Year; (2) number of children; (3) total born; (4) living; (5) per 100 married, widowed and divorced women; (6) per 100 families.

A családban élő „gyermek” családi állású személyek száma 1960-ban 5%-kal volt kevesebb, mint 1949-ben. (A csökkenést a 14 évesnél idősebbek jelentős megfogyatkozása okozta, a fiatalabb korú gyermekek száma 10%-kal emelkedett.) 1960 és 1963 között a gyermekek száma valamelyest gyarapodott ugyan (0,6%-kal), de a gyermek nélkül élő családok száma — arányuk árnyalatnyi csökkenése mellett — tovább növekedett. Az 1949. évhez viszonyítva azonban a gyermek nélküli családok aránya is számottevően nőtt. A családok több mint 30%-a gyermek nélkül él. Emelkedett még az egy gyermekes családok aránya is, a két gyermekeseké viszont a vizsgált 14 év alatt csaknem változatlan maradt. A három és az ennél több gyermekkel élő családok aránya — minden csoportban — folyamatosan csökkent. Háromnál több gyermek 100 család közül alig 5-ben van.

6. A családok megoszlása a családban élő gyermekek száma szerint
 Распределение семей по числу проживающих в семьях детей
 Family Distribution by the Number of Children Living in the Family

Gyermekek száma (1)	A családok (4)			
	száma (2)	százalékos megoszlása (3)		
		1963	1949	1960
0	863 150	26,8	30,8	30,5
1	1 009 300	31,7	34,7	35,7
2	613 550	21,8	21,6	21,7
3	211 900	10,2	7,7	7,5
4	73 150	4,8	2,9	2,6
5	31 150	2,4	1,3	1,1
6 és több gyermek	24 550	2,3	1,0	0,9
1. Családok összesen	2 826 750	100,0	100,0	100,0

По горизонтали: (1) Число детей; (2) число; (3) процентное распределение; (4) семей
 По вертикали: Семья — всего.

Heading: (1) Number of children; (2) number; (3) percentage distribution; (4) of families.
 Lateral text: 1. Total families.

A továbbiakban megkísérelünk különbséget tenni a „gyermek” családi állású személyek és a koruknál, eltartottságuknál fogva ténylegesen gyermek-

nek tekinthető családtagok között. A határ megvonása itt elég önkényes és egyértelműen nem is végezhető el. 1963-ról csupán a 15 évesnél fiatalabb gyermekekről állnak rendelkezésre adatok, az 1960. évről azonban módunkban áll ezt tovább részletezni 0—6, és 7—14 évesekre és kiegészíteni a képet a 15—18 évesek adataival is.

1949-ben a családokban élő gyermek családi állású családtagok 62%-a, 1960-ban 71%-a volt 15 évesnél fiatalabb. 1963-ra számuk 2%-kal lett kevesebb, arányuk 69%-ra csökkent. 1963-ban az összes családoknak közel felében, a gyermekes családoknak 27%-ában nem volt 15 éven aluli gyermek. Egy 15 éven aluli gyermek élt a gyermekes családok 39%-ában, kettő már csak 23%-ában, három pedig csupán 7%-ában. Háromnál több ilyen korú gyermek már csak minden 27-ik gyermekes családban volt.

A családok gyermekszám szerinti összetételének megváltozása következtében 1949-ről 1960-ra 17%-kal, 1963-ra további 2,4%-kal csökkent a családok átlagos gyermekszáma. Csak a gyermekes családokat figyelembe véve 1949-ben az egy családra jutó gyermekek száma — ha egy árnyalattal is — még túlhaladta a kettőt; 1960-ban — 100 családra számítva — 26-tal, 1963-ban 31-gyel volt kevesebb mint 1949-ben.

A 15 évesnél fiatalabb gyermekek családonkénti átlagos száma, az ilyen korú gyermekek számának emelkedése ellenére is, 1949-hez képest már 1960-ban kismértékben csökkent, és ez 1963-ig is folytatódott. A gyermekes családokhoz viszonyítva 1960-ra némi emelkedés mutatkozik, de a vázolt alakulás következtében 3 év múlva 100 gyermekes családra csak 123 tizenöt-évesnél fiatalabb gyermek jutott.

7. Az összes és a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma a családokban

Число всех детей и детей младше 15-летнего возраста в семьях
Number of All Children and of Children under 15 Years in the Families

Év (1)	100 családra jutó (2)			
	gyermek (3)		15 évesnél fiatalabb gyermek (4)	
	az összes (5)	a gyermekes (6)	az összes (5)	a gyermekes (6)
	családokban			
1949	152	208	94	129
1960	126	182	90	130
1963	123	177	86	123

По горизонтали: (1) Годы; (2) приходящиеся на 100 семей; (3) дети; (4) дети младше 15-летнего возраста; (5) во всех семьях; (6) в семьях с детьми.

Heading: (1) Year; (2) per 100 families; (3) number of children; (4) number of children under 15 years; (5) in all families; (6) in the families with children.

1960-ban a családban élő összes gyermekek közül

0—6 éves volt	34,7%
6—14 éves volt	36,7%
15—18 éves volt	14,5%

Az összes 19 éven aluliak aránya elérte a 86%-ot. A családoknak a különböző korú gyermekek száma szerinti megoszlásáról a 8. tábla ad áttekintést.

8. A családok megoszlása a családokban élő 19 évesnél fiatalabb gyermekek száma szerint, 1960

Распределение семей по числу проживающих в семьях детей моложе 19-летнего возраста, 1960
Family Distribution by the Number of Children under 19 Years Living in the Family, 1960

Gyermekek száma (1)	A családok százalékos megoszlása a családokban élő (2)		
	0—6	7—14	15—18
	éves gyermekek száma szerint		
0	67,6	68,0	84,4
1	23,1	21,2	13,1
2	7,5	8,1	2,3
3	1,4	2,1	0,2
4	0,3	0,5	0,0
5	0,1	0,1	0,0
6 és több	0,0	0,0	—
1. Családok összesen	100,0	100,0	100,0

По горизонтали: (1) Численность детей (2) процентное распределение семей по числу проживающих в них детей в возрасте ... лет. — По вертикали: 1. Семьи — всего.

Heading: (1) Number of children; (2) percentage distribution of families by the number of children aged ... living in the family. — Lateral text: 1. Total families.

Az összes családok 32—32%-ában van 0—6, illetve 7—14 éves és 16%-ában 15—18 éves gyermek. 100 családra 0—6 éves 44, 7—14 éves 46, és 15—18 éves gyermek 18 jut.

Figyelmet érdemel még a családok gyermekszám szerinti megoszlásának egybevetése a családfő korával.

9. A családok megoszlása a családfő életkora és a gyermekek száma szerint, 1960

Распределение семей по возрасту главы семьи и числу детей, 1960
Family Distribution by the Age of the Head of the Family and by the Number of Children, 1960

Gyermekek száma (1)	Családok, amelyekben a családfő (2)						Összes családok száma (5)
	20 éven aluli (3)	20—29	30—39	40—49	50—59	60 éves és idősebb (4)	
		éves					
	Százalékos megoszlása a családfő kora szerint (6)						
0	0,4	12,2	8,9	11,3	27,4	39,8	100,0
1	0,4	19,3	24,5	19,0	19,6	17,2	100,0
2	0,1	12,1	40,5	26,1	15,0	6,2	100,0
3	0,0	7,3	39,8	31,5	16,9	4,5	100,0
4—5	0,0	4,2	36,5	36,2	19,7	3,4	100,0
6 és több	0,0	1,2	29,8	45,5	21,3	2,2	100,0
Családok összesen	0,3	13,8	24,9	20,1	20,8	20,1	100,0
	Százalékos megoszlás a gyermekek száma szerint (7)						
0	41,1	27,2	11,0	17,4	40,5	61,0	30,8
1	53,6	48,4	34,1	32,7	32,6	29,8	34,7
2	4,6	19,0	35,2	28,0	15,6	6,6	21,6
3	0,6	4,1	12,4	12,2	6,3	1,8	7,7
4—5	0,1	1,2	6,1	7,5	4,0	0,7	4,2
6 és több	0,0	0,1	1,2	2,2	1,0	0,1	1,0
Családok összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

По горизонтали: (1) Число детей; (2) семьи в которых возраст главы семьи ... лет; (3) менее 20 лет; (4) старше 60 лет; (5) число всех семей; (6) процентное распределение по возрасту главы семьи; (7) процентное распределение по числу детей.

Heading: (1) Number of children; (2) families, in which the head of the family is aged ... years; (3) under 20 years; (4) 60 and over; (5) number of all families; (6) percentage distribution by the age of the head of the family; (7) percentage distribution by the number of children.

A családfő kora és a családok gyermekszáma között természetszerű, törvényszerű kapcsolat áll fenn. A legfiatalabb (29 éven aluli) és a legidősebb (60 éven felüli) családfők családjában a különböző számú gyermekek előfordulásának a gyakorisága a gyermekek számának növekedésével csökken; a 40—49 éveseknél viszont fokozatosan és állandóan emelkedik. A gyermek nélküli családok között a 40—49 éves családfők családjainak aránya csak 11%, 6 és több gyermekkel élő viszont már az ilyen korú családfők közel 46%-a.

A gyermek nélküli családok között — a gyermekek kiválása miatt — leggyakoribbak az idős, 50 éven felüli családfők családjai; a gyermek nélkül élő összes családok kétharmadában lépte túl a családfő az 50. életévét. Az 1—5 gyermekes családok mindegyik csoportjában egyaránt a 30—39 éves családfőjű családok szerepelnek a legnagyobb súllyal; legmagasabb az arányuk (41%) a kétgyermekes családokban, de nem sokkal marad ettől el a 3 és a 4—5 gyermekes családokban sem.

Ha az összefüggést oly módon vizsgáljuk, hogy a különböző korú családfők megoszlását nézzük a gyermekek száma szerint, a 20 éven aluli és a 20—29 éves családfők családjainak több mint felében, ill. közel felében csupán egy gyermek van. A 20—29 évesek családjainak kétharmada, a 30—39 évesek 69%-a is legfeljebb 2 gyermekes. Három gyermek — közel egyforma arányban (12—12%) — a 30—39 és a 40—49 éves családfők családjában van viszonylag a legtöbb. A 4-és több gyermekes családok szintén ezekben a korcsoportokban a leggyakoribbak.

Befejezésül, inkább csak függelékként, bemutatjuk az 1963. évről a családok nagyságára és a családokban élő gyermekek számára vonatkozó fontosabb differenciális mutatókat, a 10. táblán a település jellege szerint, a 11. táblán a családfő társadalmi-gazdasági csoportja szerint.

10. Az átlagos családnagyság és az átlagos gyermekszám a település jellege szerint, 1963
Средняя величина семей и среднее число детей по характеру населенных пунктов, 1963
Average Family Size and Average Number of Children According to the Type of Settlement, 1963

A település jellege (1)	100 családra jutó (5)				
	családtag (2)	gyermek (3)		15 évesnél fiatalabb gyermek (4)	
		az összes családok- ban (6)	a gyerme- kes csalá- dokban (7)	az összes családok- ban (6)	a gyerme- kes csalá- dokban (7)
1. Budapest főváros	301	98	152	60	93
2. Megyei jogú városok	319	117	166	79	112
3. Járási jogú városok	324	124	174	87	122
4. Községek	332	132	187	94	133
5. Az ország összesen	324	123	177	86	123
6. Városok Budapest nélkül	323	122	172	85	120
7. Városok Budapesttel együtt . .	313	111	164	73	108

По горизонтали: (1) Типы населенных пунктов; (2) члены семей; (3) число детей; (4) число детей ниже 15-летнего возраста; (5) на сто семей; (6) во всех семьях; (7) в семьях, имеющих детей.

По вертикали: 1. Будапешт (столица); 2. города областного права; 3. города районного права; 4. села; 5. Венгрия — всего; 6. города без Будапешта; 7. города включая Будапешт.

Heading: (1) Type of settlement; (2) family members; (3) number of children; (4) number of children under 15 years; (5) per 100 families; (6) in all families; (7) in families with children.

Lateral text: 1. Budapest (capital); 2. towns of county rank; 3. towns of district rank; 4. villages; 5. total Hungary; 6. towns excluding Budapest; 7. towns including Budapest.

11. Az átlagos családnagyság és az átlagos gyermekszám a családfő társadalmi-gazdasági csoportja szerint, 1963

Средняя величина семей и среднее число детей по общественно-экономической принадлежности главы семьи, 1963

Average Family Size and Average Number of Children According to the Socio-Economic Group of the Head of the Family, 1963

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja (1)	100 családra jutó (5)				
	családtag (2)	gyermek (3)		15 évesnél fiatalabb gyermek (4)	
		az összes családotokban (6)	a gyermekes családokban (7)	az összes családotokban (6)	a gyermekes családokban (7)
1. Mezőgazdasági fizikai	334	133	192	89	129
2. Nem mezőgazdasági fizikai ..	340	137	180	104	136
3. Szellemi	331	124	162	90	118
4. Nyugdíjas	246	58	142	14	35
5. Összesen	324	123	177	86	123

По горизонтали: (1) Социально-экономическая группа главы семьи; (2)—(7) см. таблицу 1. По вертикали: 1. Работники физического труда в сельском хозяйстве; 2. работники физического труда вне сельского хозяйства; 3. работники умственного труда; 4. пенсионеры; 5. всего.

Heading: (1) Socio-economic group of the head of the family. (2) to (7): see Table 10.

Lateral text: 1. Agricultural physical workers; 2. non-agricultural physical workers; 3. intellectuals; 4. pensioners; 5. total.

Korlátozott célkitűzésünk volt, hogy — mélyebb elemzés igénye nélkül — a családnagyság alakulásáról adjunk némi tájékoztatást. Ehhez igyekeztünk a családdemográfia gazdag anyagából minél részletesebb adatokat felsorakoztatni.

ВЕЛИЧИНА И СОСТАВ СЕМЕЙ В ВЕНГРИИ

Резюме

Изучение семей, — помимо удовлетворения нужды в данных различных наук и планирования, — является относительно новой и развивающейся исследовательской областью демографической науки. Демографические события находятся в тесной связи с числом и составом семей. Процесс жизни семей является как-бы синтезом демографических событий. В виду того, что воспроизводство населения происходит в рамках семей, демографическое обследование семей содействует также и изучению плодовитости.

Автор после предоставления информации о числе семей и семейных фрагментов, о распределении семей по различным типам переходит к изложению данных о величине семей и, следовательно, о числе проживающих в семьях детей, как о факторе, который в первую очередь определяет величину семей, главным образом на основании данных микроценса 1963 года, но с одновременным изложением также и динамики процесса с 1949 года.

Важнейшим изменением в демографической структуре семей за четырнадцатилетний период с 1949 по 1963 год было уменьшение семей, рост числа небольших семей, состоящих из 2—3 человек, уменьшение числа больших семей и сокращение величины семей. Число членов семей в расчете на 100 семей сократилось с 357 в 1949 году до 324 в 1963 году. В этом процессе находит отражение прежде всего сокращение числа проживающих в семьях детей.

Является фактом, что в этом процессе нашли отражение последствия продолжающегося со времени конца прошлого столетия снижения плодотворности, но это не является исключительной причиной. Перемещение брачности в направлении более молодых возрастных групп, рост числа браков, заключенных в пожилом возрасте, рост продолжительности браков сверх способного к деторождению возраста, изменившийся объём ухода детей из семей, расширение занятости совместно содействовали упомянутому выше направлению в развёртывании настоящего процесса.

После этого автор останавливается на распределении семей по числу детей, обсуждая отдельно распределение числа детей моложе 15 лет, и внутри этого распределение числа детей в возрасте 0—6 лет и 7—14 лет, и затем дополняет свой анализ данным относительно детей 15—18-летнего возраста. Он излагает динамику среднего числа детей в семьях и анализирует его взаимосвязи.

В заключительной части автор рассматривает распределение семей по числу детей в порядке сопоставления с возрастом главы семьи. Наконец, в виде приложения автор присоединяет к очерку некоторые дополнительные данные о региональной дифференциации величины семей и числа детей и различиях по общественно-экономическому положению главы семьи.

SIZE AND COMPOSITION OF THE HUNGARIAN FAMILIES

Summary

Beside covering the data requirements of the different sciences and of planning the examination of families is a relatively new and ever widening field of demographic research. The demographic events are connected with the number and composition of the families. The life cycle of the families is, so to say, synthetising the demographic events. Due to the fact that the reproduction of the population takes place within the family its demographic examination enriches and intensifies also fertility researches.

The paper discusses the number of families and broken families and the distribution of the families by the different types and then passes on to give information about the size of the families and the number of children living in families, this latter being the primary factor determining the family size. It proceeds mainly on basis of the microcensus of 1963 but presents also the tendency since 1949.

During the fourteen years between 1949 and 1963 the most important change in the demographic composition of the family was its disintegration, the increased number of small, 2—3 member families, the decrease of the number of bigger families and the decline of the family size. The number of family members per 100 families sank from 357 in 1949 to 324 in 1963. This process reflects first of all the declining number of children living in families.

This process shows the impact of the decline in fertility which has taken place since the end of the last century; but this in itself is not the only reason. The shifting of marriages to an earlier age as well as the increase of marriages concluded at a more advanced age, the rise of the duration of marriage beyond the propagative age, the changed proportion of children leaving the family due to earlier marriages and increasing employment have contributed to the development of the mentioned process.

Hereafter the paper deals with the distribution of families by the number of children, discussing separately the distribution by the number of children under 15 years and within it by children between 0—6 and 7—14, adding thereto data relating to children between 15—18. The paper further presents the tendency of the average number of children living in families and analyses its interrelations.

The concluding part discusses the distribution of the families by the number of children compared to the age of the head of the family. Finally, so to say in the form of an appendix author gives some supplementary data about regional differences in the family size and the number of children and about differences ensuing from the socio-economic group of the head of the family.

A MŰVI VETÉLÉSEK DEMOGRÁFIAI JELENTŐSÉGE

DR. MILTÉNYI KÁROLY

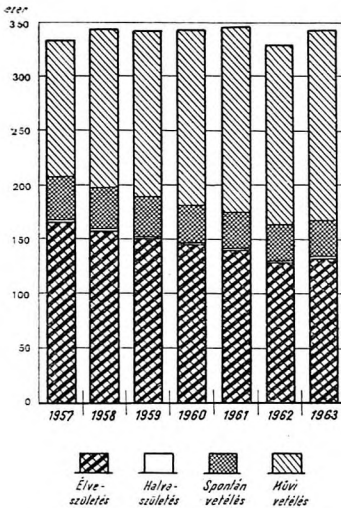
Születésszámunk 1955 óta bekövetkezett visszaesése időrendben egybe esik a terhességmegszakításokra vonatkozó rendelkezések alapvető módosításával. Az 1956 júniusában életbe léptetett rendelkezések szerint a terheség a terhes nő kérésére speciális egészségügyi vagy szociális indikáció nélkül is az első 3 hónapban megszakítható. Ez a körülmény különösen indokolttá teszi, hogy az abortuszkérdés szerepét, jelentőségét a születéskorlátozásban figyelemmel kísérjük. Az addig túlnyomórészt illegális keretek közt lezajlott vetélések legalizálása pedig lehetővé tette statisztikai tanulmányozásukat, ami egyúttal egyrészt a születéskorlátozás szociális, lélektani és demográfiai tényezőinek, másrészt az abortuszokkal kapcsolatos egészségügyi kérdéseknek a vizsgálatára is lehetőséget adott. E tanulmány az idevonatkozó teljeskörű és reprezentatív megfigyelések anyagára támaszkodva kíván rövid áttekintést adni e témakörökről. Ehhez felhasználja az e tárgyban már megjelent publikációkat is. Összefoglaló jellegre való tekintettel az adatok részletesebb dokumentálását és a módszertani kérdések ismertetését — melyek a megjelölt irodalomban megtalálhatók — mellőzi.

1. AZ ABORTUSZOK JELENTŐSÉGE A SZÜLETÉSKORLÁTOZÁSBAN

Az 1957-től eltelt időszakban az abortuszok aránya a születéskorlátozáson belül fokozódott.

A vizsgált időszakban a teherbeesések (összes szülészeti események) száma és gyakorisága¹ lényegében nem változott. Részben ismert, részben feltételezhető, hogy a fogamzási lehetőségekben (házassok aránya, kormegoszlása, meddő nők aránya, a szexuális élet intenzitása stb.) jelentősebb módosulás nem történt. Ebből arra következtethetünk, hogy a fogamzások tényleges számát (illetve a fogamzási lehetőségek és a teherbeesések arányát) meghatározó fogamzásgátlás elterjedtségében és hatékonyságában számottevő fejlődés nem volt. A fogamzásgátló eszközök fogyasztási adatai ugyan arra utalnak, hogy a kereslet a korszerűbb cikkek iránt megnőtt; a hagyományos és legelterjedtebb cikkek forgalmának visszaesése viszont ezt nagyjából ellensúlyozta. A fogamzásgátlás kismérvű — feltételezett — elterjedésének

¹ Minthogy a vizsgált időszakban a lakosság és a fogamzóképes nők aránya nagyjából változatlan volt, a gyakorisági számok dinamikája hasonló az abszolút számokéhoz. Ezért külön ábrázolásuk és elemzésük mellőzhető.

I. Szülészeti események
Magyarországon 1957—1963-ban
Натальные события в
Венгрии в 1957—1963 годах
Obstetrical Cases in Hungary,
1957—1963

hatását az is ellensúlyozhatta, hogy éppen a születésszám visszaesése következtében valószínűleg gyakoribb lett az egy éven belüli ismételt teherbeesés, ami a szülő nők csoportjában gyakorlatilag ki van zárva, a vetélők-nél viszont könnyen előfordulhat. Figyelemre méltó ezzel összefüggésben, hogy a teherbeesések aránya Budapesten, a vidéki városokban, illetve a falvakban nem mutat jelentős eltérést, ami arra utal, hogy a városok más vonatkozásban magasabb egészségügyi kultúráltsága e tekintetben nem jelentkezik.

A teherbeeséseken belül jelentős arányeltolódás következett be a művi vetélések javára és a születések terhére. 1957-ben 100 élveszületésre 74 művi vetélés jutott; 1963-ban már 131. Nemzetközi viszonylatban a számba vett adatok közül ez az arány a legmagasabb, felülmúlja a környező — hasonló gyakorlatot folytató — európai országokét, és az eddig legmagasabbként számon tartott japán arányhoz hasonló. (Egyes országokra, illetve vidékekre vonatkozóan vannak olyan becslések, melyek a szülések, illetve a — részben illegális — művi vetélések arányát ennél kedvezőtlenebbre teszik, ezeknek pontossága azonban kétséges.)

1. Vetélések és élveszületések száma 1000 lakosra néhány európai szocialista országban
Число абортов и живорождений на 1000 человек населения в некоторых европейских социалистических странах
Abortions and Live Births per 1000 Population in Some European Socialist Countries

Ország (év) (1)	Legális művi (2)	Egyéb (nyil- vántartott) (3)	Élveszületés (5)	Vetélés és élveszületés együtt (6)
	vetélés (4)			
Bulgária (1961)	8,7	2,5	17,4	28,6
Csehszlovákia (1962)	6,5	1,9	15,7	24,1
Jugoszlávia (1962)	5,3	5,3	22,2	32,8
1. Lengyelország (1962)	4,6	2,3	19,6	26,5
2. Magyarország (1962)	15,4	3,2	12,9	31,5

По горизонтали: (1) Страны (годы); (2) легальные искусственные; (3) прочие (зарегистрированные) (4) аборты; живорождения; (6) аборты и живорождения — вместе.

По вертикали: 1. Польша; 2. Венгрия

Heading: (1) Countries (years); (2) legal induced; (3) other (recorded); (4) abortions; (5) live births; (6) total abortions and live births.

Lateral text: 1. Poland; 2. Hungary.

A táblázatról leolvasható, hogy hazánk kiugró vetelési arányát az a speciális helyzet okozza, hogy a magas teherbeesési gyakoriság alacsony születési arányszámmal párosul.

Az abortuszok gyakoriságának növekedése a fiatal korcsoportban volt a legerősebb. (Az átlagosnál nagyobb mértékű emelkedés jelentkezett a 40 éven felülieknél is, minthogy azonban ebben a korcsoportban a vetélés már igen ritka, ennek nincs különösebb jelentősége.)

2. A művi vetélések gyakorisága korcsoportonként
Частота искусственных абортов по возрастным группам
Frequency of Induced Abortions by Age-Groups

Korcsoport (1)	1000 nőre jutó művi vetélés (2)			Egy nőre jutó művi vetélések várható száma a jelzett korcsoport végének betöltéséig ^a (4)	
	1957	1963	1963. évben az 1957. évi %-ában (3)	1957	1963
15—19	15,2	28,4	186,8	0,08	0,14
20—24	76,1	120,0	157,7	0,46	0,74
25—29	94,7	138,1	145,8	0,93	1,43
30—34	77,2	108,1	140,2	1,32	1,97
35—39	58,0	58,6	101,0	1,61	2,26
40—49	7,8	13,0	166,7	1,69	2,39
Összesen .	49,4	70,2	142,1	—	—

^a Feltételezve a megfelelő év korcsoportonkénti vetelési arányszámainak állandóságát.

По горизонтали: (1) Возрастные группы; (2) искусственные аборты на тысячу женщин; (3) в 1963 году в % к 1957 году; (4) ожидаемое число искусственных абортов в расчете на одну женщину до достижения ею возраста, приводимого в качестве верхней границы возрастной группы.

Heading: (1) Age-groups; (2) induced abortions per 1000 females; (3) in 1963 as compared to 1957, per cent; (4) probable number of induced abortions per one female, till the end of the given age-group.

A fiatalok vetelési gyakoriságának emelkedése következtében az egy nőre élete folyamán jutó vetélések száma jelentősen emelkedett. Míg az 1957. évi gyakoriságok mellett átlagosan 31 éves koráig jutott egy vetélés egy nőre, addig az 1963. évi arányok alapján 26 éves koráig; s 35 éves korára a második vetelésen is túljut. Még magasabbak az értékek a házas nőknél, akiknél az első vetélés valószínű életkora 23 év, a másodiké 30 év és propagatív koruk végéig várhatóan három vetelésen is átesnek.

3. A művi vetélések gyakorisága korcsoportonként a házas nőknél
Частота искусственных абортов у замужних женщин по возрастным группам
Frequency of Induced Abortions of Married Women by Age-Groups

Korcsoport (1)	1000 házas nőre jut művi vetélés (2)			Egy házas nőre jutó művi vetélések várható száma a jelzett korcsoport végének betöltéséig (4)	
	1957	1963	1963. év az 1957. évi %-ában (3)	1957	1963
15—19	55,3	90,3	163,3	0,28	0,45
20—29	101,3	152,5	150,5	1,29	1,97
30—39	75,6	89,5	118,4	2,05	2,87
40—49	8,7	15,5	178,2	2,14	3,02
Összesen .	61,9	87,3	141,0	—	—

По горизонтали: (1) Возрастная группа; (2) искусственные аборты в расчете на тысячу замужних женщин; (3) 1963 год в % к 1957 году; (4) ожидаемое число искусственных абортов в расчете на одну замужнюю женщину до достижения ею возраста, приводимого в качестве верхней границы возрастной группы.

Heading: (1) Age-groups; (2) induced abortions per 1000 married women; (3) in 1963 as compared to 1957, per cent; (4) probable number of induced abortions per one married woman, till the end of the given age-group.

Jóllehet a házas nőkre számított értékek bizonyos értelemben fiktívek (feltételezik a 15 éves korban történő, tehát a tényleges átlagnál mintegy 7 évvel korábbi házasságkötést), a termékeny házas nőkre vonatkozóan nem tekinthetők túlzottaknak. A házas nők számában ugyanis szerepelnek (mintegy 10%-ra becsülhető aránnyal) az eredendően vagy származékosan meddő nők, akik a szülészeti események (teherbeesések) alakulását valójában nem befolyásolják. Figyelembevételük az arányszám számításánál nagyjából ellensúlyozza azt a hatást, amit a ténylegesnél alacsonyabb házasságkötési életkor feltételezése okoz.

A művi vetéléseknek a születéskorlátozásban való jelentőségének, viszonylagos súlyának megítéléséhez meg kell becsülnünk azt a hatást is, melyet a fogamzásgátlás gyakorol a születések korlátozására. Más támpont hiányában a magyarországi népmozgalmi statisztikai számbavétel megindulásakor, az 1880-as években észlelt születési arányszámokból indulhatunk ki, kiegészítve ezt az egyéb szülészeti események becsült arányával. Az így kapott teherbeesési arányt megközelítőleg a teherbeesés természetes arányának tekinthetjük, mivel feltételezhető, hogy ebben az időszakban a fogamzásgátlás hatékonysága és elterjedése még nem volt nagyarányú. Az 1000 propagatív korú nőre jutó évi teherbeesések akkori száma mintegy 200—220-ra tehető. 1963-ban ez a szám 138 volt. Ez, figyelembe véve a közel 2,5 milliós propagatív korú nőt, azt jelenti, hogy a fogamzásgátlás útján elkerült terhességek száma évenként kb. 150—200 ezerre becsülhető.² Tekintetbe véve a művi vetélések hasonló nagyságrendjét az állapítható meg, hogy a fogamzásgátlás és a terhességmegszakítás hatása a születésszabályozásban jelenleg nagyjából egyforma súlyú.

Ezzel összefüggésben önként adódik a kérdés: mi okozza, hogy a fogamzásgátlás arányát a születésszabályozásban nem sikerült bővíteni, sőt az utóbbi években éppen a művi vetélések súlya nőtt. E kedvezőtlen jelenség két alapvető tényezőre vezethető vissza.

1. A fogamzásgátlás nem kellő elterjedtsége. A művileg vetelő nőknek 1960-ban 48%-a, 1964-ben 46%-a nem védekezett rendszeresen.

2. Az alkalmazott fogamzásgátló eszközök alacsony hatásfoka. Jóllehet Magyarországon idevonatkozó vizsgálatokról nincs tudomásunk, külföldi adatok alapján megállapítható, hogy a hazánkban ez idő szerint alkalmazott fogamzásgátló szerek közül még a leghatékonyabbaknál is (pesszárium, condom) a 100 évre (1200 fogamzási ciklusra) számított teherbeesési gyakoriság 15—34 között mozog. Ez azt jelenti, hogy még az ilyen eszközöket rendszeresen is alkalmazó termékeny házaspároknál átlagosan 3—7 évenként előfordulhat egy teherbeesés.

A művi vetélések számának csökkenése tehát egyrészt a fenti két tényezőben bekövetkezett változástól függ. Másrészt befolyásolja természetesen a művi vetélések számát a születésszám alakulása is, minthogy minden kihordott terhesség legalább egy, esetleg több művi vetélést küszöböl ki.

² Pontosabban: a megelőzött fogamzások száma, illetve aránya ennyivel több, mint az 1880-as évek fogamzásgátlásának viszonyai közepette volt. A becslés egyébként az egyéb tényezők, köztük a biológiai termékenység változatlanságának feltételezésén alapul.

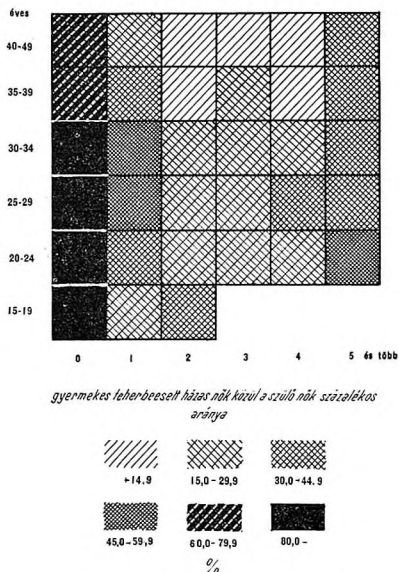
2. A SZÜLETÉSKORLÁTOZÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK A MŰVI VETÉLÉSI STATISZTIKA MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

A művileg vetelő nők személyi és családi körülményeinek, anyagi helyzetének, társadalmi-foglalkozási viszonyainak megfigyelése adalékokat szolgáltat a születéskorlátozásban szerepet játszó tényezők tekintetében. Különösen tanulságos képet kapunk akkor, ha — kontroll-csoportonként — a szülő nők hasonló adatait szembeállítjuk a vetelőkével. A szülő, illetve vetelő nők arányának megállapítása a teherbeesettek egy-egy meghatározott csoportjában rávilágít a csoportképző ismérvként alkalmazott tényezőnek a szülési hajlam alakulására gyakorolt hatására. Minthogy a vizsgálat értelemszerűen csak a teherbeesettkre terjed ki, a gyermekvállalással kapcsolatos pszichikai magatartást sok tekintetben pontosabban körvonalazza, mint a szülési statisztika, melynek alakulását biológiai tényezők (meddőség) is befolyásolják. Másfelől viszont kétségtelen, hogy a fogamzásgátlást teljes hatékonysággal alkalmazók rétegét az így nyert adatok figyelmen kívül hagyják.

a) *Demográfiai tényezők.* A szülési hajlamot alapvetően a családi állapot, házasság nőknél pedig a már meglévő gyermekek száma determinálja.³ A teherbeesett gyermektelen házasságú nők 5/6-a, az egy gyermekeseknek már kevesebb mint a fele, a két gyermekeseknek pedig kevesebb mint 1/4-e hordja ki terhességét. A teherbeesettek kora viszonylag kevésbé befolyásolja a terhesség kihordására vonatkozó elhatározást. (Az idősebb gyermektelen házasságú nők alacsony szülési gyakorisága tehát nagyrészt biológiai okokkal — meddőség, késői férjhezmenetel — magyarázható.)

A családösszetétel (együttélő rokonság, házastársak közötti korkülönbség stb.) viszonylag kevésbé, a meglévő gyermekek neme egyáltalán nem befolyásolja a szülési hajlamot.

b) *Társadalmi-gazdasági helyzet.* A kereső nők csoportjában a születéskorlátozás intenzitása lényegesen erősebb, mint az eltartottaknál. A kereső nőkön belül a legmagasabb a szülési hajlam a mezőgazdasági dolgozóknál (termelőszövetkezeti tagok és önálló parasztok). Az alkalmazásban álló (nem mezőgazdasági) fizikai és szellemi dolgozók szülési hajlama ennél alacsonyabb (egymáshoz hasonló). Az eltartott nők általában lényeg-

II. A szülő nők százalékos aránya a teherbeesett (szülő + művileg vetelő) házas nők között gyermekszám és korcsoport szerint (1964 április)

Удельный вес рождающих женщин из числа зачатых (рождающих + производящих искусственный аборт) замужних женщин по числу детей и возрастным группам (Апрель 1964 года)
Percentage Ratio of Females in Childbed from among the Pregnant (Childbearing + Surgically Abortng) Married Women by Number of Children and Age-Groups (April 1964)

³ Ebből adódóan a további tényezők vizsgálata a házasságú nők közötti részletezésben történik.

gesen magasabb szülési hajlama elsősorban a fizikai dolgozók eltartottjainál jelentkezik (a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók eltartottjainál egyaránt); a szellemi dolgozók eltartott feleségeinek szülési hajlama alacsonyabb, de még mindig magasabb mint a kereső nők bármelyik csoportjáté. Fenti tényezőkkel összefüggésben a teherbeesettek között a születéskorlátozás intenzitása a városokban, különösen Budapesten, lényegesen erősebb, mint a falvakban.

Azokban a foglalkozás szempontjából heterogén családokban, amelyekben a férj és a feleség foglalkozásának jellege eltérő, a születésszabályozással kapcsolatos magatartás az alacsonyabb termékenységi szintű csoportéhoz igazodik. Rendkívül alacsony a családalapítási hajlam azoknál a házaspároknál, ahol a feleség foglalkozása — a közfelfogás megítélése szerint — lényegesen alacsonyabb szintű, mint a férjé.

A jövedelmi színvonalban mutatkozó különbségek az első gyermek vállalása tekintetében nem játszanak szerepet. A további gyermekvállalás vonatkozásában kifejezetten negatív korreláció észlelhető a jövedelmi helyzet és a szülési hajlam között; a szülési arány a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákban a legmagasabb és a jövedelem növekedésével arányosan csökken. (Feltehető, hogy az igények és a lehetőségek közötti arány, vagyis az anyagi helyzet szubjektív megítélése a magasabb jövedelműeknél nem kedvezőbb.) Az önálló (főbérleti) lakásnak határozott pozitív szerepe van a szülési hajlamra; ezen túlmenően a lakáshelyzetnek (laksűrűségnek) nincs számottevő hatása.

c) *Joggyakorlat.* Arra a kérdésre, hogy a szakszerű interrupció intézményesen biztosított legális és olcsó lehetősége mennyiben befolyásolja a születésszámot, nem lehet szabatos választ adni. A kérdés ugyanis sokkal szövevényesebb annál, semhogy a „post hoc, propter hoc” szemlélet egyoldalúságával a vetélések és a szülések nagyjából állandó összegén belül mutatkozó, egymással ellentétes irányú két tendenciát (születésszám csökkenése; vetélések számának emelkedése) egyértelmű okozati összefüggésnek foghassuk fel. A legalizált vetelési rendszer hatása ugyanis több irányú lehet. Egyfelől feltehető, hogy a népesség egyes rétegeinél a védekezéssel kapcsolatos könnyelmű magatartásban közrejátszhat; ezáltal a fogamzásgátlás elterjedését akadályozza és a nem kívánt terhességek magasabb számát eredményezi. Másfelől viszont azt sem lehet pontosan megállapítani, hogy a már létrejött terhességnél az annak kihordására, illetve megszakítására vonatkozó döntés kialakításában a jogintézményeknek, a bennük megnyilvánuló és általuk befolyásolt társadalmi megítélésnek milyen szerepe van. Bizonyos hatások kétségkívül van, ez azonban — az előzőkben tárgyalt tényezőktől eltérően — megfelelő összehasonlítási alap híján nem különíthető el és ezért statisztikailag nem mérhető. Logikai megfontolások alapján csupán 3 feltételezés valószínűsíthető:

1. A nem kívánt terhességekből származó születések elmaradása a születésszámot csökkenti. E születések arányát még az olyan országokban is, ahol a fogamzásgátlás elterjedt (de a vetelés nem engedélyezett) 20—25%-ra becsülik.

2. A művi vetélések 1/4 részét olyan nők végeztetik, akik saját bevallásuk szerint még — különösebb előfeltétel megjelölése nélkül — a későbbiekben kívánnak szülni. E vetélések célja tehát kizárólag a gyermekvállalás

időzítése, halogatása. (Amely azonban az idevonatkozó vizsgálatok szerint sok esetben eredményezi a további gyermektől való végleges tartózkodást.) Feltehető, hogy az illegális vetélés büntetőjogi kockázatát és anyagi terheit kizárólag időzítés céljából lényegesen kevesebben vállalnak.

3. A művi vetélők 8%-a (1963-ban 15 ezer fő) hajadon. A művi vetélés legális lehetősége nélkül e terhesek egy része feltehetően házasságkötést indikálna. (Külföldi és régebbi hazai adatok szerint a teherbeesett nők aránya a menyasszonyok között a vetélést tilalmazó országokban jelentős.) Ezért a vetélések legalizálása a házasságkötési arányt is valamelyest feltehetően befolyásolja.

3. A TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSOK EGÉSZSÉGÜGYI KÖVETKEZMÉNYEI

a) *Halálozás.* A legalizálás óta az összes (művi és spontán) abortusz által okozott mortalitás kevesebb mint 1/3 részére (az 1956. évi 83-ról 1963-ban 26-ra) csökkent. Ebben az új antibiotikumok alkalmazásán kívül feltehetően lényeges szerepe volt a legalizálásnak. Erre utal az is, hogy az abortusz által előidézett halálozás több mint 5/6-a származik az összes vetélések kevesebb mint 1/6-át kitevő spontán (esetleg illegálisan megindított) abortuszokból. A legális terhességmegszakítás letalitása igen alacsony (1963-ban 174 ezer eset közül 4 volt letális kimenetelű; 0,02‰).

b) *Szövődmények.* Az 1963. évi szülészkerületi statisztika adatai szerint az engedélyezett terhességmegszakításoknál 212 esetben (0,12%) fordult elő perforáció. Ebből 85 esetben (0,05%) történt méhcsonkolás, ami biztosan meddőséget okoz. Utóvérzés az ápolás tartama alatt 904 esetben (0,52%) fordult elő. A vetélés után 4 héten belül újból kórházi ápolásba vettek 1904 nőt (1,10%) vérzés, 774 nőt (0,45%) lázas állapot miatt. Fenti arányok nagyjából megfelelnek egyes idevonatkozó klinikai (kórházi) megfigyelések adatainak; utóbbiak között azonban a megfigyelési program és a metodika hasonlósága ellenére igen jelentős különbségek észlelhetők.

c) *Késői következmények.* Az abortusszal kapcsolatos egészségügyi ártalmak legvitatottabb és mind ez ideig a legkevésbé tisztázott kérdésköre a késői következmények és ezen belül is különösen az a hatás, amit a további termékenységre a terhességmegszakítás gyakorol. Éppen e téma felderítetlensége miatt e részben — az előzőktől eltérően — inkább csak néhány módszertani kérdésre utalunk.

A késő következmények szabatos felmérését megnehezíti az a körülmény, hogy a művi vetélést követő bizonyos időn túl a nők kikerülnek az egészségügyi, illetve statisztikai megfigyelés köréből. E nehézség áthidalására történt néhány kísérlet egyes kórházak, klinikák részéről. Bizonyos időszak (2—3 év) után felkutatták azokat a nőket, akiknek művi vetélése volt, és levelezés vagy személyes vizsgálat útján igyekeztek a következményeket felmérni. E módszer hátránya, hogy minél nagyobb a vetélés és a megfigyelés közötti időköz (ami egyfelől a vizsgálat előfeltétele) annál nagyobb a nem válaszolók, vizsgálatra nem jelentkezők aránya, akik ily módon a megfigyelésből kimaradnak. Ez könnyen eredményezheti torzított (a következmények szempontjából szelektált, illetve kontraszelektált) minta kialakulását. (Feltehetően részben ezzel függ össze, hogy például két idevonatkozó — ugyanabból a megyéből származó — hasonló metodikájú vizsgálat eredményei és

következtetései egymástól lényegesen eltérnek.) A nagyobb időköz egyúttal — tekintettel az ennek során előforduló morbiditásra, öregedésre stb. — bizonytalanabbá teszi az okozati összefüggések megállapítását, illetve megfelelő kontroll-csoportok megfigyelését is igényli.

A késői következmények felmérésének másik megközelítési módja olyan retrospektív vizsgálat, amely adott szülészeti esemény (szülés; spontán vagy művi vetelés) kapcsán számba veszi az ápoltnő addigi termékenységi történetét. Ezt összevetve a megfigyelt szülészeti esemény jellegével bizonyos összefüggések állapíthatók meg. Ezzel a módszerrel volt kimutatható (két, egymástól független vizsgálati anyagból is) a koraszülések 40—50%-kal magasabb aránya azoknál a nőknél, akiknek előzetesen volt művi vetelésük. Az 1960., illetve 1962. évre vonatkozó vizsgálatok adatai szerint a koraszüléseknek országosan 4%-a, Budapesten 10—12%-a tulajdonítható az előzetes művi vetelések hatásának.⁴

E vizsgálati mód nagyrészt kiküszöböli az előbbi módszer hibaforrásait (egyúttal automatikusan biztosítja a kontroll-csoportot), a termékenységi előlörténet pontosságát illetően azonban a kikérdezettek szubjektív tulajdonságaitól (emlékezet, őszinteség) függ.

A kérdéskör tisztázása mindkét módszer eddiginél szélesebbkörű alkalmazását igényli és további kutatásokat tesz szükségessé.

⁴ Mivel feltételezhető, hogy a szülő nők előzetes vetéléseinek bevallása nem volt hiánytalan, valószínű, hogy a vetélések tényleges hatása a kimutatottnál nagyobb.

I R O D A L O M

1. Dr. Barsy Gyula—dr. Miltényi Károly: A művi vetélések kérdése az 1957. évi adatok tükrében. *Demográfia*, 1958. évi 2—3. sz. 226—248. p.
2. Kitaoka, J.: Túlnépesedés és családtervezés Japánban. Tokyo, 1957.
3. Kitaoka, J.—Arvai Sándor: A terhesség művi megszakítása kapcsán szerzett tapasztalataink. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1958. évi 5. sz.
4. Dr. Miltényi Károly: A művi vetélések Magyarországon az 1957—1959. években. *Demográfia*, 1960. évi 3—4. sz. 424—435. p.
5. Oszóth Imre—Radó Sándor: Tapasztalataink terhességszakításokkal kapcsolatban. *Népességügy*, 1961. évi 4. sz.
6. Tietze, Ch.: The Use-effectiveness of Contraceptive Methods. Research in Family Planning. Princeton, 1962. 357—369. p.
7. Tietze, Ch.: The Condom as a Contraceptive. New York, 1960.
8. Dr. Miltényi Károly: A születéskorlátozás szociális és lélektani háttere. *Demográfia*, 1962. évi 1. sz. 33—72. p.
9. Dr. Mehlan, K. H.: Internationale Abortsituation, Abortbekämpfung, Antikonzeption. Leipzig, 1961.
10. Tietze, Ch.—Lehfeldt, H.: Legal Abortion in Eastern Europe. *The Journal of the American Medical Association*, April 1961.
11. Dr. Mehlan, K. H.—Dr. Falkenthal, S.: A születési intervallum jelentősége a nő termékenysége és egészsége szempontjából. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 400—409. p.
12. Dr. Szabady Egon: Magyarország népesedési helyzete; a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi vonatkozásai. *Demográfia*, 1962. évi 3. sz. 325—331. p.
13. Dr. Barsy Gyula—dr. Sárkány Jenő: A művi vetélések hatása a születési mozgalmra és a csecsemőhalandóságra. *Demográfia*, 1963. évi 4. sz. 427—467. p.
14. Dr. Miltényi Károly: A művi vetélések hatásainak kérdéséhez. *Demográfia*, 1964. évi 1. sz. 73—85. p.
15. Dr. Miltényi Károly—dr. Szabady Egon: Az abortusz helyzet Magyarországon; demográfiai és egészségügyi összefüggések. *Demográfia*, 1964. évi 2. sz. 303—309. p.
16. Pressat, Roland: A gyermekek ideális és tényleges száma. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 415—426. p.
17. Dr. Mehlan, K. H.: The Effects of Legalization of Abortions (IPPF Conference 1962. Varsó).
18. Hren, M.—Herak, J.—Szcibó—Mojic, A.: National Report of Yugoslavia (IPPF Conference 1964. London).
19. Lesinski, I.: Abortion Indications and Procedures (IPPF Conference 1964. London).
20. Dr. Mehlan, K. H.: Family Planning in the German Democratic Republic (IPPF Conference 1964. London).
21. Bánk, E.: Peroralis anticoncipienssel szerzett tapasztalatok. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1964. évi 4. sz. 228—230. p.
22. Kontsek B.: Művi veteléseink eredményei és tanulságai. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1964. évi 4. sz. 197—206. p.
23. Tietze, Ch.: The Demographic Significance of Legal Abortion in Eastern Europe. *Demography*, 1964. 1. sz.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
ИСКУССТВЕННЫХ АБОРТОВ*Резюме*

Последовавшее после 1955 года в Венгрии сокращение коэффициента рождаемости во времени совпадает с изменением закона, регулирующего прекращение беременности, в направлении разрешения произведения искусственного аборта по просьбе беременной женщины. Это обстоятельство делает необходимым, а легальное произведение абортов возможным, изучение этого круга вопросов. Настоящий очерк, в котором используются и материалы вышедших до сих пор публикаций, обобщает результаты произведенных до сих пор исследований.

В первой части очерка автор останавливается на значении абортов в пределах ограничения рождаемости. Он устанавливает, что с 1957 года частота зачатий по сути дела не изменилась; однако в рамках зачатий произошло значительное отклонение в пользу искусственных абортов и в ущерб рождений. В 1963 году на 100 живорождений приходился 131 искусственный аборт, что является исключительно высокой долей и в международной плоскости. В ходе исследования частоты искусственных абортов по возрастным группам автор устанавливает, что ожидаемое вероятное число абортов у замужних женщин до конца периода плодovitости будет выше трех. На основе исторического сравнения (данные за конец 19 века) можно установить, что воздействие предупреждения зачатий и абортов в настоящее время имеет по существу одинаковое значение в области ограничения рождений. Это неблагоприятное явление вызывается недостаточной распространенностью и низкой эффективностью предупреждения зачатий.

Во второй части автор в свете статистики искусственных абортов останавливается на факторах, воздействующих на ограничение рождений, сопоставляя долю рождающих и долю производящих искусственный аборт женщин в отдельных специфических группах забеременевших женщин. Подвергая рассмотрению демографические факторы автор устанавливает, что склонность к рождению детей в основном определяет семейное положение, а у замужних женщин число уже имеющих детей. Из числа общественно-экономических факторов автор анализирует значение принадлежности к социально-экономическим группам. Он устанавливает, что ограничение рождений у самодеятельных женщин является более интенсивным, в особенности у женщин выполняющих физическую и умственную работу вне сельского хозяйства. В этой связи интенсивность ограничения рождений в городах и Будапеште является значительно более высокой, чем в селах. На интенсивность ограничения рождений оказывает воздействие, далее, род занятий мужа, а также соотношение занятия мужа и жены. (В разнородных с точки зрения занятий семьях плодovitость является более низкой.) Между доходами и склонностью к деторождению наблюдается отрицательная корреляция в случае второго и дальнейших рождений.

Воздействие юридической практики (легальная возможность прекращения беременности) не может быть достоверно установлено. Однако можно предположить, что и юридическая практика играет роль в формировании высокого числа искусственных абортов, имеющих в качестве цели исключительно отсрочку рождений.

В третьей части своего очерка автор останавливается на последствиях искусственных абортов для здоровья. Он подвергает рассмотрению удельный вес смертности и наступающих непосредственно осложнений. Затем автор переходит к анализу проблемы поздних последствий; он указывает на методологические трудности такого рода исследований и приводит достигнутые до сих пор результаты, согласно которым удельный вес преждевременных родов является на 40—50 процентов выше у женщин, имевших предварительно искусственный аборт.

DEMOGRAPHIC SIGNIFICANCE OF INDUCED
ABORTIONS*Summary*

The setback of the Hungarian birth number which has taken place since 1955 coincides in time with the change of the rules relating to abortions, with permitting induced abortions at the request of the pregnant women. This circumstance makes it necessary to examine the connected problems and the legality of abortions makes it possible. Using the material of earlier publications the paper sums up the results of the examinations effected hitherto.

The first part of the paper deals with the importance of abortions within birth control. It points out that since 1957 the frequency of pregnancies has in fact not changed but within pregnancies proportions have considerably shifted in favour of induced abortions and against births. In 1963 the ratio was: 131 induced abortions per 100 live births, a ratio rather high even on the international scale. Analysing the frequency of induced abortions by age groups author points out that the expected probable number of the abortions of married women surpasses 3 by the end of their reproductive age. On basis of an historic comparison (based on data at the end of 19th century) it can be established that contraception and induced abortions have the same importance on the whole in birth control. This unfavourable phenomenon is due to the inadequately spread contraception and its low efficiency.

The second part of the paper deals with factors influencing birth control against the background of the statistics on induced abortion, comparing the ratio of child-bearing and aborting women within the different specific groups of pregnant women. Having surveyed the demographic factor author finds that the inclination to child-bearing is fundamentally determined by the marital status and, in case of married women, by the number of prevailing children. Of the socio-economic factors the importance of belonging to a socio-occupational group is examined. Author finds that the birth control of female earners is more intensive especially in case of non-agricultural manual and non-manual earners. In this connection the intensity of birth control is much higher in country towns and in Budapest than in the communes. Also the husband's occupation influences the intensity of birth control as well as the interrelation between the husband's and the wife's occupational groups. The fertility is lower in occupationally heterogeneous families. A negative correlation can be noted between the income position and the child-bearing inclination in case of the second and further children.

No precise impact of the legal practice (the legality of induced abortions) on birth control can be discovered. It can be assumed, however, that in the high number of induced abortions which have the sole purpose of putting off child birth also legal practice is playing some part.

The third part of the paper deals with the medical consequences of abortions. It discusses the mortality aspect of induced abortions and the ratio of prompt complications, but also the problems of later complications and surveys the methodological difficulties of the examinations and points at the results achieved hitherto. They show that the ratio of premature births is 40—50 p. c. higher with women who have had induced abortions

NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK ÉS A SZÜLETÉSEK

DR. DÁNYI DEZSŐ

Az utóbbi időben Magyarországon jelentősen csökkent a születések száma, sőt a reprodukciós együtthatók sem mutatnak megnyugtató képet a népesség jövődöbéli gyarapodásáról. Ezt a folyamatot többféleképpen értelmezzük, előidéző okait, megszüntetésének lehetőségeit széles körben vitatjuk. Az egymással szembenálló vagy egymást kiegészítő felfogások között olyan nézetek is találhatóak, amelyek a be nem avatkozás politikáját hirdetik egyetlen megoldásként. Talán nem is azért, mert üdvösnek tartják jelenlegi népesedési helyzetünket, hanem mert bizakodnak a demográfiai folyamatok spon-tán, önmagukat automatikusan szabályozó tulajdonságában. Így azután sajátos ellentmondás alakult ki: a társadalom különbözőképpen vélekedik a lejátszódott születéscsökkenés okairól, jelentőségéről és jövő vetületéről és a statisztikai adatok tanúsága szerint, úgyszólván minden rétege egységes magatartást tanúsít a születéskorlátozás, a családtervezés, az átlagos gyermekszám világhozatalának gyakorlatában. Az említett vita remélhetőleg hozzájárul a tényleges népesedési magatartás, a népesedési nézetek és a hivatalos népesedéspolitika összhangjának kialakításához.

*

Minden társadalomban komplex, bonyolult összefüggések eredőjeként formálódik ki a népesség demográfiai magatartása. Kimondott és ki nem mondott elvek, tudatos és meg nem formált szokások, biológiai normatívák, anyagi és pszichikai tényezők befolyásolják a népesség számának alakulását. A józan, még a kvantitatív összefüggésekre is kíváncsi tudomány alig talál kapcsolatot a társadalmak demográfiai magatartása és a környező valóság között. A nemzeti jövedelem egy főre jutó rátájának emelkedése hol együtt jár a születések számának növekedésével, hol pedig éppen fordított előjelű összefüggések keletkeznek. Egyik országban a családok jövedelmének emelkedésével összhangban növekszik a női termékenység, más országban minél kisebb a családok egy főre eső jövedelme, annál több gyermeket szülnék a produktív korban levő asszonyok. Még az sem bizonyos, hogy a városi életmód vagy a vándorlás mindenütt kedvezőtlenül befolyásolja a születések arányszámát. Nyilvánvaló, hogy igen összetett folyamattal állunk szemben és valószínű, hogy egy-egy tényező módosulása nem határozza meg döntő mértékben az egész népesedési magatartás dimenzióját (1). Ilyen körülmények között nem is meglepő, ha a tudomány a népességnek, a népszaporodásnak a társadalom fejlődésében betöltött szerepéről a legellentétebb nézeteket

hirdeti. A legkülönbözőbb tények és bonyolult bizonyítási eljárások alapján egyesek a népességszám gyarapodását a társadalom egyetlen mozgató erejének, a haladás zálogának tekintik. Mások szerint a népesség számának változása a társadalom fejlődésének nem elsődleges tényezője, legfeljebb kiegészítő eleme. Azt is feltárták már, hogy az egyik társadalom előrehaladását a népességszám gyarapodása, a másik társadalomét pedig a gazdagodás, a műszaki fejlődés biztosítja. A tudomány tehát még korántsem jutott egyöntetű álláspontra a népességnek a társadalom fejlődésében elfoglalt szerepével kapcsolatban, de egyre inkább nyilvánvalóvá lesz, hogy a népese-
dési jelenségeket, korábbi társadalompolitikai vagy közgazdasági nézeteink mintájára, aligha lehet „exogén tényezőként” szerepeltetni a társadalom fejlődéséről készített koncepciókban vagy modellekben(2).

I. NÉPESEDÉSPOLITIKAI ELVEINK ÉS AZ EREDMÉNYEK

A) 1945 — 1954

A tudomány ilyen bizonytalan állásfoglalása idején — a második világháború után — miként formálódott ki a magyar népesedéspolitika? Miként vélekedett a magyar társadalom a hivatalos népesedéspolitikai elképzelésekről? Ezt a történelmi visszapillantást nemcsak a rendszerezés szükségessége diktálja, hanem a népesedési folyamatok és magatartás kialakulásában az időtényező fontosságának elismerése is — még akkor is, ha a rekonstrukció csak elnagyolt lehet, az egykorú demográfiai és szociológiai analízisek hiánya miatt.

A második világháború után, ha nem is fogalmaztuk meg ennyire élesen, de mégis feltételeztük, hogy korábbi szociális elmaradottságunk demográfiai kísérő jelenségei, a társadalmi rend gyökeres átalakításával együtt felszámolódnak. A születésekkel kapcsolatban nevezetesen reméltük azt, hogy a földreform a parasztok körében nem idéz elő egészségtelen demográfiai tüneteket és a munkásosztály egészséges szaporodását, a tőkés rend megszüntetése elő fogja segíteni. Ugyanakkor a népgazdaság rekonstrukcióját és továbbfejlesztését a munkába állítható tömegek számának növelésével kívántuk biztosítani. Ebben a koncepcióban nemcsak agrár-népfőlöslégünk felhasználását terveztük meg, hanem a női munkaerő egyre fokozódó munkába állítását is. Sőt a munkaerő újratermelésének biztosítása érdekében propagandaeszközöket és adminisztratív rendszabályokat is alkalmaztunk. Összefoglalva: gazdasági növekedésünk meggyorsítását elsősorban a munkaerő, illetve a munkaerő-tartalékok erőltetett felhasználásával kívántuk megoldani. Ez a periódus, kisebb-nagyobb szakaszait nem tekintve 1954. évben befejezéséhez közeledett és 1956-ban záródott le. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a népesség demográfiai magatartása — most elsősorban a születések számának és arányának változásait vizsgálva — egyáltalán nem követte a hivatalos vagy a fejlesztési koncepciókból kicsendülő népesedéspolitikai elképzeléseket. Még a legdurvább adatok is bizonyítják, hogy Magyarországon a születések száma és aránya a második világháború után korántsem emelkedett olyan ugrásszerűen, mint általában a háborúk vagy különösen az első világháború után. Már az 1949. évi népszámlálás adataiból is kitűnt, hogy a születések aránya, a nők termékenysége lényegében semmit sem változott a korábbi 1933—1944. évek periódusához képest. Ha ugyanis. az. 1953. évi

23%-os — nem kis részben adminisztratív rendszabályoknak betudható — maximális születési arányszámtól eltekintünk, lényegében a magyar társadalom születési arányszámai ugyanúgy 19—21 ezrelék között mozogtak 1945—1952-ben, mint az előbb említett, háború előtti periódusban. Ha mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy már ebben a korszakban is nyilvánvalóvá lett, hogy a paraszti népesség demográfiai magatartása lényegesen megváltozott és a városi születési, termékenységi mutatószámokhoz közelített, akkor a hivatalos népessépolitikai elképzelések és a népesség tényleges népesedési magatartása közötti eltérés élesen kidomborodik (3). Tulajdonképpen annak voltunk tanúi, hogy a társadalmi, gazdasági rend megváltozása ellenére, a népesség demográfiai magatartása lényeges mértékben nem változott meg, illetve a paraszti tömegek kivételével a háború előtti gyakorlat érvényesült a születési arányszámok tükröképe szerint. Be kell vallanunk, hogy a korabeli társadalmi és demográfiai elemzés és nem kis részben a társadalom vezetésének és szervezésének adottságai miatt nem fedtük fel a gazdasági, társadalmi változások és a népesség demográfiai magatartása közötti összefüggéseket. Másképpen szólva, nem ismertük fel kellő időben azokat az okokat, amelyek éppen a gazdasági, társadalmi fejlődés, a társadalom-átalakulás nyomán, törvényszerűen meghatározhatták volna az egészségesebb születési arányszámok dinamikáját és nem különítettük el azoktól az okoktól, amelyek az egész fejlődés zavaró momentumaiként eltorzították a demográfiai magatartást. Anélkül, hogy mindezeknek a tényezőknek kvantitatív hatását kívánnánk most lemérni, megkíséreljük felsorolni az egész folyamat kialakításának jelentősebb momentumait.

1. A születéseket befolyásoló tényezők

Mindenekelőtt azt kell előrebocsátanunk, hogy sem az 1945., sem pedig az 1949. évi politikai és társadalmi változás nem idézhetett elő semmiféle, azonnal bekövetkező „demográfiai forradalmat” — ismét csak a születésekkel kapcsolatos magatartásra gondolunk. A gazdasági, társadalmi átalakulást ugyanis csak lényegesen lassabban követi a szokások, a társadalmi normatívák és a tudati kategóriák módosulása, mindezek pedig lényeges alkotóelemei a népesedési magatartásnak.

a) Régi és új tényezők

Az új társadalmi rendszerben természetesen értelmét veszítette sok olyan momentum és motívum, amely korábban a népesség foglalkozás vagy osztály-hovatartozás szerinti népesedési-magatartásában igen racionális tényezőnek számított. Ezzel párhuzamosan új népesedési magatartást meghatározó tényezők keletkeztek. Ezek a megszűnő és feltámadó gazdasági, szociológiai és pszichológiai erők bizonyára különbözőképpen hatottak még ugyan azon társadalmi rétegre is — kor, kultúráltság és egyéb adottságok szerint. E tényezők között kell felsorolnunk a kisparaszti vagy együtt-tartásának születéskorlátozó erejét, amely valószínűleg jelentős hatást gyakorolt a háború előtti szegényparaszt, földreform utáni népesedési magatartására. Bár nem mértük le számszerűen, de alig vonható kétségbe, hogy a munkásosztály népesedési magatartását is befolyásolta a politikai, társadalmi rendszer megváltozása. Egészen bizonyos, hogy az elnyomott és kizsákmányolt munkáscsaládokban a születések számát más tényezők határozták meg, mint a

már korlátlan felemelkedési lehetőségekkel, lényegesen kedvezőbb anyagi feltételekkel rendelkező és politikai hatalmat gyakorló munkáscsaládokban. Igen nehéz utólag lemérni, de azt hiszem, nem járunk messze az igazságtól, hogy a gazdasági és társadalmi felemelkedés ténye nemcsak a termékenység korábbi akadályait szüntette meg, hanem ugyanakkor új természetű megfontolásokkal és értékrenddel, új akadályokat is teremtett. Nem teljes felsorolásként, de a legszembetűnőbbeket mégis megemlítve — a faluról való elvándorlás, a foglalkozási átrétegződés, a család és benne az anyák funkció-és szerepváltozása új vagy eddig kisebb problémákat okozó faktorrá vált (4). Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy az új gazdasági, társadalmi rendben a megszűnő és a keletkező demográfiai-magatartást meghatározó tényezők nem növelték volna meg születési arányszámainkat, ha a későbbben részletezendő zavaró és sokkal közvetlenebbül ható tényezők nem lépnek fel.

b) Nivellálódás

Az előzőekben azt emeltük ki, hogy egy-egy társadalmi osztály vagy réteg demográfiai magatartását különféle tényezők befolyásolták. Most arra is rá kell mutatnunk, hogy éppen az általános demokratizálódás, a kulturális szint emelkedése, a kiegyenlítettebb jövedelemviszonyok nivellálták a demográfiai magatartást. Néhány kivételes rétegtől eltekintve, sokkal egyöntetűbbé lett a társadalom véleménye az átlagos gyermekszámmal, a születési sorrenddel, a születések közötti időtartammal kapcsolatban, mint korábban, sőt bizonyos korosztályokon belül sokkal kisebb szóródás tapasztalható az élveszületések száma tekintetében is, mint korábban.

c) Családtervezés

Végül meg kell állapítanunk, hogy a második világháború utáni népesedési magatartásunkat lényegesen nagyobb mértékben jellemezte a családtervezés, mint a megelőző korszakban. Olyan rétegekre is kiterjedt, amelyek azt korábban nem alkalmazták. Ebben a folyamatban bizonyára része volt a kulturális szint felemelkedésének, az általános nivellálódási folyamatnak, nem utolsósorban azonban a társadalom jelentős mértékű foglalkozási átrétegződésének és mobilitásának (5).

A családtervezés azt jelentette, hogy az egyének különböző tényezők hatására egyszer és mindenkorra, vagy időről-időre eldöntötték a születések számát. Azonban elképzeléseik megvalósítása egyúttal a gyermek világrajövetelének megakadályozására vonatkozó döntés is volt: a pozitív és negatív vonás egyesül a családtervezésben. Maga a döntési folyamat komplikált, helyet foglalnak benne racionális, érzelmi, biológiai, pszichológiai momentumok. A racionális döntés feltételezi többek között a család jelenlegi helyzetének pontos elemzését és azt is, hogy a házaspár helyesen ismeri fel a család jövőjét kialakító tényezőket. Ebben a mikromodellben azonban, egy meghatározott anyagi szinttől eltekintve, az anyagi megfontolás, tulajdonképpen valamilyen kialakult értékrend függvénye. Az értékrendben természetesen benne szerepel a gyermek is, az első vagy a második gyermek létevel összefüggő életszínvonal csökkenésének egyenlege, vagy az ezzel felérő tartós-fogyasztási javak nélkülözése. Nem elhanyagolható tényező a modern ipari társadalmakban a női, anyai szerepkör átalakulása, a női szakmai hivatástudat

elismerése, a szabadidő-mérleg, sőt még a szülők gyermekeikkel összefüggő aspirációinak növekedése sem. Minden ilyen döntési modell tartalmazza továbbá a jövő megítélését, nemcsak a házaspár egyéni sorsának várható alakulásával kapcsolatos feltételezéseket, hanem a gazdasági, társadalmi, politikai kilátásokat is (6). Ez a motiváció azonban igen komplikált és nem bizonyos, hogy a biztató jövő valamely társadalmi osztályt szaporodásra készítet: vagy elnyomott, bizonytalan helyzetében korlátozza szaporodását. Mindezek a tényezők a döntési modellben, különböző korszakokban, különböző súlytal jelentkeznek. Ha ennek a korlátlanul individuális, legfeljebb társadalmi attitűdök (nem normák) által befolyásolt egyéni döntésnek az aggregátuma problémát okoz valamely társadalom fejlődésében vagy jövőndő perspektívájában, a tudomány segítségével olyan intézkedéseket kell életbe léptetni, amelyek az egyének döntési modelljeit kedvező irányban befolyásolják. A családtervezést magát nem kárhoztathatjuk és helytelen is volna azt valamilyen vulgáris érveléssel megbélyegezni. Feltételezzük azonban, hogy kellő ösztönzők segítségével megteremtődhet az összhang az egyedi családtervezés és a makroökonomiai modellekben szereplő, tudományosan meghatározott optimális demográfiai mutatók között.

2. Zavaró tényezők

A demográfiai folyamatok lassú átalakulását, az egészséges kiegyenlítődést, de főképpen az egyének, a házasságok gyermekszüléssel kapcsolatos döntéseit néhány körülmény megzavarta és tulajdonképpen ennek tudható be, hogy az új társadalmi, gazdasági rendszerben nem alakult ki egy kedvezőbb, új demográfiai magatartás és az előző kor vonásai megerősödtek.

Ezek között az okok között ismét elsőrendű fontosságúak a család anyagi helyzetét befolyásoló tényezők, azonban nem szerepeltethetők egyetlen tényezőként. Kétségtelen ugyanis, hogy ebben a korszakban gazdaságnövekedési koncepcióink ismert hibái miatt egyensúlyi zavarok keletkeztek. Ezek a zavarok az egyének és a családok életében főként fogyasztási és jövedelmi problémákat okoztak. A mindennapi életet legközvetlenebbül érintő gazdasági tényezők pedig sokkal inkább befolyásolták a népesedési magatartást, mint az egész népgazdaság növekedésének és előrehaladásának ténye. Ezt a magatartást megerősítette az a körülmény is, hogy bár a tömegek életszínvonala jelentősen felemelkedett, a háború előtti és háború utáni igen alacsony kiindulási szint minden emelkedése ellenére sem elégítette ki a tömegek időközben jelentősen megnövekedett igényeit. Az egészséges — adminisztratív korlátoktól mentes — születési arányszámok kialakulását az az állapot is megnehezítette, hogy bár a születések arányának emelkedése beleillett fejlesztési programjainkba, csak bizonyos határig ösztönöztük az ilyen irányú magatartásra a családokat. Megnöveltük ugyan a szülési szabadságot, kiterjesztettük a terhes anyák védelmét, a csecsemőgondozást, de már arról nem gondoskodtunk kellő mértékben, hogy a gyermekes családok jövedelmi különbségeit megfelelően kiegyenlítsük, vagy hogy a gyermeknevelés nehézségeit megfelelő bölcsődei, óvodai férőhellyel megkönnyítsük. Nem volna helyes, ha ezek között a hátráltató tényezők között nem sorolnánk fel azokat a pszichológiai motívumokat, amelyek az egyébként feltételezhető magasabb születési arányszámot bizonyára lecsökkentették. Gondolunk itt elsősorban arra, hogy a politikai és gazdasági koncepciók változása bizonytalansági

pszichózist teremtett és nagymértékben megzavarta a családok gazdasági, társadalmi előrebecsülésének biztonságérzetét.

Összefoglalva ezt a korszakot, még egyszer kiemeljük, hogy az 1945 és 1949 utáni gazdasági és politikai változások önmagukban alapjául szolgálhattak volna a megváltozott gazdasági, társadalmi és kulturális körülményekhez mért egészséges születési arányszám, termékenység szint kialakulásához. Azonban a fejlődés minden ténye mellett is a népesség demográfiai magatartását, elsősorban pedig a születési arányszámok dinamikáját, az elkövetett gazdasági, politikai, népesedéspolitikai hibák és zavarok jelentősen befolyásolták, és így a népesedési magatartás terén nem következett be lényeges változás, sőt a múltban ható korlátozó tényezők kiterjedtebben és általánosabban érvényesültek.

B) 1954 (60) — 1964

Ezt a helyzetet a gazdasági és politikai koncepciókban bekövetkezett változás alakította át. Miután nyilvánvalóvá lettek az előbb említett korszak egyensúlyi zavarai, az új gazdaságpolitikai tervekben a népesedés vetülete is megváltozott. Ebben az új korszakban már nem törekedtünk arra, hogy a gazdasági növekedést a munkaerő erőltetett növelésével gyorsítsuk meg és ezzel párhuzamosan a fogyasztás és felhalmozás egészségesebb arányaira is nagyobb gondot fordítottunk. Kilendítettük a mezőgazdaságot stagnáló állapotából és az ország erőforrásait ésszerűbben számba vevő, modernebb szervezési, vezetési megoldásokra törekedtünk. A társadalom fejlődésének kihangsúlyozottabb eleme lett a munkatermelékenység és a műszaki színvonal fejlesztése. Nem mondtuk ki, de feltételeztük, hogy gazdaságunk nehezen visszanyert egyensúlyát, a kialakult fogyasztási struktúrát, nem utolsó sorban pedig a reáljövedelmek tervezett emelkedését kedvezőtlenül befolyásolná a születések számának vagy arányainak jelentős emelkedése. A társadalom népesedési magatartását pedig mindezek a ki nem mondtott, de néhány intézkedésből kiolvasható elképzelések nagymértékben befolyásolták. A művi vetelés korlátainak megszüntetése egészségügyi okokra való hivatkozással és ugyanakkor a gyermekszülést propagáló pszichológiai vagy nagyobb jelentőségű gazdasági intézkedések elmaradása azt a benyomást keltették, hogy a társadalom módot nyújt és jóváhagyja nemcsak az egészségi, vagy kikerülhetetlen pszichológiai okokból indokolt terhességmegszakítást, hanem a mindenféle jól-rosszul értelmezett születéskorlátozást is. Az értékrendben pedig éppen a fogyasztási egyensúly helyrebillenése, illetve a múlt fogyasztási zavarainak reakciójaképpen, érthetően hátrább sorolódott a gyermek értéke is. Végül az 50-es évek belső politikai feszültségének felszámolása után még nagyobb arányú lett a társadalom mobilitásának lehetősége, tehát az egyéni mikromodellekben megnövekedtek a jövő generáció nevelésével kapcsolatos aspirációk és a várható költségek.

Ezt a korszakot, amely tulajdonképpen 1954-ben vette kezdetét és 1960 után alakult ki minden jellemzőjével, összefoglalva úgy jellemezhetjük, hogy a gazdasági, társadalmi egyensúly helyreállítása, a jövedelem emelkedése, a fogyasztási zavarok megszüntetése ellenére, lényegében tovább folytatódott a több évtizede tartó népesedési magatartás. Ennek oka pedig elsősorban a hiányzó népesedéspolitikai intézkedésekben keresendő. Úgy tetszik ugyanis, mintha 1960 után, a megváltozott új és kedvezőbb körülmények között,

nem tettünk volna eleget a népesedési jelenségek negatív vagy esetleg veszélyes vonásainak kiegyensúlyozására, illetve mintha ezeket a kedvező tényezőket és körülményeket nem használtuk volna fel kellő mértékben egy egészségesebb népesedési magatartás kialakítására.

II. AZ ÚJ NÉPESEDÉSPOLITIKA TARTALMA ÉS ESZKÖZEI

A népesedéspolitikai irányelvek kialakításának alapvető feltétele a jelenlegi demográfiai helyzet tendenciáinak lehetőség szerinti pontos előrejelítés, az eddig említett és más tényezők súlyának mérlegelése (7). Természetesen egy olyan gazdaságpolitikai megfontolás esetén, amely a gazdasági növekedés rátájához csak viszonylag kismértékű népességszámnövekedést rendel hozzá, nincs szükség nagyobb horderejű népesedéspolitikai intézkedésekre. Ha azonban a jelenlegi születési arányok valamelyes javulását kívánjuk elérni, nem utolsó sorban éppen a gazdasági növekedés biztosítása érdekében — ez elméletileg, gyakorlatilag nem indokolatlan —, akkor egy nagyon alapos, lassú eredményeket váró, forradalmi változásokra egyáltalán nem számító, az ország gazdasági erőforrásaival számotvető, reális népesedés-politikai tervet kell kidolgozni (8). Ennek a tervnek tartalmi vonásait még azzal kell kiegészíteni, hogy alapját tulajdonképpen annak a lehetőségnek az elismerése képezi, azaz az a belátás, hogy a múlthoz viszonyított kedvezőbb gazdasági és politikai feltételek között, kedvezőbb születési arányszámokat érhetünk el. További tartalmi jegye a módszerek komplexitása, a közvetett és közvetlen, a gazdasági és pszichológiai befolyásolás eszközeinek együttes alkalmazása.

1. *Pszichológiai eszközök*

A komplexitás szükségességének hangsúlyozása érdekében elsőnek éppen azokat a faktorokat kívánjuk kiemelni — nem felsorolni —, amelyeknek hatását ez ideig kevésre becsültük. Jelenlegi helyzetünkben azonban, a reáljövedelem emelkedésének és a nyugodtabb társadalmi és politikai légkörnek népesedéspolitikai hasznosítását éppen a nevelési, az értékrend megváltoztatására ható pszichológiai eszközökkel érhetjük el. Nagyon összetett és bonyolult hatásokat kell leküzdenünk, nemcsak egyszerű, közvetlen propaganda-eszközökkel, hanem az emberi magatartást befolyásoló szokások, közhiedelem, közvélemény lassú átformálásával. Szem előtt tartva, hogy a hanges, durva propaganda, a megtorlást kilátásba helyező magatartás-kikényszerítés, ebben az esetben sem vezet célra. Ez a pszichológiai faktor azt is előírja, hogy óvakodjunk a gyors, az eddigi társadalmi gyakorlattal teljesen ellentétes magatartás idő előtti megkövetelésétől. Azaz, még ha káros is, és a családtervezésnek nem ideális eszköze a terhesség művi megszakítása, akkor sem szabad gyors, teljesen ellentétes gyakorlat bevezetésére gondolnunk.

Felmerülhet az a kérdés, hogy egy társadalomban kire lehet rábízni ilyen funkciókat? Milyen szerv, tudományos intézet alkalmas társadalmi és családi szinten az emberi tudat több vonását megváltoztatni. Nyilvánvaló, hogy egyetlen intézmény vagy egyetlen szerv ilyen feladatokat nem láthat el maradéktalanul, és az oktatási apparátusnak éppen úgy részt kell vállalnia ebből a munkából, mint a társadalmi szervezeteknek vagy a tudományos intézményeknek. Meg kellene fontolni továbbá, hogy más országok példájára, nem járna-e kellő eredménnyel egy legfelsőbb népesedéspolitikai bizottság vagy tanács létrehozása, amelyben a tudomány és a társadalom legkiválóbb képviselői

koordinálnák a népesedéspolitikai intézkedéseket, és e mellett magasszintű tanácsadó szervként működne. Végül ugyancsak más országok példája nyomán, meg kellene szervezni a családvédelmi szolgálatot, amely pedagógiai, pszichológiai, szociálhygieniai stb. közvetlen tanácsadással igen nagy szolgálatokat tehet, például az abortuszok számának csökkentése terén.

2. Közvetett gazdasági tényezők

A népesedéspolitikai közvetett gazdasági faktorának tekinthetjük az egész népgazdaság fejlődésének ütemét és a gazdaságpolitikai megfontolások azon eredményeit, amelyek a népesség anyagi, szellemi és kulturális felemelkedését szolgálják. Egyáltalán nem valószínű, hogy egy társadalom gazdasági és kulturális fejlődése a születések számának csökkenésével jár együtt, ha nem szerepel az egyéni előrehaladás biztosítékai között a gyermektelenség vagy a kevés gyermek szükségességének tudata.

3. Közvetlen gazdasági eszközök

A népgazdaság egészének fejlődése önmagában még akkor sem biztosítja a megfelelő népesedési magatartást, ha a zavaró momentumok vagy a fejlődés nehézségei viszonylag elhanyagolhatók. A népesedési magatartás másik, a pszichológiai motívumokkal talán egyenlő értékű eleme a családok vagy az egyének jövedelmének az a hányada vagy kvantuma, amely a gyermek létével, nevelésével kapcsolatos a család keretein belül. A társadalom jelentős terheket vállal magára a gyermek testi épségének, oktatásának, nevelésének költségeiből, azonban rendszerint nem ezeknek a költségeknek a nagysága befolyásolja a szülőket, mert mindezt egy idő múlva magától értetődőnek tekintik. Tehát a gyermek világra jövetelét eldöntő mérlegelési folyamatban a gyermek fenntartásával és nevelési költségeivel lecsökkentett összjövedelem vagy pedig a maradvány egy főre számított összege közvetlenebb erejű, mint az egy gyermekre fordított közületi kiadások összege. A gyermek eltartási költségei elég nehezen határozhatók meg, mert az a szülők jövedelmének, társadalmi helyzetének és nem utolsósorban az árviszonyoknak a függvénye. Néhány ilyen irányú külföldi becslés azt igazolja, hogy egy gyermek 19—22, két gyermek 26—36, három gyermek pedig 42—46%-kal csökkenti a család átlagos életszínvonalát (9). Ezért igen sok ország családi pótlékkal, jövedelemadó mérsékléssel vagy egyéb anyagi kedvezmények nyújtásával igyekszik csökkenteni a családok gyermektartási költségeit.

a) A családi pótlék

A családi pótlék természetesen nem egyenlíti ki, még a jövedelemadó mérséklésével együtt sem a gyermektartás költségeit, de mégis számottevő könnyítést jelenthet a családoknak. (Franciaországban például, ahol viszonylag igen magas a családi pótlék összege, 40—59%-ban fedezi a gyermek-eltartási költségeket.) Sajnos Magyarország jelenlegi családi pótlék-rendszere, elég kismértékben fedezi a gyermekes családok többletkiadásait. Az átlagos jövedelemhez mért családi pótlék aránya, vagy pedig egy gyermektelen házaspárhoz hasonlított, gyermekszámtól függő jövedelemnövekedés nemzetközi összehasonlítása — korlátai ellenére is — azt bizonyítja, hogy családipótlék-rendszerünk alig minősíthető jövedelemkiegyenlítő vagy népesedéspolitikai eszköznek (10).

I. A munkások és alkalmazottak családi pótléka az állagkereset százalékában

Пособие на детей, выплачиваемое рабочим и служащим, в процентах среднего заработка
Child Bounty of Workers and Employees in the Percentage of Total Average Wage

Ország (1)	Év (2)	gyermek utáni családi pótlék esetén (3)				
		1	2	3	4	5
Ausztria	1962	6,2	13,3	21,8	31,6	42,7
Belgium	1962	6,4	15,0	26,8	40,5	55,2
Bulgária	1963	1,4	16,1	31,0	46,0	56,3
Csehszlovákia	1963	5,0	12,2	30,9	54,0	71,2
Dánia	1962	2,7	5,3	8,0	10,7	13,6
1. Egyesült Királyság	1962	—	2,6	5,8	9,0	12,3
Franciaország ^{a,b}	1962	—	10,4	26,2	41,9	60,2
Hollandia	1962	6,4	23,3	42,2	57,9	76,5
Hollandia	1962	4,5	9,4	14,3	21,0	27,6
Jugoszlávia	1960	17,3	33,7	47,8	.	.
2. Lengyelország	1963	3,5	9,0	16,0	24,2	32,3
3. Magyarország	1963	—	4,4	21,3	28,4	35,5
4. Német Demokrati- kus Köztársaság	1963	4,0	8,0	12,0	16,0	20,0
5. Német Szövetségi Köztársaság	1962	—	—	6,1	12,2	18,3
Norvégia	1962	—	2,0	4,0	6,0	8,0
6. Olaszország	1962	8,7	17,4	26,1	34,8	43,5
Románia	1963	9,9	19,9	29,8	39,8	49,7
Svájc	1962	1,9	3,8	5,7	7,6	9,5
Svédország	1962	3,0	6,1	9,1	12,2	15,2

^a Amennyiben az anya dolgozik.

^b Amennyiben az anya nem dolgozik.

^c A városokban lakó gyermekes családok családi pótlékának aránya.

По горизонталли: (1) Страны; (2) годы; (3) пособие в случае наличия . . . детей.

По вертикали: 1. Объединенное Королевство; 2. Польша; 3. Венгрия; 4. Германская Демократическая Республика; 5. Федеративная Республика Германии; 6. Италия.

Heading: (1) Countries; (2) year; (3) in the case of a child bounty for . . . child(ren).

Lateral text: 1. United Kingdom; 2. Poland; 3. Hungary; 4. German Democratic Republic; 5. German Federal Republic; 6. Italy.

Néhány országban a családi pótlékon kívül jövedelemadó-mérsékléssel is csökkentik a gyermekes háztartások kiadásait (10).

2. Egy fémipari szakmunkás átlagos nettó jövedelmének emelkedése a gyermekek száma szerinti

Рост чистого дохода квалифицированного рабочего-металлиста в зависимости от числа детей
Increase of the Average Net Income of a Skilled Metal Worker, According to the Number of Children

Ország (1)	Nőtlen (2)	Házas, gyermek nélkül (3)	1	2	3
			gyermekes (4)		
Belgium	100,0	100,5	107,3	115,9	128,5
1. Német Szövetségi Köztársaság	100,0	105,3	108,1	113,4	123,7
Franciaország	100,0	105,4	107,9	116,1	125,2
2. Olaszország	100,0	100,2	105,3	110,4	120,5
Luxemburg	100,0	105,1	114,6	125,1	133,3
Hollandia	100,0	106,2	112,0	118,2	124,2
3. Magyarország	100,0	100,0	100,0	103,8	118,5

^a Nőtlen szakmunkás bruttó bére — kereseti adó — társadalombiztosítási hozzájárulás + családi pótlék = 100,0.

По горизонталли: (1) Страны; (2) холостые; (3) женатые бездетные; (4) имеющие . . . детей.

По вертикали: 1. Федеративная Республика Германии; 2. Италия; 3. Венгрия.

Heading: (1) Countries; (2) single; (3) married, having no children; (4) having . . . child(ren).

Lateral text: 1. German Federal Republic; 2. Italy; 3. Hungary.

A családipótlék-rendszerek vagy azonos összegeket juttatnak minden gyermek után (Dánia, Norvégia, NSZK, Luxemburg, NDK, Olaszország stb.), vagy pedig gyermekszámtól függően progresszíve növelik az egy gyermekre jutó pótlékot. Magyarország családipótlék-rendszere a 3, 4, 5 gyermek esetében azonos összeget állapít meg gyermekenként, a kétgyermekes családok azonban az előző összegnek alig egyharmadát kapják egy gyermekre számítva. Ilyen mértékű progresszivitás (Bulgária kivételével) egyetlen családipótlék-rendszerben sincs, az emelkedés mindenütt kiegyenlítettebb (10).

3. Egy gyermekre eső családi pótlék összegének emelkedése

Рост суммы пособия на детей в расчете на одного ребенка
Increase of the Amount of the Child Bounty per Child

Ország (1)	A család gyermekeinek száma (2)				
	1	2	3	4	5
Belgium	100,0	114,3	129,1	158,2	173,6
Franciaország	100,0	180,3	219,1	225,6	238,2
Hollandia	100,0	104,7	106,3	116,8	122,9
Ausztria	100,0	107,1	116,4	126,4	136,4
Anglia	100,0	111,0	116,6	120,4	124,1
1. Magyarország	100,0	320,0	320,0	320,0
Csehszlovákia	100,0	121,5	180,4	268,2	283,1
2. Lengyelország	100,0	125,8	150,5	170,0	182,3

По горизонтали: (1) Страны; (2) число детей в семье.

По вертикали: 1. Венгрия; 2. Польша.

Heading: (1) Countries; (2) number of children in the family.

Lateral text: 1. Hungary; 2. Poland.

Családipótlék-rendszerünk helyesbítése csak akkor járhat népesedési téren eredménnyel, ha egyéb népesedéspolitikai intézkedésekkel párosul. A francia demográfusok véleménye is azt látszik igazolni, hogy az igen jelentős franciaországi családi pótlékok csak hozzájárultak a kedvezőbb születési arányszámokhoz, sőt némely rétegnél, ahol jelentős vagy jelentéktelen jövedelem-emelkedést eredményeztek — ellentétes hatást váltottak ki (11).

A magyar családipótlék-rendszer esetleg más intézkedésekkel egybekapcsolva (például a születési vagy terhességi segély progresszív felemelése) jelentős terhet róna az állami költségvetésre. Ezeket a kiadásokat azonban úgy kell tekinteni, mint a távlati munkaerő biztosításának „beruházásait” (12).

b) E g y é b g a z d a s á g i t é n y e z ő k

A népesedési magatartást olyan gazdasági jellegű eszközökkel is befolyásolhatjuk, amelyek tulajdonképpen nem növelik a gyermekes családok jövedelmét és az államháztartás kiadásait, de mégis hozzájárulnak az élet-színvonal emeléséhez. Elsősorban olyan kedvezmények kiterjesztését kell idesorolnunk, amelyek szoros összefüggésben állnak a sokgyermekes családok életkörülményeivel. Ezek közül is első helyen a lakásprobléma megoldása a legsürgetőbb. Valószínűleg eredménnyel járna, ha az érvényben levő lakáskiutalási és építési jogszabályokban hathatósabb népesedéspolitikai szempontokat érvényesítenénk. Többek között például a családiház építési akcióknál hitel- és fizetési kedvezményeket nyújtanánk gyermekszámtól függően stb. Ugyanilyen kedvezménynek megadásával támogathatjuk a sok-

gyermekes háztartások tartós fogyasztási javakkal, háztartási eszközökkel való ellátását. Mindezek a módszerek nemcsak anyagilag, hanem pszichológiai is befolyásolják a népesedési magatartást.

*

Az élet sok apró, de a népesedési magatartást mégis befolyásoló momentumát átfogóbb, nagyobb horderejű intézkedésekkel összehangolni és érvényrejuttatni — egy új népesedéspolitikai koncepció feladata.

IRODALOM

1. Demographic and economic change in developed countries. Nat. Bureau of Econ. Research. Princeton. 1960. 536 p.
- Hauser, P. M.*: Population and world politics, Glencoe. Ill. 1964. Free Press, 297 p.
- Hughes, R. B.*: Human Fertility Differentials: The Influence of Industrial — Urban Development on Birth Rates. *Population Review* (India), 1959. évi 2. sz. 58—69. p.
- Kuznets, S.*: Toward a theory of economic growth. Columbia Unió 1954. 4—5. tábla.
- The Population Dilemma. Szerk.: *Hauser, P. M.* Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. J. 1964.
- Thompson, W. S.*: Population problems. New York—Toronto—London, 1953. Mc. Graw-Hill 194—196. p.
2. *Adelman, I.*: An econometric analysis of population growth. *American Economic Review*, 1963. 53. kötet. 315—339. p.
- Jarochovska, M. A.*: Průba klasifikaci semantycznej na przykladzie teorii optimum zaludnienia. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1963. évi 4. sz. 95—105. p.
- Leibenstein, H.*: Economic backwardness and economic growth. New York—London, 1960 Wiley. 147—173. p.
- Weintraub, R.*: The birth rate and economic development: an empirical study. *Econometrica*, 1962. évi 4. sz. 812—817. p.
3. *Dr. Klinger András*: A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon. *Demográfia*, 1961. évi 4. sz. 421—431. p.
- Dr. Thirring Lajos*: Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. *Demográfia*, 1959. évi 1. sz. 54—73. p.
4. *Dr. Szabady Egon*: A társadalmi-foglalkozási átrétegződés és demográfiai hatásai. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 494—500. p.
5. *Dr. Szabady Egon*: Magyarország népesedési helyzete: a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi vonatkozásai. *Demográfia*, 1962. évi 3. sz. 325—332. p.
6. *Freedman, D. S.*: The Relation of Economic Status to Fertility. *American Economic Review*, 1963. 53. kötet. 414—426. p.
- Grabill, Wilson H. - Kiser Clyde V. - Whelpton Pascal K.*: The Fertility of American Women. New York—London, 1958. Wiley-Chapman XVI + 448 p.
- Whelpton, P. K. - Kiser, C. V.*: Social and Psychological Factors Affecting Fertility. *The Eugenic Review*, 1959. évi 1. sz. 35—42. p.
7. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának Vitaülése Magyarország népesedési helyzetéről. *Demográfia*, 1961. évi 1. sz. 108—112. p.
8. *Dr. Müllényi Károly*: Népesedéspolitikánk néhány kérdése. *Demográfia*, 1958. évi 1. sz. 7—26. p.
9. *Bie, Pierre*: Budgets familiaux en Belgique 1957—58. Louvain — Nauwelaerts, 1960. 434 p.
- Notes concernant la politique familiale et la fécondité. Maison des sciences de l'homme 1964. avril.
10. *Devaux, A.*: Étude statistique sur l'évolution sociale dans les pays du Marché Commun et dans quelques pays européens. *Informations Statistiques*, 1963.
- Gebauer, S.*: Familie und Staat. Heidelberg—Berling 1961. Impuls Verl. 144 p.
11. *Febvay, Maurice*: Niveau et évolution de la fécondité par catégorie socio-professionnelle en France. *Population*, 1959. évi 4. sz. 729—739. p.
- Martin, Yves*: Niveau de vie des familles suivant le nombre d'enfants. *Population*. 1956. évi 12. 407—428. p.
- Sawvy, Alfréd*: Fécondité des populations. *Population*, 1961. évi 4. sz. 698—712. p.
12. *Dr. Illés György*: Az abortusz-népszaporodás kérdés gazdasági vonatkozásai. *Demográfia*, 1963. évi 4. sz. 468—474. p.

ВЕНГЕРСКАЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА И РОЖДАЕМОСТЬ

Резюме

I. Принципы венгерской демографической политики и рождаемость

А) 1945—1954 годы: Концепция ускорения экономического роста после второй мировой войны основывалась в первую очередь на усиленном использовании резервов рабочей силы в соответствии с чем находилось стремление к повышению числа рождений. Между тем демографическое поведение населения, — исследуя только рождения, — за исключением крестьянских слоев, не изменилось, так что по сути дела оставалось в силе довоенное демографическое поведение.

Послевоенные перемены сами по себе еще не вызвали бы необходимости сокращения коэффициентов рождаемости. Однако известные ошибки того периода в области экономической и общественной политики отразились в демографическом поведении населения в значительно большей мере, чем общественно-экономический прогресс страны в целом. Этому содействовало также и то, что из-за недостаточного понимания силы этих воздействий в инструментах венгерской демографической политики тоже имелись недостатки.

Б) 1954/60/—1964 годы: Произошло изменение концепций экономической и общественной политики. Важным элементом развития стали производительность труда и технический прогресс. Ликвидация ограничения искусственных аборт со ссылкой на причины здравоохранительного характера, отсутствие психологической пропаганды деторождения и серьезных демографических мероприятий материального характера, наконец, в качестве реакции на прошлое, интенсивный спрос на предметы длительного пользования, привели к изменению места ценности ребенка в модели решений семей. Все это взятое вместе вызвало прогрессивное сокращение числа рождений.

II. Содержание и инструменты новой демографической политики

Возникла необходимость в разработке новой, реальной, комплексной демографической политики, которая бы исходила из того, что именно благоприятные материальные и психологические условия составляют достаточную основу для формирования более благоприятного коэффициента рождаемости и что это не оказывает отрицательного воздействия на показатели экономического роста. Для целей изменения демографического поведения следует применять прежде всего психологические и педагогические средства. Из числа непосредственных материальных факторов, оказывающих воздействие на число рождений, следует преобразовать строение и масштабы нынешней системы пособий на детей. Содействие росту числа рождений надо оказывать также и посредством иных материальных льгот. Все эти инструменты надо применять совместно и в комплексном порядке.

OUR POPULATION POLICY AND BIRTHS

Summary

I. Principles of our population policy and births

A) 1945—1954: The concept of speeding up economic growth was based after World War II primarily on an enhanced use of manpower reserves and the tendency at increasing the number of births was in conformity. Viewing only births the demographic attitude of the population, however, did not change, except for the peasantry: in fact the pre-war attitude prevailed.

The post-war changes in themselves would not have made a falling birth-rate necessary. However the well-known mistakes of that epoch committed in the field of economic

policy and social organisation made themselves much more felt in the demographic attitude of the population than the socio-economic progress of the whole country. It should be added that by not duly recognising the gravity of these effects we had but defective weapons of population policy available.

B) 1954(60)—1964: The concepts of economic policy and social organisation have changed. The productivity of labour and technical progress have become more marked elements of progress. The abolition of restrictions on induced abortions under reference to reasons of health, the lack of psychological or of large-scale financial measures working in the direction of child-bearing, and finally an increased demand for consumers' durables, as a reaction of the past, have all changed the value attributed to children in the family decisions. All these are responsible for an ever declining number of births.

II. Coverage and means of the new population policy

It has become necessary to draw up a new, realistic, complex population policy built on the concept that just the advantageous material and psychological conditions offer an adequate basis for a more favourable birth-rate and that it does not exercise an unfavourable influence on the indicators of economic growth. First of all the psychological and educational methods have to be resorted to change the demographic attitude. Among the direct material factors influencing the number of births the structure and extent of the present family allowance system have to be improved. The increase of the number of births must be promoted also with other financial favours. All these means should be applied in a complex way, simultaneously.

A SZÜLETÉSSZÁM ALAKULÁSÁNAK GAZDASÁGI HATÁSAI

DR. ANDORKA RUDOLF

Amikor a jelenlegi magyar demográfiai helyzet gazdasági hatásait vizsgáljuk, homlokegyenest ellentétes problémákkal találjuk szemben magunkat, mint a világ túlnyomó részében. A gazdaságilag gyengén fejlett országokban a népesség olyan gyorsan nő, hogy a nemzeti jövedelem ennél nagyobb ütemű növelése, vagyis a gazdasági fejlődés biztosítása igen nagy gazdasági erőfeszítéseket követel ezeknek az országoknak népességétől. A fejlett kapitalista országokban a termékenységnek a két világháború közötti visszaesését az élveszületési arányszám megnövekedése követte; ezt a polgári közgazdászok gazdasági szempontból kedvezőnek tartják és az elmúlt két évtized jobb gazdasági konjunktúráját részben ezzel magyarázzák.

Ezzel szemben Magyarországon az igen kis termékenység gazdasági hatásait kell vizsgálnunk: a tiszta reprodukciós együttható 1958 óta 1,0 alatt van, ez azt jelenti, hogy — a jelenlegi halandóság figyelembevételével — a mai anyanemzedékek helyére kisebb létszámú szülőképes korú lánynemzedékek fognak lépni, vagyis a jelenlegi termékenység és halandóság fennmaradása esetén a népesség bizonyos idő múlva csökkenni kezdene. Mivel a halandóságot — az orvostudomány mai állása szerint — nem lehet bizonyos határokon túl javítani, és ezeket a határokat kezdjük megközelíteni, a népesség növekedését meghatározó legfontosabb tényező a termékenység.

E tanulmányban az a célom, hogy megvizsgáljam: milyen gazdasági hatásai lennének a jelenlegi termékenységi helyzet fennmaradásának, hogy ezeknek a hatásoknak és más, nem demográfiai szempontoknak mérlegelése alapján olyan intézkedéseket hozzanak, amelyek elősegítik a termékenységnek a gazdasági és más megfontolások alapján legkedvezőbb szintre való emelkedését.

A JELENLEGI SZÜLETÉSSZÁM HATÁSA A NEMZETI JÖVEDELEM NÖVEKEDÉSÉRE

A népesség és az — első megközelítésképpen — azzal arányosnak tekintett munkaerőlétszám alakulásának hatását a globális nemzeti jövedelemre a következő képlet segítségével vizsgálhatjuk:

$$\frac{\Delta J}{J} = \left[\alpha \frac{\Delta T}{T} + \beta \frac{\Delta M}{M} + \gamma \frac{\Delta F}{F} + \frac{\Delta J}{J} \right] \quad [1]$$

ahol:

J — a nemzeti jövedelem,

T — a termelőalap (álló-+ forgóalap),

M — a munkaerőlétszám,

F — a természeti erőforrások,

$\frac{\Delta J}{J}$, $\frac{\Delta T}{T}$, $\frac{\Delta M}{M}$, $\frac{\Delta F}{F}$ — a nemzeti jövedelem, a termelőalap, a munkaerő-

$\frac{\Delta J}{J}$ — a nemzeti jövedelem növekedése a műszaki fejlődés következtében.

Az α , β és γ pedig azt fejezik ki, hogy a termelőalap, a munkarőlétszám és a természeti erőforrások 1 százalékos növekedése külön-külön a nemzeti jövedelem hány százalékos növekedését okozza. Az α , β és γ összege körülbelül 1, ez azt jelenti, hogy a termelőalap, a munkaerőlétszám és a természeti erőforrások egyformán 1 százalékos növekedése esetén a nemzeti jövedelem is körülbelül 1 százalékkal nő (változatlan műszaki színvonalon, és ha a termelés növelése nem jár a termékegységre eső költségek csökkenésével). Ha viszont az egyik tényező, például Magyarországon a munkaerő, nem nő, akkor ugyanolyan beruházások (termelőalap-növekedés) esetén kevesebb nő a nemzeti jövedelem, mintha a munkaerőlétszám nőne.¹

Kérdés, hogy milyen szerepet játszanak a természeti erőforrások a nemzeti jövedelem növekedésében, másszóval: a természeti erőforrások (föld, bányakincsek, energiaforrások) korlátozott volta a mai konkrét magyarországi helyzetben nem teszi-e gazdaságilag előnytelené a népesség növekedését, mert az egy főre eső természeti erőforrás-mennyiség csökkenése következtében a munkaerőegységre eső termelés csökken. A természeti erőforrások jövőbeli állományának felmérésével foglalkozó amerikai tudományos intézet (*Resources for the Future, Inc.*) (3) vizsgálatai szerint a közeljövőben a világon a természeti erőforrások állománya egészében nem korlátozza a gazdasági fejlődést, sőt a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok világpiaci ára hosszabb idő óta csökkenő irányzatot mutat az iparcikkek árához viszonyítva, így a nyersanyagtermelő országok hátrányosabb, a nyersanyagok ipari feldolgozásával foglalkozó országok pedig előnyösebb helyzetbe kerültek. Az olyan Magyarországnál nyersanyagban szegényebb és nagyobb népsűrűségű országok, mint Hollandia és Svájc fejlettségi színvonala és gyors gazdasági növekedése is bizonyítja, hogy a természeti erőforrások korlátozott volta — a külkereskedelem lehetőségeinek kihasználása esetén — nem gátolja érezhetően a gazdasági fejlődést.² Elméleti megfontolások is erre a következtetésre vezetnek; a természeti erőforrások nem alkotnak egységes és egyszer és mindenkorra adott tömeget, és ha egy bizonyos ilyen erőforrásban hiány

¹ Az alábbi néhány példa szemlélteti az α , β és γ számszerű értékét. Douglas (1) az Egyesült Államok 1899 és 1929 közötti adatai alapján az $\alpha = 0,25$ és $\beta = 0,75$ értéket kapta. Kornai és Wellisch az 1950—1962. évek magyar adatai alapján, a nemzeti jövedelem standard elosztását feltételezve, 0,16—0,18 körüli α -t lát valószínűnek (2). Solow hasonló feltételezéssel $\alpha \approx 0,33$ -at számított ki az amerikai gazdaság nem mezőgazdasági részére (idézi Kornai—Wellisch). A γ -t mindegyik idézett számítás elhanyagolta. Bár e számítások eredményei, amint arra Kornai és Wellisch utalnak különösen, csak bizonyos feltételek között felelnek meg a valóságnak, azt a következtetést általában levonhatjuk belőlük, hogy a munkaerő 1 százalékos növekedése nagyobb mértékben (kb. 0,6—0,8 százalékkal) növeli a nemzeti jövedelmet, mint a termelőalap 1 százalékos növekedése. Megjegyzem, hogy az idézett szerzők nem pontosan a fenti alakban használják az [1] képletet.

² Érdemes megemlíteni, hogy a teljesen nyersanyagszegény és kis megművelhető földterülettel rendelkező Svájcban jelenleg több százezer külföldi „vendégmunkás” dolgozik.

jelentkezik, másikkal lehet pótolni (műanyagok), a műszaki fejlődés során pedig addig gazdaságilag értéktelennek tartott természeti kincsek (pl. az uránérc) kerülnek a természeti erőforrások közé. Mindennek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az [1] képletben szereplő $\gamma \cdot \frac{\Delta F}{F}$ vagyis

a természeti erőforrások oldaláról nem kell a közeljövőben Magyarországon a nemzeti jövedelem növekedését gátló hatásra számítanunk, a növekedést elsősorban a termelőalap és a munkaerőlétszám növekedési üteme határozza meg.

Az [1] képlet szerint az egyik tényező, például *a termelőalap gyorsabb növekedése helyettesíteni képes a másik, például a munkaerőlétszám lassúbb növekedését.* Az, hogy ez a helyettesítési arány milyen (a termelőalap hány százalékos növekedése képes a munkaerőlétszám egy százalékos növekedését helyettesíteni), függ a műszaki és gazdasági fejlődés jellegétől. Ha az tőkeigényes és munkamegtakarító irányban halad (automatizálás), a helyettesítés lehetősége nagy, ha viszont munkaigényes irányú (például olyan, főképpen a szolgáltatási szektorhoz tartozó új szükségletek jelentkeznek a fejlődés során, amelyeket nem lehet gépek segítségével kielégíteni), akkor a nagyobb beruházások nem képesek pótolni a kisebb munkaerőlétszám okozta nemzeti jövedelem-kiesést. Az elmúlt évtizedekben az ipar fejlődése munkamegtakarító volt, ugyanakkor azonban főképpen a szolgáltatások területén alig gépesíthető munkaterületek jutottak mind nagyobb szerephez.

Végül ejtsük el azt a megközelítő feltételezést, hogy a munkaerő arányos a népességgel, és vizsgáljuk meg, hogy ennek az arálynak milyen változásaira számíthatunk. A születésszám csökkenését követő első időszakban a *munkaerő aránya* kissé növekedhet, mert kevesebb a szülés és a gyermeknevelés miatt kieső női munkaerő. A későbbiekben is felmerül az a lehetőség, hogy a kis születésszám miatt kieső munkaerőt a *nők és nyugdíjasok fokozott munkába állításával* pótoljuk. A nők foglalkoztatásának növelése igen bonyolult probléma és itt csak jelezni kívánom, hogy az többek között a háztartási munkát megkönnyítő szolgáltatásoknak a jelenleginél sokkal nagyobb fokú kiépítését teszi szükségessé, hogy a háztartási munka ne jelentsen nagy terhet a dolgozó nő számára. A nyugdíjasok egy része kétségtelen szívesen dolgozna és képes is lenne erre, továbbdolgozásuk a népgazdaság és saját érdekében is kívánatos, a nyugdíjasok jelentős része azonban nem akar és nem is tud tovább dolgozni.

Tehát amikor a jelenleg megszülető kisebb nemzedékek 15—20 év múlva munkába lépnek, a nemzeti jövedelem növekedése kisebb lesz, mint ha az élveszületési arányszám ma nagyobb lenne. Ha ebben az időszakban a nemzeti jövedelem nagyobb részét fordítjuk beruházásra és kisebb részét fogyasztásra, a termelőalap gyorsabb növekedése kiegyenlítheti a munkaerő lassúbb növekedését vagy stagnálását, de ez meglassítja a fogyasztás növekedését; a nők és az öregek fokozott foglalkoztatásával csak bizonyos mértékig lehet a munkaerő-kiesést pótolni.³

³ Mindezek a következtetések csak a Magyarországra jellemző gazdasági feltételek között érvényesek. Az igen sűrűn lakott gazdaságilag gyengén fejlett országokban (például Indiában), ahol rejtett munkanélküliség van, ahol a termelőalap növekedése nem elég nagy a munkanélküliek és a munkaerő-növekedés munkába állításához, végül ahol a megművelhető földterület alig lehet kitérjeszteni, az [1] képletben szereplő β igen kicsi vagy zérus, tehát a népesség gyors növekedése nem előnyös a nemzeti jövedelem növekedése számára, az egy főre eső jövedelem növekedését pedig gátolhatja. A fejlett kapitalista országokban viszont a viszonylag gyorsan növekedő népesség nagyobb hatékony keresletet teremt és ezzel elősegíti a termelő-kapacitások kihasználását. Lásd erről részletesebben Hansen tanulmányát (4).

A JELENLEGI SZÜLETÉSSZÁM HATÁSA
AZ EGY FŐRE ESŐ JÖVEDELEMRE ÉS AZ ÉLETSZÍNVONALRA

Abban a 15—20 éves időszakban, amíg a jelenlegi kis születésszám nem érezteti lényegesen hatását a munkaerő növekedésére, az egy főre eső jövedelem gyorsabban nőhet, mint ha a születésszám nagyobb lenne, mert ugyanannak a produktív korú népességnek kevesebb gyermeket kell eltartania. Ez jelentkezik egyrészt a családokon belül, ahol kevesebb gyermek esetén — a jelenlegi családipótlék-rendszer mellett — kisebb eltartási teher nehezedik a szülőkre, másrészt népgazdasági szinten is, ahol kisebb állami kiadások (oktatási költségek, családi pótlék, lakás stb.) szükségesek a gyermekek felnevelésével kapcsolatban.

Jól szemléltetheti a születésszám-csökkenés ilyen irányú gazdasági hatását a lakáshelyzet. Az ország lakásállománya és lakűrűsége 1919 óta a következőképpen alakult (5):

Időpont	Lakásállomány	A 100 lakásra jutó lakók száma
1949. január 1.	2 476 118	365
1960. január 1.	2 759 711	345
1963. január 1.	2 909 000	329

1954 elején az ország népessége 9 645 000 volt. Ha az az évi 116 677 nagyságú természetes szaporodás nem csökkent volna, 1963. január 1-én a 100 lakásra jutó lakók száma 363 lett volna, vagyis a lakáshelyzet nem j vult volna 1949-hez képest, csak az 1949 utáni években bekövetkezett romlást sikerült volna megszüntetni.

Az egy főre eső jövedelemnek ezt az átmeneti javulását fel lehet használni a beruházások vagy a fogyasztás növelésére. Ha beruházunk, akkor rövid távon nem nő az életszínvonal a kis születésszám miatt, viszont hosszabb távlatban jobban nő a nemzeti jövedelem és magasabb jövedelemszinttel lépünk be abba az időszakba, amikor a születésszám csökkenésével járó öregedés hátrányos hatása a munkaerőben jelentkezni kezd. Ha elfogyasztjuk, akkor rövid távon nő az életszínvonal, viszont hosszabb távlatban nem érünk el magasabb jövedelemszintet a jelenlegi születésszám-csökkenés következtében, csak az öregedés kedvezőtlen hatásai jelentkeznek.

A JELENLEGI SZÜLETÉSSZÁMMAL JÁRÓ ÖREGEDÉS HATÁSA
AZ ELTARTÁSI TEHERRE

A kis élveszületési arányszámnak leglényegesebb hosszú távú gazdasági hatása a népesség öregedésével áll kapcsolatban. Az öregedésnek — vagyis a fiatalabb korosztályok aránya csökkenésének és az öregebb korosztályok aránya növekedésének — csak kisebb oka a várható átlagos élettartam meghosszabbodása, jóval fontosabb szerepet játszik ebben az élveszületési arányszám csökkenése.

A korösszetétel öregedése következtében megváltozik a produktív korúakra nehezülő eltartási teher: *kevesebb gyermeket és több idős korút kell a produktív korú népesség munkájával megtermelt nemzeti jövedelemből eltartani.* Bourgeois-Pichal levezetése szerint (6) a fiatalok eltartási terhe egyenesen, az öregek eltartási terhe pedig fordítva arányos a tiszta reprodukciós együtthatóval, tehát az összes eltartási teher:

$$E = g \cdot G R + \frac{\bar{o} \bar{O}}{R} \quad [2]$$

ahol

E — az eltartási teher,

R — a tiszta reprodukciós együttható,

G — a fiatalokorú eltartottak aránya az egész népességben,

\ddot{O} — az öregkorú eltartottak aránya az egész népességben,

g — egy fiatalokorú eltartott költsége egy produktív személy költségeihez viszonyítva,

\ddot{o} — egy öregkorú eltartott költsége egy produktív személy költségeihez viszonyítva.

Ha a [2] egyenletet differenciáljuk a tiszta reprodukciós együttható szerint, akkor megkapjuk, hogy annak milyen értéke mellett a legkisebb a produktív korúakra nehezedő eltartási teher; tehát ez a teher akkor a legkisebb, ha:

$$R = \frac{\ddot{o}\ddot{O}}{gG} \quad [3]$$

Kíséréljük meg meghatározni a [3] képletben szereplő tényezők értékét a jelenlegi magyar gazdasági és demográfiai viszonyok között! A Központi Statisztikai Hivatal által használt a különböző korúak fogyasztási igényeit kifejező fogyasztási egységek alapján *Illés György* (7) 520 forintba becsüli egy gyermek átlagos eltartási költségét a családban. Ugyanakkor az egy főre eső átlagos jövedelem 898 Ft. A Központi Statisztikai Hivatal vizsgálatában szereplő nyugdíjasok nyugdíjátalaga 639 Ft volt (8). Ezek a tételek azonban nem veszik figyelembe a juttatásokat, amelyek az állami költségvetésben jelentkeznek. A gyermekeknél a legjelentősebb ilyen tétel az oktatási költség, amely bruttó alapon (a szülők által fizetett tandíj stb. levonása nélkül) számítva a következő: óvodások 3551 Ft, általános iskolások 1282 Ft, középiskolások 2895 Ft, ipari tanulók 4406 Ft (mind évente). Ezzel szemben az öregkorúaknál a legfőbb ilyen természetű költségétél az egészségügyi ellátás. Az egy főre eső egészségügyi ellátási költség 1960-ban évente 470 Ft volt (9). Nincs adatunk arról, hogy ez a költség hogyan alakult az egyes korcsoportokban, valószínűnek látszik azonban, hogy az öregekre az átlag többszöröse esik. Ugyanezt mondhatjuk a szociális gondoskodás költségeiről is. Mindennek alapján megközelítésképpen azt mondhatjuk, hogy a fiatalok, a produktív korúak és az öregek költségei — beleszámítva a juttatásokat is — a következő arányban állnak: 65 : 100 : 85. Összehasonlításképpen idézzünk néhány külföldi adatot: *Quillon* szerint (10) Franciaországban ez az arány 65 : 100 : 72, *Burgdörfer* (11) Németországra 35 : 70 : 60-at becsült, *Kaufmann* (12) pedig Svájcban 67 : 100 : 100-at vett számításai alapjául.⁴

A korösszetételt — *Bourgeois—Pichal* módszere szerint — a halandósági táblából kell venni. Az 1959—1960-as magyar férfi és női halandósági tábla a következő kor-megoszlású stacionér népességét adja:

Korcsoport (év)	Férfi halandósági tábla (százalék)	Női halandósági tábla (százalék)
0—14	21,5	20,4
15—19	7,1	6,7
20—54	} 53,4	45,9
55—59		6,0
60—	18,0	21,0
	100,0	100,0

⁴ Ezekkel az arányszámokkal kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy vajon helyese-e teljesen azonosan kezelni a gyermekek és az öregek eltartási költségeit, mert a fiatalok nevelését és oktatását bizonyos fokig „emberi beruházásnak” is tekinthetjük, amelynek „hozamait”, „hatékonyságát” a későbbi időszakokban fel lehet mérni, ezzel szemben az öregek eltartási költségei között nincsenek olyan elemek, amelyek később megtérülnek a népgazdaságnak. Mindez nem jelenti azt, hogy az öregek eltartására kisebb súlyt kellene helyezni, ellenkezőleg az a véleményem, hogy amikor az eltartási teher szempontjából optimális tiszta reprodukciós együtthatót keressük, helyesebb az öregek eltartási költségeit nagyobbak venni, mert semmi sem indokolja, hogy a nyugdíjas ember kénytelen legyen szükségleteinek kielégítését az életkörülményeinek változásából

Fenti adatok alapján a [3] képlet segítségével kiszámított optimális tiszta reprodukciós együtthatókat az 1. tábla tartalmazza. Az együtthatók összehasonlítása azt mutatja, hogy az eltartási teher szempontjából optimális tiszta reprodukciós együttható

1. nagyobb, ha az egy öregkorú eltartottra számított kiadás nagyobb, tehát ha az öregeknek a többi korosztályokhoz viszonyított életszínvonala magasabb,
2. nagyobb, ha kedvezőbb halandósági táblát veszünk számításaink alapjául, tehát a jövőben a halandóság javulásával együtt nőni fog,
3. kisebb, ha a fiatalok később lépnek munkába,
4. kisebb, ha az öregek később mennek nyugdíjba.

1. A hosszú távú eltartási teher szempontjából optimális tiszta reprodukciós együttható különböző feltételezések mellett

Оптимальный нетто коэффициент воспроизводства с точки зрения продолжительности срока иждивения при различных гипотезах

Optimum Net Reproduction Rate, from the Point of View of the Long-Range Burden of Maintenance, under Different Hypotheses

A számítás alapjául szolgáló halandósági tábla (1)	A számításban improductív korúnak tekintett korcsoportok (2)	A fiatalok, a produktív korúak és az öregek költségeinek aránya	
		65 : 100 : 85	67 : 100 : 100 (3)
		Reprodukciós együttható (4)	
1. Magyar férfi halandósági tábla, 1959—1960	0—14 és 60— éves ..	1,04	1,12
	0—19 és 60— éves ..	0,91	0,98
2. Magyar női halandósági tábla, 1959—1960	0—14 és 55— éves ..	1,32	1,41
	0—19 és 55— éves ..	1,14	1,22
	0—14 és 60— éves ..	1,16	1,24
	0—19 és 60— éves ..	1,00	1,08

По горизонтали: (1) Таблицы смертности, служащие в качестве основы расчета; (2) возрастные группы, которые в расчете трактуются в качестве нетрудоспособных; (3) соотношение расходов молодых лиц, лиц в трудоспособном возрасте и пожилых лиц (4) коэффициенты воспроизводства.

По вертикали: 1. Венгерские таблицы смертности для мужчин; 2. Венгерская таблица смертности для женщин.

Heading: (1) Life tables serving as a basis for the computation; (2) age-groups considered in the computation as being of unproductive age; (3) ratio of the expenses of young persons, persons in productive age and old persons; (4) reproduction rates.

Lateral text: 1. Hungarian life table for males; 2. Hungarian life table for females.

A jelenlegi helyzetben, amikor a fiatal és öreg eltartottak eltartási költségeinek aránya 65:85 körül van, a 15—19 éves korosztály nagyobb része aktív kereső és a nyugdíjbalépés kora a többségnél 60, illetve 55 év, *1,10—1,15 körüli tiszta reprodukciós együttható látszik optimálisnak az eltartási teher szempontjából.*⁵ Ezt az értéket a jövőben növeli a halandóság javulása, csökkentheti viszont az iskolai oktatás meghosszabbodása és a későbbi nyugdíjbavonulás.

folyó mértéken túlmenően is csökkenteni. Biológiai tényezők indokolják, hogy az öregek kevesebbet költenek élelmiszere, nagyon kérdéses, hogy az életkörülmények változása indokolta teszi-e a ruházati kiadások csökkentését, a nyugdíjasok kulturális és szórakozási kiadásainak pedig legalább egyenlőnek kellene lennie a produktív korúakéval.

⁵ Ez a reprodukciós együttható hosszú távon teszi minimálissá az eltartási terhet, amikor a népesség korösszetétele az adott halandóságnak és termékenységnek megfelelően stabilizálódott.

AZ ÖREGEDÉS MÁS GAZDASÁGI HATÁSAI

A kis termékenységgel járó fokozott öregedésnek az eltartási teher változásán kívül számos más gazdasági hatása is van. Nem térek ki részleteiben a fogyasztási struktúrának az öregedéssel járó átalakulására, de utalni kívánok néhány olyan hatásra, amely miatt kívánatos, hogy az öregedés ne legyen túlságosan nagy.

Minél kisebb az élveszületési arányszám, annál kisebb az évente munkába lépő fiatal korosztály és a teljes produktív korú népesség aránya. Ez *merevebbé teszi az ország foglalkozási struktúráját*, mert a fiatalok szakképzésének megfelelő irányításával kevésbé lehet azt a műszaki és gazdasági fejlődés gyorsan változó igényeihez alkalmazni; ha új szakmák iránt merül fel szükséglet, fokozottabban kell a már dolgozó és valamilyen szakmát elsajátított népesség átképzéséhez folyamodni, ez pedig veszteség a népgazdaság számára és általában az átképzendők ellenállásába is ütközik.

Ha a népesség nő, a gazdaságfejlesztésben esetleg elkövetett strukturális tévedések hatásai bizonyos időn belül eltűnnek; például ha az ország bizonyos iparágat túlfejlesztett, a népességnek nincs szüksége annak teljes termelésére. akkor a népesség növekedésével párhuzamosan növekedő szükségletek fokozatosan elérik a kérdéses iparág teljes termelési kapacitását. Ha viszont a népesség csökken, előbb-utóbb *kihasználatlan kapacitások* jelentkezhetnek.

Növekvő népességben nagyobbak a foglalkozási előmenetel lehetőségei: fokozatosan több magasabb beosztású személyre van szükség, ezért nagyobb lehetőség van rá, hogy az alacsonyabb szintről induló személyek idővel magasabb állásokba jussanak.

Végül több gazdaságdemográfus, például *Saavy* (14) és *Myrdal* (15) felhívja a figyelmet, hogy a stacionér vagy csökkenő típusú és ennek következtében erősen öregedő népességben általában *kisebb a kezdeményezőkédv, nagyobb a konzervatívizmus, ez pedig hátráltatja a műszaki és gazdasági fejlődést.*

*

Tehát a jelenlegi kis születésszám rövid távon csökkenti ugyan a gyermekek eltartásának terhét, de ennek ára a népesség fokozott öregedése következtében hosszú távon az eltartási teher megnövekedése, a nemzeti jövedelem lassúbb növekedése és az említett okok miatt általában a fejlődés meglátsulása.

Ahhoz, hogy a tiszta reprodukciós együttható a hosszú távú eltartási teher szempontjából optimálisnak tekintett értéktartomány alsó határát, az 1,10-et elérje, a termékenységgnek olyan mértékben kellene emelkednie, hogy a mai reprodukív korú népesség 177 000 gyermeket szüljön évente,⁶ vagyis a jelenleginél körülbelül 45 000-rel többet. Ha egy szülés költségét a népgazdaság számára körülbelül 5500 forintnak vesszük,⁷ akkor ez egy év alatt — az egy gyermekre eső havi 650 Ft eltartási költséggel együtt — körülbelül 600 millió forint költséget jelentene, vagyis a nemzeti jövedelem kb. 4 ezrelékét venné igénybe. Ez a költség azonban 14 éven keresztül állandóan nőne, mivel újabb és újabb nagyobb korosztályok eltartásáról kellene gondoskodni. 14 év múlva az élveszületési arányszámnak az 1,1 értékű tiszta reprodukciós együttható biztosításához

⁶ Ez azt jelenti, hogy az élveszületési arányszám 17 ezrelék körül lesz, vagyis eléri a kisebb termékenységgű fejlett kapitalista országokét.

⁷ Ezt az összeget a következő költségtényezők figyelembevételével kaptam: a szülés kórházi költsége kb. 1000 Ft, a különböző segélyek kb. 1000 Ft-ra rúgnak, az öthónapos szülési szabadság költsége — 1200 Ft-os női átlagjövedelem alapján — 6000 Ft, azonban a reprodukív korban levő nőknek csak fele van munkaviszonyban, tehát csak fele kap szabadságpénzt, a családnak a születéssel kapcsolatos kiadása kb. 500 Ft.

szükséges növekedése így megközelítőleg 8000 millió forint költséget jelentene.⁸ Ha feltételezzük, hogy a nemzeti jövedelem e 14 év alatt évente csak 5 százalékkal nő, akkor ebben az időpontban a mainak körülbelül kétszerese lesz. *Ennek a jövedelemnövekedésnek 5,5 százalékát kötné le a nagyobb születésszámnak és a több gyermek eltartásának költsége.*⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy a jövedelem növekedésével párhuzamosan a gyermekek eltartási színvonala is nő, akkor ez az arány nagyobb. 14 év után az eltartási költségek növekedése fokozatosan meglássul és nagyobb produktív korú népességre oszlik el, mert a megnövekedett korosztályok fokozatosan munkába lépnek.

IRODALOM

1. Douglas, P. H.: The Theory of Wages. New York, 1934.
2. Kornai János—Wellisch Péter: A kalkulatív kamatláb és bértarifa a hosszú lejáratú gazdaságossági számításokban. *Közgazdasági Szemle*, 1964. 1. sz. 76—91. p.
3. Fisher, J. L.—Potter, N.: Resources in the United States and the World. In: The Population Dilemma. Szerk: Hauser, P.M. Prentice—Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J. 1964. 94—123.p.
4. Barnett, H. J.—Morse, C.: Scarcity and Growth. The Economics of Natural Resource Availability. The John Hopkin Press, Baltimore, 1963. 164—216. p.
5. Hansen, A. H.: Gazdasági haladás és hanyatló népszaporodás. A gazdasági fejlődés feltételei. Szerk. Szakolczai György, Budapest, 1964. 121—136. p.
6. Statisztikai Évkönyv 1961. 278 p.
7. Bourgeois-Pichat, J.: Charges de la population active. *Journal de la Société Statistique de Paris*. 1950. No. 3—4. 94. és köv. p.
8. Dr. Illés György: Az abortusz-népszaporodás kérdés gazdasági vonatkozásai. *Demográfia*. 1963. 4. sz. 468—474. p.
9. Dr. Szabady Egon: Az öregedés gazdasági és társadalmi következményei Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1963. 12. sz. 1055—1072. p.
10. A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a hároméves terv időszakában. *Statisztikai Időszaki Közlemények*, 1961. 46. kötet. 45 p.
11. Quilès, B.: Les besoins comparés des vieillards et des enfants. Trois journées pour l'étude scientifique du vieillissement de la population. Fascicule IV. 1948. 29—40. p.
12. Burgdorfer, Fr.: Volk ohne Jugend. 3. kiadás. 1935. Idézi: *Buquet, L.: L'optimum de la population*. Paris. 1956. 263. p.
13. Kaufmann, F. X.: Die Überalterung. Zürich, 1960. 311. p.
14. Magyarország népesedése 1961. *Statisztikai Időszaki Közlemények*, 1963. 54. kötet. 267—268. p.
15. Sawy, A.: Théorie générale de la population. I—II. Paris, 1963, 1959. 376 és 400 p.
16. Mirdal, G.: Population. A Problem for Democracy. Cambridge, 1940. 238 p.
17. Sawy, A.: Richesse et population. Paris, 1944. 257—261. p.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ ДИНАМИКИ ЧИСЛЕННОСТИ РОЖДЕНИЙ

Резюме

Нынешняя демографическая обстановка в Венгрии коренным образом отличается от положения, наблюдающегося в большинстве стран мира. Поэтому следует рассматривать экономические проблемы, связанные не с быстрым ростом населения, а с его стагнацией и сокращением.

Нынешнее низкое число рождений предоставляет возможность для более быстрого повышения дохода на душу населения, поскольку сокращается находящееся на иждивении число детей, когда же, однако, рождающиеся в настоящее время поколения вступят в трудоспособный возраст, стагнация или сокращение ресурсов рабочей силы замедлит рост национального дохода и в связи со старением населения сложится неблагоприятно сумма издержек на содержание престарелых.

Автор при помощи метода Буржоа-Пинша исчисляет ряд гипотез наиболее благоприятного — с точки зрения суммы издержек на содержание — чистого коэффициента воспроизводства и приходит к выводу, что опти-

⁸ Ebben a számításban feltételeztem, hogy a születések száma fokozatosan nő kb. 225 000-ig, hogy a tiszta reprodukciós együttható változatlan maradjon.

⁹ Sawy (16) 1944. évi számításai szerint a francia tiszta reprodukciós együttható megnövekedése 0,88-ról 1,1—1,25 körüli értékre a műszaki fejlődés okozta nemzeti jövedelem növekedésének 10—15 százalékát kötné le. — Számításaimban Sawyhoz hasonlóan csak a szorosan vett eltartási költségeket vettem figyelembe.

мальная величина последнего в Венгрии находится между 1,10 и 1,15. Помимо этого другие экономические последствия старения населения тоже делают желательным повышение нынешнего числа рождений.

В настоящее время число рождений надо было бы повысить на 45 000 для того, чтобы чистый коэффициент воспроизводства достиг 1,10. Это в течение первого года привело бы к обращению 4% национального дохода на издержки в связи с рождением и содержанием, а 14 лет спустя, — при предположении роста национального дохода на 5% в год, — потребовало бы 5,5% прироста национального дохода.

ECONOMIC IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF THE NUMBER OF BIRTHS

Summary

The present Hungarian demographic situation is completely at variance with the position in most other parts of the world. Therefore what we have to examine is not the fast growth of the population but the economic problems involved by its stagnation and decline.

The present low birth number makes a quicker increase of the per capita income possible because the number of children to be kept is decreasing, however, when the new generations now being born and smaller than before, reach the productive age the stagnation or decrease will check the growth of the national income and with the increasing ageing of the population the burden of keeping the children and the old will show an unfavourable tendency.

Using the method of *Bourgeois-Pichat* the author works out along several hypotheses the net coefficient of reproduction most favourable from the point of view of the long-range burden of maintenance. He comes to the conclusion that in Hungary the optimum value of the coefficient is 1,10—1,15. The increase of the present birth number is made desirable also by other economic effects of the increased process of ageing.

At present the number of births ought to increase by abt. 45 000 for the net coefficient of reproduction to reach the 1,10 value. In the first year it would require about 0,4 p. c. of the national income to cover the costs of confinements and keeping children, in 14 years it would represent 5,5 p. c. of the growth of national income, always assuming that in the course of these years the national income will show an annual rise of only 5 p. c.

A SZÜLETÉSGYAKORISÁGOT BEFOLYÁSOLÓ TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TÉNYEZŐKRŐL

VALKOVICS EMIL

A születésgyakoriságra ható társadalmi-gazdasági tényezőkkel foglalkozó irodalom ugyan ma már igen terjedelmes és szerteágazó, a leírásokon túlmenő, a születésgyakoriság változásait valóban megmagyarázó munka azonban eddig még nem jelent meg. Az alábbiakban kísérletet teszünk, hogy egy — talán kiutat jelentő — kérdésfeltevéssel hozzájáruljunk a probléma tisztázásához.

A SZÜLETÉSGYAKORISÁGRA HATÓ TÉNYEZŐK

A születésgyakoriságot befolyásoló tényezőket némi egyszerűsítéssel három nagy csoportra oszthatjuk: a természetes (biológiai) termékenység tényezőire, a demográfiai tényezőkre és a társadalmi-gazdasági tényezőkre.

A természetes termékenységet az egy nő által a propagatív kor mintegy 35 évnyi időtartama alatt a fogamzás állandó lehetősége mellett világra hozható gyermekek számával mérhetjük. *Dr. Acsádi György, dr. Klinger András, dr. Szabady Egon* becslése szerint (1) ez 15 gyermeknél ritkán több. Ennek alapján tehát minden második nőre juthat egy évben egy szülés. 1000 szülőképes korú nőre így legfeljebb 420—430 születés juthat, s minthogy a szülőképes korú nők az egész népességnek kb. egynegyedét teszik ki, a nyers születési arányszám maximuma $100-125\%$.¹

A születésgyakoriságra ható legfőbb demográfiai tényezők: a propagatív (15—49 éves) korú nők aránya, családi állapota, korösszetétele és e két utóbbi tényező különféle kombinációi. A propagatív korú nők össznépéségen belüli aránya hazánkban az 1949. évi 28,5%-ról 1963-ig 25,4%-ra csökkent (3), a házas nőknek a 15 éves és idősebb női népéségen belüli aránya ugyanakkor az 1949. évi 59,1%-ról 1963-ig 64,6%-ra (4), a propagatív korú nők átlagos életkora pedig az 1949. évi 31,9 évről 1963-ig 32,5 évre nőtt (3). A

¹E maximumnál nagyobb jelentősége lenne a természetes termékenység — vagyis a születésszabályozás hiánya — melletti nyers születési arányszám *átlagos* nagysága ismeretének, melynek felmérését hazánkban eddig nem kísérelték meg. A termékenység biológiai vonatkozásainak feltárására irányuló kutatások külföldön is csupán kb. húsz éves múlttal rendelkeznek. Legismertebb úttörői: *H. Hyrntius, P. Vincent, L. Henry, J. Henripin, E. Gautier, P. Girard, J. Ganiage, M. Terrisse, J. Houdaille, C. Tietze, F. Notestein* stb. A *Demográfia* e száma e kérdéskörre vonatkozóan több ismertetést is tartalmaz. (Lásd az *Irodalom* rovatot: 494. p.) A főbb eredményeket *A. Sauvy* „La prévention des naissances” című — szintén e számban ismertetett — könyve (2) is összefoglalja. Elsősorban a megtermékenyülési valószínűség különböző aspektusait mutatja be, kidomborítja a termékeny nők megtermékenyíthetőségének és a biológiailag meddő nők arányának korspecifikus alakulására vonatkozó (elsősorban *Louis Henry* nevéhez fűződő) kutatások eredményeit.

propagatív korú nők arányának csökkenése és átlagos életkorának megnövekedése a születésgyakoriság csökkenése, a házasság nők arányának megnövekedése pedig növelése irányában hat. E legfőbb demográfiai tényezők alakulása tehát semmiképpen nem indokolja a születésgyakoriságnak az utóbbi évek alatt bekövetkezett igen jelentős csökkenését.

A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkön egyszerűség kedvéért itt azon tényezők (körülmények) összességét értjük, melyek a születéseket tudatosan szabályozó nők, ill. házaspárok arányát és az általuk kívánt gyermekszám kialakítását befolyásolják (pl. iskolai végzettség, foglalkoztatottság, anyagi helyzet stb.). Könnyen belátható, hogy a születésgyakoriság befolyásolása elsősorban e társadalmi-gazdasági tényezők módosítása útján érhető el és hogy nem a születések számát szabályozó nők arányát² kell elsősorban módosítanunk, hanem a tervezett gyermekszámot.

A születésgyakoriságra ható tényezőcsoportok természetesen nem különböznek el egymástól élesen és kölcsönösen befolyásolják egymást. A természetes termékenység pl. függ a propagatív korú nők kormegoszlásától, táplálkozásától, egészségügyi körülményeitől; a születések időbeli ütemezése a természetes termékenység nyújtotta lehetőségektől stb.

Magyarországon a nők az 1958—1960. évi TCS vizsgálat adatai szerint házasságkötésük idején átlagosan 2,3 gyermeket terveztek. Milyen körülmények figyelembevétele készítheti a nőket, ill. a házaspárokat a természetes termékenység nyújtotta lehetőségek eme korlátozására és milyen e tényezők hatásmechanizmusa?

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TÉNYEZŐK HATÁSMECHANIZMUSA

A szakirodalom — legtöbbszörre a különböző termékenységvizsgálatok eredményei nyomán³ — a születésgyakoriság biológiai és demográfia tényezőkkel nem magyarázható változásait igen sok gazdasági és szociális tényező hatásával hozza kapcsolatba. Vizsgálták már a városiasodás, a társadalmi mobilitás⁴, a propagatív korú nők gazdasági aktivitása, a családszervezet, a jövedelmi színvonal, a felneveltetési költségek, a lakás-és közületi ellátottság, a foglalkozás és foglalkoztatottság (ill. a munkanélküliség), a családi pótlék, az iskolázottsági (műveltségi) színvonal, vallás és a különféle tradíciók, a csecsemőhalandóság és az általános halandóság, az alkoholfogyasztás, a sportolás (különösen a kerékpározás) elterjedtsége, a tisztálkodási mód (különösen a szappanhasználat), a nemi betegségek elterjedtsége, a proteinekben gazdag, ill. szegény táplálkozás⁵, a születésszabályozás ismeretének elterjedtsége, a jövőt illető különböző várakozások (pl. háborútól,

² Az 1958—1960. évi magyarországi termékenységi és családtervezési (TCS) vizsgálat adatai szerint a nők 76 százaléka szabályozza valamilyen módon szülési számát, s csak minden negyedik nő bízta a természetre, hogy hány gyermeket szüljön. A nem szabályozó nőknek is azonban a fele a jövőben korlátozni szeretné szülési számát, tehát 100 nő közül esunán 12 azoknak a száma, akik sem a múltban nem korlátozták, sem a jövőben nem kívánták korlátozni termékenységüket. Lásd erről dr. Acsádi György—dr. Klínger András tanulmányát a *Statistikai Szemle*, 1963. évi márciusi számában (5).

³ A különböző termékenységvizsgálatok értékelését lásd dr. Acsádi György—dr. Klínger András idézett tanulmányában (5).

⁴ Lásd erről dr. Millényi Károlynak az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága által 1962. november 28—30 között rendezett Demográfiai Szimposionon megvitatott tanulmányát (6).

⁵ Ez a tényező feltehetően az ún. megtermékenyíthetőséget (vagyis a biológiai termékenység t) befolyásolja, s ennyiben nem tartozik ide. *Josué de Castro* erre vonatkozó ismert állításának bírálatát lásd A. Savy idézett könyvében (2).

munkanélküliségtől, általában a létbizonytalanságtól való félelem, a nemzeti összefogás érzésének intenzitáskülönbségei stb.) és számos egyéb tényező hatását a születésgyakoriság alakulására.

E tényezők némelyike történeti és nemzetközi összehasonlítások alapján megítélve is valóban jelentősen, meghatározott, azonos irányban befolyásolja a születésgyakoriságot. A születésgyakoriság szóban forgó magyarországi csökkenése — mint azt *dr. Szabady Egon* a Nemzetközi Családtervezési Szövetség 1962 júniusában Varsóban tartott konferenciáján megvitatott jelentésében (7) kimutatta — kétségtelenül kapcsolatba hozható: *a)* a hazánkban megfigyelhető gyors társadalmi átrétegződéssel (a múltban magasabb termékenységgű mezőgazdasági népesség számának és arányának csökkenésével, életmódjának és demográfiai magatartásának megváltozásával); *b)* a műveltségi színvonal emelkedésével, a gazdasági és kulturális igények ezzel kapcsolatos fokozódásával; *c)* a lakóhelyváltoztatással, a faluból a városba való áramlással; *d)* a nők munkavállalásának fokozódásával; *e)* a nagyobb gyermeklétszám csökkentő hatásával a család életszínvonalára.

A születésgyakoriság csökkenését előidéző társadalmi-gazdasági tényezők azonban — mint azt *dr. Szabady Egon* is hangsúlyozza — rendkívül bonyolultak. „Ugyanaz a tényező — állapítja meg e jelentés (7) — eltérő időszakokban vagy különböző társadalmi rétegekben ellentétes hatást gyakorolhat a demográfiai magatartásra.” E megállapítást több megfigyelés is igazolja. Családi pótlék juttatása gazdaságilag igen gyengén fejlett, nagytermékenységgű országokban — mint azt *A. Savvy* (2) is megállapítja — azáltal, hogy hozzájárul az élet- és kultúrszínvonal emeléséhez, a gyermeknevelés igényességének, a gyermek értékének, megbecsülésének fokozásához — bármennyire paradoxnak is tűnik — a születésgyakoriság *csökkentésének* válhatik eszközévé. E tényezők között ezenkívül igen jelentős arányú a közös tartalom, az „átfedés”. Ez különösen az iskolai végzettség, a foglalkozás és a jövedelem nagyság tényezői esetében van így. Egyes tényezők ezen túlmenően feltehetően heterogén hatásúak. A városiasodás és a racionalizmus, a modernség velejáró elterjedése közvetlenül inkább a családtervezők arányára hat, bár — azáltal, hogy a városi életforma változatosabb örömeket, jobb időtöltési lehetőségeket tesz lehetővé, megnöveli a társadalmi felemelkedés lehetőségeit, az ez irányban ható ambíciót és ideges feszültséget, enyhíti a vallásnak és a különféle morális tradícióknak, közzelfogásnak stb. való engedelmeskedés ellenőrzöttségét — közvetve a tervezett gyermekszámot is befolyásolja. Feltűnő azonban a városiasodás és a mezőgazdasági aktív keresők arányának csökkenése tényezőjében (valamint néhány más tényezőben) levő közös tartalom is (pl. mindkettő a gyermekmunka feleslegessé válásának irányában hat).

A születésgyakoriságra ható ezen tényezők egyenkénti vizsgálatának részben az eddigiekből adódó fő fogyatékosága az, hogy sem a születésgyakoriság történeti (ezenbelül jövőbeni) alakulásának, sem nemzetközi eltéréseinek *megmagyarázását* nem teszi lehetővé. Ehhez az összes tényezők együttes hatásának számbavételére lenne szükség. A felsorolt tényezők sem jellegük (részben közös tartalmuk), sem számuk alapján (a születésgyakoriságra ti. egyéb társadalmi-gazdasági tényezők is hatnak) erre nem alkalmasak. Pontosabban kellene tisztázni ezenkívül, hogy mely tényezők, milyen feltételek mellett és mennyiben hatnak a születésgyakoriság emelése és mely

tényezők, milyen feltételek mellett és mennyiben hatnak a születésgyakoriság csökkenése irányában.

A tényezők eme osztályozásához bizonyos alapot nyújt az amerikai termékenységvizsgálatok, különösen az indianopolisi vizsgálat ama tapasztalata, hogy a termékenység és a jövedelem nagyság között a *családtervezők körében* enyhe pozitív korreláció van.⁶ Többek közt erre a megfigyelésre épül az az elsősorban *Gary S. Becker* által exponált koncepció (10), mely a gyermekeket a gazdasági javakhoz — elsősorban tartós fogyasztási cikkekhez — hasonlítja, akik szülei rájuk irányuló szükségleteit bizonyos (elsősorban természetbeni) szolgáltatások formájában elégítik ki, ugyanakkor bizonyos ráfordításokba — elsősorban ún. felneveltetési költségekbe — kerülnek. Kívánt számuk alakulását — a termékenység fiziológiai korlátai között — elsősorban a rájuk irányuló szükséglet nagysága, illetve a szülők koruktól, vallásuktól stb. függő ízlése, valamint a jövedelmek és a felneveltetési költségek alakulása határozza meg. A jövedelemnövekedésnek — *ceteris paribus* — a kívánt, s a születésszabályozás sikeressége esetén a tényleges-gyermekszám növekedéséhez kell vezetnie és fordítva (mint ahogyan azt többek közt az indianopolisi vizsgálat jelzett eredményei is mutatják). A jövedelemnövekedés ugyanakkor az egy gyermekre jutó felneveltetési költségeknek (*Becker* szerint — a gyermekek „értékességének”) a gyermekek számánál gyorsabb növekedésével jár együtt. A felneveltetési költségek növekedése önmagában véve a kívánt gyermekszámot csökkenti, csökkenése pedig növeli.⁷

A fenti koncepciót véve alapul a születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőket két nagy csoportra — a gyermekek hasznosságát (szükségletkielégítő képességét) és a gyermekekkel járó ráfordításokat jelentő, ill. befolyásoló tényezők csoportjára — oszthatjuk fel.

A gyermek hasznosságának (szülői szükségletet kielégítő képességének) tényezői: a szeretetszükséglet kielégítő képesség (különösen az első gyermek esetében lényeges); az utód-szükséglet kielégítésének és a velejáráó büszkeség megalapozásának képessége; alkalom a tekintély gyakorlására; eszköz a házasság konszolidálására (ami a házaspár valamelyike esetében kellemetlen is lehet); valamely vallási, tradíciók által előírt, ill. a közvélemény által támasztott követelmény kielégítésének az eszköze; az arányosság, ill. harmónia érzésének előidézője (amikor pl. a szülők fiú születése után leány születését kívánják, ill. fordítva); munkát végez, esetleg kereső foglalkozást űz (*Becker* a felneveltetési költségeiket meghaladó összegű jövedelmet biztosító gyermekeket a tartós fogyasztási cikkek kivételével a termelői javakhoz is hasonlítja); szüleit öregkorukban, ill. szükség esetén korábban is támogatja stb.

A gyermekkel kapcsolatos „ráfordítások” tényezői: a) *a gyermek megszületéséig:* a terhesség és a szülés fiziológiai fájdalma és pszichés kellemetlenségei; a terhes állapotból adódó munkavállalási nehézségek, az esetleg ebből eredő jövedelemkiesés; a méhen belüli fejlődés egészségügyi, esetleg a szokástól eltérő táplálkozással, ruházkodással stb. kapcsolatos különkiadásai; az eset-

⁶ Lásd erről *Ronald Freedman*: *American Studies of Factors Affecting Fertility* c. tanulmányát (8). A termékenység és az életszínvonal között negatív korrelációt megállapító hagyományos tétel bírálatát, az életszínvonal szerinti termékenységi különbségek csökkenéséről, megszünéséről és a korreláció pozitívvá válásáról tanúskodó egyéb dokumentumok értékelését lásd *Júli Musil* a *Demografie* 1964. évi 1. számában megjelent cikkében (9).

⁷ *Becker* kétségtelenül érdekes koncepcióját több bírálat érte. *James S. Duesenberry* és *Bernard Okun* kritikai észrevételeit lásd *Becker* tanulmánya után ugyanott (10).

leges abortuszoknak és halvaszületéseknek az élveszülöttekre háruló költségei; b) *megszületése után*: a munkábalépéséig felmerülő élelmiszer, iparcikk, szolgáltatás stb. fogyasztásának a családon belül felmerülő költségei; a családon kívüli fogyasztási, oktatási-nevelési stb. kiadásoknak a szülőket terhelő része; a gyermek általi lekötöttségéből adódó munkavállalási nehézségek, az esetleg ebből eredő jövedelemkiesés; a szülők különböző természetbeni ápolói, nevelői stb. szolgáltatásai; a családon belüli csecsemő- és gyermekhalandóságnak az élvemaradt gyermekekre háruló költségei; a gyermekek miatti bizonyos mértékű lemondás másirányú tevékenységekről: a társadalmi-gazdasági felemelkedésről, esetleg a kivívott pozícióról, a szórakozásról, a takarékbetétgyűjtésről stb. (ha erre egyébként lenne lehetőség); aggodás a gyermek jövőjéért (félelem a háborútól, a taníttatási, gazdasági stb. nehézségektől, a vagyon felosztásától stb.); különféle csalódások, kudarcok stb.

A szülőknek több-kevesebb sikerrel összegezniök kell a gyermekek hasznossága és a velük kapcsolatos ráfordítások tényezőinek értékét, a két (a gyermek *melletti* és *elleni* érveket jelentő) tényezőcsoport értékösszegét egybe kell egymással vetniök, egybe kell egymással vetniök más javak (ezen belül esetleg már meglévő gyermekeik és más eltartottaik) hasznosságát és ráfordításait is és ennek, valamint összes „ráfordítási lehetőségeik” (elsősorban jövedelmük) mérlegelése alapján kell eldönteniök a kívánt gyermekek számát. E szám akkor tekinthető optimálisnak, ha az egyéb javak szintén optimálisnak tekinthető mennyiségével együtt a szülők összes szükségleteinek maximális és egyben az összes ráfordítások tekintetében a legolcsóbb kielégítést teszi lehetővé.⁸

E koncepció a fogyasztás — ill. kiadásszerkezet optimalizálásának elméletére épül. Megértésének megkönnyítése céljából ezért — a francia *Jean Marchal* árelméleti könyve nyomán (11) — bemutatom az utóbbi elmélet egy szokásos példáját.

Tételezzük fel — mondja a példa —, hogy egy éhes és szomjas ember betér egy cukrászdába, ahol süteményeket és teát talál. Egyszerűség kedvéért az éhség és a szomjúság képviseli *összes* szükségleteit, a tea és a sütemény pedig a szükségletei kielégítésére alkalmas *összes* termékeket és szolgáltatásokat (melyek közül bármelyik helyett gyermek is képzelhetünk). A tea és a sütemény egyes egységeinek konkrét hasznossága (szükségletkielégítő képessége) a következő lesz:

az 1. csésze teáé 5	az 1. darab süteményé 4
a 2. csésze teáé 4	a 2. darab süteményé 3
a 3. csésze teáé 3	a 3. darab süteményé 2
a 4. csésze teáé 2	a 4. darab süteményé 1
az 5. csésze teáé 1	az 5. darab süteményé 0
a 6. csésze teáé 0	

Tételezzük fel továbbá, hogy emberünk zsebében 7 forinttal tér be a szóban forgó cukrászdába, ahol egy csésze tea 2 forintba, egy darab sütemény pedig 1 forintba kerül. A teára és a süteményre költött pénzösszeg egyes egységei által megvásárolható hasznosságok (szükségletkielégítések) nagysága tehát a következő lesz:

a teavásárlásra fordított 1. forinté 2,5
a teavásárlásra fordított 2. forinté 2,5
a teavásárlásra fordított 3. forinté 2
a teavásárlásra fordított 4. forinté 2
a teavásárlásra fordított 5. forinté 1,5
a teavásárlásra fordított 6. forinté 1,5
a teavásárlásra fordított 7. forinté 1 stb.

⁸ Megjegyzendő, hogy például *A. Sawy* gazdasági szempontból azt a családnagyságot tartja optimálisnak, mely mellett az egy családtagra jutó jövedelem nagysága a legnagyobb. Eszerint gazdasági szempontból a gyermektelen család tekinthető optimális nagyságúnak, ill. — ha úgy fetszik — ebből a szempontból nincsen optimális családnagyság (2).

- a süteményvásárlásra fordított 1. forinté 4
- a süteményvásárlásra fordított 2. forinté 3
- a süteményvásárlásra fordított 3. forinté 2
- a süteményvásárlásra fordított 4. forinté 1
- stb.

Hány csésze teát és hány darab süteményt fog emberünk a rendelkezésre álló 7 forintért megvásárolni és elfogyasztani? 2 csésze teát és 3 darab süteményt. Miért? Mert — mint néhány egyszerű számítással bebizonyítható — adott körülmények között így biztosítja összes szükségletei maximális és egyben legolesőbb kielégítését. *Ernek egyetlen általános feltétele: a különböző javak megvásárlására fordított pénzüsszeg utolsó egységei által biztosított hasznok (szükségletkielégítések) nagyságának az egyenlősége.* Emberünk 4 forintot fordít tea- és 3 forintot süteményvásárlásra. A teavásárlásra fordított 4. forint által biztosítható (2-es nagyságú) hasznosság azonos a süteményvásárlásra fordított 3. forint által biztosítható (szintén 2-es nagyságú) hasznossággal.

A gyermekeik számát tervező szülőkre alkalmazva ez azt jelenti, hogy az ebben az esetben esetleg több évtizedet felölelő tervezési időszakra annyi gyermek születését kell kívánatosnak tartaniok, hogy a velük kapcsolatos (természetbeni és pénzbeni) ráfordítások utolsó egységei ugyanakkora (a gyermekek által okozott) hasznok (szükségletkielégítést) tegyenek elérhetővé, mint az ugyanezen időszak alatt a többi javak (lakberendezési tárgyak, személygépkocsi, utazások stb.) kapcsán felmerülő kiadások azonos nagyságú utolsó egységei.

A fenti elgondolásból többek közt kitűnik, hogy a kívánt gyermekszámot az összes ráfordítás lehetőségeket biztosító jövedelmen és egyéb tényezőkhöz kívül az egyéb javak birtoklása által megkívánt ráfordítások (pl. a különböző tartós fogyasztási cikkek ára) és elérhető hasznosság is befolyásolja, a gyermekszám tehát nemcsak közvetlenül a jövedelmek és a gyermekekkel kapcsolatos ráfordítások módosítása révén befolyásolható.

A gyermekeken kívüli más, ráfordításokat lekötő, s ezáltal más javaktól ráfordításokat elvonó javak közé tartoznak — mint jeleztük — a szülők öregkorú eltartottai is. Többek közt ezért hat — a csecsemőhalandóságon kívül — az öregkori halandóság csökkenése is — ceteris paribus — a születésgyakoriság csökkenése irányában.⁹ Az idősebb korú aktív keresők halandóságának csökkenése ezt a hatást az előmenetel, a társadalmi felemelkedés fékezése útján fokozza. A fiatalabb korú aktív keresők halandóságának csökkenése viszont csökkenti a termékeny korúak özvegyülési gyakoriságát, s ezáltal a születésgyakoriság emelésének irányában hat.

A fenti koncepciónak kiforrotlanságán kívül is számos fogyatékosága van. Először is a hasznosságot, különösen a gyermekek hasznosságát pontosan mérni, annak különböző tényezőit összegezni, a ráfordításokkal egybevetni stb. egyelőre nem tudjuk és ugyanez a helyzet a ráfordítások számos tényezőjével is. A szülők továbbá nemcsak a „ráfordításokba” kerülő gyermekek és más javak hasznosságát akarják élvezni, hanem az ún. szabad javakét is (pl. a napsütését, friss levegőt stb.), melyeknek fogyasztása kizárólag a fogyasztás fáradtságába és bizonyos időre célra való lekötésébe kerül. Időbe kerül természetesen a gyermekekre és a többi javakra fordítható „ráfordítások” létrehozása (megteremtése, nyújtása stb.) is és időbe kerül az ezalatt, valamint a gyermekek, az egyéb termelt (ill. nyújtott) javak és a szabad javak hasznosságának élvezése, fogyasztása során felhalmozódott fáradtság kipihenése is, mely utóbbira éppúgy szükségük van mint a termelt és a szabad javakra, a gyermekekre stb. A rendelkezésükre álló összes idő ugyan-

⁹ A. Quetelet több mint 125 éve megjelent „Társadalmi fizikája” szerint a születésszámot elsősorban a halálozások száma szabályozza, a születésgyakoriság csökkenésének legfőbb oka a halálozások gyakoriságának csökkenése. Ezt a tant hosszú ideig főleg Malthus elméletének hívei: S. Budge, J. Marcuse, E. Rösle stb. támogatják. A születések, az általános halandóság és a csecsemőhalandóság kapcsolatának alakulását huszonnégy európai ország, valamint a cseh és a szlovák területek természetes népmozgalmi statisztikájának adatai alapján újabban Z. Vávra elemizte a *Demografie* 1964. évi 2. számában (12).

akkor korlátozott nagyságú. Az előbbi koncepciót kiszélesítve tehát megállapíthatjuk, hogy a *gyermekek számának tervezése annak a keresését is jelenti, hogyan tudnák a szülők a rendelkezésükre álló, eselleg több évtizedet is felölelő időt úgy felosztani a „röfordítási lehetőségek” megteremtésére fordított időre, vagyis munkaidőre és nem munkaidőre — ez utóbbin belül a termelt javak, a gyermekek és a szabad javak fogyasztására és a munkaidő, valamint a felsorolt fogyasztások ideje alatt képződött fáradtság kipihenésére fordított időre —, hogy összes szükségleteik kielégítése maximális legyen.*¹⁰

A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezők hatását pontosan mérni, együttes hatásuk mechanizmusát empirikusan kitapintani egyelőre nem tudjuk. E feladatok megoldása még igen sok — elsősorban elméleti-módszertani jellegű — erőfeszítést követel. Ugyanakkor csak e feladatok megoldása után válik lehetővé — az egyes tényezőkkel való kapcsolat leírásán túlmenően — a születésgyakoriság alakulásának *megmagyarázása*, s ezáltal sikeresebb tudatos irányítása is.

I R O D A L O M

1. Dr. Acsádi György—dr. Klinger András—dr. Szabady Egon: A világ népessége. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 427. p.
2. Sauvy, Alfred: La prévention des naissances. Presses Universitaires de France, Paris, 1962.
3. Magyarország népesedése. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1961 és 1962.
4. Az 1963. évi mikrocenzus személyi és családi adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1964.
5. Dr. Acsádi György—dr. Klinger András: A családtervezési és születésszabályozási vizsgálatok eredményei. *Statisztikai Szemle*, 1963. évi 3. sz. 227—258. p.
6. Dr. Millényi Károly: A heterogén házasságok hatása a születéskorlátozásra. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 486—493. p.
7. Dr. Szabady Egon: Magyarország népesedési helyzete; a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi vonatkozásai. *Demográfia*, 1962. évi 3. sz. 325—332. p.
8. Freedman, Ronald: American Studies of Factors Affecting Fertility. IPU Conf. 1961. Paper 10.
9. Musil, Jiří: Nové vztahy mezi plodností a životní úrovní? *Demografie*, 1964. évi 1. sz. 48—50. p.
10. Becker, Gary S.: An Economic Analysis of Fertility. A „Demographic and Economic Change in Developed Countries” c. kötetben. New York. Princeton University Press. 1960. 209—240. p.
11. Marchal, Jean: Le mécanisme des prix. Deuxième édition, Paris, 40. és köv. p.
12. Vávra, Zdeněk: K otázce vztahu mezi porodností a úmorností u populace ČSSR. *Demografie*, 1964. évi 2. sz. 162—166. p.

ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЕ НА ЧАСТОТУ РОЖДЕНИЙ

Резюме

В настоящее время мы еще не являемся в состоянии точно измерять воздействие влияющих на частоту рождений общественно-экономических факторов и проводить точную границу между ролью отдельных факторов. Автор производит попытку отнести эти факторы в две большие группы: в группу факторов полезности детей (способность к удовлетворению потребностей) и в группу факторов связанных с детьми «затрат» и объяснить динамику желаемого числа детей на основе аналогии с динамикой спроса на хозяйственные блага. Супружеским парам, занимающимся планированием семьи, следует так распределять охваченное в их планах время на создание возможностей «затрат», или, соответственно, на рабочее время и на нерабочее время, — а в рамках последнего на потребление материальных благ, детей и свободных благ, и на время обращенное на отдых от усталости, возникшей в течение рабочего времени и времени перечисленных потреблений —,

¹⁰ Ezen újabb koncepció részletesebb megmagyarázásától a terjedelemszabta korlátok miatt itt el kell tekintenünk.

чтобы удовлетворение всех потребностей было максимальным. Из такого распределения вытекает и желаемое число детей. Объяснение динамики частоты рождений на уровне выше описания её связи с отдельными факторами — и, следовательно, также и более успешное сознательное её регулирование, — станут возможными только после уяснения совместного механизма всех факторов, что требует дальнейшей исследовательской работы.

SOCIO-ECONOMIC FACTORS INFLUENCING BIRTH FREQUENCY

Summary

For the time being we cannot measure accurately the impact of the socio-economic factors influencing birth frequency nor can we delimit from each other the parts played by the different factors with any degree of precision. Author tries to range these factors into two great groups: (1) those representing the utility of children (their ability to satisfy wants) and (2) „inputs” connected with children. He tries to explain the development of the desired number of children on grounds of the analogy of demand for economic goods. The family planners must divide the time covered by their plans between the creation of „input” possibilities i. e. working time and leisure time (within the latter between the time spent on recovering from the fatigue of work and of the specified consumptions) so that their requirements should be covered to the maximum. This division forms also the basis of deciding the desired number of children. Beyond just describing the connection between birth frequency and certain factors its explanation and a more successful control in a conscious manner are made possible only after the comprehension of the complex mechanism of all factors. This, however, requires further research.

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK REPRODUKCIÓJA

TEKSE KÁLMÁN – DR. THEISS EDE

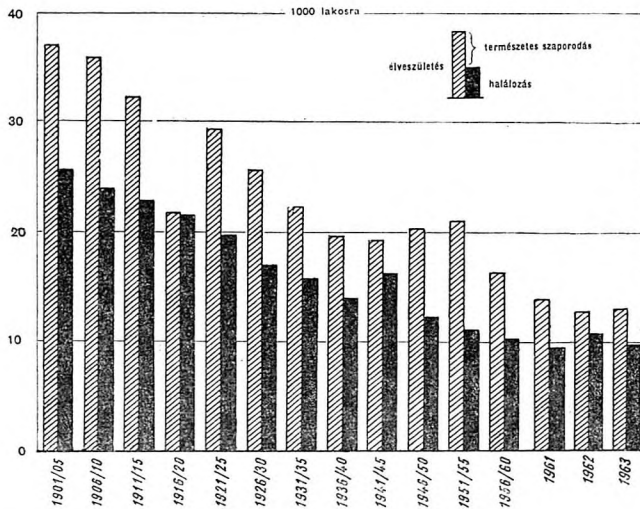
Az emberiség — csakúgy, mint a Földön bármely élőlény — létezésének kezdete óta állandó megújulás folyamatában van: egyedei születnek, élnek (miközben újabb utódokat hoznak a világra), majd meghalnak. E megújulás (amelynek a gazdasági élet, a modern technika stb. számos folyamatával közös strukturáját az önmegújuló folyamatok *A. Lotka* (1) által kidolgozott matematikai elmélete írja le) egyik legfontosabb komponense az új egyedek születése. Az evolúciós folyamat azonban a legtöbb fajnak óriási reprodukciós potenciált adományozott, amelynek korlátozása nélkül már néhány generáció folyamán túlnépesednék a földkerekség.

E szertelen reprodukciós potenciált a fajok (kivéve az embert) versengése a létezésért vívott küzdelemben, a betegségek, az elérhető táplálék-mennyiség korlátozottsága stb., végsősoron a megújulás másik alapvető komponense, a halál tartja ellenőrzése alatt. Például egészen a nem is olyan régmúlt időkig az újszülött csecsemőknek több mint a fele még a maturitás elérése előtt meghalt. Napjainkban azonban a tudomány (elsősorban az orvostudomány) és a technika gyors fejlődése olyan eszközöket adott az ember kezébe, amelyeknek segítségével egyre inkább felszabadul a népesség reprodukcióját szabályozó komponensek spontán ereje alól. Az emberiség nagy része bebizonyította, hogy (bár a társadalmi, gazdasági és demográfiai körülményektől függően különböző módon) tud élni ezekkel az eszközökkel, és a reprodukciós folyamatok korlátozását ma már elsősorban a különböző születésszabályozási módszerek intenzív elterjedésével igyekeznek megvalósítani.

Magyarországon az utóbbi években tapasztalt rendkívül alacsony születésszámokkal kapcsolatban most már ellenkező oldalról gyakran vetődik fel az aggóató kérdés, hogyan hatnak az alacsony születési arányszámok a népesség megújulására, reprodukciójára? E kérdés megválaszolása a népesedési folyamatok igen komplex elemzését teszi szükségessé, amelynek csupán legegyszerűbb formája a (adott időszak, pl. adott naptári év folyamán bekövetkező) szaporodás vizsgálata.

A természetes szaporodás két fő komponensét vizsgálva megállapítható, hogy Magyarországon a múlt század utolsó évtizedeinek magas, 30% körüli halálozási aránya századunkban állandóan fogyó tendenciát mutat és jelenleg az 50-es évek közepén elért 10% körüli alacsony szinten mozog. Ugyanakkor az élveszületések aránya a múlt század végének 40%-nál is magasabb szintjé-

ről a halálozásoknál gyorsabb ütemben csökkent a 30-as évek végének 20‰-e alá. Ezek eredőjeként, az élveszületések és a halálozások különbségeként előálló természetes szaporodás, amely a századforduló körül 11—13‰ körül ingadozott, gyorsan süllyedt a 10‰ alá és a 30-as évek végére 5—6‰-ben állapodott meg. A természetes szaporodás e gyors csökkenése elsősorban a két világháború közötti időszakra volt jellemző. A felszabadulás után, különösen az 1953—1955. években a halálozási arányok további csökkenése mellett a születési arányok egy ideig növekedtek, ennek eredményeként a szaporodás emelkedett és 1954—1955-re már meghaladta a 10‰-et. 1956 után, részben a születésszabályozás egyes fajtáinak intenzív elterjedésével, az élveszületések aránya rohamosan süllyedt. 1960 óta már a 15‰-et sem éri el, míg a halandóság továbbra is a 10‰ körül ingadozik. Ily módon az 50-es évek közepe óta Magyarország népességének természetes szaporodása erősen visszaesett és az utóbbi néhány évben a rendkívül alacsony 5‰-es szint alatt van. (Lásd I. ábra). Meg kell azonban jegyezni, hogy az ország népességének tényleges szaporodását, a fenti tényezőkön kívül még a külső vándorlások is befolyásolhatják. Hatásuk az utóbbi évek (ki- és bevándorlása) rendkívül alacsony vándorlási egyenlegének következtében elhanyagolható.

I. Az 1000 lakosra jutó élveszületések, halálozások és a természetes szaporodás alakulása az 1901—1963 időszakban

Число живорождений, смертей и естественный прирост на 1000 человек населения в 1901—1963 годах

Number of live births, mortality and natural increase per 1000 population, 1901—1963

A természetes szaporodás azonban nem ad hű képet a népesség megújulásának folyamatáról. Ennek fő oka az, hogy a népesedési folyamatot a népmozgalom, továbbá a vándormozgalom állandóan változtatják és a népesség számát, valamint nem, életkor és családi állapot szerinti összetételét módosítják. A népesség bármely időpontban észlelhető struktúrája így mindig elmúlt időszakok népmozgalmának jegyeit is hordozza, és e jegyek általában nem

felelnek meg az ugyanazon időszakban érvényesülő népesedés alaptendenciájának. E folyton változó struktúra okozza, hogy egyes népmozgalmi mutatószámok pl. a természetes szaporulat bizonyos esetekben megtévesztő lehet, amennyiben születési többletet jelez akkor is, ha a születési szám nem elegendő a népesség állományának fenntartására. Ezért merül fel annak a szükségessége, hogy egy időszak népmozgalmát elvonatkoztassuk a népességnek már lezajlott folyamatok által kialakított ismerveitől, hogy az alaptendenciát világosan megállapíthassuk. Így kapjuk a népesedés elméleti képét, az ún. *népesedési modellt* (2), amely csak a főbb demográfiai mozzanatokot tartalmazza és így a reprodukció bonyolult folyamatának elemzésére különösen alkalmas.

A legegyszerűbb ilyen modell a *stacionér népesség*, amely csupán egyetlen tényezőt, a halandóságot veszi figyelembe. A stacionér népességben a születések száma megegyezik a halálozások számával, állandó halandósági viszonyokat feltételezve (a természetes szaporodás zérus). A reprodukciós vizsgálatokban igen gyakran a két nemre külön-külön kiszámított stacionér népességből összeállított ún. kombinált stacionér népességgel operálnak (3).

A stacionér népesség felhasználásával készített utánpótlási mutatók birtokában (már bizonyos fokig) realisabb választ adhatunk arra a kérdésre, hogy a születések száma elegendő-e a népesség meglévő állományának pótlására, vagy sem? *W. S. Thompson* például a népszámlálási adatokat, valamint a megfelelő stacionér népességet alapul véve az 5 éven aluliaknak és a propagatív korú népesség számának hányadosából képzett törtet ajánlja az utánpótlás egy mutatójának (4), amely a népszámlálást megelőző öt év reprodukciójáról ad összefoglaló képet. *F. Burgdörfer* a nők észlelt korszpecifikus termékenységet a kombinált stacionér népességre standardizálva „tisztított” élveszületési arányszámot nyer, amelyből a halandósági tábla ismert halálozási arányszámát felhasználva „tisztított népesedési mérleget” képez (5). E mutatók alakulását Magyarország népességére az 1. tábla szemlélteti. Az adatokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Thompson-féle utánpótlási mutató 1958. évi kedvező értéke még a korábbi évek magas születési arányszámával van összefüggésben. A tisztított természetes szaporulat azonban, amely Magyarországon a századforduló óta csökkenő tendenciát mutat, 1958-ra már negatív értéket vett fel, jelezve, hogy az élveszületések momentán száma hosszabb távlatban nem elegendő a népesség meglévő állagának pótlására.

1. Utánpótlási mutatószámok Magyarországon az 1900—1958 időszakra

Показатели пополнения в Венгрии относительно 1900—1958 годов

Replacement Rates in Hungary for the Period 1900—1958

1. Módszer	1900/01	1930/31	1948/49	1955	1958
2. Thompson-féle 3. férfi utánpótlási mutató	1,42	1,17	1,10	1,34	1,36
4. nő	1,36	1,08	1,01	1,22	1,20
5. Burgdörfer-féle tisztított természetes szaporulat (‰)	12,5	0,3	1,1	3,9	—0,4

По горизонтали: 1. Метод; 2. показатель пополнения Томсона; 3. мужчины; 4. женщины; 5. очищенный естественный прирост Бургдёрфера (‰).

Lateral text: 1. Methods; 2. Thompson's replacement rate; 3. males; 4. females; 5. Burgdörfer's refined natural increase (‰).

Az említett utánpótlási mutatóknál realisabb képet adnak a népesség megújulásának folyamatáról azok a mutatószámok, amelyek a reprodukció másik alapvető komponensét a termékenységet is messzemenően figyelembe veszik és arról tájékoztatnak, hogy az adott időszak születésszámai milyen mértékben képesek a propagatív korú népesség utánpótlására. A legelterjedtebb ilyen utánpótlási mutatószámok az egy adott időszakra (általában egy naptári évre) vonatkozó *nyers* (bruttó) és a *tiszta* (nettó) reprodukciós *együtthatók*. Az előbbi tulajdonképpen nem utánpótlási jellegű mutató, mivel azt fejezi ki, hogy egy nő az adott naptári év korszpecifikus termékenységi arányszámai mellett élete folyamán átlagosan hány leánygyermeket szülne. A Burgdörfer-féle tisztított népesedési mérleg komponenseivel szoros rokonságot mutató nettó reprodukciós együttható, amely a korszpecifikus leány-élveszületési arányszámok és a stationér népesség megfelelő korú női népességszámai szorzatainak összegeként áll elő (2), megadja azon leánygyermek átlagos számát, akik az adott időszak (pl. naptári év) észlelt halandósága és korszpecifikus termékenysége jövőbeli állandósága esetén, egy nemzedék tartama¹ alatt születnének. Ha a nettó reprodukciós együttható értéke egy, akkor a születési és halálozási jelenségek pillanatnyi paraméterértékeinek hosszabb időszakbeli változatlansága mellett, a leánygyermek-születések éppen pótolni tudják a propagatív korú női népességet, egynél kisebb érték esetén erre nem képesek. E reprodukciós együtthatók a két nemre külön-külön és kombináltan is kiszámíthatók. Megjegyzendő, hogy a bruttó reprodukciós együtthatók értéke mindig magasabb a nettó együtthatókéénál.

Magyarország népessége egyes évekre kiszámított bruttó és nettó reprodukciós együtthatóinak alakulását 1921-től a II. ábra szemlélteti. Ezen látható, hogy a tiszta együtthatók értéke korábban csak az 1930-as évek vége felé süllyedt az 1 alá, majd az 1950-es évek közepétől most már hosszabb ideje jóval 1 alatti értékeket vesz fel.

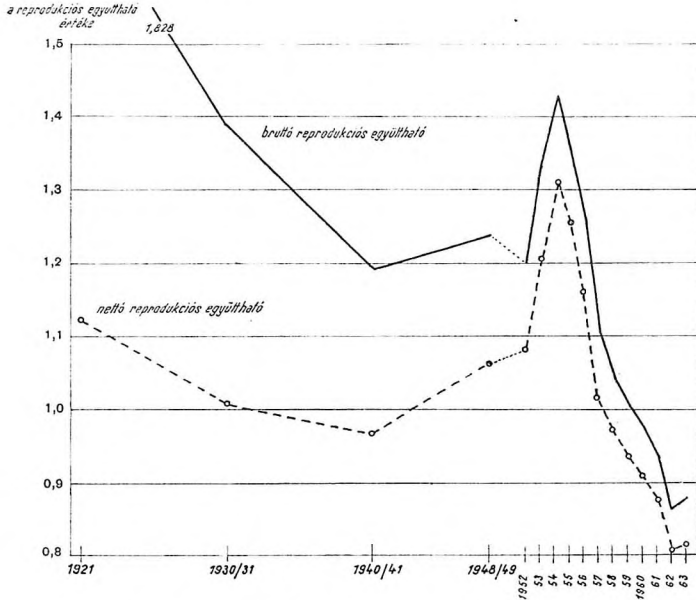
Az utánpótlási mérőszámok közös vonása, hogy a tényleges termékenységi színvonalat valamilyen formában a halandóság által meghatározott stationér népesség születési számával hasonlítják össze. A nettó reprodukciós együttható jelentése viszont egy olyan elméleti népességgel való összehasonlítást is indokoltá tesz, amely állandó nagyságú természetes szaporulat mellett fejlődik és amelynek összes szaporulata egy nemzedék folyamán meg-egyezik a nettó reprodukciós együtthatóval.

Az ilyen elméleti népesség megkonstruálásával kapcsolatban *Lotka* (1) kimutatta, hogy amennyiben a halandóság és termékenység színvonala időben változatlan marad, akkor bármilyen kezdeti összetételű népesség bizonyos idő múlva állandó szaporulat mellett fog fejlődni. Ugyanakkor a népesség nem és életkor szerinti összetétele időbelileg szintén állandósul, stabilizálódik. Ezért nevezik az ilyen elméleti népesedési folyamatot *stabil népességi modellnek*.

A stabil népesség állandó szaporulatát az ún. *intrinsic szaporulatot* a változatlan termékenység és halandóság színvonala egyértelműen meghatározza. Az intrinsic szaporulat közvetlen összefüggésben áll a nettó reprodukciós együtthatóval. Például a női nemre vonatkozó ilyen együttható

¹ Az anyák átlagos életkorával egyenlő időtartam, a leánygyermekszülések időpontjában.

megadja, hogy az ugyanazon időszakban született leányok közül egy főre hány leánygyermek születése esik egy nemzedék tartama alatt. Az 1957. évi 1,022 nagyságú magyar női reprodukciós együtthatóból nyert egy főre jutó 0,022 szaporulat és az (ugyanazon időpontra számított) 26,19 év nemzedék-tartam hányadosa például 0,84-es szaporulatot eredményez, ami az intrinsic szaporulat közelítő értéke.

II. A bruttó és nettó reprodukciós együtthatók alakulása Magyarországon az 1921—1963 időszakban

Динамика общих и нетто коэффициентов воспроизводства в Венгрии в период с 1921 по 1963 год.

Gross and Net Reproduction Rates in Hungary in the Period 1921—1963

Az előző megfontolásból nyilvánvaló, hogy az intrinsic szaporulat nagysága zérus, amikor a nettó reprodukciós együttható értéke az egység, vagyis a stacionér népesség esetében; viszont pozitív, illetve negatív szám, tehát növekedést vagy fogyást jelez, amennyiben a nettó reprodukciós együttható értéke az egységnél nagyobb vagy kisebb. Megjegyzendő, hogy a stabil népesedési folyamatra vonatkozó férfi és női intrinsic szaporulati mérőszámok egymással megegyeznek.

A valóságban természetesen a stabil népesedés kialakulásának feltételei rendszeren nem teljesülnek, vagyis a termékenység és halandóság színvonala nem állandó. Ezért a tényleges népszaporodás a stabil modelltől többé kevésbé eltér. Ilyen esetekben is a valóságos reprodukció sajátosságait a stabil népesedési modellel való összehasonlítás alapján lehet eredményesen feltárni. Ily módon a stabil népesedési modell a reprodukció konkrét számításának kiindulási alapját képezi. A 2. tábla Magyarországra nézve feltünteteti a természetes és intrinsic szaporulat mérőszámait mindkét nemre nézve.

2. Természetes és intrinsic szaporulati mérőszámok Magyarországon az 1900—1958 időszakra
 Естественные и интринсические показатели прироста в Венгрии в 1900—1958 годы
 Natural and Intrinsic Rates of Increase in Hungary for the Period 1900—1958

1. Szaporulati mérőszám	1900/01	1930/31	1941	1948/49	1955	1958
2. Természetes szaporulat (‰)						
3. férfiak	12,2	8,9	6,2	9,9	12,5	6,9
4. nők	10,9	8,1	5,3	8,7	10,5	5,5
5. mindkét nem	11,6	8,5	5,8	9,3	11,5	6,2
6. Intrinsic szaporulat (‰)						
3. férfiak	13,6	5,1	—0,5	7,0	10,7	2,2
4. nők	13,0	0,6	—1,8	2,3	8,5	—1,1

По горизонтали: 1. Показатель прироста; 2. естественный прирост (‰); 3. мужчины; 4. женщины; 5. оба пола; 6. интринсический прирост (‰); 3. мужчины; 4. женщины.

Lateral text: 1. Rates of increase; 2. natural increase (‰); 3. males; 4. females; 5. both sexes; 6. intrinsic increase (‰).

Amint látható, a természetes és intrinsic mutatók értékei az első világháború előtt még elég közel esnek egymáshoz, de azután már nagyobb különbségeket tapasztalunk. A népesség aktuális korösszetételétől erősen függő természetes szaporulat sokszor megtévesztő is lehet. Így különösen az 1941. évben, amikor a viszonylag nagy természetes szaporulat ellenére a reprodukció mérőszáma egynél kisebb értéket vett fel. A két nemre számított természetes szaporulati mutatók egyetlen esetben sem egyeztek. Az intrinsic mutatókhoz viszonyított eltérések mutatják a stabil modell és a tényleges népesedési folyamat közötti különbséget. E tekintetben ellentmondást is látunk, amennyiben 1958-ban a férfiak intrinsic mutatója szaporodást, a nőké fogyást jelez. Kérdés, hogy ilyenkor mit tekintünk a népesedés a alapvető tendenciájának.

A második világháború előtt általában csak a női reprodukciós mérőszámokat tekintették a népesedés irányzata szempontjából mértékadónak. A negyvenes évek tapasztalatai azonban megmutatták, hogy ez a felfogás nem ad reális képet a reprodukció alaptendenciájáról. A női reprodukciós mutató ui. csak olyan népesség esetében volna egyedül döntő, ahol teljes szexuális promiszkuitás uralkodik. Civilizált társadalmakban azonban a születések túlnyomó többsége monogám házasságok keretében jön létre. Ezt a körülményt, vagyis a házasság befolyását a szaporodásra, a reprodukciós számítások során is figyelembe kell venni, különösen, ha mint a közelmúltban a gazdaságilag fejlett országokban a házassági mozgalom erős átalakuláson ment keresztül. A stabil népesedési modellt ezért tovább kell fejleszteni a házassági mozgalom bevezetésével (6). Ez többek között azt jelenti, hogy a házasságon keresztül a két nem számarányai is érvényesülnek benne. Ilyen módon lehetségessé válik a nemek arányában a háború folytán bekövetkező abnormitások zavaró hatását a reprodukció irányzatából kiküszöbölni.

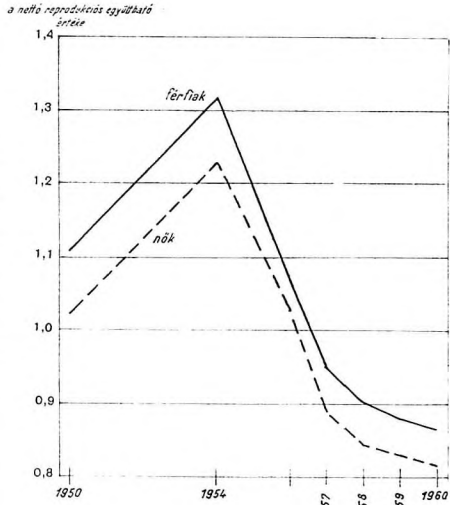
A házassági mozgalom a termékenységre is befolyást gyakorol, hiszen a születésszabályozás gyors terjedésével a termékenységet a házasság tartama erősebben befolyásolja, mint a házasság női életkora. Ezért a stabil népességi modellnek a házassági-mozgalommal való kiegészítése kapcsán az életkor-

specifikus termékenységi mutatók mellett a házasságtartam szerint specifikus termékenységi mutatókat is be kell vezetni.

A nettó reprodukciós együtt-hatásokat a házassági mozgalom figyelembevételével úgy határozzuk meg, hogy a férfi és női házassági táblák alapján megállapítjuk az első ízben kötött házasságok számát egy nemzedék folyamán, valamint az ilyen házasságok átlagos nettó termékenységét a tartam-specifikus termékenységi mutatók segítségével. E két szám szorzatát megnövelve a házasságon kívüli születések hányadával, kapjuk a házassági mozgalom figyelembevételével korrigált nettó reprodukciós együtt-hatót. Az 1950—1960 közötti időszakban ezek alakulását a III. ábra szemlélteti. Ezen látható, hogy a házassági mozgalom figyelembevételével számított nettó reprodukciós együtt-hatók a korábban kiszámított együtt-hatóknál mindig kisebbek. Ez következik abból, hogy az utóbbi reprodukciós

mérőszámok nem küszöbölik ki a házassági mozgalom átalakulásából, főleg a házassági életkor csökkenéséből származó születési többletet. A két-féle együtt-ható különbsége, amely 5,6—21,6% között ingadozik, megadja, hogy a házassági mozgalom élénkülése mennyire növelte a reprodukciót.

Az eddig ismertetett reprodukciós számítások évenkénti termékenységi és házassági adatokon alapultak. Ilyen természetű adatok azonban bizonyos vonatkozásban még nem a legmegfelelőbbek a reprodukció viszonylag stabil alapsajátosságainak meghatározására. Az újabb megfigyelések azt mutatják, hogy a termékenység leginkább stabil mozzanata a befejezett termékenységű családonkénti átlagos gyermekszám. Ez jellemzi legjobban a termékenység, illetve a reprodukció alaptendenciáját. A befejezett termékenységnek megfelelő átlagos gyermekszám időbeli alakulásának vizsgálatára azonban nem az évenkénti adatokból számított mérőszámok, hanem olyan mutatók alkalmasak, amelyek az egyidőben házassultak, ún. *házassági kohorszok* (7) termékenységének időbeli alakulását jellemzik. A megfigyelési évre jellemző befejezett termékenység megbecsülhető olyan kohorszok gyermekszámából, amelyek a megfigyelési időpontban már a végső családnagyságot eléggé megközelítették. Így megfelelő becslési alapot kapunk, ha a tíz évvel korábban házassultak kohorszában megfigyelt átlagos születések számát vesszük alapul, ami a végleges gyermekszámnak mintegy 80—85%-át teszi ki a legtöbb országban (8). Magyarországra nézve a 10 éves kohorszok alapján számított

III. A férfi és női házassági arányszám alapján számított nettó reprodukciós együtt-hatók alakulása Magyarországon az 1950—1960 időszakban

Динамика нетто коэффициента воспроизводства в Венгрии в период с 1950 по 1960 год, исчисленных на основе коэффициента брачности мужчин и женщин.

Net Reproduction Rates in Hungary, Computed on the basis of the Male and Female Nuptiality Rates, in the Period 1950—1960

nettó reprodukciós együttthatókat 3. tábla tartalmazza; külön a férfi és külön a női házassági arányszámok szerint számítva. Ezeknek a reprodukciós mérőszámoknak a korábbi egyetlen év adataiból számított mutatókkal szemben az az előnyük, hogy több év adataira támaszkodnak, és így az alap-tendencia reális nagyságát jobban megközelítik. Az utolsó sorban a házassodási mozgalom átlagából számított nettó reprodukciós együttthatók szerepelnek, amelyek az egész népesség reprodukciós alaptendenciáját legmegfelelőbben jellemzik. Az 1957. és 1958. évekre ezek a mérőszámok a megfelelő korszpecifikus termékenység alapján számított női reprodukciós együttthatók-nál 4, illetőleg 5,5%-kal nagyobbak.

3. 10 éves tartamú házassági kohorszok alapján számított nettó reprodukciós együttthatók Magyarországon az 1956—1960 időszakra

Нетто коэффициенты воспроизводства в Венгрии относительно 1956—1960 годов, исчисленные на основе брачных когорт десятилетней продолжительности

Net Reproduction Rates in Hungary, Computed on the Basis of the Marriage Cohorts of 10 Years Duration, for the Period 1956—1960

1. Nettó reprodukciós együttthatók a		1956	1957	1958	1959	1960
3. férfi	2. házassodási	1,104	1,082	1,043	1,007	0,972
4. női	arányszámok	1,064	1,008	0,997	0,950	0,917
5. átlagos	alapján	1,094	1,064	1,026	0,985	0,958
	számítva					

По горизонтали: 1. Коэффициенты нетто воспроизводства; 2. исчисленные на основе; 3. коэффициентов брачности мужчин; 4. коэффициентов брачности женщин; 5. средних коэффициентов брачности.

Lateral text: 1. Net reproduction rates; 2. computed by reason of the 3. male, 4. female, 5. average nuptiality rates.

Magyarország népessége reprodukciójának elemzésénél többfajta reprodukciós mérőszámot használtunk; ezekre a reprodukció bonyolult folyamatának más és más oldalról és mélységben való jellemzéséhez volt szükség. E tekintetben hangsúlyozni kell, hogy e mutatók nem prognosztikus jellegűek és demográfiai prognózisok készítéséhez csupán kiindulásul szolgálnak.² A reprodukciós mérőszám ugyanis csak a születésszám változását mutatja egy nemzedéken át, a népességszám alakulását azonban nem a reprodukciós mutató jellemzi. Ez akkor lenne így, ha a népesség stabil állapotba kerülne. Ez azonban csak több generáció lepergése után várható, amennyiben közben a halandósági, házassági és termékenységi paraméterek nem változnak. A valóságban az egészen primitív népek esetétől eltekintve éppen az említett mérőszámok lényeges módosulásával kell számolni. A reprodukciós számítás tehát csak a jelenben érvényesülő tendenciák lemérésére hivatott. Ez azután kiindulási alapot nyújt további demográfiai vizsgálatok segítségével a prognózis kidolgozására. Kétségtelen, hogy a reprodukciós számítás tökéletesítésével a prognózisokkal együttjáró bizonytalanság nagymértékben csökkenthető.

² A nettó reprodukciós együttthatónak gyakran tévesen prognosztikus jelleget tulajdonítanak és ezáltal a népességfejlődés pillanatnyi (pl. adott naptári évi) állapotát a jövőre vetítik. Valamely rövid időnek 1 alatti reprodukciós együttthatójából ezért nem lehet a népesség fogyására következtetni, sőt ennek megújulási folyamatáról sem lehet messzemenő következtetéseket levonni. Ennek ellenére a nettó reprodukciós együtttható Magyarországon most már huzamosabb ideje megfigyelt igen alacsony szintje népességi helyzetünk súlyos problémáira utal.

IRODALOM

1. Lotka, A. J.: *Theorie analytique des associations biologiques*. Paris, 1934.
2. Bevezetés a demográfiába. Szerk.: Dr. Szabady Egon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 610 p.
3. Dr. Barsy Gyula—dr. Theiss Ede: Reprodukciós számítások és utánpótlási mutatók és a stabil népesedési modell alapján. *Demográfia*, 1960. évi 3—4. sz. 358—389. p.
4. Thompson, W. S.: Ratio of children to woman, 1920 (Census Monographs, XI) Washington, 1931.
5. Burgdörfer, F.: Bevölkerungsdynamik und Bevölkerungsbilanz. München, 1951.
6. Dr. Theiss Ede: Reprodukciómérés és házassági mozgalom. *Demográfia*, 1963. évi 1. sz. 30—58. p.
7. Whelpton, P. K.: Cohort fertility. Princeton, 1954.
8. Dr. Theiss Ede: Reprodukciómérés és családnagyság. *Demográfia*, 1962. évi 5. sz. 427—433. p.

ВОСПРОИЗВОДСТВО НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ

Резюме

Наблюдающиеся в Венгрии в течение последних лет исключительно низкие коэффициенты рождаемости привлекли внимание к проблематике воспроизводства населения. Авторы настоящего очерка вкратце излагают показатели, характерные для различных элементов воспроизводства.

Авторы показывают динамику естественного прироста и изменение показателей пополнения Томсона и Бургдёрфера в начале столетия (см. график I. таблицу 1). Они приводят брутто и нетто коэффициенты воспроизводства (см. график II.). Далее они производят сопоставление интринсических и естественных показателей прироста (см. таблицу 2.) Они указывают на влияние брачности на воспроизводство. В этой связи в графике III. приводятся нетто коэффициенты воспроизводства, исчисленные на основе специфических для продолжительности брака показателей плодовитости. Наконец, авторы подвергают рассмотрению показатели воспроизводства, исчисленные при помощи системы когорт на основании всегдашней завершенной плодовитости. (см. таблицу 3). Различные показатели воспроизводства за последние годы указывают на наличие тенденции недостаточного пополнения численности населения, что приводит к ухудшению демографического положения в Венгрии.

REPRODUCTION OF HUNGARY'S POPULATION

Summary

The rather low birth rates registered in Hungary in recent years have increasingly focussed attention on the reproduction problem of the population. The paper gives a brief summary of the parameters characteristic of the different moments of reproduction. It presents the trend of natural increase at the turn of the century (see fig. I.) as well as the change of the replacement rates of Thompson and Burgdörfer (See Table 1.) It discusses the gross and net coefficients of reproduction (see fig. II.), compares the intrinsic and natural rates of increase (see Table 2.) and points out the impact of the marriage movement on reproduction. In this connection fig. III. shows the net coefficients of reproduction worked out on basis of marriage duration specific fertility rates.

The study concludes by discussing with the aid of the cohort method the reproduction rates computed on basis of completed fertility (See Table 3.).

The different reproduction rates of recent years point to the defective tendency of the reproduction of the population, indicating the gravity of the Hungarian population position.

MAGYARORSZÁG JÖVŐBELI NÉPESSÉGI PERSPEKTÍVÁI

DR. SZABADY EGON

A NÉPESSÉG ELŐREBECSLÉSE

A demográfiai folyamatok elemzése lehetővé teszi a jövő népességre vonatkozó becslések elkészítését. Az ország várható népességszáma, s a népesség nemek és életkor szerinti összetételének jövőbeli alakulása — számításán kívül hagyva az esetleges katasztrófákat (természeti csapások, háború stb.) — négy tényező ismeretében állapítható meg előre. Ezek:

- a jelenlegi népességszám és -összetétel,
- a halandóság alakulása,
- a termékenység alakulása,
- a külső vándorlások alakulása.

A népesség száma és összetétele a népszámlálások és a folyamatos népességnyilvántartás révén ismert és adott tényező. A népesség jelenlegi adottságai — nagyságrendje, nemi aránya, kortagozódása — természetesen alapvetően determinálják a jövőbeli lehetőségeket, de nagymértékben függenek ezek a másik három tényező alakulásától is.

Mivel hazánkban a vándorlási különbözet lényegtelen, s változásával továbbra sem kell számolnunk, ezért az országos népességbecslések a külső vándorlásokat figyelmen kívül hagyják. Az egyes települések, vidékek lakosságszámát erősen befolyásoló belföldi vándorlásokat ugyanakkor az ország egyes területeire vonatkozó perspektivikus népességszámítások a népesedés egyik fő tényezőjeként veszik tekintetbe.

A külső vándorlások elhanyagolásával az ország jövő népességének képét a termékenység és a halandóság alakulása szabja meg. E két változó tényező közül kétségtelenül a halandóság alakulását lehet pontosabban előre látni.

A halandóság eddigi alakulására hatással levő tényezők elemzése, valamint a jövőre vonatkozó egészségügyi és gazdasági vonatkozású célkitűzések ismerete alapján az életkor szerinti halandóság még további csökkenésével lehet számolni.

Mivel a halandóság csökkenésének tényezői, mint például az orvostudomány fejlődése az egészségügy színvonalának emelése, az életkörülmények javulása stb. feltehetőleg a jövőben is a jelenlegihez hasonlók lesznek s az is valószínű, hogy e tényezők módosulása továbbra is hasonló irányú és folyamatos marad, nyilvánvaló, hogy a halandóság alakulása nem lesz független a

változások korábbi rendjétől és így — figyelembe véve a megfelelő biológiai törvényszerűségeket is — analitikus úton megbízhatóan meghatározható.

A halandóság reális adottságainkhoz mért csökkenését alapul véve valószínű, hogy az ország 1961. évi kereken tízmillió főnyi népességéből 1971-ben 9,0—9,1, 1981-ben pedig 7,9—8,0 milliónyian fognak tovább élni. Ez annyit jelent, hogy 1971-ben a tíz évesek és idősebbek száma mintegy 750 ezerrel, 1981-ben pedig a húsz éveseké és idősebbeké 1,2 millió fővel lesz több, mint 1961-ben volt, ami igen jelentős, húsz év alatt mintegy 18 százalékos — tehát közel évi egy százalékos — növekedésnek felel meg. A gyermekkoron túli népesség számottevő növekedése korösszetételünk meglévő adottságai folytán még abban az esetben is várható lenne, ha indokolatlanul pesszimista módon azt tételeznénk fel, hogy a halandóság nem javul tovább (a többlet ekkor is mintegy 5—800 000 fő).

A következő évtizedek népességét egyre növekvő mértékben az ezután megszülető korosztályok fogják alkotni, s így minél távolabbi perspektívákat vizsgálunk, annál nagyobb mértékben kell a termékenység jövő alakulását is figyelembe vennünk. A termékenységet azonban olyan társadalmi, gazdasági és pszichológiai tényezők szabályozzák, amelyeknek jövőbeli alakulását nehéz számba venni, s még nehezebb a termékenységre gyakorolt hatását előrelátni. A jövőben megszülető népesség előrebecslése ezért sokkal bizonytalanabb eredményeket ad, mint a továbbélők számának becslése.

A születések számát a terhességi vizsgálatok statisztikai feldolgozása alapján közvetlenül csak mintegy fél évre előre lehet többé-kevésbé pontosan meghatározni. Ezen túlmenően közvetett úton, a termékenység feltételezett alakulásán keresztül becsülhetjük meg a születésszámot. A legtöbb esetben (stagnáló, lassan vagy egyirányban módosuló termékenység mellett) egy-egy évre előre a kor szerinti termékenységi arányszámok extrapoláció segítségével is megbízhatóan becsülhetők, s ennek alapján a születések várható száma is megadható. Hosszabb — akár csak 5—10 éves — időlátlatban azonban a termékenység várható alakulására vonatkozó feltételezések kidolgozása sokoldalú vizsgálatokat igényel, s a számításokat még így is rendszerint több alternatív feltétel figyelembevételével végzik.

Magyarországon a termékenység várható alakulásával kapcsolatos feltételek kialakításánál a következőkre kell elsősorban tekintettel lenni: — feltehetőleg a termékenység növekedésének irányában fog hatni a népesedéspolitikai szempontból is értékelhető sokrétű intézkedések megkezdett és reálisan várható sora,

— többirányú hatása lehet a távlati gazdasági tervek alapján az életszínvonal, a lakáshelyzet, a lakosság anyagi jóléte terén bekövetkező változásoknak,

— valószínűleg a termékenység csökkenésének irányában fog hatni a nők további munkábaállítása, a városiadóság, a foglalkozási átrétegződés, a műveltségi színvonal emelkedése (ezen belül a születésszabályozásra vonatkozó ismeretek és lehetőségek további terjedése) s végül

— nagy hatással lehet a termékenység alakulására, hogy a nevelés, az irodalom, a sajtó, a nemzetközi élet eseményei milyen mértékben és irányban fogják alakítani a társadalmi tudatot, s ezen keresztül a családra vonatkozó egyéni elképzeléseket.

Ezek a vázlatosan körvonalazott tényezők, amelyeknek előrelátása nagyon nehéz probléma, bonyolult összetételekben hatnak a termékenységre. Bár egyes tényezők jövőbeli alakulása és várható hatása meglehetősen bizonytalan, a tényezők összességének következményei a termékenységre vonatkozó néhány gyakorlatilag használható hipotézisben mégis összefoglalhatók.

Az egyik ilyen — bár nem a legsötétebb, de meglehetősen pesszimista — feltételezés az, hogy a feltehetőleg a mélypontig érkezett, s lényegében most már 1961 végétől stagnáló termékenység a jövőben nem változik, hanem olyan alacsony marad, mint 1962-ben volt. Ez esetben egy évtized múlva a 0—9 évesek száma mintegy 1,3, két évtized múlva pedig a 0—19 éveseké 2,6—2,7 millió lenne, azaz 0,3—0,7 millióval alacsonyabb, mint az utolsó népszámláláskor. A vázolt pesszimista feltétel bekövetkezése esetén a népesség száma a továbbélőket is figyelembe véve két évtized alatt összesen több mint félmillióval szaporodna, perspektivikusan azonban ez a szülőképes korú népesség olyan csökkenését jelentené, amely változatlanul alacsony termékenység mellett a későbbiekben a népesség tényleges fogyásához vezetne.

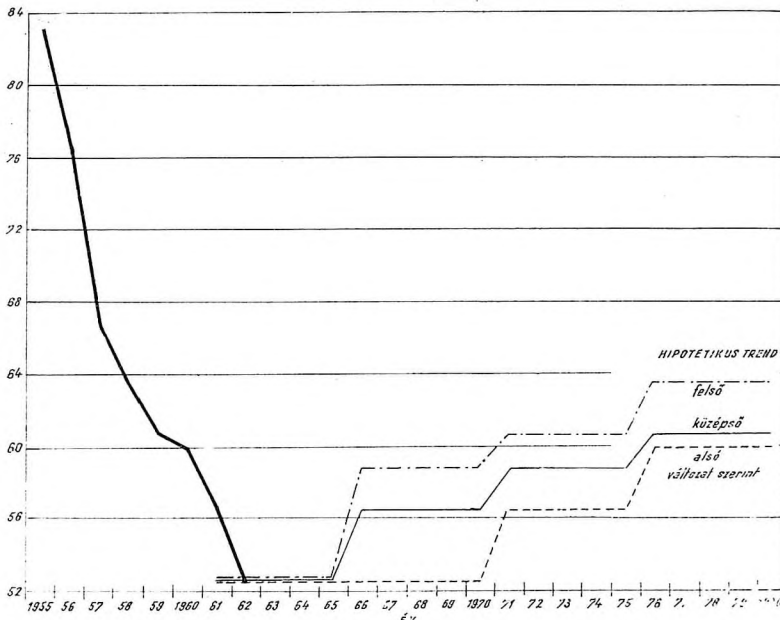
A vázolt hipotézis a jelenlegi helyzetből adódó következményeket foglalja össze, arra az esetre, ha a továbbiakban a termékenység közel évszázados csökkenését jelenleg éppen ellensúlyozó tényezők a jövőben nem erősödnek, vagy csak éppen annyira, hogy az egyensúlyt megtartsák. Ha azonban a termékenység növelése irányában ható tendenciák legalább oly mértékben növekednének, hogy a népesség az 1958—1960-ban vázlatosan felmért családtervezési szándékát megvalósítaná, akkor hozzávetőleges számítás szerint 1970 körül a reprodukció rendje éppen egyensúlyba kerülne. A távolabbi jövőben ez a termékenységi színvonal a népességnek a jelenleginél ugyan magasabb, de a jövőben tovább már nem változó számát biztosítaná.

A pesszimista feltételezés mellett egy — a szaporodás szempontjából — optimisztikus feltételezést is vázolunk. Ha voluntarisztikus elképzelések nyomán születendő intézkedések hatására azonnal helyreállana és változatlanul megmaradna az 1957. évben mért termékenység (ezer lakosra 17, ezer szülőképes korú nőre 67 születés, a jelenlegi 13-mal, illetve 53-mal szemben), akkor két évtized alatt a népesség kb. 1,4 millió fővel szaporodna.

Nyilvánvaló azonban, hogy máról holnapra ilyen nagymérvű következményekkel járó és tartós hatású társadalmi, gazdasági változásokkal reálisan nem számolhatunk, s azzal is tisztában kell lenni, hogy kizárólag adminisztratív jellegű intézkedések csak átmeneti jellegű hatásokat váltanak ki. Azzal sem számolhatunk azonban reálisan, hogy a termékenység változatlanul alacsony marad, mert a termékenység növelésére irányuló tendenciáknak a tervszerű népesedéspolitika megvalósítása során túlsúlyba kell kerülniök a termékenység csökkenését okozó tényezőkkel szemben.

Ilyen indokok mellett a jövőbeli népességi perspektívákat a Népeség-tudományi Kutató Csoport által készített és a népesség 1961. január 1-i számából, valamint nemek és 5 éves korcsoportok szerinti összetételéből kiinduló 1981-re szóló számítás (ún. „F” változata) alapján vázoljuk, amely a külső vándorlások elhanyagolása mellett csökkenő halandóságot és az Országos Tervhivatal által feltételezett mértékben mérsékelt és fokozatosan növekvő termékenység alapján belépő generációkat vesz figyelembe. Az előreszámítás a termékenység alakulására vonatkozóan három feltételt tar-

talmaz, amelyek megegyeznek abban, hogy a kor szerinti élveszületési arányszámok 1965-ig még az 1962. évi alacsony szinten maradnak, s ettől kezdve 1980-ig öt évenként fokozatosan, de eltérő ütemben emelkednek.

I. Az ezer szülőképes korú nőre jutó élveszületések számának tényleges és feltételezett alakulása, 1955—1981

Фактическая и предполагаемая динамика живорождений в расчете на тысячу женщин в способном к деторождению возрасте в 1955—1981 годах

Effective and Supposed Evolution of the Number of Live Births per 1000 Females in Reproductive Age, 1955—1981

A három termékenységi variáns közül az „alsó” hipotézis abból indul ki, hogy a termékenység növekedése csak 1971-től várható. A „közepes” és a „felső” hipotézis a termékenység korábbi — 1966-tól kezdődő emelkedését irányozza elő. A három hipotetikus termékenységi trend szerint a kor szerinti élveszületési arányszámok az 1976—1980 közötti évekre az 1958—1960. évi szinteket érnék el. Ez a színvonal az európai népességek jelenlegi termékenységéhez viszonyítva közepesnek tekinthető. A vázolt feltételek bekövetkezése esetén az ország népessége 1981-re 10,7—10,9 millió főre fog szaporodni.

A „közepes” termékenységi feltétel mellett 1981-ig a magyar népesség száma 10,84 millió főre emelkedik, ami az 1956. évi 9,83 milliós népességszámhoz viszonyítva 11%-os szaporodást jelent. Az ENSZ és az OECE Európára vonatkozó perpspektivikus népességszámításaiiban ennél magasabb szaporulatot becsültek előre. Az ENSZ például az 1950—1975-ös időszakra Észak- és Nyugat-Európában 12—16%-os, Közép-Európában pedig 18—22%-os népességnövekedéssel számolt. Ehhez képest a magyar szaporodás becsült

üteme alacsony, bár kétségtelen, hogy a Közép-Európára vonatkozó ENSZ számítások korábbi viszonylag magas termékenységi alapján készültek.

1. Magyarország várható népességszáma a népességelőreszámítás feltételei szerint, 1981-ig
Ожидаемая численность населения Венгрии согласно условиям прогноза до 1981 года
Population Forecast in Hungary till 1981, According to the Conditions of the Population Projections

Év (január 1-i időpont) (1)	„Alsó” (3)			„Közepes” (4)			„Felső” (5)		
	feltételezett termékenységi trend mellett várható népességszám (ezer fő) (2)								
	Összesen (6)	Férfi (7)	Nő (8)	Összesen (6)	Férfi (7)	Nő (8)	Összesen (6)	Férfi (7)	Nő (8)
1966	10 177	4924	5253	10 177	4924	5253	10 177	4924	5253
1971	10 331	5016	5315	10 383	5043	5340	10 410	5057	5353
1976	10 535	5136	5399	10 615	5178	5437	10 663	5202	5461
1981	10 733	5257	5476	10 837	5310	5527	10 921	5354	5567

По горизонтали: (1) Годы (1 января); (2) ожидаемая численность населения при предположении; (3) «низшей»; (4) «средней»; (5) «высшей» тенденции плодovitости (тыс. человек); (6) всего; (7) мужчины; (8) женщины.

Heading: (1) Years (January, 1); (2) expected population number ('000 omitted) by a supposed; (3) "low"; (4) "medium"; (5) "high" fertility trend; (6) both sexes; (7) males; (8) females.

AZ 1981-BEN VÁRHATÓ NÉPESSÉG

Magyarország jövő népességét — két évtized múltával — a vázoltak alapján előreláthatólag a következő demográfiai sajátosságok fogják jellemezni:

1. A jelenlegi nőtöbblet némileg csökken, a nemek aránya kiegyensúlyozottabb lesz.

2. A gyermekkorúak aránya az egész népességhez viszonyítva kisebb lesz mint ma. Az idősebb gyermek-korosztályok létszáma is alatta fog maradni azoknak a mai korosztályokénak, amelyek a háború után fellendült „szülési kedv”, illetve az 1950-es évek elején életben levő kényszerintézkedések hatására nőttek meg, az egymást követő korcsoportok létszáma viszont egyre magasabb lesz, s a 0—4 éves korúak létszáma meg fogja haladni a maiakét.

3. A produktív — munkabíró — korú népesség arányában nem várható lényeges változás, a munkabíró korúak száma azonban jelentősen növekedni fog.

4. A munkabíró korú népességben belül a fiatal produktív korúak száma és aránya számottevően emelkedni fog.

5. Folytatódni fog a népesség öregedésének folyamata, s az öregkorúak aránya el fogja érni a nyugat-európai országokban jelenleg tapasztalható mértéket.

A népesség számszerű alakulását „közepes” termékenységi hipotézis alapján a 2. tábla tartalmazza.

A tábla adatai szerint a legutóbbi népszámláláskor megállapított, még mindig elég magas nőtöbblet (ezer férfira 1073 nő) csökkenni fog, s a nemek aránya 1041-re mérséklődik. A nőtöbblet lemorzsolódását a fiúszületések túlsúlya biztosítja, amely nagyobb hatással lesz a nem arány alakulására, mint a továbbra is kezezőbbnek ígérkező női halandóság.

2. A népesség korösszetétele a „közepes” termékenységi feltételek szerint, 1971-ben és 1981-ben
(ezer fő)Возрастная структура населения при «средних» условиях плодovitости в 1971 и 1981 годах
(тыс. человек)Population Age Structure According to the “Medium” Fertility Conditions, in 1971 and 1981
(’000 Omitted)

Korcsoport (év) (1)	1971. január 1.			1981. január 1.		
	Összesen (2)	ebből: (3)		Összesen (2)	ebből (3)	
		férfi (4)	nő (5)		férfi (4)	nő (5)
0—4	705	363	342	807	416	391
5—9	624	321	303	773	398	375
10—14	767	393	374	702	361	341
15—19	929	474	455	622	320	302
20—24	816	415	401	763	390	373
25—29	739	371	368	923	470	453
30—34	681	331	350	809	410	399
35—39	696	340	356	731	366	365
40—44	736	359	377	672	326	346
45—49	740	353	387	680	331	349
50—54	480	223	257	710	344	366
55—59	627	291	336	698	329	369
60—64	602	278	324	435	197	238
65—69	184	221	263	531	237	294
70—74	375	162	213	454	199	255
75—79	226	96	136	302	130	172
80 éves és idősebb ..	156	58	98	225	86	139
Összesen	10 383	5043	5340	10 837	5310	5527

По горизонтали: (1) Возрастные группы (годы); (2) всего; (3) в том числе; (4) мужчины; (5) женщины.

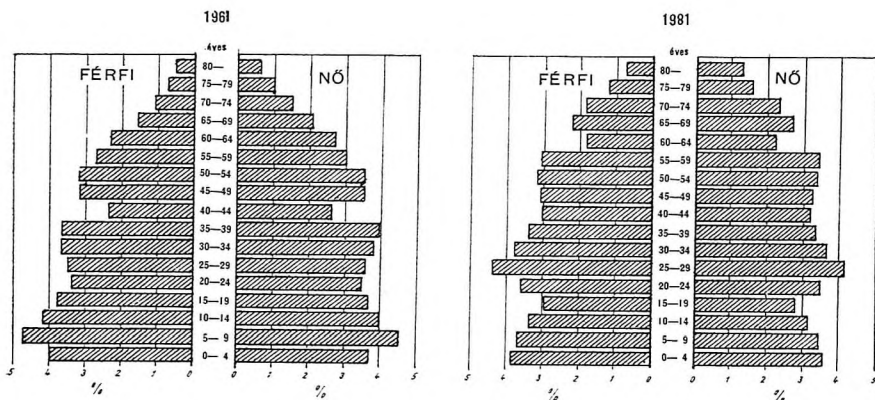
Heading: (1) Age-groups (years); (2) both sexes; (3) of which; (4) males; (5) females.

A korösszetétel jelentős változásai nem fogják lényegesen módosítani a produktív és in produktív korú népesség mai arányait. A 15—59 éves korú népességnek ugyanis 1981-re csak a száma növekszik meg, aránya változatlanul 61—62% körül marad. A 38—39%-ot kitevő gyermek- és öregkorú népességben belül azonban további arányeltolódások várhatók. A gyermekkorúak aránya 25%-ról a jelzett termékenység mellett 20—21%-ra csökkenhet, a 60 éves és idősebb korúaké viszont 14%-ról kb. 18%-ig emelkedik majd. Bár az öregkorúak arányának növekedése az 1970-es évek végéig — annak következtében, hogy az első világháború idején született csökkent létszámú korosztályok ebben az időben lépik át a 60 éves kort — átmenetileg megtorpan majd, a népesség öregedését mégis olyan számottevőnek minősíthetjük, hogy azt a jövedelemelosztás tervezésében ugyanúgy figyelembe kell venni, mint a tervezés számos egyéb vonalán (iskolaügy, lakásépítés, fogyasztási cikkek termelése stb.).

A korösszetétel alakulása ugyan nem változtat lényegesen sem a munkaképes és a még vagy már nem munkaképes korú népesség közötti arányon, sem azokon a terheken, amelyeket végeredményben a nem kereső népesség eltartása jelent, a munkaerőhelyzet szempontjából azonban várhatók változások. Végeredményben 1981-ig a természetes szaporodás mintegy 350—400 ezer fővel növeli a potenciálisan rendelkezésre álló munkaerőt, amelynek csak mintegy egyharmadát fogja lekötöni a munkaképes korú tanulók iskoláztatása.

Ez a munkaerőtöbblet, ha nem is nagy, a termelékenység növekedésétől függően fedezheti a szükségletet. A foglalkoztatott népesség körébe esetleg még további női munkaerő is bevonható, ennek azonban a termelékenység alakulására ugyanúgy befolyása lehet, mint a népesség társadalmi-foglalkozási átrétegződésének, amely napjainkban még korántsem fejeződött be. Igen jelentős, megoldásra váró kérdéseket vet fel a produktív korú népességnek — az összenépességgel éppen ellentétes irányú összetételváltozása — fiatalodása is, amely jövő munkaerőhelyzetünk pozitív vonása.

A népesség 1981-ben várható nemek és életkorok szerinti összetételét az 1961. évi népességi struktúrával összehasonlítva a következő ábra szemlélteti.

II. A népesség nemek és korcsoportok szerinti százalékos megoszlása 1961-ben és feltételezett megoszlása 1981-ben

Процентное распределение населения по полам и возрастным группам в 1961 году и предполагаемое распределение в 1981 году

Percentage Distribution, in 1961, and Supposed Distribution, in 1981 of the Population by Sex and Age-Groups

A népesség nemek és kor szerinti összetételén túlmenően természetesen a gazdasági tervezés és a társadalmi előrelátás szempontjából a népesség jövő strukturájának mélyrehatóbb ismeretére is szükség van. A területi tervezés például feltételezi a nagyobb területi egységek, a városi és falusi népesség nemek és korcsoportok szerinti összetételének a belföldi vándorlásokat is figyelembe vevő előreszámítását, a távlati tervezés számos szempontból igényli a családok számának és összetételének előrebecslését, s a demográfiai, társadalmi és gazdasági kérdések egész sora függ a társadalmi átrétegződés mértékétől, a családi állapot szerinti megoszlástól stb. Az ilyen feladatok — amelyeknek megoldása folyamatban van — bonyolult elvi és módszertani problémákat vetnek fel, s kidolgozásuk is részben csak modern számítógépek segítségével végezhető. E kérdések megoldásában a magyar demográfusok nemzetközi szempontból is jelentős részt vállaltak magukra, amelynek elismerését jelzi, hogy a KGST titkársága a perspektivikus népességszámításokkal foglalkozó szakértői értekezlet megszervezésével Magyarországot bízta meg.

A TÁVOLABBI NÉPESSÉGI PERSPEKTÍVÁK

A népeségi prognózisok általában 5—25 éves időtartamra készülnek, ennél hosszabb távlatú előreszámítások realitása a jelenkorban rendkívül csekély. A II. ábra alapján azonban néhány távolabbi demográfiai kilátást is vázolhatunk, nem annyira a tervezés igényeinek, mint inkább a messzetekintő népesedéspolitika célkitűzéseinek szempontjából.

1990 körül a 20—29 évesek száma feltehetőleg jóval kisebb lesz, mint 1980-ban, s a középkorúak (30—45 évesek) fogják adni a munkaképesek zömét. Ez a képzett munkaerő — ha megfelelő képzését a 80-as években biztosítani tudjuk — ellensúlyozhatja a produktív korúak arányának akkorra várható kisebb csökkenését. A születési arányszám viszont, mivel a születések gyakoriságát lényegében a 20—29 éves korúak határozzák meg, ha a termékenység nem növekedik tovább, 2000-ig vissza fog esni, amely a szaporodásra is kihatással lesz. Ugyanebben az időszakban viszont két nagylétszámú öt éves korcsoporttal fog növekedni az öregek száma, s feltehetőleg aránya is tovább emelkedik.

Ha a termékenység időközben lényegesen nem változik, 2000 után a 40—55 éves korúak fogják elsősorban viselni a társadalom fő terhét. Az öregkorúak aránya valószínűleg stagnálni kezd majd, s ugyanakkor valamivel nagyobb korosztályok születnek. A 30 éven aluli népesség egyes korosztályainak létszámában viszont nem lesz olyan nagy és annyi gondot okozó különbség, mint az utolsó 30 vagy 50 évben születettek esetében. A harmadik évezred elejének korfája — ha népesedéspolitikánk biztosítani tudja az ismertett előreszámítások hipotetikus termékenységét (amely, bár egy alatti, de ehhez mégis közeleső nettó reprodukciós együtthatót jelent), s ez a színvonal állandósulni fog — valószínűleg kevesebb gondot okoz majd, mint a jelenlegi. A korfa alakja ekkor egyre inkább egy téglalaphoz közeledő, alacsony értékű együtthatójú stabilabb formát kezd felölteni, amely az elképzelhető perspektívák közül a jelenleginél mindenestre kívánatosabbnak látszik. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a jelenlegi termékenységi szint néhány évtizedes rögzödése viszont egy olyan korösszetételt hozna létre, amely akkor már a lassú fogyás, sőt a későbbi elnéptelenedés mellett társadalmi-gazdasági téren is súlyos helyzetet teremtene.

Az elképzelhető népesedési perspektívák közül nem hagyható ki egy változat, amellyel az előrebecslések nem számolnak: a termékenység színvonalának jelentékeny hullámozása, amely a tervezésnél nem vehető figyelembe.

IRODALOM

1. Future Population Estimates by Sex and Age. U. N. New York, 1954—1955.
2. Methods for Population Projections by Sex and Age. U. N. New York, 1956. VII. + 81 p.
3. Dr. Acsádi György—Pallós Emil: Módszerek a népesség távlati alakulásának előrejelzésére. (A halandósági tábla modellek alkalmazása Magyarország 1975-ig várható népességének kiszámításánál.) *Demográfia*, 1958. évi 1. sz. 68—94. p.
4. Rosset, Edward: A demográfiai helyzet alakulásának távlati Lengyelországban. *Demográfia*, 1962. évi 1. sz. 7—32. p.
5. Dr. Szabady Egon: Magyarország népességszámának alakulása a népszámlálások adatai alapján. *Demográfia*, 1960. évi 1. sz. 5—26. p.
6. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása 1960. I. 1.—1980. I. 1. között. I. változat. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoport Közleményei 1. Budapest, 1963. 48 p.
7. Pallós Emil: Magyarország megyénkénti népessége várható alakulásának kiszámítása. *Demográfia*, 1963. évi 2. sz. 256—263. p.
8. Dr. Acsádi György—Pallós Emil: A halandóság előrebecslése népeségi prognózisok készítéséhez. *Statisztikai Szemle*, 1961. évi 10. sz. 984—1008. p.
9. Magyarország népesedése 1959 és 1960. Központi Statisztikai Hivatal. *Statisztikai Időszaki Közlemények*. Budapest, 1961., ill. 1962. 303, ill. 203 p.

10. A népesség számának várható alakulása 1980-ig. Központi Statisztikai Hivatal Népesedési osztály (rotaprint), 18 p.
11. A népesség számának várható alakulása 1981. I. 1-ig. „D” változat. Központi Statisztikai Hivatal Népesedési osztály (rotaprint) 6 p.
12. A népesség számának várható alakulása 1981. I. 1-ig. „F” változat. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoport (rotaprint) 5 p.
13. Dr. Acsádi György: A termékenység előrebecslése a kohorszok gyermekszáma alapján. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 434—448. p.
14. The Future Growth of World Population. U. N. New York, 1958. VIII. + 75 p.
15. L'évolution démographique de 1956 a 1976 en Europe Occidentale et aux États-Unis. O. E. C. E., 1961. 152 p.
16. 1960. évi népszámlálás. 5. Demográfiai adatok. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1962. 200 + XVI p.
17. Az öregedés. Reflektorfényben sorozat. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1957. 170 p.
18. Dr. Szabady Egon: A társadalmi-foglalkozási átrétegződés és demográfiai hatásai. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 494—500. p.
19. habil Nullsch, Gerhard: A korspecifikus termékenység a Német Demokratikus Köztársaságban és valószínű alakulása 1980-ig. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 456—459. p.
20. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülése a népesség reprodukciójáról. *Demográfia*, 1961. évi 3. sz. 376—387. p.
21. Kaholics István—Timár János: Magyarország munkaerő-helyzete és a munkaerő-gazdálkodás feladatai. *Társadalmi Szemle*, 1964. évi 6. sz. 29—41. p.
22. Valkovics Emil: Az aktív kereső népesség távlati előreszámításának egyes kérdései. *Demográfia*, 1963. évi 2. sz. 156—185. p.
23. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülése. A népesség foglalkozási megoszlása perspektívikus előreszámításának problémái. *Demográfia*, 1963. évi 1. sz. 113—121. p.
24. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülése. Magyarország népességének egyes foglalkoztatottsági problémái a 20 éves terv időszakában. *Demográfia*, 1962. évi 1. sz. 123—131. p.
25. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülése. A népesség családi állapot szerinti megoszlásának, a családok számának és nagyságának előreszámításával kapcsolatos módszertani kérdések. (dr. Tamásy József) *Demográfia*, 1964. évi 1. sz. 130—139. p.

ПРОГНОЗЫ БУДУЩЕГО НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ

Резюме

При изображении картины будущего населения Венгрии можно отвлечься от воздействия внешней миграции. Можно предположить, что смертность в дальнейшем сократится еще в некоторой степени, так что к 1981 году число живущих дальше превысит примерно на 18 процентов число населения двадцатилетнего возраста и старше жившего в 1961 году. Для определения численности поколений, которые родятся до того времени следует выяснить роль многих факторов, однако ожидаемое влияние совокупности факторов на плодovitость может быть обобщено в нескольких практических гипотезах.

Пессимистическая гипотеза: неизменность стагнирующей, упавшей предположительно до наименьшей точки, плодovitости. Население, правда, в течение двух десятилетий в результате высокого числа живущих дальше возросло бы на полмиллиона, но в дальнейшей перспективе, однако, имела бы место естественная убыль. Если бы, — согласно оптимистической гипотезе, — произошел возврат к более высокой плодovitости 1957 года, прирост составил бы 1,4 млн. человек. На основании анализа факторов плодovitости оба предположения выглядят нереально.

Принимая во внимание целеустановки планомерной демографической политики и имеющиеся налицо возможности для ее реализации Демографическая научно-исследовательская группа Центрального Статистического Управления разработала на основе предполагаемого Государственной Плановой Комиссией умеренного и постепенного роста плодovitости перспективный расчет численности населения. Второй, «средний» вариант расчета предполагает, что в 1981 году население Венгрии составит 10,81 млн. человек. Структуру населения в 1981 году предположительно будет характеризовать следующие моменты:

1. соотношение полов будет более уравновешенным;
2. удельный вес детей значительно сократится, что окажет вредное влияние на будущую способность населения к воспроизводству;

3. число лиц в трудоспособном возрасте увеличится, но их доля останется неизменной;
 4. внутри нетрудоспособных возрастных групп значительно увеличится число престарелых, старение населения продолжится;
 5. в рамках числа трудоспособных возрастет удельный вес молодых.
- Прогнозы на более длительный срок в случае предполагаемой плодотворности имеют форму близкую к стабильности.

FUTURE POPULATION PERSPECTIVES IN HUNGARY

Summary

In the population picture of future Hungary the impact of external migration is negligible. It can be assumed that mortality will continue to decline slightly and thus by 1981 the number of survivors is expected to surpass the 1961 number of the 20 year old and older population by about 18. p. c. In order to establish the number of the age groups to be born until then a lot of factors had be cleared up but the expected results of all these factors can be summed up in a few a practical fertility hypotheses.

Such a pessimistic hypothesis is that fertility which has been stagnating since the end of 1961 and has presumably reached the bottom, will remain constant. Due to the high number of survivors even in this case the population would increase by abt. half a million during the two decades but in the more distant future actually a fall would set in. On the other hand, — based on an optimistic assumption — if the high fertility of 1957 would be restituted the increase would amount to 1,4 million. On closer examination of the fertility factors both assumptions appear unrealistic.

Considering the targets and possibilities available for realization the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office has drawn up a long-range population projection based on the moderately and gradually increasing fertility assumed by the National Planning Board. The „medium” (II) version of this computation has projected a population of 10,84 million by 1981. The composition of the 1981 population is expected to be featured as follows:

1. The sex ratio will be more balanced.
2. The ratio of the children will greatly decrease although increasing age groups will follow each other.
This fact will impair the reproduction potential of the future population.
3. The number of persons in the productive age will increase; the ratio, however, will not change.
4. Within the improductive age groups the ratio of the old will considerably increase with the ageing of the population continuing.
5. Among those in the working age the ratio of the younger is increasing.

The more distant population perspectives show an almost stable form on basis of the assumed fertility.

FIGYELŐ

HÍREK

A TIT társadalomtudományi és egészségügyi választmánya 1964. június 16-án vitaülést tartott, amelyen *Péter György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke „Népesedésünk helyzete” című, a Népszabadságban 1964. április 19-én megjelent cikke alapján foglalkozott a népességszámmal az utóbbi évtizedekben megfigyelt hazai és külföldi alakulásával és kifejtette azokat az okokat, amelyek hazánkban az utóbbi években a születésszám csökkenését előidézték. Rámutatott arra, hogy távolabbi perspektívában ez a jelenség a munkaerő-mérlegre kedvezőtlenül fog hatni és az öregkorúak eltartásának kötelezettsége által súlyos terheket ró a fiatal korosztályokra. 20–25 év múlva csökkenni fog a házasságkötések és ennek nyomán a születések száma, ami a természetes szaporodás további visszaesését vonja maga után. Szólt azokról az anyagi, erkölcsi és lélektani tényezőkről is, amelyekről a társadalmi-gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában elsősorban várható kedvező hatás a népszaporulatra.

*

Statisztikai Tudományos Kutatóintézet alakult a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala mellett. Az Intézet igazgatója *A. Ja. Bojarszkij* professor. Részt vesz a Kutatóintézet munkájában *B. Ja. Szmulevics* ismert szovjet demográfus is.

*

1964. március 3-án tartotta alakuló ülését a Tudósok Moszkvai Házának Demográfiai Szekciója. A megjelentek *B. C. Urlanisz* professor megnyitóbeszédé után megvitatták a Szakosztály feladatait. A szakosztály vezetőségének tagjai: *B. C. Urlanisz* (elnök), *M. Ja. Szonin* (elnökhelyettes), *D. I. Valentej*, *A. M. Vosztrikova*, *A. M. Merkov*, *A. N. Rubakin*, *B. Ja. Szmulevics*, *F. P. Koszmolinszkij*, *V. V. Alpatov* és *A. V. Bolgov*. A Demográfiai Szakosztály április 7-én és május 13-án plenáris ülést tartott, amelyen *A. N. Rubakin*, *B. C. Urlanisz* és *V. V. Alpatov* előadásai alapján az élettartam megnövekedésének problémáit vitatták meg. A vita során *P. P. Maszlov*, *A. G. Volkov*, *A. P. Medvedeva*, *P. M. Dmitrieva*, *B. Ja. Szmulevics*, *F. P. Koszmolinszkij*, *I. G. Veneckij*, *M. Sz. Bednij*, *L. E. Darszkij*, *A. M. Vosztrikova*, *M. N. Barengoltc*, *A. M. Merkov* és *M. Ja. Szonin* szólaltak fel. Az ülés jóváhagyta a Demográfiai Szakosztály 1964/65. évi munkatervét.

*

Dr. Szabady Egon, *dr. Klinger András* és *dr. Acsádi György*, a MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának tagjai augusztus 8–22 között tanulmányozták az Egyesült Királyságban folyó demográfiai kutatásokat, a demográfia oktatását és a népesedési statisztikai munkálatokat. Meglátogatták a londoni General Register Officet, a G. R. O. titchfieldi statisztikai részlegét és az edinburghi Registrar General's Officet, ahol a népszámlálás és népmozgalmi statisztikai munkálatokkal, valamint a népességnyilvántartással és a képviselői mintavétellel kapcsolatos elméleti kérdéseket és gyakorlati tapasztalatokat vitatták meg. Az oxfordi, aberdeeni és leedsi egyetemen *Colin Clark*, *D. J. Finney*, *W. Brass* és *E. Grebenik* professzorokkal folytattak megbeszélést. Felkeresték

ezenkívül *Mrs. Swinglert*, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (I. P.P. F.) titkárát, az edinburghi egyetemen az Usher intézetet és a Faculty of Actuaries. A Population Investigation Committee működéséről, s az Egyesült Királyságban folyó demográfiai tudományos életről *E. Grebenik* professzor adott átfogó ismertetést.

*

Eduardo Dorticos Mauri, a Kubai Köztársaság Állami Tervezési Tanácsának statisztikai vezérigazgatója 1964. június 15–22 között látogatást tett a Központi Statisztikai Hivatalban. Ennek kapcsán megismerkedett az 1960. évi népszámlálásnál alkalmazott matematikai statisztikai módszerekkel és tanulmányozta az 1964. évi mikrocenzus metodológiáját.

1964. július 23 és augusztus 8 között bolgár népességstatisztikus küldöttség tanulmányozta a Központi Statisztikai Hivatalban az 1960 évi magyar népszámlálás szervezési és felvételi elveit. A küldöttség tagjai *E. Donova* és *N. Jotov*, a bolgár Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási osztályának munkatársai megismerkedtek a népszámlálás kódolási és táblafeldolgozási, továbbá ellenőrzési módszereivel és tapasztalatokat gyűjtöttek a népszámlálási eredmények publikálásával kapcsolatban.

Úgyszintén a népszámlálás tanulmányozása céljából tettek látogatást hazánkban 1964. október 13–28 között *Yahia, Henine* Algéria Népszámlálási Népbiztosságának népbiztosa és *Eugène Simongiovanni*, a Népszámlálási Népbiztosság főtitkára, akik részletesen tájékoztottak az 1960. évi magyar népszámlálás előkészületeiről, programjáról és végrehajtásáról. A tapasztalatokat az 1965-ben megtartandó algériai népszámlálásnál kívánják felhasználni.

*

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportja és a Természettudományi Múzeum Embertani Tára 1964. szeptember 25–28 között magyar és külföldi szakemberek részvételével kerekasztal konferenciát rendezett Budapesten, illetve Egerben az izolátum-kutatás demográfiai és humán biológiai kérdéseiről. Az ülések lefolyásáról szóló beszámolót lásd a „Figyelő” rovatban (491-től 493-ig).

*

1964. október 10–13 között Zakopánében a lengyel demográfusok — a szocialista országok részvételével — demográfiai symposiont rendeztek.

A symposionon Bulgáriából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Magyarországról, a Német Demokratikus Köztársaságból, Romániából, a Szovjetunióból és a rendező Lengyelországból összesen 66-an vettek részt.

A symposion *dr. Edward Rosset* professzor megnyitója és *D. Valentej* professzor (Szovjetunió) „A népességstatisztika és más társadalomtudományok” c. előadása után munkaületeken vitatta meg a beérkezett dolgozatokat.

A munkaülések témái a következők voltak:

1. A népességfejlődés szocialista országokban megfigyelhető törvényszerűségei.

2. A népesség összetételében bekövetkezett változások.

3. A házasságok és a válások.

4. A születésgyakoriság eddigi és jövőben várható alakulása.

Megemlítjük, hogy a referátumokat, valamint a munkaületeken lezajlott vita anyagát a *Studia Demograficzne* 1964. évi 7. száma közölni fogja.

A symposionon a Központi Statisztikai Hivatal — illetve a Népeségtudományi Kutató Csoport — munkatársai közül *dr. Klinger András*, *dr. Acsádi György*, *dr. Millényi Károly*, *dr. Tamásy József* és *Valkovics Emil* vettek részt.

*

Szt. Sztanev professzor, a Bolgár Központi Statisztikai Hivatal elnöke november 4-én a Központi Statisztikai Hivatalban előadást tartott a bolgár statisztika időszerű kérdéseiről. Előadásában részletesen foglalkozott a népes-

сégi statisztika egyes problémáival is, amelyek a bolgár népgazdaság tervezése részéről statisztikai igényként újabban felmerültek. Ezzel kapcsolatban tanulmányozta a magyar vándorlási statisztika és népességtovábbvezetés rendszerét, amelyhez hasonló rendszer bevezetését tervezik, s a népesedésszisztiikai szakértőkkel megvitatta a népmozgalmi és népszámlálási adatok és fogalmak egyeztetésének, korrekciójának kérdését.

ИЗВЕСТИЯ

Секция общественных наук и секция здравоохранения Общества по распространению научных знаний провели 16 июня 1964 года дискуссию, в ходе которой, на основе опубликованной 19 апреля 1964 года в газете «Непсабадшаг» статьи председателя Центрального Статистического Управления *Дьердь Петера* «Демографическое положение в Венгрии», была обсуждена наблюдавшаяся в течение последних десятилетий динамика численности населения, после чего были подвергнуты рассмотрению причины, вызвавшие в последние годы сокращение числа рождений в Венгрии. Было отмечено, что в дальней перспективе это явление окажет неблагоприятное воздействие на баланс рабочей силы и что на плечи молодых поколений ляжет тяжелое бремя содержания престарелых. Через 20—25 лет сократится число браков и, следовательно, и число рождений, что повлечет за собой дальнейшее снижение естественного прироста. В ходе дискуссии были упомянуты также и те материальные, моральные и психические факторы, от которых на нынешнем этапе общественно-экономического развития можно ожидать в первую очередь благоприятное воздействие на естественный прирост населения.

*

При Центральном Статистическом Управлении СССР образован *Статистический научно-исследовательский институт*. Директором института является профессор *А. Я. Боярский*. В работе института принимает участие и известный советский демограф *Б. Я. Смулевич*.

*

Третьего марта 1964 года состоялось учредительное собрание демографической секции Московского Дома ученых. После вступительного слова профессора *Б. Ц. Урланиса* были обсуждены задачи секции.

На заседании секции было избрано бюро, в состав которого вошли гг. *Б. Ц. Урланис* (председатель секции), *М. Я. Сонин* (заместитель председателя), *Д. П. Валентей*, *А. М. Вострикова*, *А. М. Мерков*, *А. Н. Рубакин*, *Б. Я. Смулевич*, *Ф. П. Космолинский*, *В. В. Алпатов*, *А. В. Болгов*.

Седьмого апреля и тринадцатого мая состоялись пленарные заседания секции, на которых, на основе докладов *А. Н. Рубакина*, *Б. Ц. Урланиса* и *В. В. Алпатов*, была обсуждена проблематика продолжительности жизни. В ходе дискуссии выступили *П. П. Маслов*, *А. Г. Волков*, *А. П. Медведева*, *Р. М. Дмитриева*, *Б. Я. Смулевич*, *Ф. П. Космолинский*, *И. Г. Венецкий*, *М. С. Бедный*, *Л. В. Дарский*, *А. М. Вострикова*, *М. Н. Баренгольц*, *А. М. Мерков* и *М. Я. Сонин*.

Заседание утвердило план работ Демографической секции на 1964/65 г.

*

Члены Демографического Президиума Венгерской Академии наук *д-р Эгон Сабади*, *д-р Андраш Блингер* и *д-р Дьердь Ачади* с 8 по 22 августа изучали в Объединенном Королевстве демографическую исследовательскую работу, преподавание демографии и постановку демографической статистики. Они посетили статистический отдел Титчфильда Лондонского Общего Бюро Регистраций и эдинбургского Общества Бюро Регистраций, где были обсуждены мероприятия статистики переписи населения и

статистики естественного прироста населения, а также теоретические вопросы и практический опыт в связи с регистрационным учетом населения и выборочными обследованиями. На оксфордском, абердинском и лидском университетах состоялись собеседования с профессорами *Коллин Кларк*, *Д. Дж. Финней*, *У. Бресс* и *Э. Гребеник*. Члены венгерской делегации посетили кроме этого секретаря Международной федерации по планированию семьи г-жу *Свинглерт*, а на эдинбургском университете Ушерский институт и факультет страхового дела. Профессор *Э. Гребеник* дал обширную информацию о деятельности Комитета по Обследованию Населения и демографической научной жизни в Объединенном Королевстве.

*

Начальник статистического департамента Государственного Планового Совета Республики Кубы *Эдуардо Дортикос Маури* с 15 по 22 июня 1964 года находился в Будапеште в целях ознакомления с работой Центрального Статистического Управления. В ходе своего посещения он ознакомился с математическими статистическими методами, которые были применены в ходе переписи населения 1960 года, и изучал методологию микроценса 1963 года.

С 23 июля по 8 августа 1964 года делегация болгарских демографов изучала в Центральном Статистическом Управлении принципы организации и проведения венгерской переписи населения 1960 года. Сотрудники отдела переписи населения болгарского Центрального Статистического Управления *Е. Донова* и *Н. Йотов* ознакомились с методами кодирования, разработки таблиц и контроля и изучили опыт в связи с публикацией результатов переписи населения.

В целях изучения опыта в области переписи населения с 13 по 28 октября пребывали в Венгрии народный комиссар Народной Комиссии Алжирии по переписи населения *Иахия Эни* и генеральный секретарь Народной Комиссии по переписи населения *Евгений Симондэсовани*, которые подробно ознакомились с приготовлениями к венгерской переписи населения 1960 года, её программой и осуществлением. Существует намерение использовать приобретенный опыт в ходе предстоящей в 1965 году переписи населения Алжирии.

*

Научно-исследовательская группа по демографии Центрального Статистического Управления и Антропологический архив Природоведческого музея провели в Будапеште и, соответственно, Эгере с 25 по 28 сентября 1964 года при участии венгерских и зарубежных специалистов конференцию круглого стола о демографических и гуманно-библиологических вопросах исследования резерватов. Сообщение о ходе заседаний помещено в рубрике «Обзор» (стр. 491—493).

*

С 10 по 13 октября в Закопане польские демографы организовали симпозиум при участии демографов социалистических стран.

На симпозиуме приняло участие 66 демографов из Болгарии, Чехословакии, Югославии, Венгрии, Германской Демократической Республики, Румынии, Советского Союза и Польши.

Участники симпозиума после вступительного слова *д-ра Эдуарда Росета* и доклада профессора *Д. Валентя* (Советский Союз) под заглавием «Демографическая статистика и другие общественные науки» обсудили в рамках рабочих заседаний поступившие труды.

На рабочих заседаниях обсуждались следующие темы:

1. Закономерности развития населения в социалистических странах
2. Изменения в структуре народонаселения

3. Вопросы браков и разводов

4. Эволюция рождаемости и перспективы ее дальнейшего развития

Упомянем, что текст докладов, а также материал состоявшейся на рабочих заседаниях дискуссии, будут опубликованы в седьмом номере журнала «Студия Демографичне».

На симпозиуме из числа сотрудников Центрального Статистического Управления Научно-исследовательской группы по демографии приняли участие *д-р Андриаш Клиндер, д-р Дьердь Ачади, д-р Кароль Мильтени, д-р Йозеф Тамаш и Эмиль Валкович.*

*

Профессор *Ст. Станев*, председатель Центрального Статистического Управления НРБ, 4 ноября с. г. в Центральном Статистическом Управлении ВНР выступил с докладом об актуальных вопросах болгарской статистики. В своем докладе он уделил особое внимание некоторым проблемам демографической статистики, ставшим актуальными за последнее время в связи с потребностями планирования болгарского народного хозяйства. В связи с этим он изучал венгерскую миграционную статистику и методы определения численности населения в межпереписной период, с целью введения подробной системы в Болгарии, и обсудил вопросы унификации и коррекции данных демографической статистики и переписи населения с венгерскими экспертами-демографами.

NEWS

The Commission for Social and Medical Sciences of the Society for the Popularization of Sciences held a debate on 16 June 1964. At the debate *Mr. György Peter*, President of the Central Statistical Office expounded his views laid down in his article of 19 April 1964 in *Népszabadság* on the domestic and foreign population trends observed during the recent decades. He also pointed out the causes responsible for the falling birthrate in Hungary in recent years. He also stressed that in the long run this phenomenon will unfavourably influence the manpower balance and through the obligation to care for the old it will impose grave burdens on the younger generations. In 20—25 years the number of marriages will decline which will involve a fall of the births which again will entail a further decline of the natural increase. He further mentioned the material, moral and psychological factors which may primarily exert a favourable influence on the population increase in the present stage of socio-economic development.

*

A Scientific Statistical Research Institute has been set up in cooperation with the Central Statistical Office of the Soviet Union. The Director is Prof. *A. Y. Boyarski* and also *B. Y. Smulevitch*, the well-known Soviet demographer will contribute to the work of the Institute.

*

The Demographic Section of the House of Scientists of Moscow held its statutory meeting the 3 March of 1964. After the opening address of prof. *B. C. Urlanis* the attending scientists discussed the tasks of the Section. The members of the administrative board are: *B. C. Urlanis* (chairman), *M. Ja. Sonin* (deputy chairman), *D. I. Valentey*, *A. M. Vostrikova*, *A. M. Merkov*, *A. N. Rybakin*, *B. Ja. Smulevitch*, *F. P. Kosmolinsky*, *V. V. Alpatov*, and *A. V. Bolgov*. The Demographic Section held plenary sessions the 7 April and the 13 May; the problems of the lengthening of life were discussed on the basis of reports of *A. N. Rybakin*, *B. C. Urlanis* and *V. V. Alpatov*. *P. P. Maslov*, *A. G. Volkov*, *A. P. Medvedeva*, *P. M. Dmitrijeva*, *B. Ja. Smulevitch*, *F. P. Kosmolinsky*, *J. G. Venecky*, *M. S. Bedny*, *L. E. Darsky*, *A. M. Vostrikova*, *M. N. Barendgoltz*, *A. M. Merkov* and *M. Ja. Sonin* took part in the discussion. The program of work of the Demographic Section was accepted by the section.

*

Dr. Egon Szabadj, *dr. András Klinger* and *dr. György Acsádi*, members of the Demographic Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences studied demographic research in the United Kingdom, the teaching of demography and work in the field of population statistics between 8—22 August. They visited the General Register Office in London, the Statistical Section of the G. R. O. at Titchfield, the Registrar General's Office in Edinburgh where questions of principle and practical experiences relative to population census and vital statistics, population recording and sampling were discussed. At the Universities of Oxford, Aberdeen and Leeds they had talks with Professors *Colin Clark*, *D. J. Finney*, *W. Brass* and *E. Grebenik*. They also visited *Mrs. Swingler*, Secretary of the IPPF, the Usher Institute at Edinburgh University and the Faculty of Actuaries. Prof. *Grebenik* gave a comprehensive picture of the work done by the Population Investigation Committee and about the scientific life in the field of demography.

*

Eduardo Dorticos Mauri, statistical general manager of the State Planning Council of the Republic of Cuba visited the Central Statistical Office between 15—22 June 1964. It afforded him opportunity to get acquainted with the mathematical methods applied for the population census of 1960 and he also studied the methodology of the microcensus held in 1963.

Between July 23 and August 8 1964 a delegation of Bulgarian demographers studied the principles underlying the organisation and surveying of the 1960 Hungarian population census. The members of the delegation, *Mrs. Donova* and *Mr. N. Jolov*, assistants of the Census Department of the Bulgarian Central Statistical Office got acquainted with the methods of coding, table processing and checking used at the census and gathered experiences also concerning the publication of the census figures.

Similarly, to study the population census results *Mr. Yahia Henine* commissar of the Algerian Census Commissariat and *Mr. Eugene Simongiovanni* Secretary General of the Census Commissariat visited Hungary between 13—28 October 1964 to get detailed information about the preparation, programme and execution of the Hungarian census of 1960. They wish to use the experiences in the Algerian census to be held in 1965.

*

The Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office and the Anthropological Department of the Museum of Natural Sciences held a Symposium between 25—28 September 1964 in Budapest and Eger with the participation of Hungarian and foreign experts on the demographic and human-biological issues of isolate-research. The account of the session see in the "Chronide" column (491 to 493).

*

Between 10—13 October 1964 the Polish demographers held a Symposium with the participation of the socialist countries. Altogether 66 delegates attended the symposium from Bulgaria, Czechoslovakia, the German Democratic Republic, Hungary, Romania, the Soviet Union, Yugoslavia and Poland, the organising country.

After Prof. *Edward Rosset's* opening address to the symposium, Prof. *Valentey* (Soviet Union) delivered a lecture on „Population Statistics and other Social Sciences”. It was followed by debates at different sessions on the papers received.

The subjects were:

1. Laws of population tendencies as can be observed in the socialist countries.
2. Changes in the population pattern.
3. Marriages and divorces.
4. Birth frequency up to now and in the future.

We would mention that the papers and the material of the debates held at the sessions will be published in No. 7: 1964 of the *Studia Demograficzne*.

The delegation of the Hungarian Central Statistical Office and of the Research Group for Population Studies included *dr. András Klinger*, *dr. György Acsádi*, *dr. Károly Miltényi*, *dr. József Tamásy* and *Mr. Emil Valkovics*.

*

On November 4 prof. *St. Stanev*, President of the Bulgarian Central Statistical Office, delivered a lecture on the actual problems of Bulgarian statistics in the Central Statistical Office. In his lecture he dwelled particularly also upon some problems of population statistics, on which recently demands were made by the planning of the national economy. In this connection he studied the system of the Hungarian migration statistics and of the continuous determination of the number of population between two population censuses; it is planned to introduce a similar system in Bulgaria. He discussed the question of the coordination and correction of the census and vital statistics data and concepts with the experts of population statistics.

A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYAI

Népeségtudományi Kutató Csoport — mint ismeretes — a tudományos munkaterv alapján végzett kutatás eredményeiről számos módszertani tanulmányban számolt be a *Demográfia* hasábjain. Az eredmények publikációjának ez a módja a folyóirat terjedelmének korlátozott volta miatt természetesen nem lehet teljes. Éppen ezért — az elvégzett kutatási feladatok jelentős számára és az anyag gazdagságára tekintettel — a Népeségtudományi Kutató Csoport kutatási eredményeinek közzétételére kiadványsorozatot indított. 1963-ban és ez év folyamán a sorozat keretében több dolgozat látott napvilágot.

Az országos távlati tervezés céljaira elkészült Magyarország megyénkénti népessége várható alakulásának kiszámítása. A számítás a halandóság és termékenység szintjének fokozatos változtatásával, valamint a megyék közötti vándorlások figyelembevételével történt. A közlemény a népesség számát 5 éves korcsoportok szerint, 1980-ig terjedően tartalmazza.

Az 1963 áprilisában végrehajtott 1%-os képviseleti minta és külön adatfelvétel eredményeit tartalmazza a „Nyugdíjasok helyzete” c. közlemény. A vizsgálat a nyugdíjasok gazdasági helyzetének, családi viszonyainak, lakás-körülményeinek, egészségi állapotának és kulturális érdeklődésének megállapítására irányult. (A Népeségtudományi Kutató Csoport további tervei között szerepel a nyugdíjasok egyes speciális problémáinak vizsgálata is.)

A Népeségtudományi Kutató Csoport elvégezte az 1960. évi népszámlálás korbevallási adatainak vizsgálatát. Az elemzés azt bizonyította, hogy a koradatok pontossága teljesen kielégítő, s meghaladja az e tekintetben számon tartott más népszámlálások koradatait. (A vizsgálat teljes anyaga ugyancsak a kiadványsorozatban került publikálásra.)

A kiadványtervben szerepel továbbá az 1949. és 1960. évi népszámlálás, valamint az 1963. évi mikrocenzus adatai alapján készült elemző összeállítás közzététele az ország 6 gazdasági régiójának népességösszetételében végbement változásokról. A közlemény bemutatja az elmúlt 14 év legfontosabb népességi jellemzőinek, így a korösszetételnek, az iskolai végzettségnek és a gazdasági aktivitásnak alakulását.

A népesség társadalmi-foglalkozási átrétegződésének vizsgálata céljából három lépcsőben végrehajtott adatfelvétel eredményeiből egy kötet fogja tartalmazni a Budapestre és a vidéki városokra vonatkozó elemzést, egy következő pedig a községekre vonatkozó vizsgálat anyagát. A vizsgálat a népesség intergenerációs és intragenerációs mobilitását 5 társadalmi réteg közötti fluktuációban tárgyalja.

A Népeségtudományi Kutató Csoport munkaprogramjában szerepel többek között az egyetemi oklevéllel rendelkezők demográfiai körülményeinek vizsgálata is. A kutató munka feltárja a diplomások vándormozgalmát, megvilágítja az oklevél és a foglalkozás közötti kapcsolatot (objektív kongruencia), elemzi a népgazdaságnak felsőfokon képzett szakemberekkel való ágazatonkénti ellátottságát, oklevél-fajtánként tanulmányozza a házasság termékenységet. (A kutatás a jövő évben a kultúrszint tanulmányozására terjed ki.) A vizsgálat anyagainak közzétételére szintén sor fog kerülni.

Публикации Научно-исследовательской группы ЦСУ по демографии. Научно-исследовательская группа по демографии, — как известно, — на страницах журнала «Демография» в рамках многочисленных очерков отчиталась о результатах своих исследований, осуществляемых на основе плана научных работ. Этот метод публикации результатов научно-исследовательской деятельности группы, однако, из-за ограниченного объёма журнала, не может быть исчерпывающим. Именно поэтому, — а также с учетом значительного числа и разнообразия материалов, — Научно-исследовательская группа по демографии приступила к выпуску серии сообщений, имеющей в качестве цели публикацию результатов исследований.

В 1963 году и в текущем году в рамках настоящей серии был выпущен в свет ряд научных работ.

Для целей перспективного планирования был изготовлен расчет ожидаемого движения населения по комитатам Венгрии. Расчет был произведен с учетом постепенного изменения уровня смертности и плодовитости, а также миграции между комитатами. Сообщение содержит численность населения в делении на 5-летние возрастные группы до 1980 года.

Результаты проведенных в апреле 1963 года 1% выборочного обследования и отдельного обследования содержатся в сообщении «Положение пенсионеров». Обследование имело в качестве цели установление материального положения, семейной обстановки, жилищных условий состояния здоровья и культурных интересов пенсионеров. (В число планов на будущее Научно-исследовательской группы по демографии входит также и изучение отдельных особых проблем пенсионеров.)

Научно-исследовательская группа по демографии подвергла исследованию достоверность указанных опрошенными лицами данных о возрасте. Анализ показал, что точность данных о возрасте является полностью удовлетворительной и находится на более высоком уровне, чем точность соответствующих данных других переписей населения. (Полный материал упомянутого исследования был опубликован в той же серии изданий.)

В издательском плане содержится также и выпуск, составленного на основе данных переписей населения 1949 и 1960 годов, а также данных микроценса 1963 года, аналитического материала об изменениях, происшедших в составе населения в экономических районах страны. В сообщении излагается динамика важнейших показателей по населению на протяжении истекших 14 лет — возрастной структуры, школьного образования и хозяйственной деятельности.

Анализ результатов проведенного в трех ступенях обследования рестратификации общественного положения и занятий населения в отношении Будапешта и периферийных городов будет содержаться в одном томе, а во втором томе будет помещен материал исследования относительно сел. В настоящем обследовании подвергается обсуждению интергенерационная и интрагенерационная мобильность населения в пределах флуктуации между 5 общественными слоями.

В рабочей программе Научно-исследовательской группы по демографии, содержится также и обследование демографических условий лиц, имеющих университетский диплом. Обследование имеет в качестве цели показ миграции лиц с высшим образованием, освещении связи между дипломом и занятием, анализ насыщенности отдельных отраслей народного хозяйства специалистами с высшим образованием, изучение брачной плодовитости по видам дипломов. (Обследование в следующем году распространится также и на изучение культурного уровня.) Результаты настоящего обследования тоже будут опубликованы.

PUBLICATIONS OF THE RESEARCH GROUP FOR POPULATION STUDIES OF THE CENTRAL STATISTICAL OFFICE. The Research Group for Population Studies has rendered account of its research results achieved under the scientific research plan in several papers in principle in the columns of DEMOGRÁFIA. However, due to the limited space available in the review this method of publishing the scientific results cannot

be complete. For this very reason, in view of the considerable number of the research topics and of the rich material available the Demographic Research Group has started the publication of a series, in order to publish its results achieved in the course of its investigations.

In 1963 and in the current year several treatises have been published.

For long-range planning Hungary's expected population has been worked out by counties. The computation took place with the gradual changing of the mortality and fertility levels as well as with due consideration of inter-county migration. The publication includes the population number by 5-year cohorts, until 1980.

The publication „Position of Pensioners” presents the results of the 1 p. c. sample survey of April 1963 and of a special survey. The investigation was aimed at establishing the economic position, family relation, dwelling circumstances, state of health and cultural interest of the pensioners. (The further plans of the Demographic Research Group include enquiries into some special problems of the pensioners.)

The Demographic Research Group has examined the data of age reporting of the 1960 population census. The analysis has proved the adequate accuracy of the age data and that they are better than the age data of other censuses analysed from this aspect. (The full material of this investigation has also been published in this series.)

The publication plan for the series includes the publishing of an analytical survey covering the changes in the population pattern of the 6 economic regions of the country, based on the population censuses of 1949 and 1960 as well as of the microcensus of 1963. The publication presents the changes having taken place in the most important population characteristics during the last 14 years, such as the age-structure, the educational level and the economic activity.

From among the results of the data survey performed in three stages to throw light on the socio-occupational mobility of the population one volume will contain the analysis covering Budapest and the country towns, and another the material of the investigation relating to the villages. The investigation extends over the intergenerational and intra-generational mobility of the population in its fluctuation across 10 social groups.

The programme of the Demographic Research Group includes among others the study of the demographic background of university graduates. The research discloses the migration of graduates, throws light on the connection between degree and occupation (objective congruency), analyses how far the different branches of the economy are provided with top-qualified experts and studies marital fertility by types of university degrees. (The next year the research work will aim at studying the cultural level.) The results of the enquiry will also be published.

A NEMZETKÖZI CSALÁDTERVEZÉSI SZÖVETSÉG LONDONI KONFERENCIÁJA

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség (International Planned Parenthood Federation) 1964. június 8–11-ig tartotta Londonban az európai közéleti és afrikai regionális bizottság IV. konferenciáját. A konferencián 48 ország (közülük 22 európai, 23 afroázsiai és 3 amerikai) 210 küldötte vett részt; az európai szocialista országok közül Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország és Magyarország. (Tanulmány érkezett ezenkívül a Német Demokratikus Köztársaság részéről is.)

Foglalkozás szerint vizsgálva az értekezlet résztvevői egyrészt a Szövetségnek az egyes országokban működő szervezeteiben (vagy a nemzeti, illetve társadalmi nőszervezetekben) dolgozó vezetői, másrészt a családtervezéssel kapcsolatos kérdések demográfiai (szociológiai, statisztikai) és orvosi (nőgyógyász, pszichiáter) szakértői voltak.

Az értekezlet témái a következők voltak:

1. Házassági és szexuális kapcsolatok (afrikai, arab és európai normák; a jövőbeli fejlődés távlatai; összefüggései a születésszabályozás kérdéseivel).

2. Abortuszok (a művi vetélés indikációi és ennek törvényes szabályozása; szociális és lélektani összefüggések; fogamzásgátlás és abortusz).

3. A nem kívánt gyermek (afrikai, arab és európai normák; a leányanyák és a kiskorú teherbe esettek kérdései).

4. Családtervezés (a fogamzásgátlás korszerű módszerei; tradicionális és jogi akadályok; az egyén, a társadalmi szervezetek és az állam felelőssége). Az értekezleten részt vevő országok közötti nagy társadalmi-gazdasági különbségek következtében az ülészak problémái meglehetősen heterogének voltak. (Az ülésen egyébként utalás is történt a vezetőség részéről egy olyan szervezeti célkitűzésre, hogy e túlzottan nagy földrajzi és társadalmi távolságokat egybefoglaló regionális szervezetet — melynek kialakítása feltehetően az angol gyarmatbirodalom fennállásával volt összefüggésben — kontinensenként különválasztják.) Az ázsiai és afrikai országok demográfiai jellegzetességei, házassági és szexuális szokásai, hagyományai (még a monogám, illetve poligám házassági rendszer alapkérdéseiben is) merőben eltérők. Ugyanígy a születésszabályozással kapcsolatos magatartásuk, ennek vallási, kulturális-rationális háttere — összefüggésben az eltérő társadalmi-gazdasági viszonyokkal — nagymértékben különbözik az európai országokétól. Emellett — amint ezt az ázsiai és afrikai delegátusok hangoztatták — a két földrész problémái egymástól, sőt az egyes kontinenseken belül országonként a társadalmi és vallási különbségektől függően is eltérők. Ezzel összefüggésben, különösen az első és harmadik témakör keretében színes, sokrétű előadások hangzottak el a fiatal afrikai és ázsiai országok (például Ghana, Egyiptom, Kenya, Jordánia) küldöttei részéről. A széles skálában mozgó társadalmi normák összehasonlítása érdekes áttekintést nyújtott és esetenként meglepő következtetésekre is vezetett. Pszichológusi vélemények szerint például az afrikai házasságok törzsi hagyományokon nyugvó jellege, amely a házasságkötést a szülők megegyezésén alapuló társadalmi-gazdasági reálaktusként kezeli, stabilitás szempontjából sok tekintetben előnyösebb, mint az európai házasságok érzelmi, romantikus, érzéki beállítottsága, melynek kialakításához egyébként jelentős mértékben hozzájárultak az ipari civilizáció technikai, illetve kulturális vívmányai (irodalom, színház, film, TV stb.). Érdekes gondolatokat vetett fel a szexuális élet megkötöttségeinek és az agresszív magatartási formák közötti lélektani összefüggések vizsgálata is.

Az európai szocialista országok előadásai (lengyel, magyar¹, jugoszláv, NDK) és hozzászólásai (csehszlovák) nagyrészt a második témakör keretében hangzottak el. Az előadásokat élénk vita követte. Általánosságban megállapítható, hogy — az 1962. évi varsói konferenciához hasonlóan² — a küldöttek túlnyomó többsége helyeselte az abortuszok legalizálásának politikáját „a legkisebb rossz” elve alapján. A legalizálás ugyanis az érintett országok tapasztalatai szerint a szakszerű ellátás biztosításával a letalitást és a szövődmények arányát lényegesen csökkenti. Ennek jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy az elmúlt évtized során — a témabevezető előadás áttekintése szerint — az abortuszok száma világszerte általánosan emelkedett, tekintet nélkül az egyes országok idevonatkozó törvényhozására, illetve joggyakorlatára. Ugyanakkor viszont kritikai észrevételek hangzottak el azt illetően, hogy az abortuszok legalizálása — az előzetes várakozástól eltérően — az érintett országok egyöntetű tapasztalata szerint nem eredményezett fejlődést a fogamzásgátlás elterjesztése tekintetében.

A negyedik témakörben nagyrészt a nyugat-európai országok szerepeltek. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó újdonságként megemlíthető, hogy a nők részéről már régebben — és a konferencián résztvevő szakértők szerint minden jelentősebb egészségügyi ártalom, illetve szövődmény nélkül — alkalmazott női per orális fogamzásgátláson kívül kikísérletezték a férfiak részéről alkalmazandó orális tablettákat is. Mindazonáltal a fogamzásgátlás korszerű és hatékony módszereinek kidolgozása mellett elterjedésük számos országban törvényi, vallási, hagyományos stb. akadályokba ütközik; részben ezzel hozható összefüggésbe az abortuszok számának már említett emelkedése is. A jogi akadályok közül, mint jellemzőt érdemes megemlíteni azt az eljárást,

¹ Az idevonatkozó magyar tanulmányt lásd a *Demográfia* 1964. évi 2. számának 303—309. lapján.

² A varsói konferenciáról szóló beszámólót lásd a *Demográfia* 1962. évi 3. számának 368—369. lapján.

amely az értekezleten résztvevő egyik olasz küldött ellen van folyamatban. Egy hatályos olasz rendelkezés tiltja a fogamzásgátlás propagálását; ennek alapján egy ilyen tárgyú gyűlés miatt eljárást indítottak az előadó ellen. A védelem viszont az olasz alkotmányban biztosított szabadságjogokra hivatkozva e rendelkezés alkotmányellenes jellegét vitatta, ennek elbírálását — az eljárást felfüggesztve — áttették a legfelsőbb bírósághoz, melynek döntését — érthetően — nagy érdeklődés előzi meg.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az igen érdekes és sokrétű anyagot tárgyaló konferenciát — melynek vitáit és eseményeit a napi sajtó is figyelemmel követte — inkább a problémák felvetése, kölcsönös gondolatébresztés igénye jellemezte, a közeli megoldások optimisztikus reménye nélkül.

Dr. Millényi Károly

ЛОНДОНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПО ПЛАНИРОВАНИЮ СЕМЬИ. В сообщении приводятся важнейшие сведения относительно районов мира и стран, а также состава делегаций, принимавших участие на состоявшейся в Лондоне в июне 1964 года четвертой европейской, ближневосточной и африканской региональной конференции Международной федерации по планированию семьи. Темы конференции: 1. Половые и человеческие связи, 2. Аборт, 3. Не желаемый ребенок, 4. Планирование семьи.

В результате больших общественно-экономических различий между странами, участвовавшими на конференции, обсуждаемые проблемы были весьма разнородны. В странах Азии и Африки демографические особенности, брачные и половые навыки, поведение в связи с регулированием рождений, религиозный и культурно-рациональный фонд последнего, во многом отличаются от положения в европейских странах. Это дало себя почувствовать особенно в связи с первой и третьей темами, в рамках которых африканские и заатские страны представили целый ряд интересных докладов. Европейские социалистические страны приняли участие в работе конференции в первую очередь по второй теме, изложив опыт в связи с легальной системой аборт. В рамках четвертой темы главным образом западно-европейские страны представили доклады о состоянии экспериментов в области применения современных методов предупреждения зачатия и традиционных и юридических препятствиях на пути распространения контрацепции.

В сообщении в качестве подведения итогов высказывается соображение, что для обсуждавшей исключительно интересный и многогранный материал конференции была характерной в большей мере постановка проблем, без стремления к их решению в ближайшее время.

INTERNATIONAL PLANNED PARENTHOOD FEDERATION FOURTH CONFERENCE OF THE REGION FOR EUROPE NEAR EAST AND AFRICA. Account is given of the major data and the composition of the delegates of the regions and countries represented at the Fourth Conference of the Region for Europe Near East and Africa of the IPPF held in London in June 1964. The following topics were discussed at the conference: 1. Sex and Human Relations, 2. Abortion, 3. The Unwanted Child, 4. Planned Parenthood.

Due to the great socio-economic differences between the countries participating at the conference the session had to face rather heterogeneous problems. The demographic characteristics of the Asian and African countries, their matrimonial and sexual habits, their attitude to birth control and its religious and cultural-rational background greatly differ from the European. This could be experienced especially in connection with the first and third topics about which many an interesting lecture was delivered by delegates of Asian and African countries. The European socialist countries contributed mainly to the second topic of the work of the Conference rendering account about the experiences gained in connection with the lawful system of abortions. In the fourth topic mainly the West-European countries gave information about the present stage of experiments about the

up-to-date methods of contraception and about the traditional and legal obstacles to the spreading of contraception.

The conclusion is that the Conference discussed a most interesting and multifarious material but only raised a number of problems without trying to find solution in the near future.

VII. NEMZETKÖZI ANTROPOLÓGIAI ÉS ETNOGRÁFIAI KONGRESSZUS MOSZKVA, 1964. VIII, 3—10.

A KONGRESSZUS NÉHÁNY DEMOGRÁFIAI VONATKOZÁSÚ PROBLÉMÁJÁRÓL

A világ hatvan országának közel kétezer tudósa gyűlt össze 1964. augusztus 3-án a Lenin-hegyi Moszkvai Állami Egyetem dísztermében a VII. Nemzetközi Antropológiai és Etnográfiai Kongresszus megnyitására. E nagy érdeklődést a megvitatásra kerülő aktuális problémákon túlmenően az váltotta ki, hogy a kongresszuson első ízben tárult a világ elé teljes gazdagságban a szovjet antropológia és etnográfia. Mintegy 650 küldött előadása mellett közel 300 szovjet tudós előadásának meghallgatására nyílt lehetőség. Hazánkat *Ortutay Gyula* akadémikus vezetésével 46 tagú delegáció képviselte.

A megnyitó ülésen a szovjet kormány képviselőitében megjelent *K. N. Rudnyev*, a Szovjetunió miniszterelnökhelyettese, akinek szavai után *M. V. Keldis*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöke szólalt fel. „Az igazi tudomány — mondotta — összegeztethetetlen bármiféle, egyes népek más népek feletti faji felsőbbrendűségét hirdető, lényegét tekintve antihumánus elmélettel, azokkal az elméletekkel, amelyek célja az emberek egymástól való eltávolítása.” Az ülésen felszólalt még *SZ. P. Tolszov* levelező tag, a kongresszus elnöke és *H. Vallois* professzor, az Antropológiai és Etnográfiai Tudományok Nemzetközi Uniójának elnöke.

Augusztus 4-én a kongresszus 27 szekciójában folytatódott az intenzív tudományos diszkusszió; e szekciók a következők voltak: Fiziológiai antropológia, az ember szomatológiája, anatómiai antropológia, etnikai antropológia, paleoantropológia és antropogenezis, elmélet és módszertan, társadalmi rendszer, anyagi kultúra, paleoetnográfia (archeológiai etnográfia), etnobotanika és etnozoológia, etnikai-nyelvészet, szóbeli népművészet, népzene, népi színjátás és koreográfia, népi képzőművészet, vallásos hiedelmek, mitológia, alkalmazott etnográfia, etnikai földrajz, Afrika, Auszália és Óceánia, Kelet- és Dél-Ázsia, Nyugat-Ázsia, Arktisz és Szubarktizs, Észak-Amerika, Dél- és Közép-Amerika, Európa, muzeológia.

A szekcióüléseken kívül a kongresszus plenáris ülésén hangzottak el *P. C. Biswas* indiai professzor „A rassz- és kasztkülönbségek közti kapcsolatok problémáinak jelenlegi helyzete Indiában” című, továbbá *Ch. N. Gandev* bolgár professzor a „modern életforma tanulmányozásának sikerei az európai szocialista országokban” című nagy érdeklődéssel kísért előadása.

A kongresszuson felvetett és megvitatott problémák rendkívül nagy száma nem teszi lehetővé, hogy vázlatosan is bemutassuk a tanácskozások részleteit minden gazdagságukban. A korlátozott keretek legfeljebb csak egy-két felvetett, elsősorban demográfiai vonatkozású problémakörhöz kapcsolódó tanácskozás ismertetésére adnak módot.

A modern antropológia és etnográfia egyik legaktuálisabb kérdése a nemzetiségi szervezetről az osztálytársadalomba való átmenettel kapcsolatos folyamatok tanulmányozása. A tudósok érdeklődése e problémakör iránt elsősorban azzal magyarázható, hogy sok afrikai állam, amelyekben még igen erősek a nemzetiségi szervezet maradványai, éppen napjainkban keresnek új utakat gazdaságuk, kultúrájuk és tudományuk fejlesztéséhez. A „Társadalmi rendszer” szekcióban élénk vitát váltott ki a mexikói *R. Stavenhagen*: „Változó osztálykapcsolatok a falusi településekben: két terület összehasonlító elemzése” c. előadása, valamint *P. G. Rubel* (Egyesült Államok), *B. O.*

Dolgih (Szovjetunió), *E. A. Gellner* (Anglia), *M. Gluscevic* (Jugoszlávia) és mások igen érdekes referátumai.

Az „Észak-Amerika” szekcióban e világréz modern társadalma kialakulásának problémája állott a vita középpontjában. Nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott, *S. B. Ryerson* Kanada két nemzetiségének kialakulásáról, *S. A. Bogina* (Szovjetunió) az Egyesült Államok bevándorlóinak asszimilációjáról, *E. P. Dozier* (Egyesült Államok) „A délnyugati antropológia elméleti és módszertani eredményeiről”, a pueblo-i indiánok problémáiról (az előadó maga is a törzs leszármazottja). Számos demográfiai problémát vetett fel *M. G. Szolovjova* (Szovjetunió) „Változások az Egyesült Államok népességének nemzeti összetételében és területi megoszlásában a XX. században” c. élelkit vitát kiváltó előadása. A tanulmány megállapítja, hogy az Egyesült Államok népességének növekedési üteme elsősorban a falusi népesség csökkenése következtében lassult le. Megszűnt a népesség nyugatra vándorlása, helyette az egész ország területén „városi kolonizáció” indult meg, amely már kiterjed a nem fehérek nagy tömegeire is. Megváltozott a város fogalma, az 1960. évi népszámlálásnál már a „városiasodott területek” fogalmat is használták. E területek elsősorban a partmenti részekben alakulnak ki, ezért a népesség mozgása a belső területektől a perifériális tartományok felé irányul. E folyamatok következtében megváltoztak a népsűrűségi viszonyok: eltűnőben van a nyugati és keleti részek népsűrűsége közti különbség, egymáshoz közeli (városi, falusi) tartományok között óriási sűrűségi differenciák alakultak ki. A néger lakosság déli koncentrálttsága csökkent, az északi és nyugati részekben arányszámuk állandóan növekszik. Az európai bevándorlók, akik korábban főleg északon telepedtek le, most szétszóródtak az egész ország területén a városokba. Mindenütt nőtt a mexikói és portoricoi bevándorlók száma, egyre tarkábbá válik a városok etnográfiai képe. Végül az előadó felhívta a figyelmet az etnográfiai viszonyok mikro földrajzi vizsgálatának szükségességére.

A kongresszus demográfus résztvevői érdeklődésének is középpontjában állott az etnikai-földrajz szekció, valamint az augusztus 8-án és 10-én lezajlott „Az etnográfiai atlaszok készítésének módszertana” szimponium munkája. Az *Sz. I. Bruk* professzorelnökletével lezajlott ülések előadásai beszámoltak arról a hatalmas munkáról, amelyet az etnikai térképészet terén a háború után a Szovjetunióban végeztek. Rövid idő alatt majdnem az egész földkerekséget felmérték, 1961-ben napvilágot látott a világ népeinek térképe és elkezdődtek egy óriás, közös erőfeszítéssel készülő mű, a világ népeinek atlasza munkálatai. Ez az atlasz 71 sokszínű térképből és számos táblázatból áll. A tulajdonképpeni etnográfiai térképeken túlmenően az atlasz tematika szerint rokon térképeket is tartalmaz, a népsűrűség térképeit stb.

A világ népeinek atlasza a tudomány történetének első — az egész földkerekségre kiterjedő — etnográfiai térképgyűjteménye lesz. Elkészítése hatalmas elméleti és gyakorlati problémák megoldását igényli, szükségessé teszi a világ etnográfusai erőfeszítéseinek egyesítését. A kongresszus előadásai nagy elméleti segítséget nyújtottak a munkához, a symposionon létrehozott munkabizottság pedig minden bizonnyal értékes gyakorlati támogatást ad majd a grangiózus munkához. E munka sikeréhez a magyar demográfusok ilyen vonatkozású vizsgálatai is hozzájárulhatnak.

Az „etnikai földrajz” szekcióban érdeklődés kísérte *B. C. Uralisz* „A Szovjetunió népei születési arányszámainak dinamikája, földrajza és tényezői” című, *V. I. Naulko* „Ukrajna népességének nemzeti összetétele” című, *Ja. R. Vinnjivov* „Változások Közép-Ázsia etnikai földrajzában” című, *D. Drljacsca* „Változások Jugoszlávia nemzeti kisebbségeinek helyzetében” című előadását. Az előadások megvitatásában számos demográfus szólalt fel.

Az „anatómiai antropológia” szekcióban hangzottak el *Nemeskéri János* és munkatársai mind módszertani, mind elméleti vonatkozásban nagy sikert aratott előadásai egy római-kori népesség komplex vizsgálatainak főbb eredményeiről.

A népek eredetének problematikája állott az „Ázsia” szekció érdeklődésének középpontjában. Számos előadás hangzott el Japán, India, Thaiföld és más országok etnografiájáról. A mongol nép életének szocialista átalakulásáról tartott előadást *D. Perlee-Hudogijn* és *Sz. Badamhatan*.

Nemcsak a kongresszus tagjai, hanem a szovjet közvélemény legszélesebb körei is érdeklődéssel figyelték az egyes országok és világrészek benépesülésével kapcsolatos problémák megvitatását. A népek mozgásának bonyolult folyamatait legegyszerűbben az izolált szigetek anyagain lehet elemezni, ezért nem véletlen, hogy a vázolt témakör legszenzációsabb előadásai éppen az „Ausztália, Óceánia” szekcióban hangzottak el. *T. Heyerdahl* világhírű norvég kutató egy új hipotézist állított fel a polinéziai szigetvilág benépesüléséről. Konceptiójának lényege a következő: Polinézia benépesülése két hullámban történt. A legősibb lakosság Dél-Amerikából Kelet-Polinéziába került. A második hullám Délkelet-Ázsiából érkezett Óceániába.

A tanácskozásokkal egyidőben vetítették *T. Heyerdahl* monumentális színes filmjét a Husvét-szigeteken végzett kutatásairól és az egész világot ámulatba ejtő, bátor kísérletének történetéről. A kongresszus hetében egyébként két vetítőteremben rendszeresen mutattak be archeológiai és etnográfiai tárgyú tudományos és ismeretterjesztő rövidfilmeket, amelyek egyike-másika nagy sikert aratott.

Elismeréssel kell adózni a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának és a szovjet tudósoknak e hatalmas tanácskozás precíz, gördülékeny megszervezéséért. A közbeiktatott társadalmi események (fogadás a Prága étteremben, hajókirándulás a Moszkva-csatornán stb.) nagymértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a külföldi résztvevők felejthetetlen élményekkel gazdagodva tértek vissza hazájukba.

Tekse Kálmán

VII. МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНГРЕСС ПО АНТРОПОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ. МОСКВА, 3—10 АВГУСТА 1964 ГОДА. (О некоторых демографических проблемах, затронутых на конгрессе). В сообщении предоставляется информация относительно работы состоявшегося в Москве с 3 по 10 августа 1964 года VII Международного конгресса по антропологии и этнографии, в первую очередь о демографических аспектах обсужденных проблем. В сообщении приводятся, наряду с прочим, некоторые моменты научной дискуссии об образовании современного общества в Северной Америке, о новых достижениях и проблемах анатомической антропологии и этнической географии, о вопросах изготовления этнических атласов, о проблематике происхождения народов, о процессе заселения Полинезии и т. д. В сообщении указывается на огромное научное и политическое значение конгресса.

SEVENTH INTERNATIONAL CONGRESS OF ANTHROPOLOGY AND ETHNOGRAPHY MOSCOW, 3—10 AUGUST 1964. (SOME DEMOGRAPHIC ISSUES). Account is rendered about the work of the Seventh International Congress of Anthropology and Ethnography held in Moscow between 3—10 August 1964 and primarily about the demographic issues of the problems discussed. Among others some moments of the scientific discussion about the development of the modern society of North-America, about the recent results and problems of anatomic anthropology and ethnic geography, about the question of drawing up ethnographic maps, about the problems of the origin of peoples, about the process of population of Polynesia etc. are described.

The account points out the great scientific and political importance of the Congress.

KEREKASZTAL ÉRTEKEZLET AZ IZOLÁTUM-KUTATÁS DEMOGRÁFIAI ÉS HUMÁNBIOLÓGIAI KÉRDÉSEIRŐL

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportja és a Természettudományi Múzeum Embertani Tára 1964. szeptember 25—28 között magyar és meghívott külföldi szakemberek részvételével kerekasztal konferenciát rendezett Budapesten, illetve Egerben az izolátum-kutatás demográfiai és humánbiológiai kérdéseiről.

Az értekezletnek — amely lehetővé tette, hogy a különböző szakterületeken működő demográfus, statisztikus, antropológus, genetikus és orvos kutatók kicseréljék véleményüket, megvitassák mind az elméleti, mind a módszertani szempontból felmerülő kérdéseket, célja az volt, hogy további útmutatást, indikációt adjon az izolátum-kutatások számára. Magyar vonatkozásban a konferencia tudományos jelentőségét az a körülmény adta meg, hogy Ivád községben — *dr. Nemeskéri János* kezdeményezésére — immár egy negyedszázada folynak ilyen irányú kutatások, a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportja pedig ez évben megkezdte az ivádi endogám populáció demográfiai vizsgálatát. A konferenciát 1964. szeptember 25-én Budapesten, a Központi Statisztikai Hivatalban *Péter György* miniszter, a KSH elnöke nyitotta meg, aki üdvözölte a résztvevőket, s méltatta e kutatómunka fontosságát. A konferencia itt tartotta első munkaülését, majd a résztvevők a továbbiakban Egerben — a nemrégén helyreállított gótikus palota termében — folytatták a megbeszéléseket.

A megbeszélések tárgykörei s a kerekasztal értekezleten elhangzott előadások a következők voltak:

1. Az izolátum-kutatás humán-biológiai kérdései

Rapporteur: *Dr. Backhausz Richárd* (Budapest)

Előadások:

Prof. Bunak, V. V. (Moszkva): Kis falusi közösség népességének rokonsági foka.

Prof. Huijzinga, J. (Utrecht): Az izolátumok matematikai elemzése.

Dr. Thoma Andor (Debrecen): Az izolátumok antropológiai jelentősége.

Prof. Vogel, F. (Heidelberg): Megjegyzések az izolátum-kutatás elméleti alapjaihoz.

2. Az ivádi izolátum vizsgálatára.

Rapporteur: *Dr. Nemeskéri János* (Budapest)

Előadások:

Dr. Klinger András (Budapest): Az ivádi izolátum demográfiai jellemzői.

Dr. Soós Imre (Eger): Az ivádi endogámia gazdaságtörténeti tényezői.

Dr. Miklós Endre (Eger): Az ivádi izolátum jelenlegi helyzete.

Dr. Bakó Ferenc (Eger): Az ivádi ethnikum egyes jellegzetességei.

Dr. Hattyassz Dezső (Szeged): Fogazati anomáliák és fogív variánsok vizsgálata Ivádon.

Dr. Wallner Emil (Budapest): Caries vizsgálatok Ivádon.

Dr. Backhausz Richárd (Budapest) — *dr. Merétey Katalin* (Budapest) — *dr. Nemeskéri János* (Budapest) — *dr. Walter, Hubert* (Mainz): Vércsoportok gyakorisága az ivádi izolátumban.

Dr. Walter, Hubert (Mainz): Seroantropológiai vizsgálatok Ivádon.

Dr. Backhausz Richárd (Budapest) — *dr. Merétey Katalin* (Budapest) — *dr. Nemeskéri János* (Budapest): Az ivádi izolátum immunológiai vizsgálata.

Dr. Varga Béla (Eger): Az endogámia (izolátum) szemészeti vonatkozásai Heves megyében.

3. Az izolátum-kutatás demográfiai kérdései.

Rapporteur: *Dr. Acsádi György* (Budapest)

Előadások:

Dr. Sutter, Jean (Párizs): Az izolátumok kutatására vonatkozó újabb módszertani tapasztalatok.

Dr. Dányi Dezső (Budapest): Rokoni házasságok statisztikája Magyarországon.

Dr. Gessain, Robert (Párizs) — *dr. Gomila, Jacques* (Párizs): Különböző típusú izolátumok (Grönland, Bretagne, Sénégal) kutatási programja.

Dr. Breznik, Dušan (Belgrád): A jugoszláviai izolátum-kutatások.

Dr. Nemeskéri János (Budapest): Megjegyzés az ősemberi izolátumokról.

Dr. Tamásy József (Budapest): A jelenlegi demográfiai izolátum-képződés tényezői.

Nagy érdeklődés mellett mutatták be szeptember 26-án délután az „Ivád – egy magyarországi izolátum embertani kutatásai” című filmet, mely nemcsak az eddigi kutatások eredményeit összegezte, hanem képet adott az ivádi ethnikum helyzetéről is. A konferencia szeptember 27-i munkaülését Ivádon tartotta, ahol a résztvevők a helyszínen ismerkedtek meg a vizsgált népességgel.

Az előadásokat élénk vita követte. A vita során a konferencia elsősorban az izolátum fogalmának ma még nem egészen tisztázott kérdését világította meg sokoldalúan. A módszertani kérdések megvitatásán túlmenően a megbeszélések kiemelték a termékenység és általában a reprodukció szerepének fontosságát az izolátum-kutatásban, valamint a humánbiológiai és genetikai vizsgálatokban, s foglalkoztak az izolátumok kialakulásának és felbomlásának okaival stb. A vitatott kérdéseken túlmenően csaknem valamennyi hozzászóló hangsúlyozta a különböző, de egyaránt a népességgel foglalkozó tudományágak képviselői együttműködésének szükségességét. A konferencia *Dr. Klingner András* fősztályvezető-helyettes összefoglalójával ért véget.

A biológusok és demográfusok eszmecsereje az izolátum-kutatók számára rendkívül gondolatébresztő volt, s így a további tudományos kutatások irányaira és módszereire vonatkozóan hasznos útmutatásokat adott.

Dr. Miklós Endre

СОВЕЩАНИЕ ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ О ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ И ГУМАНО-БИОЛОГИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЗЕРВАТОВ. Научно-исследовательская группа по демографии Центрального Статистического Управления и Антропологический архив Природоведческого музея организовали в Будапеште и, соответственно, Эгере с 25 по 28 сентября 1964 года при участии венгерских и приглашенных зарубежных специалистов совещание за круглым столом о демографических и гуманно-биологических вопросах исследования резерватов.

В ходе дискуссии на совещании получил многостороннее освещение в первую очередь еще не совсем выясненный вопрос понятия резервата. Сверх обсуждения методологических вопросов в ходе собеседований было указано на значение вопроса плодovitости и вообще воспроизводства в области изучения резерватов и в гуманнобиологических и генетических исследованиях, а затем были подвергнуты рассмотрению причины возникновения и распада резерватов и т. д. Помимо обсуждения вопросов почти что каждый выступающий подчеркивал необходимость сотрудничества представителей различных, но занимающихся в равной мере населением, научных дисциплин.

SYMPOSIUM ON THE DEMOGRAPHIC AND HUMAN-BIOLOGICAL PROBLEMS OF THE RESEARCH OF ISOLATED AREAS. The 25—28 September 1964 a symposium on the demographic and human-biological problems of the research of isolated areas was organized by the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office and the Anthropological Branch of the Museum of Natural Sciences with the participation of Hungarian and invited foreign research workers in Budapest and Eger.

First of all the not yet clearly defined concept of the isolated area was elucidated by the discussions of the conference. In addition to the discussion of methodological problems the conference pointed out the importance of the role of fertility and reproduction in general in the research of isolated areas, as well as in the human-biological and genetic scientific investigations, and also the causes of the development and disintegration of isolated areas were treated, etc. Apart from the problems discussed almost every researcher participating in the discussion underlined the need for the collaboration of the different scientific disciplines dealing with population.

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata

Vol. XVIII. No. 1. (1964)

FREEBERNE, M.: Birth Control in China. (A születésszabályozás helyzete Kínában.) 5–16. p.

A mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos utóbbi nehézségek újabb lökést adtak az igen gyors kínai népszaporodás vizsgálatának. 1962-ben — kb. négy évi szünet után — megindult a második születésszabályozási kampány, melynek elvi alapjait *Ma Yin-chu* „A népesedés új elmélete” című 1957-ből származó munkája foglalja össze. Kína 700 milliót meghaladó népessége évi kb. 15 millióval gyarapszik, s a világ népességének közel egynegyedét teszi ki. 1980-ra vagy 1985-re eléri a 1000 milliót, 2000-re az 1200 milliót, ami a létfenntartási eszközök viszonylagos szűkösségének veszélyes fokozódásával járhat. Kína kormányának — szerző véleménye szerint — jóval nagyobb sikert kellene elérnie a népszaporodás irányítása terén, ehhez azonban igen kevés remény fűződik.

FARRAG, A. M.: The Occupational Structure of the Labour Force. (A munkaerő foglalkozási struktúrája.) 17–34. p.

A társadalmi-gazdasági fejlődés szükségképpen együttjár az aktív kereső népesség foglalkozási megoszlásának az átalakulásával is. A munkaerő kereslete és kínálata közötti strukturális egyensúly megteremtése az iskolai oktatás struktúrájának ehhez alkalmazkodó megváltozását is megköveteli. Szerző a főbb tendenciák kitapintása érdekében a foglalkozási megoszlás adatait a Foglalkozások Nemzetközi Osztályozása (International Standard Classification of Occupations) szerint csoportosította és az így képzett idősorokat tanulmányozta. Az adatokhoz fűzött fenntartásai ellenére is számos lényeges következtetésre jutott (pl. a szellemi dolgozók arányának a növekedése, a női munkaerő arányának növekedése számos foglalkozási ágba stb.). Vizsgálatai csupán néhány gazdaságilag fejlett országra korlátozódtak, a főbb tendenciák tanulmányozása azonban a fejlődő országok szempontjából is tanulságos.

SAW SWEE-HOCK: A Note on the Under-Registration of Births in Malaya during the Intercensal Period 1947–1957. (A születések az 1947. és 1957. évi két népszámlálás közötti anyakönyvezésének fogyatékoságai Malájföldön) 35–52. p.

A regisztrálatlan születések arányát Malájföldön nem lehet a függetlenül becsült ifjúkori népességnek a népszámlálási ifjúkori népességhez való viszonyítása alapján megállapítani. A Szingapur és Malájföld közötti vándormozgalom statisztikája alapján végzett korrekció sem biztosított megbízható eredményeket. Szerző a jelzett célra új módszert javasol, melynek lényege a regisztrálatlansági arálynak a befejezett termékenység adatai és a népszámlálási propagatív korú női népesség egymáshoz való viszonyítása útján történő megközelítése. A regisztrálatlansági arány területi és etnikai különbségeit szerző az írni-olvasni tudás, az iskolai végzettség, a városiasodottsági fok stb. mutatóival hozza kapcsolatba.

RICHMOND, A. H.: Social Mobility of Immigrants in Canada. (A bevándorlók társadalmi mobilitása Kanadában.) 53—69. p.

1961-ben Kanadában reprezentatív módszerrel megvizsgálták a bevándoroltak apjukéhoz, az elhagyott országban folytatott és a kanadai első foglalkozásukhoz viszonyított mobilitását és megállapították, hogy az Egyesült Királyságból bevándoroltak társadalmi mobilitása nagyobb arányú, mint a más országokból bevándoroltaké. A tanulmány részletesen ismerteti a jelzett vizsgálatot és annak a bevándoroltak inter- és intragenerációs társadalmi mobilitására vonatkozó eredményeit.

HEER, D. M.: Fertility Differences between Indian and Spanish-Speaking Parts of Andean Countries. (Az Andok-menti indián és spanyolul beszélő népesség termékenységi különbségei.) 71—84. p.

J. M. Stycos-nak egy korábbi cikkben publikált adatai szerint Peru indiánul beszélő népességének a termékenysége alacsonyabb a gazdaságilag fejlettebb spanyol nyelvűek termékenységénél, ami ellene szól a gazdasági fejlettség és a termékenység közötti negatív korrelációról szóló hagyományos eszme-feltételezéseknek. *Heer* cikke kimutatja, hogy *Stycos* megfigyelései Ecuadorra és Bolíviára vonatkoztatva is helytállóak. Míg azonban *Stycos* az indiánul beszélők alacsonyabb termékenységét házasságaik nagyobb arányú instabilitásával és a megtermékenyíthetőség szempontjából számbavehető idő ebből adódó viszonylag rövidebb voltával magyarázza, *Heer* azt mutatja ki, hogy e termékenységi különbségek részben szándékosak: az indiánul beszélő nők nagyobb arányú munkavállalásával, a gyermekszámuk feltehetően az abortuszok és gyermekgyilkosság útján való szabályozásával függenek össze.

SHEPS, M. C.: On the Time Required for Conception. (A fogamzáshoz szükséges időről.) 85—97. p.

A tanulmány az első teherbeesés havi valószínűségét és az első megtermékenyüléshez szükséges idők megoszlását elemzi feltételezve, hogy a havi megtermékenyülési valószínűség a vizsgált teljes időszak alatt minden nő esetében változatlan, de a vizsgált nők ezen időben nem változó tényező tekintetében meghatározatlan módon különböznek egymástól. A megtermékenyüléshez szükséges időt szerző megkülönbözteti a megtermékenyüléshez szükséges érintkezések számától és elemzi e két tényező kapcsolatát. A módszertani szempontból igen értékes tanulmány többek közt kitér a két egymást követő megtermékenyüléshez szükséges idő közötti korreláció vizsgálatára is.

POTTER, R. G., PARKER, M. P.: Predicting the Time Required to Conceive. (A fogamzáshoz szükséges idő előrebecslése.) 99—116. p.

A születési intervallumok tervezésének pontosságát csökkentik az abortuszok és a nem szándékolt fogamzáshalasztás. Szerző ún. „várakozási-idő” modell segítségével próbálta a valamely korábbi fogamzást követő újabb fogamzásig tartó idő nagyságát becsülni. Feltételezi, hogy a házaspárok havi megtermékenyülési valószínűsége időben változatlan, a különböző párok eme valószínűsége ugyanakkor Pearson I. típusú görbéje szerint tér el egymástól.

Szerző jelzett modellje alapján azt vizsgálja, hogy mekkora: 1. a megtermékenyíthetőség szempontjából eleső holt idő; 2. annak a valószínűsége, hogy valamely korábbi követő gyermek megszületéséhez ennek elhatározásától számítva ugyanannyi idő szükséges, mint az előzőéhez; 3. a korábbi abortuszok a fogamzáshoz szükséges időt módosító hatása a fogamzásmegelőzés abbahagyása után.

V. E.

POPULATION

a Francia Demográfiai Intézet folyóirata

1964. No. 2.

GIRARD, A., BASTIDE, H., POURCHER, G.: *Mobilité géographique et concentration urbaine en France. Une enquête en province.* (Földrajzi mobilitás és városi koncentráció Franciaországban. Vidéki adatfelvétel.) 227—266. p.

A falusi népesség eláramlásának és a városi — elsősorban a párizsi — agglomerációk növekedésének a folytatódása rendkívül aktuálissá tették e vándormozgalom arányainak, a vándorlók különböző ismérvek szerinti megoszlásának, a vándorlás okainak a felmérését. A Párizsba vándoroltak körében végzett korábbi vizsgálat után — melyről a *Population* 1963. évi 3. száma számolt be, — az I. N. E. D. pszichoszociológiai szekciója 1961 januárjában és februárjában újabb felvételt hajtott végre 1989, a párizsi agglomeráción kívül lakó személyből álló minta segítségével. Szerzők elsősorban e felvétel eredményeiről nyújtanak igen részletes tájékoztatást.

Érdekes, hogy míg a vándorlások leggyakrabban munkavállalással voltak kapcsolatosak, a nőknek több mint 40%-a, sőt a 20—24 éves korcsoportban több mint fele férjhezmenése kapcsán változtatta meg lakóhelyét. A tanulmány többek közt beszámol a rokoni kapcsolatok, ill. az ismeretség e téren betöltött szerepéről is és áttekintést nyújt a nagyobb városok vonzásának — a másutt született személyek aránya alapján becsült — intenzitásáról is.

HECHT, J.: *Un problème de population active au XVIIIe siècle en France. La querelle de la noblesse commerçante.* (Franciaország XVIII. századi gazdaságilag aktív népességének egy problémája. A kereskedő nemesség vívája.) 267—290. p.

Szerző a populacionista *Gabriel-François Coyer* abbé 1755-ben kiadott munkája nyomán elemzi Franciaország XVIII. századbeli kereskedelmi burzsoáziájának az ország politikai és gazdasági fejlődésében betöltött szerepét.

DRONAMRAJU, K. R.: *Le système des castes et les mariages consanguins en Andhra Pradesh (Inde).* (Az indiai Andhra Pradeshben kialakult kasztrendszer és vérrokonházasságok.) 291—308. p.

A tanulmány részletesen leírja a délindiai Andhra Pradeshben uralkodó kaszttrendszert és a részben ebben gyökerező rendkívül gyakori rokonházasságok különböző jellemzőit, közvetlen indokait stb. Mivel a házasságokat igen ritkán regisztrálják, egy kórház szülészeti osztályára kerülő mintegy 143 személyt kérdezett ki szülei, sajátmaga és — amennyiben már voltak — gyermekei házasságának vérrokonági relációit illetően. Többek közt megállapította, hogy a vérrokonáson alapuló házasság leggyakoribb formája a férfiaknak (ill. gyermekkorban kötött házasság esetén a fiúknak) anyai nagybátyjuk lányával kötött házassága, legritkább formája pedig az, amikor valaki nővére leányát veszi feleségül. A rokonházasságoknak természetesen nem minden formája engedélyezett.

ÉTIENNE, G.: *Le recensement indien de 1961.* (Az 1961. évi indiai népszámlálás.) 309—324. p.

A tanulmány az 1961. évi indiai népszámlálás eredményeinek részletes — az 1951. évi népszámlálás és a különféle becslések eredményeivel való összehasonlítást is tartalmazó — elemzésén kívül bemutatja a születésmegelőzés és az elemíszerezéllátás jelenlegi helyzetét és a tervek szerint várható alakulását is.

JONES, L. W.: *La population de trois états de Bornéo: Burnéo du Nord, Sarawak, Brunéi.* (Borneó három államának — Észak-Borneónak, Sarawaknak és Bruneinek — népessége.) 325—334. p.

Szerző etnikai csoportonként jellemzi Borneó a címben jelzett három állama népességének egyre gyorsabb növekedését. A következő huszonkét év

során Borneó népessége előreláthatóan meg fog duplázódni és tovább fog nőni a fiatalok aránya is. Az etnikai csoportok közül a kínaiak aránya fog egyre jelentősebbé válni. Mindez jelentős terheket ró a népgazdaságra, melyről a szerző — bár röviden — szintén áttekintést nyújt.

CHEVALIER, L.: Préambule démographique aux projets d'aménagement de Paris. (Párizs fejlesztési terveinek demográfiai előfeltételei.) 335—348. p.

Szerző várostörténeti kutatásainak eredményeire és Párizs népessége szociális struktúrája fejlődésének ismeretére támaszkodva próbál képet adni a népesség és a városi milieu fejlődésének a kölcsönhatásáról, a demográfiai változásoknak a társadalmi fejlődésére és a kultúra, ill. civilizáció fejlődésére gyakorolt hatásáról.

1964. No. 3.

BOURGEOIS-PICHAT, J.: Évolution récente de la mortalité infantile. (A csecsemőhalandóság legújabb fejlődése.) 417—438. p.

A nyers csecsemőhalálzási arányszám állandó, fokozatos csökkenése Franciaországban 1961-ben megtorpant és azóta nagyjából azonos szinten ingadozik. Szerző kimutatja, hogy ez a jelenség nem csupán franciaországi sajátosság, több más nyugat-európai országban is kimutatható, sőt egyes országokban a csecsemőhalandóság újra emelkedni kezdett.

A nyers csecsemőhalálzási arányszám állandó és viszonylag gyors csökkenése általában addig jellemző, amíg az exogén okokból eredő csecsemőhalandóság magas, s elsősorban ez utóbbi gyors csökkenéséből adódik. Amikor az exogén eredetű csecsemőhalandóság süllyedése során eléri az endogén eredetűt, sőt ez utóbbi színvonalra alá süllyed, csökkenésük üteme nivellálódik, és a nyers csecsemőhalálzási arányszám süllyedése lelassul. Franciaországban a süllyedés megtorpanását az okozta, hogy az endogén eredetű csecsemőhalandóság lassú csökkenése mellett az exogén eredetű 1962 és 1963 márciusában, a rendkívül rossz időjárás miatt Franciaország néhány megyéjében igen jelentősen emelkedett. A csecsemőhalandóság szekuláris trendjének alakulása szempontjából tehát nem ez a fő probléma.

Az alacsony csecsemőhalandósággal rendelkező országokban az exogén csecsemőhalandóság alacsonyabb az endogénál és a nulla felé tart (Svédországban pl. 1963-ban már csak 1,8‰ volt). Az endogén csecsemőhalandóság nagyobb és országonként nem tér el jelentősen. A halvaszületési arányszám ez utóbbinál kisebb és országonként még kisebb eltéréseket mutat. Az endogén csecsemőhalandóság és a halvaszületési arányszám összegének a nyers csecsemőhalálzási arányszámban való részesezése világosan mutatja, hogy a csecsemőhalandóság ezekben az országokban elsősorban (Svédországban pl. 94, Franciaországban pedig 78%-ig) az endogén halálokok kiküszöbölésének a problémája. Szerző ennek érdekében több tudományág képviselői által támogatott nemzetközi kutatómunka megszervezését javasolja.

BIRABEN, J.—N., PERON, Y., NIZARD, A.: La situation démographique de l'Europe occidentale. (Nyugat-Európa demográfiai helyzete.) 439—484. p.

Szerzők elsősorban a nyugat-európai országok együttesének a demográfiai helyzetét mutatják be. Ez kiegészül az egyes mutatók országok szerinti alakulásának elemzésével, amit bizonyos nem az „együttes”-hez tartozó országokkal való összehasonlítások (pl. Nyugat-Németország és a Német Demokratikus Köztársaság összehasonlítása) is kiegészítenek. A nyugat-európai országok összességére vonatkozó adatokat számos esetben összehasonlítják a szintén országok együtteseként felfogott Észak-Amerika (pontosabban: az Amerikai Egyesült Államok és Kanada) és a Szovjetunió adataival.

Az adatok nem teljes összehasonlíthatósága folytán a szerzők elemzése e tanulmányukban a népesség állapotára, a főbb demográfiai ismérvek szerinti megoszlására, a születésekre, a halálozásokra, a csecsemőhalandóságra és a

nemzetközi vándorlásokra terjedt ki. A házasságkötések és a belső vándorlás vizsgálata egy későbbi tanulmány tárgyát fogja képezni.

Az elemzést kilenc táblázatból álló statisztikai függelék és öt térképmelléklet egészíti ki.

HENRY, L.: *Mesure du temps mort en fécondité naturelle*. (A holt idő mérése a természetes termékenység elemzése kapcsán.) 485—514. p.

A propagatív korú, biológiailag nem meddő nők természetes termékenységét három alapvető tényező határozza meg: a (holt időn kívüli) havi cikluson belüli megtermékenyülési valószínűség, a méhen belüli halálozások (spontán abortuszok és halvaszületések) aránya és az ún. holt idő, mely a terhességen kívül a szülés utáni azon időszakot is magában foglalja, mely az ovuláció újrakezdéséig tart — amennyiben a szexuális kapcsolatok már korábban megkezdődtek —, ill. a szexuális kapcsolatok újrakezdéséig tart, amennyiben az ovuláció már korábban megindult. Szerző, aki a természetes termékenységre irányuló viszonylag nem régi keletű kutatások egyik nemzetközileg ismert úttörője, ez utóbbi determináns mérésével kapcsolatos elgondolásait és néhány mérése eredményeit írja le. A tanulmányt két módszertani függelék egészíti ki, melyek közül az egyik a méhen belüli halandóság befolyása vizsgálatának módszertani vonatkozásait elemzi.

DELERM, R.: *La population noire en France*. (A feketebőrű népesség Franciaországban.) 515—528. p.

Az utóbbi években, de különösen az utóbbi hónapokban igen sok feketebőrű külföldi vándorolt Franciaországba. A bőr színe, ill. a faj jogi meghatározása híján számuk megállapítása igen nehéz. A Martinique-ból és Réunionból áttelepültek egy része ezenkívül fehérbőrű. Szerző, tekintettel a feladat fontosságára, megkísérli e bevándorlást kvantifikálni, okait feltárni és felvázolni várható demográfiai következményeit.

CANTRELLE, P., DUPIRE, M.: *L'endogamie des Peul du Fouta-Djallon*. (A Fouta-Djallonban kialakult endogámiáról.) 529—558. p.

Az Afrika egyes területein található endogámiák — tudományos jelentőségük ellenére — részint a népszámlálások eredményeinek, részint az anyakönyvezésnek megbízhatatlansága, ill. hiánya miatt javarészt még feltáratlanok. Szerzők a Guineai Köztársaságban levő Fouta-Djallonban kialakult izolátumot tették vizsgálat tárgyává a rokonházasságok gyakorisága, típusai, funkciói, keletkezésének okai stb. szempontjából.

CLARK, C.: *L'accroissement de la population de la Chine*. (Kína népességének növekedése.) 559—568. p.

Kínában utoljára 1953-ban volt népszámlálás és a népmozgalmi eseményekről évek óta nem jelentek meg hivatalos adatok. A jelenlegi demográfiai helyzet ismeretét illetően ezért egyre nagyobb a bizonytalanság. Colin Clark — alapos forrástanulmányok alapján — Kína múltbeli demográfiai viszonyait kísérli meg — rekonstruálni.

*

A *Population* e számának 579—583. oldalain Louis Henry — módszertani leírás kíséretében — bemutatja a méhen belüli halandóság tábláját. V. E.

THE MILBANK MEMORIAL FUND QUARTERLY

a Milbank alapítvány folyóirata

1964. No. 2. I. rész

CROCETTI, G. M., KULČAR, Ž., KESIČ, B., LEMKAU, P. V.: *Selected Aspects of the Epidemiology of Schizophrenia in Croatia (Yugoslavia)*. (A szkizofrénia epidemiológiájának egyes vonatkozásai Horvátországban, Jugoszláviában.) 9—37. p.

Már az első világháború előtt megfigyelték, hogy a szkizofrénia gyakori betegség az Adria északkeleti partján élő népesség körében. A leírt vizsgálat első lépésében igyekeztek megállapítani, hogy a szkizofrénia gyakorisága nem a népesség kor szerinti megoszlásának, vándormozgalmaknak, a diagnózis-készítés eltéréseinek, a kórházban, illetve otthon ápolás szokásának következménye-e. A kórházi felvételi és elbocsátási statisztikák, valamint egy kórházi összeírás adatai alapján megállapították, hogy a szkizofrénia valószínűleg gyakrabban fordul elő a vizsgált területen (Fiume környéke), ezért érdemes további kutatásokat végezni, amelyek fényt vethetnek ennek a betegségnek kóroktanára.

BACHI, R., MATRAS, J.: *Family Size Preferences of Jewish Maternity Cases in Israel*. (Izraeli anyák véleménye az ideális gyermekszámról.) 38—56. p.

Ahogy nő a népesség családtervező része úgy növekszik a tudományos érdeklődés az ideálisnak tartott gyermekszám, valamint az azt befolyásoló társadalmi, gazdasági és lélektani tényezők iránt. A leírt izraeli vizsgálat legérdekesebb eredménye a válaszok meglepő egyöntetűsége: három gyermek a leggyakoribb válasz a népesség minden vizsgált etnikai és társadalmi-gazdasági csoportjában. A magasabb iskolai végzettségűek, a kevésbé vallásosak és hosszabb időn keresztül dolgozó nők csoportjában a három gyermek mellett a leggyakoribb válasz a két gyermek, viszont alacsonyabb iskolai végzettségűek, vallásosabbak és rövidebb időn keresztül dolgozók ideális gyermekszámként a három gyermek után a négy gyermeket jelölik meg. Meg lehetett figyelni az ideálisnak tartott gyermekszám csökkenését egy vagy több gyermek szülése után.

DAY, L. H.: *Fertility Differentials Among Catholics in Australia*. (Termékenység különbségek a katolikusok között Ausztráliában.) 57—83. p.

Számos kutatásban megállapították, hogy a különböző vallásúak között termékenységi különbségek vannak. Ritkán vizsgálták meg azonban, hogy az azonos vallásúak között mekkora termékenység-különbségek vannak. Egy Ausztráliában végzett általános termékenységi vizsgálatnak a katolikusokra vonatkozó eredményei azt mutatják, hogy a városiak és vidékiek, valamint a különböző országokból származók között jelentős termékenység-különbségek mutatkoznak. Tehát a katolikusok nem alkotnak egységes tömböt a termékenység szempontjából.

RAMACHANDRAN, K. V., DESHPANDE, V. A.: *The Sex Ratio at Birth in India by Regions*. (A nemek aránya születéskor India különböző részeiben.) 84—95. p.

Az eddig rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint India egyes országrészeiben nagyon eltérő volt a nemek születéskori aránya. Feltételezték azonban, hogy ez az adatfelvételek pontatlanságának következménye. A jelen vizsgálat kórházi és szülőotthoni adatok alapján elenyésző különbségeket talált.

KUMAR, DE, A., KUMAR SOM, R.: *Abridged Life Tables for Rural India, 1957—1958*. (Rövidített halandósági táblák India mezőgazdasági népessége számára, 1957—1958.) 96—108. p.

Az indiai halálozási statisztikákból pontatlanságuk miatt nem lehet megállapítani a korszpecifikus halandóságot. Nem valószínű, hogy ezek a statisztiki-

kák a közeljövőben tökéletesedni fognak. Ezért reprezentatív adatfelvétel segítségével állapították meg a korszpecifikus halandóságot és ennek alapján számították ki a halandósági táblát India mezőgazdasági népessége számára.

1964. No. 3. I. rész

CAVANAUGH, J. A.: *The Social and Behavioral Scientist in Latin American Assistance Programs.* (A társadalomtudós a latin-amerikai segélyprogramokban.) 7–19. p.

Latin-Amerika problémái nemcsak gazdasági, hanem társadalmi természetűek is. Ezért a segélyprogramok támogatásának céljából nagy szükség van különböző társadalomtudósokra, mint társadalompszichológusokra, demográfusokra és szociológusokra. Három alapvető társadalmi problémát kell megoldani Latin-Amerikában: 1. a család sokkal kevésbé tölti be a társadalmat stabilizáló és nevelő szerepét, mint más országokban: sok a törvénytelen gyermek, a jogilag meg nem erősített és nem tartós élettársi kapcsolat, sok a válás: viszonylag sok az otthontalan gyermek, a családok nagyrészenek jövedelmi szintje, iskolázottsága alacsony, lakásviszonyai igen rosszak; 2. a népesség gyors növekedése igen nehézé teszi az életszínvonal és a kulturális színvonal emelését; 3. a kultúra és a társadalmi értékrendszer fejlődése lemaradt a társadalmi változások mögött.

DOUGLAS, J. W. B., SIMPSON, H. R.: *Height in Relation to Puberty, Family Size and Social Class.* (A testmagasság összevetve a pubertással, a család-nagysággal és a társadalmi osztállyal.) 20–35. p.

Az 1946-ban született angol gyermekek reprezentatív mintáján longitudinális vizsgálatot végeztek: megmérték testmagasságukat 7, 11 és 15 éves korban, és elemezték, hogy a magasság meghatározásában mekkora szerepet játszik a korábbi vagy későbbi serdülés, a testvérek száma és a társadalmi osztályhoz tartozás. Az általános felfogással ellentétben azt az eredményt kapták, hogy a környezeti tényezők erősebben befolyásolják a lányok növekedését, mint a fiúkéét.

JACOBSON, P. H.: *Cohori Survival for Generations Since 1840.* (A kohorsz-halandósági táblák az 1840 óta született nemzedékek számára.) 36–53. p.

Összehasonlítja az Egyesült Államok halandósági tábláit az 1840 óta született nemzedékek számára. Bár a halandóság állandóan javult, lényegében az idő előtti halálozások számát csökkentették, ezért nem várhatjuk, hogy az ember átlagos életkora rövidesen elérje a 100 évet, mint ahogy azt néha állítani szokták.

ROEMER, M. I.: *Medical Care and Social Class in Latin America.* (Az orvosi ellátás és a társadalmi osztályhoz tartozás Latin-Amerikában.) 54–64. p.

Hat társadalmi osztályt lehet megkülönböztetni Latin-Amerikában: a meglehetősen elzárkult élő indiánokat, a jórészt félvér parasztokat és városi részleges munkanélkülieket, az ipari fizikai munkásokat, a szellemi dolgozókat, a katonákat és államhivatalnokokat, végül a földbirtokosok, nagyiparosok és kereskedők alkotta elitet. Az orvosi ellátás nemcsak nagyon egyenlőtlen, hanem nagyon kevésbé racionális is: egymás mellett külön-külön orvosi ellátási szervezet van az egyes osztályok számára, ez pedig veszteségeket okoz. Helyesebb lenne, ha az orvosi ellátást területi alapon és nem osztályok szerint szerveznék meg.

NAMBOODIRI, N. K.: *The Wife's Work Experience and Child Spacing.* (A feleség dolgozó volta és a szülések közötti idő.) 65–77. p.

Az iparosodott gazdaságilag fejlett országokban az elmúlt években csökkent a hagyományos termékenység-különbségek, a feleség vallása és a házasság után munkában töltött évek száma viszont továbbra is jelentős különbséget okozó tényező maradt. A cikkben felhasznált adatok az 1955. évi „az amerikai

családok növekedése" elnevezésű vizsgálatból származnak. Különbségek mutatkoznak a dolgozó katolikus és nem katolikus nők családépítésének módja között. A hosszabb ideig dolgozó nem-katolikus nőknek kevesebb gyermekük van és a szülések közötti idők hosszabbak. A katolikusok között is ugyanilyen összefüggés mutatkozik a munkában töltött idő és a gyermekszám között, viszont a szülések közötti időtartamban nincs nagy különbség a rövidebb vagy hosszabb ideig dolgozók között. Ez alátámasztja azt a tételt, hogy az Egyesült Államokban a katolikus nők a fogamzásgátlást elsősorban gyermekeik számának szabályozására használják, de a szülések közötti idő szabályozására kevésbé, viszont a nem katolikusok mindkét célra igénybe veszik.

A. R.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató Intézetének folyóirata

1964. No. 2.

GOOD, D.: Some Aspects of Fertility Change in Hungary. (A magyarországi termékenység csökkenés néhány vonatkozása.) 137—171. p.

A magyar termékenységi helyzet iránti érdeklődést bizonyítja, hogy a folyóirat szerkesztője nagy terjedelmű, sok adatot és számos szakirodalmi utalást tartalmazó, igen alapos cikkben tárgyalja a magyarországi élveszületési arányszám, természetes szaporodás és termékenység alakulását. Ennek oka, amint bevezetőjében megállapítja, hogy 1962-ben Magyarországon volt — szinte az egész világon — a legkisebb az élveszületési arányszám és a természetes szaporodás. Ugyanakkor a gazdag magyar népesedéstatistikai adatanyag lehetővé teszi a demográfiai helyzet számos vonatkozásának tanulmányozását.

Az ország népességének fejlődéséről adott áttekintésében a honfoglalás koráig megy vissza. A honfoglaló magyarok száma becslések szerint 250 — 500 ezer lehetett. A középkorban a háborúk és járványok ellenére a népesség a természetes szaporodás és a bevándorlás következtében évszázadonként körülbelül megkétszereződött. A 15. század végén elérhette a 4,5 milliót, ennek a népességszámnak kb. egynegyede volt nem magyar nemzetiségű. A török megszállás időszakában a nagyobb halandóság, kivándorlás és az elmaradt születések következtében a népesség annyira csökkent, hogy a 18. század elején a várható 8—10 milliós népesség helyett az országnak csak kb. 3,5 millió lakosa volt.

Az 1715—1720. évi adóösszeírások, az 1764—1774-es urbárium, majd az 1784—1787-es első népszámlálás alapján a 18. században már elég tiszta képet kaphatunk a demográfiai fejlődésről. (Megjegyezzük, hogy a szerző nem ismeri az első magyar népszámlálásról az 1960. évi népszámlálási sorozat keretében megjelent kötetet, mert azt írja, hogy ennek a népszámlálásnak adatait még nem publikálták.) 1787-ben belső Magyarország népessége 6,5 millió, Erdélyé 1,4 millió, Horvátországé 0,6 millió, a katonai határőrvidék pedig 0,9 millió volt. 1867-ig nem volt újabb népszámlálás, nem teljeskörű felvételekből azonban képet kaphatunk a népesség fejlődéséről a 19. század első felében. A századfordulón a élveszületési arányszám 40,4 a halandóság pedig 30,5 volt Magyarországon.

1869-ben az ország mai területén élő népesség valamivel több mint 5 millió volt és ettől fogva évente kissé több mint 1 százalékkal nőtt az első világháborúig (kivéve az 1873-as kolerajárvány időszakát). Az első világháború után a természetes szaporodás fokozatosan csökkent. A második világháború utáni években az élveszületési arányszám kis növekedése és a halandóság jelentős csökkenése következtében újra fölemelkedett a nagy válság előtti szintre, de 1956 után a termékenység rohamos csökkenése következtében igen kis értékre süllyedt. (Megjegyezzük, hogy az 1938 és 1945 közötti országhatár-terület-változásokat bemutató ábrán Burgenlandot tévesen Magyarország részeként tünteti fel ebben az időszakban.)

A mellékelt táblázatok megmutatják, hogy 1900-hoz viszonyítva az élveszületési arányszám, az általános termékenységi arányszám (15—49 éves nők-höz viszonyítva) és a nyers reprodukciós együttható 1962-ben kb. egyharmadára

csökkent, ugyanakkor a tiszta reprodukciós együttható a halandóság javulása következtében kevésbé csökkent: az 1900 évinek 65,1 százaléka.

Ha külön-külön vizsgáljuk Budapest, a többi város és a vidék élveszületési arányszámának és termékenységének alakulását, megállapíthatjuk, hogy 1869-ben Budapest arányszámai még csak kevéssel voltak az országos átlag alatt, azóta annál gyorsabban csökkentek, a vidék arányszámai lassabban csökkentek az országos átlagnál, az egyéb városi lakosság demográfiai viselkedése pedig kezdetben inkább Budapestéhez, az utóbbi időben pedig a vidékéhez hasonlított, de mindig a kettő között helyezkedett el.

A nemek arányának és a reprodukzív női korosztályokon belül a nem házások arányának vizsgálata azt mutatja, hogy jelenleg kedvezőbb a helyzet a termékenység szempontjából: a nőtöbblet kisebb, mint az első világháború utáni években, a házasság aránya pedig 1900 óta nem volt ilyen kicsi. (A táblázatban szereplő 1960. évi, az egész országra vonatkozó adat nyilván sajtóhiba.)

Szerző nem kísérel meg annak elemzését, hogy miért csökkent le ilyen nagymértékben az élveszületési arányszám. Utal ugyan rá, hogy a gazdasági fejlődés a második világháború óta gyorsabb volt, mint a két világháború között, adatokat közöl a városiasodásról, az írni-olvasni tudás alakulásáról, ismerteti az elmúlt két évtized népesedéspolitikájának változásait, valamint a Központi Statisztikai Hivatal családtervezési vizsgálataira hivatkozva megállapítja, hogy a népesség a két-három gyermeces családot részesíti előnyben, de összefoglalásképpen megállapítja, hogy még igen sok a megválaszolatlan kérdés, a demográfiai helyzet okai rendkívül bonyolultak, és jelenlegi ismereteink alapján nem lehet előrebecsülni, hogy a termékenység idővel felemelkedik-e a népesség reprodukcióját biztosító szintre, vagy a jelenlegi körül marad.

FREEDMAN, R., GOLDBERG, D., SLESINGER, D.: *Fertility Expectations in the United States: 1963*. (A várható termékenység az Egyesült Államokban 1963-ban.) 171—175. p.

A Michingani Egyetem évente vizsgálja a várható termékenységet az Egyesült Államokban reprezentatív adatfelvételek segítségével. A 18—39 éves nők által várt gyermekek száma (átlagosan 3,2 gyermek) és a különböző számú gyermeket várók megoszlása (0 gyermek: 3%, 1 gyermek: 6%, 2 gyermek: 26%, 3 gyermek: 29%, 4 gyermek: 20%, 5 gyermek: 6%, 6 és több gyermek: 10%) alig változott. Kissé nőtt a várt gyermekek közül már megszületett aránya minden korcsoportban, ez megegyezik azzal az általánosan megfigyelt iránnyal, hogy a várt számú gyermeket korábban szülik meg.

A. R.

POPULATION REVIEW

az Indiai Népeségtudományi Intézet folyóirata

1964. No. 1.

CHANDRASEKHAR, S.: *Growth of Population in Madras City 1639—1961*. (Madras város népességének növekedése 1639 és 1961 között.) 17—45. p.

A város vizsgálatával sok társadalomtudomány foglalkozik: az antropológus tanulmányozza a városi ember őseit, a szociológus szerint a városiasodás a modern társadalmi fejlődés egyik alapvető jelensége, a pszichológus a városi élet lélektani következményeivel foglalkozik, a közgazdász a város mint különálló egység gazdasági életét vizsgálja stb. A várossal foglalkozó minden vizsgálat alapja a város demográfiai fejlődésének ismerete.

Madras városát 1639-ben alapították, 1961-ben lakossága már 1,7 millió volt. Az igen gyors növekedés egyik oka a természetes szaporodás volt. Az 1900-ig visszamenő adatok szerint kezdetben többségben voltak a természetes fogyást mutató évek, jelenleg a halandóság csökkenése következtében a lakosság növekedésének fő tényezője a természetes szaporodás.

A másik lényeges és az első időktől kezdve nagy szerepet játszó növekedési tényező a bevándorlás. A város gazdasági fejlődése, iskolázási és kulturális

lehetőségei mindig nagy vonzerőt jelentettek; egyes időszakokban — például éhínségek idején, amikor a város ingyen élelmiszert adott lakosainak — akkora volt a bevándorlás, hogy adminisztratív intézkedésekkel kellett ennek gátat vetni.

WHITE, D., TARVER, J. D.: *A Method of Representing the Direction and Magnitude of Intercensal Population Changes.* (Módszer a népszámlálások közötti népesség-változások irányának és nagyságának bemutatására.) 46—52. p.

Grafikus módszert ír le és mutat be egy amerikai állam (Oklahoma) példáján. A népszámlálások közötti népesség-változások nagyságát és irányát vastagabb-vékonyabb nyílak jelölik.

BARRETT, G.: *Catholics and Birth Control.* (A katolikusok és a születésszabályozás.) 53—72. p.

A katolikus egyház régebbi egységes álláspontjától eltérően ma élénk vita folyik a katolikusok között a születésszabályozásról és módszereiről. A georgetowni egyetemen katolikus demográfiai és születésszabályozási kutató központot létesítettek.

AGARWALA, S. N.: *Social and Cultural Factors Affecting Fertility in India.* (A termékenységet befolyásoló társadalmi és kulturális tényezők.) 73—78. p.

A termékenység három tényezőtől függ: a házasságkötési életkortól, a termékeny együttélés időtartamától és a szülések közötti időtől. Mindhárom különböző társadalmi és kulturális tényezők befolyásolják.

Indiában a női házasságkötési életkor átlagosan 15,6 év. A hindu vallás szerint a lányt legkésőbb az első menstruálás után férjhez kell adni. A többi indiai vallás nem tartalmaz ilyen előírásokat, ezért érthetően a hozzájuk tartozó nők később (de nem sokkal) kötnek házasságot. Vidékenként és kasztonként is vannak kisebb különbségek. A korszpecifikus termékenységi adatok szerint csak akkor lehet számítani a termékenység csökkenésére, ha a házasságkötés átlagos életkora 19 év fölé emelkedik.

A kasztoknál különböző szigorú előírások tiltják az özvegy asszony új házasságkötését. Ezért özvegység következtében az indiai nők átlagosan 8—10 évet veszítenek reprodukív életükből (15 és 50 év között). Ez a veszteség a férfi halandóság javulása következtében csökken.

A hindu vallási előírások szerint bizonyos — különösen a szülők halálával kapcsolatos —, vallási szertartásokat csak a felnőtt gyermek végezhet el. Ezért a hindu házaspárok igyekszenek minél előbb férfi utódról gondoskodni. Más szokások viszont csökkentik a szexuális érintkezés gyakoriságát, a hosszú szoptatás valamivel megnyújtja azt a szülés utáni időszakot, amely alatt az asszony nem esik teherbe.

Mind ezek a társadalmi és kulturális tényezők azonban lassan változnak és ezért a termékenység is változni fog.

KURUP, R. S.: *Recent Mortality Trends in the ECAFE Region.* (Újabb halandósági trendek az ázsiai gazdaságilag gyengén fejlett országokban.) 77—79. p.

A jelenlegi gazdaságilag gyengén fejlett országokban a halandóság trendje nem követte azt az utat, amelyet a mai fejlett országokban száz-kétszáz évvel ezelőtt megfigyelhetünk. Az utóbbiaknál a halandóság csökkenése az életviszonyok általános javulását követte, a gyengén fejlett országokban viszont viszonylag olcsó eszközök — rovarirtószerek alkalmazása, a tömeges oltások, bizonyos közegészségügyi és ivóvízellátási rendszabályok bevezetése —, lehetővé tették a halandóság csökkentését, anélkül hogy az életviszonyok lényegesen javultak volna. A cikk ismerteti az ázsiai gazdaságilag gyengén fejlett országok halálozási arányszámának, csecsemőhalandóságának, korszpecifikus halandósági arányszámainak, az átlagos élettartamnak és a halálokoknak alakulását.

REDDY, V. M.: *Surplus Manpower Utilisation in Rural Areas.* (A munkaerő-felesleg felhasználása a mezőgazdasági területeken.) 90–96. p.

Indiában annyira nagy a rejtett mezőgazdasági munkanélküliség, hogy csak hosszabb időszak után lehet felszámolni. Ennek érdekében fokozott behúzási erőfeszítések és a családtervezés elterjesztése szükséges.

1964. No. 2.

ROCKEFELLER, J. D.: *A Citizen's Perspective on Population.* (Egy állampolgár tennivalói a népességi kérdésekben.) 17–20. p.

Az amerikai állampolgároknak informálódniuk kell a világ és az ország népesedési helyzetéről s ennek alapján oda kell hatniuk, hogy a felelős vezetők terveikben és intézkedéseikben vegyék figyelembe a népesedési problémákat.

ENKE, S.: *Changing Views in America on Birth Control.* (A közvélemény változása Amerikában a születésszabályozás kérdésében.) 21–28. p.

Az American Assembly összejövetelein az elmúlt két évben elhangzottak alapján az amerikai közvélemény a következő irányban halad: 1. az élveszületési arányszámnak csökkennie kell, különösen a szegény és túlnépesedett országokban; 2. az ilyen országoknak nyújtott gazdasági segítség hatását jórészt semlegesíti a népesség növekedése, ezért a segítség nyújtásában figyelembe kell venni, hogy az egyes országok mennyiben hajlandók erőfeszítéseket tenni a termékenység csökkentésére; 3. az Egyesült Államok nyújtotta segítségnek tartalmaznia kell az élveszületési arányszám csökkentését elősegítő technikai segítséget is.

CALDWELL, J. C.: *New and Old Malaya: Aspects of Demographic Change in a High Growth Rate, Multiracial Society.* (Az új és a régi Malájföld: demográfiai változás képe egy gyorsan növekvő népességű, többfajú társadalomban.) 29–36. p.

A két legutóbbi malájföldi népszámlálás eredményeinek összehasonlítása azt mutatja, hogy az egyes országrészek nagy sűrűség-különbségei nem csökkentek: a népesség kilenczede a terület kétötödén él. A nagy bevándorlást adminisztratív intézkedésekkel megszüntették. Az országrészek faji összetételének különbségei nem változtak lényegesen, viszont a kínaiak nagyobb városba vándorlása következtében a falusi lakosságban a malájok túlsúlya nőtt. Malájföld népességének egyötöd része 1957-ben városban élt, a városiasodás olyan gyors volt, hogy a falusi népesség tíz év alatt nem nőtt.

POFFENBERGER, T., PATEL, H. G.: *The Effect of Local Beliefs on Attitudes Toward Vasectomy in Two Indian Villages in Gujarat State.* (A helyi hiedelmek hatása a vasketómiaval kapcsolatos magatartásra két indiai faluban.) 37–44. p.

A két faluban kiválasztott 46 megkérdezett személy többsége tudott arról, hogy a kormány támogatást nyújt a férfiak sterilizálásához a népesedési probléma megoldása érdekében, és úgy gondolta, hogy a vasketómia elvégzése gazdasági könnyebbséget nyújt a további gyermekek születésének megakadályozásával. Ugyanakkor a többség tartott attól, hogy a műtét nemi tehetetlenséget okoz.

MAHALIGMAN, N.: *India's Population Problem and Internal Migration* (India népesedési problémája és a belső vándorlás.) 45–49. p.

India egyes részeinek népsűrűsége erősen eltérő, ezért kézenfekvő lenne a belső vándorlás elősegítése. Chandrasekhar professzor véleménye szerint azonban ezt a nagy kaszt, nyelvi, vallási, érendi stb. különbségek miatt nem lehet megvalósítani. Szerző szerint viszont ezek a különbségek gyorsan csökkennek, ezért a tervszerű belső vándoroltatást, amely a gazdasági fejlődést is segítené, a jövőben igénybe kell venni a népesedési probléma megoldásában.

VICTORIAN ASSOCIATION FOR IMMIGRATION REFORM: *Why Does „White Australia” Matter?* (Miért okoz problémát a „fehér Ausztrália” bevándorlási politika?) 50–53. p.

A „fehér Ausztrália” jelszó alkalmazása a bevándorlási politikában nagyon árt az ország nemzetközi hírnevének. Bár hivatalosan nem hirdetik, gyakorlatilag „szelektív bevándorlási politikát” alkalmaznak, vagyis nem engednek be nem fehér bőrű embereket. Brazília példája mutatja, hogy a fehér és a nem fehér bőrű emberek között nem kell ellentétnek lennie. A nyugat-európai országok is nagyobb nehézségek nélkül beengedtek jelentős nem fehér bőrű bevándorló tömegeket.

CHANDRASEKHAR, S.: *The Population Factor in Economic Development.* (A népesedési tényező a gazdasági fejlődésben.) 54–57. p.

Chandrasekhar professzor a képviselőházban mondott beszédében hangsúlyozta, hogy a nemzeti jövedelemnek az ország felszabadulása óta elért jelentős növekedését, a iparosítást, a termelékenység növekedését és a mezőgazdasági terméshozamok emelkedését azért nem követte a tömegek élet-színvonalának hasonló növekedése, mert a gyors ütemben szaporodó népesség felszívta a jövedelemnövekedés túlnyomó részét. Ezért véleménye szerint India majdnem minden társadalmi és gazdasági problémájának gyökere a népesedési kérdés.

A. R.

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Központi Állami Ellenőrzési és Statisztikai Hivatalának folyóirata

1964. No. 2.

JUREČEK, ZD.: *Velikost bytů v ČSSR (I. část).* (A lakások nagysága a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. 1. rész.) 97–102. p.

A cikk ezen első része a lakásoknak a lakóhelyiségek száma szerinti abszolút mennyiségét és megoszlását, valamint a különböző nagyságú lakások területi, épületfajták, településnagyság-kategóriák, kor, központi fűtéssel, fürdőszobával és WC-vel való ellátottság szerinti számának és megoszlásának alakulását vizsgálja.

KUČERA, M., RŮŽIČKA, L.: *Regionální rozdíly v úrovni úmrtnosti obyvatelstva ČSSR.* (Regionális különbségek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság lakosságának halandóságában.) 103–116. p.

A legutóbbi csehszlovákiai népszámlálás anyagának az állandó népesség szerinti feldolgozása lehetővé tette, hogy az 1960–1961. évekre a korszpecifikus halálozási arányszámokat és rövidített halandósági táblákat területegységenként is kiszámítsák, ill. kidolgozzák. E halandósági táblák alapján a 0, az 1 és a nullára végződő években várható átlagos élettartamról kapunk információt 80 éves korig, területi bontásban. A cikk közli a területegységenkénti standardizált és ún. elméleti (területi korstruktúra és országos korszpecifikus arányszámok felhasználásával számított) halálozási arányszámokat is. A számítások eredményeit a területegységek gazdasági jellege és városiasodottsági foka szerint is összehasonlították. Megállapítható, hogy az iparosodottabb és koncentráltabb népességű területegységek halandósága nagyobb a mezőgazdasági jellegű, kevésbé városiasodott területek népességének halandóságánál. E különbségek gyökerei részben a különböző halálokok szerinti halandóság területi különbségeinek elemzése útján tapinthatók ki.

GRUNT, J.: *Úmrtnostné tabuľky pre obyvateľstvo Slovenska v období 1900/01 a 1910/11.* (Szlovákia népességének 1900–1901. és 1910–1911. évi halandósági táblái.) 117–128. p.

Szerző leírja a számításokhoz szükséges adatok forrásait (köztük több magyart is), a számítások metodikáját és eredményeit, más, melyeket több

elsősorban nyugat-európai ország vonatkozó egykorú adataival is egybevet. Kimutatja, hogy a szlovákiai halandósági viszonyok a jelzett években számos országénál (sőt — kivéve a csecsemőhalandóságot — a cseh területekénél is) kedvezőtlenebbek voltak.

MUSIL, J.: *Výzkum úspěšnosti manželství*. (A házasságok sikerességének vizsgálata.) 129—138. p.

A Csehszlovák Állami Népszéki Tanács az 1963—1964. években vizsgálatot végzett a házasságra lépőknek a házasságukról alkotott elképzelései megismerése céljából. A cikk elsősorban a vizsgálat módszertani vonatkozásairól és főbb eredményeiről számol be. A házasság sikerességét meghatározó tényezőket a házasságkötés előtti (a szülők boldog házassága, az ismerettség tartalma, a nemi élet kérdéseiről való előzetes tájékozottság boldog gyermekkor, a szülők és a barátok egyetértése a házassággal, a házasulandók egyetértése és házasságkötésük átgondolt indoklása, szociális homogámiájuk, felsőfokú iskolai végzettség, érettség és nagyjából hasonló életkor, harmonikus és szeretetteljes gyermekkori kapcsolat a szülőkkel) és a házasságkötés utáni (az orgazmus elérésének képessége, biztonságérzet a házastársi szeretet megléte felől és a megnyilvánulásaival való megelégedettség, a házastársak közti kapcsolat demokratikus, nem partriarchális jellege, testi-lelki egészség, harmonikus, a kölcsönös érdekeltségen alapuló, a házasságnak kedvező légkörű társadalmi feltételek stb.) tényezők csoportjára osztották fel. A cikk ismerteti a „házastársi egyetértés” vizsgálatára irányuló külföldi — főként az Amerikai Egyesült Államokban, Svédországban és Nagybritanniában folyó — vizsgálatok főbb eredményeit is és közli a vizsgálat előkészítő szakaszában feldolgozott szakirodalom terjedelemeire is imponáló jegyzékét.

DAVÍDEK, V.: *Změny ve společenské skladbě obyvatelstva v českých zemích po pádu feudalizmu (I. část)*. (A lakosság társadalmi összetételében bekövetkezett változások a cseh területeken a feudalizmus bukása után. 1. rész.) 139—150. p.

Szerző a korábbi népszámlálások anyagára, a történettudományi- és a népszégtudományi szakirodalomra (a régebbiek közül A. Boháč 1936-ból származó munkájára, a jelenlegiek közül V. Srb és M. Kučera munkáira) támaszkodva vázolja fel a cseh területek népessége társadalmi összetételének a feudalizmus múlt század közepi bukása után bekövetkezett átalakulását. A népesség számának, nemek szerinti megoszlásának reprodukálásán kívül bemutatja az aktív keresők népgazdasági ágak és a jelentősebb foglalkozási ágak szerinti megoszlása terén bekövetkezett változásokat is. Képet kapunk a népsűrűség, a lakóépületek száma és néhány más mutató történeti alakulásáról és korábbi területi megoszlásáról is.

SYSALA, K.: *Demografický profil města Ostrova v roce 1962*. (Osztrov város demográfiai profilja 1962-ben.) 151—158. p.

Szerző Osztrov város állandó, ideiglenesen jelenlevő és összesen jelenlevő lakosságának részletes jellemzését nyújtja az 1962. december 31-i állapot szerint, különös tekintettel a nemek, a kor, s a lakott városrész szerinti megoszlásra.

DOLEJŠÍ, V.: *Mezinárodní průzkum přesnosti a srovnatelnosti statistik o příčinách smrti*. (A halálóki statisztika pontosságának és összehasonlíthatóságának nemzetközi vizsgálata.) 159—161. p.

A Világ Egészségügyi Szervezetének (World Health Organization) 1961. októberében megtartott értekezlete felhívta a figyelmet arra, hogy a halálokok megállapítása és kódolása tekintetében az európai országok között is különbségek vannak, s ez a halálóki statisztikát nemzetközileg jeleatós mértékben összehasonlíthatatlanná teszi. A Szervezet Európai Hivatalát bízta meg a jelzett mutatók nemzetközi összehasonlíthatósága feltételeinek létrehozásával. A cikk az e téren eddig végzett munka közelebbi célkitűzéseiről és eredményeiről szá-

mol be, melynek jelentős állomása lesz az egészségügyi statisztikusok 1965-ben sorra kerülő európai értekezlete.

VÁVRA, Zd.: *K otázce vztlahu mezi porodností a úmrtností u populace ČSSR.* (A születések és a halandóság közötti kapcsolat kérdése a Csehszlovák Szocialista Köztársaság népesedésében.) 162—166. p.

A cikk áttekintést nyújt a születések és a halandóság kapcsolatára vonatkozó nézetek fejlődéséről, majd bemutatja és elemzi a születések, az általános halandóság és a csecsemőhalandóság egymáshoz viszonyított történeti alakulását huszonnégy kiválasztott európai ország, valamint a cseh és a szlovák területek természetes népmozgalmi statisztikájának adatai alapján.

1964. No. 3.

JUREČEK, Zd.: *Velikost bytů v ČSSR (Dokončení).* (A lakások nagysága a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. Befejezés.) 193—202. p.

A cikk folytatása és befejezése többek közt a lakások alapterület szerinti számának és megoszlásának alakulását elemzi az első részben vizsgált ismérvekkel kombinálva. Kitér a lakások konyhanagyság szerinti megoszlásának vizsgálatára is és tizennyolc európai ország vonatkozó (1950 körüli) adatai alapján nemzetközi áttekintést nyújt a lakóhelyiségek egy lakásra jutó átlagos számának és a lakások lakóhelyiségek száma szerinti megoszlásának az alakulásáról. A lakóhelyiségek egy lakásra jutó átlagos száma tekintetében Magyarország a tizenhetedik helyet foglalja el.

KUČERA, M.: RŮŽIČKA, Z.: *Regionální rozdíly v příčinách smrti obyvatelstva ČSSR.* (Regionális különbségek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság lakosságának halálokok szerinti halandóságában.) 203—213. p.

A tanulmány a standardizált és az előző számban közölt ún. elméleti halálozási arányszámok területi különbségeit kívánja megvilágítani néhány kiválasztott főbb halálóki csoport szerinti halandóság standardizált mutatóinak bemutatása révén. Táblázatai a kiválasztott halálóki csoportokban meghaltak tényleges számát és arányát, ún. elméleti számát és arányát, valamint a kettő különbségét, ill. egymáshoz viszonyított nagyságát is bemutatják.

DAVIDEK, V.: *Změny ve společenské skladbě obyvatelstva v českých zemích po pádu feudalismu (Dokončení).* (A lakosság társadalmi összetételében bekövetkezett változások a cseh területeken a feudalizmus bukása után.) 214—223. p.

A cikk folytatása és befejező része elsősorban az aktív keresők számának, társadalmi csoportok, népgazdasági és foglalkozási ágak, területegységek stb. szerinti megoszlásának 1851—1869. évi alakulásáról ad részletesebb áttekintést és elemzést. Közli a feldolgozott forrásanyagok jegyzékét is.

HŮRSKÝ, J.: *Intensita a tempo urbanizace okresů ČSSR.* (A Csehszlovák Szocialista Köztársaság járásai urbanizálódásának intenzitása és üteme.) 224—233. p.

Az urbanizálódás fogalma abban tér el a koncentrációtól, hogy nem csupán a népesség nagy adminisztratív centrumokba való tömörülését, hanem a valóban városi, vagyis városi életmódot folytató népességet veszi figyelembe. Csehszlovákiában 1961-ben 221 szűkebben értelmezett városon kívül 355 ún. „városias jellegű települést” is kijelöltek, mely utóbbiak népességének növekedése szintén nem hagyható figyelmen kívül az urbanizálódási folyamat értékelése során. Szerző szerint e települések népességét 50%-ig kell városinak tekinteni. A „félíg falusias jellegű települések” lakosságának hovásorolása szintén problematikus. A cikk bemutatja Csehszlovákia egyes járásai 1947—1950. évi urbanizálódottságát és az e téren az 1950—1961. években bekövetkezett fejlődést.

NECKÁROVÁ, J.: *Etnické formování Brazílie*. (Brazília népessége etnikai összetételének alakulása.) 234–241. p.

Brazília népessége etnikai összetételére jellemző az etnikai „vegyes házasságokból” származó mulattok túlnyomó aránya. E többségen kívül a XIX. századból három etnikai csoport tisztán is fennmaradt, melyek közül az indiánoké — újabb kontingensek beáramlásának igen kis aránya miatt — azóta megszűnt létezni.

PROKOPEC, J.: *Zkušenosti interrupčních komisí a současná provádění praxe zákona o umělému přerušení těhotenství*. (Az abortusz-bizottságok tapasztalatai és a művi terhességmegszakítás lebonyolításának jelenlegi gyakorlata.) 242–247. p.

A cikk annak a vizsgálatnak az eredményeit írja le, melyet — a megyei és körzeti abortusz-bizottságok elnökeinek kikérdezése útján — Csehszlovákia Állami Népességi Tanácsának a titkársága 1964 januárjában hajtott végre, az 1958. évi abortusz-törvény hatásainak felmérése céljából.

FAJFR, F.: *Děti mrtvé a smrtelně narozené*. (A halvaszületett és korai halálra ítélt született gyermekek.) 248–253. p.

Szerző a halvaszületések, a perinatális halandóság, az ez utóbbit előidéző halálokok mérésével kapcsolatosan vitatott problémákat elemzi.

V. E.

STANOVNIŠTVO

a Jugoszláv Társadalomtudományi Intézet
Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1963. október – december

MACURA, M., SENTIĆ, M.: *Marksov prilog nauči o stanovništvu*. (Marx hozzájárulása a népességtudomány fejlesztéséhez.) 417–426. p.

Az 1963 decemberében tartott „Marx és a jelenkor” konferencián a hozzászólók megállapították, hogy Marx hozzájárulása a népességtudományhoz nem csupán Malthus elméletének bírálatából áll. Ismertették Marx nézeteit a népesezési törvény történeti jelentőségéről, a természetes szaporodásról szóló vitában elfoglalt álláspontját, a népesedés növekedése és a termelés közötti összefüggésről való nézeteit. Engels többször felhívta a figyelmet egyes különleges demográfiai problémakörök, főképpen a család- és a településdemográfia tanulmányozásának jelentőségére.

GINIĆ, I.: *Merenje nivoa urbanizacije u svetlu skorašnjih popisnih podataka*. (A városiasodási szintek mérése a legutolsó népszámlálási adatok fényében.) 427–456. p.

Az újabb jugoszláv szakirodalomban a város definíciója két kritériumon alapul: a lakosság számán és a nem mezőgazdasági népesség arányán. Helyes lenne más kritériumokat is figyelembe venni, amelyek jellemzik a település városiaságának fokát. Ilyenek lehetnek: lakásviszonyok, a szórakozási lehetőségek, a közlekedési kapcsolatok a város közelében levő, elővárosias jellegű területekkel, a kulturális helyzet, az iskolák, a közművekkel való ellátottság, a közegészségügyi helyzet. Ilyen sokoldalú definíció segítségével alaposabban lehetne tanulmányozni a jelenleg Jugoszláviában végbemenő városiasodási folyamatot.

ROSSET, E.: *Demografski pregled savremene Poljske*. (A jelenkori Lengyelország demográfiai képe.) 457–476. p.

Lengyelország demográfiai fejlődésében a második világháború óta két időszakot lehet megkülönböztetni: az elsőt a háborús veszteségek kompenzálásának erős irányzata jellemzi (sok házasságkötés, nagy termékenység), a

másodikban a reprodukció tüteme meglássul. A termékenység csökkenése ellenére a nettó reprodukció együtttható jelenleg is nagyobb, mint 1932-ben volt.

DIMNIĆ, F.: Stalno ili prisutno stanovništvo. (Állandó vagy jelenlevő népesség?) 477—525. p

Nem sok értelme lenne az állandó (de jure) és a jelenlevő (de facto) népesség fogalom mellé újabbakat bevezetni; például a „standardizált nemzetközi népesség” fogalom is vitathatatlanul megfelel a jelenlevő népességnek. Fontosabb feladat a két népességfogalom definíciójának tartalmában megegyezni. Téves az a nézet, hogy a nemzetközi ajánlások általában a jelenlevő népesség fogalom használatát pártolják. Kétségtelen, hogy bizonyos fokig előnyben részesítették ezt a fogalmat, azonban azzal a hallgatóságos feltételezéssel, hogy a népszámlálás időpontjában, az év végén nagyjából megegyezik az állandó népességgel. Minden eddigi tapasztalat az állandó (de jure) népesség fogalmának alkalmazását ajánlja.

1964. január — március

MAKSIMOVIĆ, B.: Prelazak poljoprivrednog stanovitstva u nepoljoprivredne delatnosti. (A mezőgazdasági népesség átrétegződése a nem mezőgazdasági ágazatokba.) 5—20. p.

A mezőgazdaságból a nem mezőgazdasági ágazatokba való átrétegződést eddig a mezőgazdasági népesség számának alakulása alapján mérték fel Jugoszláviában. Ez a tanulmány figyelembe veszi a mezőgazdasági népesség természetes szaporodását is.

Jugoszlávia minden részében a nem mezőgazdasági népesség természetes szaporodása nagyobb a mezőgazdasági népességénél, mert termékenysége általában nagyobb, halandósága pedig minden esetben kedvezőbb. 1948 és 1961 között összesen 2848 ezer személy vándorolt el a mezőgazdaságból, vagyis az 1948. évi mezőgazdasági népességnek 26,8 százaléka. Az összes mezőgazdasági népesség száma 10,6 millióról 9,3 millióra, aránya az össznépességben 67,2 százalékról 50,2 százalékra csökkent ebben az időszakban. Az elvándorlás nagyságát nemcsak a gazdasági fejlődés, a nem mezőgazdasági munkahelyek számának megnövekedése határozza meg, hanem a mezőgazdasági népesség természetes szaporodása is.

STEINMAN, Z.: Utjecaj jedinstvene osnovne škole na orijentaciju k daljnem školovanju. (Az általános iskola hatása a tanulók továbbtanulására.) 21—33. p.

Megvizsgálták, hogy milyen tényezők befolyásolják az általános iskolát végzett tanulók továbbtanulását Horvátországban. Azt találták, hogy ezeknek aránya sokkal nagyobb a nem mezőgazdasági népesség körében, mint a mezőgazdasági népességénél. Jelentős különbségek mutatkoztak országrészenként. Megállapították hogy az iskola elhelyezésének is nagy hatása van a továbbtanulásra. A gazdasági tényezők hatásának felméréséhez további vizsgálatra lenne szükség.

F.AJFR, F.: Sta je dovelo do osnivanja Čehoslovačkog demografskog društva. (Miért hozták létre a Csehszlovák Demográfiai Társaságot?) 33—36. p.

Csehszlovákiában megalakították a Tudományos Akadémia keretein belül működő Demográfiai Társaságot. Ennek oka részben az volt, hogy a demográfiai elmélet művelése Csehszlovákiában elmaradt a népességi statisztika fejlődése mögött, nem egészítették ki a népszámlálási adatokat reprezentatív mintákon alapuló demográfiai felvételekkel. A második világháború után a csehszlovák demográfiai elméleti irodalomban megalapozatlan optimizmus uralkodott az élveszületési arányszám alakulásának kérdésében, jelenleg viszont általános pesszimizmus figyelhető meg. A jelenlegi alacsony élveszületési arányszám okainak feltárása iránti igény is szükségessé teszi a demográfiai kutatómunka megerősítését. Ehhez igénybe kell venni a szociológiát, a humángenetikát, valamint a matematika demográfiai alkalmazásait is.

MACURA, M.: *Demografiska istraživčeka aktivnos u Čehoslovačkoj Socijalističkoj Republici.* (A demográfiai kutatómunka a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban.) 36—38. p.

A demográfiai kutatómunka nagyon megeléknült Csehszlovákiában az elmúlt években. Nagy része a jelenlegi alacsony élveszületési arányszám megmagyarázására összpontosult, és a termékenység ésszerű növelésének lehetőségeit keresi.

A. R.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia
Demográfiai Bizottságának folyóirata

1964. No. 4.

ROSSET, E.: *Przeobrażenia demograficzne w Polsce i ich konsekwencje dla nauki i gospodarki narodowej.* (A lengyelországi demográfiai átalakulások és következményeik a tudomány és a népgazdaság számára.) 3—36. p.

A cikk szerzőnek a Lengyel Tudományos Akadémia 1963. május 17-i közgyűlésén megtartott előadásával azonos. Szerző igen sokoldalúan mutatja be Lengyelország demográfiai helyzetét és annak jövőben várható alakulását. A főbb kérdések, melyeket érint: 1. Lengyelország népességének 1980-ig várható növekedése; 2. az urbanizálódással kapcsolatos problémák; 3. a népesség nemek és kor szerinti megoszlásának normalizálása; 4. a népesség korösszetételének változása; 5. az öregedés; 6. a nyugdíjasok kérdése; 7. a munkaképes korú népesség reprodukciója.

Szerző cikke utolsó bekezdésében az aktív népesedési politika szükségességét hangsúlyozza. „Arról van szó — írja —, hogy ne csupán passzív szemlélői, vagy legjobb esetben regisztrálói, ill. interpretálói legyünk a demográfiai átalakulásoknak. Vállalnunk kell az irányítók szerepét, akik tudatosan formálják a valóságot.”

Rosset előadását számos hozzászólás követte, amelyeknek szövege szintén megtalálható e szám 85—104. oldalán. A hozzászólók, felszólalásuk sorrendjében a következők voltak: J. Groszkowski, J. Miodoński, W. Billig, K. Secomski, M. J. Ziomek, E. Vielrose, Z. Padowicz, B. Minc, J. Malecki, és B. Krupiński. A vita E. Rosset zárszavával ért véget.

ZIOMEK, M. J.: *Struktura demograficzna zalogi a jej plynność.* (A dolgozók állománynak demográfiai struktúrája és fluktuációja.) 37—46. p.

Szerző egy kőbánya 12 330 dolgozóját figyelte meg három éven át (1957—1959-ben) a munkahelyváltoztatások gyakoriságát befolyásoló tényezők feltárása céljából. Megállapította, hogy a férfiak gyakrabban változtatják munkahelyüket, mint a nők, s hogy leggyakrabban a fiatal, nem régen dolgozó, szakképzetlen, ill. alacsony szakképzettségű dolgozók hagyják el munkahelyüket.

A fluktuáció intenzitása és a családi állapot, az eltartott gyermekek száma, valamint a lakóhelynek a munkahelytől való távolsága között nem sikerült határozott korrelációt kimutatnia.

VIELROSE, E.: *Ruch naturalny ludności w Sudanie.* (Szudán lakosságának természetes népmozgalma.) 47—55. p.

Az 1955—1956. évi szudáni népszámlálás adatai között a nyers születési s halálozási arányszám adata is megtalálható. Ezek az adatok azonban nem megbízhatók. Pontosabb információk nyerhetők róluk a kormegoszlás adatai alapján. A nem nagykorú, felnőttkorú és a női népességen belül 45 éves, vagyis propagatív-koron túli népesség csoportjai ti. nagyjából megfelelnek a 0—14, 15—44, és 45 éves és idősebb népesség korcsoportjainak. Az ENSZ halandósági táblatípusaival való összehasonlítás alapján feltételezhető, hogy a születési arányszám körülbelül 46,6, a halálozási arányszám pedig 23,3‰, a bruttó reprodukciós együttható értéke 3,0, a születéskor várható átlagos élettartam pedig 40 év.

CZARNOTA, A.: *Metody obliczania trwania zycia zawodowego*. (Az aktív kereső élettartam kiszámításának módszere.) 57—69. p.

A cikk az aktív kereső élettartam kiszámításához szükséges mutatókat és módszertani eljárásokat ismerteti. Az aktív keresők soraiba való belépés és az azok sorából való kiválás korspecifikus valószínűségeinek bemutatásával lényegében teljes áttakintést nyújt a foglalkoztatottsági tábla kiszámításának metodikájáról.

KOZIOWSKA, E.: *Demografia w służbie prawa mieszkaniowego i polityki mieszkaniowej w Polsce*. (A demográfia a lakásjogosultság és a lakáspolitikai szolgálatában Lengyelországban.) 71—84. p.

A lakás iránti igény jogosultságának elbírálásánál a helyi tanácsok dolgozóinak az érdekeltek lakáskörülményeit sokoldalúan kell elbírálniuk. Az egészségügyi, munkaügyi és jövedelmi kritériumok mellett a demográfiai kritériumok (nem, kor, családi állapot, rokonsági fok stb.) figyelembevételére is elsőrendű fontosságú, s ez szükségessé teszi a demográfiai módszerek fokozottabb tanulmányozását.

V. E.

KÖNYVEK

WHELPTON, P.K., KISER, C.V.: *Social and Psychological Factors Affecting Fertility*.) A termékenységet befolyásoló szociális és lélektani tényezők.) 5. kötet. Milbank Memorial Fund. New York, 1958.

Az indianapolisi vizsgálat utolsó (összefoglaló) kötetének szerzői 9 tanulmányban (a vizsgálatról készített tanulmányok között a XXV—XXXIII. sorszámúak) tárgyalják a vizsgálatmal kapcsolatos következtetéseket. Az első két tanulmány a teljes, illetve tervezett termékenység prognosztikájával, a következő öt tanulmány pedig egy-egy szociális, illetve lélektani tényező szerepével foglalkozik. (A termékenység korlátozó hatása a személyes szabadságra; a testvérek és a barátok; a gyermekszeretet; az asszony családon kívül való szerepköre; a gyermektelenségtől és az egykétől való félelem.) A kötet 8. fejezete a házasságkötés időpontjában kialakult családi tervek kérdéseit tárgyalja, az utolsó (9.) fejezet pedig összefoglalja a vizsgálat főbb eredményeit és módszertani tanulságait.

Az 1941-ben lebonyolított indianapolisi vizsgálat hátterében az akkori alacsony születési arányszám népesedéspolitikai befolyásolási lehetőségeinek kutatása állott. A meglevő — nagyrészt népszámlálási — adatok rávilágítottak a különböző népességcsoportok eltérő reprodukciós magatartására; a vizsgálat célja az volt, hogy felkutassa az ebben szerepet játszó tényezőket. A 6 kérdőív mintegy 1000 kérdőpontja szolgált a vizsgálat alapját képező 23 hipotézis megvilágítására. A vizsgálat 1977 házaspárra vonatkozott, akik meghatározott feltételeknek eleget tettek. (A kiválasztás a háztartásstatisztikai vizsgálatok alapján történt.) Az 1977 házaspárból 1444 relatív termékeny volt; ezek 98%-ának volt fogamzásgátlással kapcsolatos tapasztalata, 42%-a pedig tudatosan családtervező (fogamzásgátlást tervszerűen és hatékonyan alkalmazó) volt.

A családoknál a normális biológiai termékenység 1000 házaspárra számítva átlagosan 6325 születést tett volna lehetővé. Ha kizárólag az észlelt biológiai fogyatékoságok csökkentették volna a születésszámot, akkor ez az arány 4594 lett volna. Ha csak a tudatos születéskorlátozás hatása érvényesült volna, akkor pedig 2074 lett volna ez a mutató. A két tényező együttes hatásaként a tényleges arányszám 1699 volt, 73%-kal alacsonyabb a normál kapacitásnál. A csökkentésben az elsődleges szerepet a tudatos korlátozás játszta.

A vizsgálat — előzetes hipotézisek alapján — az egyes társadalmi-gazdasági, illetve lélektani tényezőknek a családtervezők arányával, illetve a tervezett családnagysággal való összefüggéseit kutatta. A társadalmi gazdasági színvonal és a családtervezők aránya között pozitív összefüggést észlelt; a tervezett családnagyság is — az előzetes feltételezéstől eltérően — egyenes arányban volt a jövedelmi helyzettel. A tervezett családnagyság — a várakozással

egyezően — pozitív kapcsolatban volt a gazdasági biztonság érzetével. Ugyanakkor — a várakozástól eltérően — a családtervezők aránya és a gazdasági biztonság érzete is pozitív összefüggést mutatott. A gazdasági feszültség (a gazdasági igények és lehetőségek közötti különbség) és a családtervezők aránya közötti kapcsolat — a hipotézissel ellentétesen — negatívnak bizonyult; feltehetően szelektív tényezőik hatása következtében (a gazdasági feszültség legerősebben ugyanis az alacsonyabb társadalmi-gazdasági rétegeknél jelentkezett). A gyermekkori családi helyzetnek nem volt kimutatható hatása a termékenységre. A férj, a feleség és a gyermekek egészségügyi színvonala, valamint a szülők személyes szellemi tulajdonságai és a családtervezők aránya között pozitív kapcsolat volt észlelhető. A szociálisan mobil családok általában kisebbek (és kisebbre tervezettek) mint a nem mobil családok; különösen az intergenerációs mobilitásnál. A felfelé törekvő családok családtervezése eredményesebb (fogamzástóluk hatékonyabb), az alacsonyabb társadalmi csoportba süllyedőké eredménytelenebb az átlagosnál.

Foglalkozik a vizsgálat a gyermekszeretet, a gyermekhez való egocentrikus vonzódás, a terhességtől való félelem, a viselkedés általános ésszerűsége (tervezési hajlam, hagyománytisztelet, vallásosság), a személyes szabadság (követlenség) iránti igény, a gyermektelenségtől, illetve egykétől való félelem, a meglévő gyermekek kívánságai, a környező csoporttal való konformitás, a házassági összhang, a gyermekek nemével kapcsolatos előszeretet stb. lélektani tényezőivel is. Általánosságban megállapítja, hogy szorosabb összefüggés volt tapasztalható a társadalmi-gazdasági tényezők és a termékenység, mint a lélektani tényezők és a termékenység között. Az előbbi kapcsolat ugyanis általában állandó és kifejezett volt, az utóbbi tényezőikkel való kapcsolat kevésbé volt szabályszerű és általában gyengült akkor, ha a társadalmi-gazdasági helyzetet konstansnak vették (ettől eltérően alakult a gazdasági biztonság-érzet lélektani tényezőjének a tervezett családnagysággal való összefüggése, amely független volt a szociális státustól).

Szerzők szerint a vizsgálat terjedelme (a vizsgált szempontok nagy száma) túlzott volt a megfigyelt sokasághoz képest. Ezen túlmenően a hipotézisek nem alkottak egységes rendszert és így nem adtak lehetőséget általánosításra. A szubjektív mozzanatok egy része nem volt kellően mérhető. Egyes esetekben az előzetes hipotézisek vizsgálatát szelektív tényezők befolyásolták. A mintába való bekerülés feltételei több szempont vizsgálatát eleve kizárták (például az állandó, huzamos városi tartózkodás feltétele miatt a vándorlás hatása nem volt mérhető). A vizsgálat terjedelméből adódóan a legtöbb tényező szerepét külön-külön, egymástól szeparáltan vizsgálták; ez kauzálisan komplex jelenségeknél torzításokra vezethet. Az *ex post facto* kauzálizációs mód az emlékezés hibáival torzította az eredményeket és egyes esetekben kétségessé tette az ok, illetve okozat közötti különbségtételt. (Például a gazdasági feszültség vizsgálatánál.) E módszertani tanulságok azonban a további kutatásoknál hasznosíthatók.

Figyelemre méltó az az objektivitás, melyet a vizsgálat lefolytatói, illetve a tanulmányok szerzői a hipotézisek igazolhatóságának hiányával, sőt az eredeti hipotézissel ellentétes eredmények megállapításával kapcsolatban tanúsítottak.

M. K.

The Population Crisis and the Use of World Resources. (A népesedési válság és a világ tartalékainak felhasználása.) Szerk.: Mudd, S. World Academy of Art and Science. No. 2. Dr. W. Junk Publ.-The Hague, 1964. 563 p.

„A világ népességének növekedése transzcendens jelentőségű tény az Egyesült Nemzetek számára...”, amely, . . . — az emberi társadalom elé, korábban soha nem ismert, hatalmas problémákat állít — olvashatjuk a kötetben az Egyesült Államok ENSZ képviselője, *Adlai E. Stevenson* sorait.

A népességnövekedést pillanatnyilag a készletek semmiféle gyakorlati növekedése nem képes ellensúlyozni. És bár úgy a népességről, mint a természetes tartalékokról sokat írtak és beszéltek az utóbbi években, a World Academy of Art and Science mintegy két éve mégis úgy határozott, hogy második kötetét a globális népesedési problémának szenteli, amelyet az egyik legkriti-

kusabb témának ítélte. „Nem tudunk kényelmes kiutat ajánlani a pusztaságból — írja a szerkesztő a kötet Előszavában. Azonban reméljük, hogy a kérdés mindkét oldalának magasképzettségű és kompetens szerzők általi kiegyensúlyozott megvilágítása bizonyos hasznos útmutatásul szolgálhat egy racionális politika kialakítása felé.”

E célok elérése érdekében a kötetben összegyűjtötték a világ legkülönbözőbb nemzetiségű szakembereinek, vezető tudósoknak és politikusoknak e témával kapcsolatban korábban megjelent munkáit. A *B. Russel* és *J. Huxley* írásait tartalmazó bevezető fejezetet követő első rész a népesedési válság különböző problémáit tárgyalja. A népesedés növekedésének tényeit vizsgáló első alrész cikkeit a kérdés gazdasági, társadalmi és politikai elemzésével foglalkozó dolgozatok (köztük *J. J. Spengler*: „A népességnövekedés gazdaságtana” című és *P. M. Hauser*: „A világpolitika demográfiai vonatkozásai” c. dolgozatai) követik. A régiók szerinti vizsgálatokat ismertető alrész elsősorban az ázsiai országok (ezen belül is főleg India) népesedési problémáira fordít nagyobb figyelmet, és többek között tartalmazza *S. Radhakrishnan*, India elnöke egyik beszédének szövegét, *I. B. Taeuber* két dolgozatát, valamint Egyiptom, Kína, Latin-Amerika stb. népesedését érintő dolgozatokat. A népesedés biológiai vonatkozásait tárgyaló alrész elsősorban a születésszabályozás egyes típusait (ideértve a sterilizációt), valamint a jövő kilátásait elemzi, végül az utolsó „Akcióprogramok” címet viselő alrész a különböző népesedéspolitikai elképzeléseket fejti ki.

A kötet második része a világtartalékok hasznosítását és ennek demográfiai hatásait vizsgálja. *P. Auger* bevezető jellegű írása egy, a földünk jobb hasznosításának tanulmányozásával foglalkozó intézet megalakítására vonatkozó tervet ismertet. Az itt közölt tizenkét dolgozat egy része a fejlődő országok tartalékainak jobb kihasználásával foglalkozik, más munkák az újabb tudományos felfedezések (orvostudományok, atomfizika stb. újabb eredményeinek) demográfiai hatásait elemzik.

A kötetben összegyűjtött beszédek és dolgozatok nagy része (ígaz, gyakran csak a tudományos népszerűsítés színvonalán) a népesedési jelenségek valóban rendkívül súlyos, megoldásra váró problémáival foglalkozik. E munkák sok vonatkozásban inhomogén népesedéspolitikai elképzeléseket tükröznek, és e tény maga is jól szemlélteti azt a bizonytalanságot és tanácstalanságot, amely az intenzív kutatások ellenére századunk népesedési problémáit még ma is körülveszi. Sajnálatos, hogy a szocialista országok demográfiai irodalma nincs képviselve a kötetben, pedig e munkák révén egyik-másik felvetett kérdés jóval teljesebb, realisabb megvilágításba kerülhetett volna.

T. K.

SAUVY, A. : *La prévention des naissances*. (A születések megelőzése.) Presses Universitaires de France, Paris, 1962. 126 p.

Sauvy könyve a címben jelzett problematika népszerű, mégis sokoldalú, tudományos színvonalú kifejtését tartalmazza.

A használatos terminusokat bírálva (első fejezet) elveti az angol *birth control* (születés-ellenőrzés) kifejezést, mivel az „ellenőrzés” legtöbbször a születések anyakönyvezésénél történik. Ez a kifejezés — véleménye szerint — hibás, a mai praxis mellett indokolatlan bizonyosságot sugall és kizárja az abortuszt, holott ez is módja a születések megelőzésének. Az utóbbi megfontolások alapján több más terminust (planification, ill. planning stb.) is elvet és az összes kínálózó terminusok közül a *prévention des naissances* (születésmegelőzés) mellett tör lándzsát, melyen azon eljárások összességét érti, amelyek azt célozzák, hogy a nemi érintkezést ne kövesse szülés.

A második fejezet a születések megelőzésének történeti áttekintését tartalmazza. Térhódítása hivatalos megítéléstől való függetlenségének illusztrálása céljából kitér a fogamzásgátlás propagandájával vádolt *Annie Besant* pereire is, melynek nyilvános tárgyalása az akkor (1877) „már érett” helyzetben — eredeti céljával ellentétesen — jelentősen meggyorsította a fogamzásgátló szerek megismerését és alkalmazásának az elterjedését.

A harmadik fejezet a termékenység biológiai vonatkozásaira irányuló, mintegy húsz éves múlttal rendelkező kutatások eredményeit foglalja össze.

E kutatások egyik nem lebecsülendő nehézsége, hogy azok a populációk, amelyek propagatív korú női népességének termékenysége még biológiaiainak mondható, nem rendelkeznek megfelelő termékenységi statisztikával, az ilyen statisztikával rendelkező országokban pedig a termékenység általában már kisebb-nagyobb mértékben irányított. Ez utóbbi helyzet alól adódó kivételek tanulmányozása (pl. a kanadai franciáké a múlt században) és a sokgyermekes családokra kiterjedő reprezentatív felvételek eredményei — számos kiváló kutató (*H. Hyrenius, P. Vincent, L. Henry, J. Henripin, E. Gautier, P. Girard, J. Ganiage, M. Terrisse, J. Houdaille, C. Tietze, F. Notestein* stb.) munkája nyomán — ma már több lényeges következtetés levonását teszik lehetővé. *Saavy* összefoglalása elsősorban a megtermékenyülési valószínűség különböző aspektusait mutatja be, kidomborítva a termékeny nők megtermékenyíthetőségének és a biológiaiilag meddő nők arányának korspecifikus alakulására vonatkozó (elsősorban *Louis Henry* nevéhez fűződő) kutatások eredményeit is.

A negyedik fejezet írja le a születések elleni védekezés különböző fajtáit (beleértve a sterilizálás, a nemi megtartóztatás és az abortusz különböző változatait is), az ötödik pedig ezen eljárások tényleges alkalmazhatóságát, alkalmazásának hatékonyságát, egészségügyi, fiziológiai és egyéb következményeit értékeli.

A hatodik fejezet vizsgálja a nőnek, ill. a házaspárnak a születendő gyermekek számával kapcsolatos magatartását. A lányanyaság kedvezőtlen társadalmi megítélésének csökkenése nem jár együtt a gazdasági terhek, a munkavállalási, férjhezmenési stb. nehézségek csökkenésével, a gyermek kívánása így továbbra is igen ritka jelenség marad. A házas nők, ill. házaspárok esetében a gyermek *mellett* szól: a szeretetszükséglet, a különböző eredetű utódszükséglet és a kielégítésével járó büszkeség, a tekintélygyakorlás vágya, a gyerekek valamely nemek szerinti összetételének a kívánása (pl. fiú születésének kívánása leány születése után, ill. fordítva), a házasság konszolidálásának vágya valamely házaspár részéről, valamely nagytekintélyű tradíciónak, erkölcsi felfogásnak, vallási parancsnak stb. való engedelmeskedés, a gyermekmunka szükségessége és a gyerekek felnövése után támogatás remélése (különösen a mezőgazdasági népesség esetében) stb. A gyermek *elleni* érvek: félelem a terhességtől, a szüléstől stb., a felneveltetési költségek nagysága, a lakás elégtelensége, munkavállalási nehézségek, a társadalmi felemelkedés, ill. a kivívott társadalmi pozíció megőrzésének vágya, a szülőknek elfoglaltságuk, ill. egyéb terveik miatti időzavara, a vagyon felosztásától való félelem (különösen a mezőgazdasági népesség esetében) stb. Valamely gyermek akarása vagy nem akarása, a megszületett gyermekek kívántakra és nem kívántakra osztása bizonyos szempontból jogosulatlan. A nem kívánt terhesség az első kellemetlen meglepetés után gyakran a családi tervek átrendeződésével és a gyermeknek az előzőknél semmel sem kedvezőtlenebb fogadtatásával, sőt a „benjáminok” túlszeretésével folytatódik. Itt elemzi a szerző a jövedelmi és a jövedelmieknél effektívebb kulturális különbségeknek, a gyermek társadalmi fogadtatásának, a nyílt és rejtett munkanélküliségnek (ill. a feleslegesség ebből eredő érzésének), a nemzeti összefogásnak stb. a gyermekszám alakulására gyakorolt hatását. Az abortuszoknak a fogamzásgátlás szabadsága melletti számos országban kimutatható elterjedtségét a szerző azzal magyarázza, hogy ez utóbbiak csupán egyszeri elhatározást, a különböző fogamzásgátló eszközök alkalmazása pedig állandó figyelmet, körütekintést, feszültséget igényel.

A hetedik fejezet nem a család, hanem a kollektíva (az össznépeesség) szempontjából vizsgálja a születésszám alakulásának, s ezzel kapcsolatban a különböző (legtöbnyire nem tudományos meggyőződésen; hanem különféle érzéseken, ösztönösségen alapuló) populacionista és antipopulacionista irányzatoknak és ezek hatásának a kérdését. A kérdést nemzetközi szempontból vizsgálva megállapítható, hogy az egyes országok más országok népességének gyors szaporodását legtöbnyire kedvezőtlenül, szaporodásának lelassulását pedig kedvezően ítélik meg.

A nyolcadik fejezet elemzi a gazdasági és a pszichofiziológiai szempontból „normális”, ill. optimális nagyságú család problémáját, az ideális családnagyságra vonatkozó különböző aspektusú vélekedések determinánsait, a családnagyság, az intellektuális színvonal és az érvényesülés összefüggéseit. Minél nagyobb

egy család, annál kisebb általában az egy családtagra jutó jövedelem nagysága, ezért „tisztán gazdasági szempontból — mondja a szerző — nincsen optimum, vagy — ha úgy tetszik —, „optimálisnak” a gyermektelen család tekintendő”. Vajon helyes kritériuma-e azonban a gazdasági szempontból optimális családnagyságnak az egy családra jutó jövedelem maximuma? Anélkül, hogy a kérdést mélyebben elemeznénk a vita ösztönzése céljából *Saavy* felfogásával itt szembeállítjuk *G. S. Beckerét*,¹ aki a gyermekeket is a szülők bizonyos (szeretet iránti stb.) szükségleteit kielégítő, ugyanakkor bizonyos költségekre kerülő gazdasági javaknak tekinti, s számuk akkor optimális, ha a többi javakkal együtt szüleik összes szükségleteinek maximális kielégítését teszik lehetővé.

A kilencedik fejezet a szocialista országok népesedési helyzetének és népesedéspolitikai elveinek fejlődésével, a tizedik a különböző vallásoknak a születések megelőzésével kapcsolatos felfogásával, a tizenegyedik a különféle felfogások általános értékelésével foglalkozik. Szerző a születések megelőzésével kapcsolatos egyéni szabadságot — *F. Notesteinnel* egyetértve — akkor tartja teljesértékűnek, ha az a szülésnek, a gyermekek birtoklásának a szabadságával párosul, melynek biztosítása a születések okozta egy családtagra jutó jövedelemcsökkenés, lakáshelyzet romlás stb. társadalmi kiegyenlítését is megköveteli.

A tizenkettedik fejezet a születések megelőzésének franciaországi történetét és problémáit, a tizenharmadik a fejlődő országok népesedési helyzetét elemzi. Hangsúlyozza, hogy az utóbbi országokban a születésmegelőzés elterjedése csak az élet-és kultúrszínvonal emelésével, a gyermeknevelés igényességének, a gyermek megbecsülésének, értékének fokozásával egyidejűleg valósítható meg. Családi pótlék folyósítása ebben a helyzetben a gyermek megbecsülése, értéke fokozásának, s ezáltal — bármennyire paradoxnak is tűnik — a születésszám *csökkentésének* válhatik eszközévé.

A tizennegyedik fejezet Japán és Kína helyzetét vizsgálja a születésmegelőzés problémái szempontjából, az utolsó (tizenötödik) pedig néhány újabb perorális fogamzásgátló szer tulajdonságait veti egybe az ideális antikocipienssel szemben támasztott követelményekkel (biztonság, egészségre való ártalmatlanság, sexuální élvezet sértetlensége, egyszerű kezelhetőség, olcsóság).

A kérdés szakirodalmának bibliográfiáját is tartalmazó és statisztikailag is jól dokumentált könyvecske sokoldalúsága folytán feltétlenül alkalmas arra, hogy e téren folyó kutatásaink kibővítése irányában ösztönzést adjon.

V. E.

The Population Dilemma. (A népesedési dilemma.) Szerk.: *Hauser, P. M.* Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J. 1964. 188 p.

Korunkban — írja *Hauser* bevezetőjében —, amikor a különböző országok és földrészek egyre közelebb kerülnek egymáshoz, problémáikat egyre kevésbé képesek egymástól függetlenül megoldani, mind több az egész világra kiterjedő, globális probléma merül fel. Ilyen a járványok elleni küzdelem, a nemzetközi légiközlekedés, az időjárás előrejelzése, a postai, táviró-és rádióösszeköttetés megszervezése. A második világháború után lépett a problémák közé a világ-úrkatás. Különösen fontos ilyen probléma az un. „demográfiai forradalom”. Az Egyesült Nemzetek 1962. évi közgyűlése is foglalkozott vele és határozatában felkérte az Egyesült Nemzetek Szervezetét, hogy nyújtson segítséget az egyes országoknak a népesedési kérdések megoldásában.

Dorn ismerteti a demográfiai forradalom menetét és okait: a halandóság az egész világon nagymértékben és gyorsan csökkent, és ezt nem követte nyomon a termékenység olyan csökkenése a mai gazdaságilag gyengén fejlett országokban, mint Európában. Sőt a második világháború óta Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is megnőtt a születési arányszám. Ezért a világ népessége rohamosan nő: az általánosan elfogadott becslések szerint 1975-re 4 milliárd és 2010-re 8 milliárd lesz. Ha ez a növekedési ütem tovább tart, a világ népessége 2200-ban eléri az 500 milliárdot. Ezért az emberiségnek valamilyen módon szabályoznia kell a népesség növekedését, ellenkező esetben ke-

¹ *G. S. Becker: An Economic Analysis of Fertility.* (In: *Demographic and Economic Change in Developed Countries.*) New York. Princeton University Press. 1960.

vesebb mint 150 év múlva elérjük azt a maximális népességszámot, amelyet a föld — a legderülátóbb becslések szerint — el képes tartani, az 50 milliárdot.

Irene B. Taeuber a gazdaságilag gyengén fejlett országok népességének növekedését elemzi. A gazdasági fejletlenség, a mezőgazdasági népesség nagy aránya (gyenge ipar) és a kis egy főre jutó jövedelem szinte mindenütt együtt jár a nagy születési arányszámmal, tehát a népesség éppen ott nő igen gyorsan, ahol ez a népességnövekedés a legnagyobb akadályokat gördíti a fejlődés útjába. A népesség növekedésének problémáját azért különösen nehéz megoldani, mert a halandóságot csökkentő egészségügyi intézkedések viszonylag könnyen bevezethetők, viszont a születésszabályozási módszerek elterjesztése igen nagy nehézségekbe ütközik a gyengén fejlett országokban. Bár Latin-Amerikában a legnagyobb a népszaporodás, a probléma mégis Ázsiában a legégetőbb, mert annak egyes részeiben már igen nagy a népsűrűség. Japán gyors gazdasági fejlődésének és az ezzel párhuzamos termékenység-csökkenésnek példája mindenesetre azt mutatja, hogy a problémát meg lehet oldani. Láttszólag csökken a termékenység Taiwan-on, Hong Kongban és a szingapuri kínaiak körében is.

Coale a népesség növekedésének és a gazdasági fejlődésnek összefüggéseit vizsgálja a gazdaságilag gyengén fejlett országokban. A születési arányszám csökkenése kezdetben növelné a munkaképes korban levők arányát az össznépességen belül és ezáltal lehetővé tenné az egy főre eső jövedelem növelését és a jövedelem nagyobb részének beruházását. Az utóbbi ismét hozzájárulna az egy főre jutó jövedelem növeléséhez. Kisebb népességnövekedés esetén a beruházások kisebb részét kell az új munkahelyek biztosítására fordítani.

A közeljövőben *Coale* szerint nem látszik még különösen súlyosnak a növekvő népsűrűség hatása a gazdasági fejlődésre. Természetesen a hosszabb távlatban elérhető, a mainál százszor-kétszázszor nagyobb népsűrűség gazdasági szempontból előnytelen lenne, viszont például India népességének a jövő nemzedéken belüli várható megkétszereződése (ha nem csökken a termékenység) valószínűleg nem jár még súlyosabb következményekkel, a mezőgazdasági szakértők szerint ugyanis India mezőgazdasági termelését is évente 3–4 százalékkal lehetne növelni és húsz-huszonöt éven belül meg lehetne kétszerezni. Különösképpen nincs nagyobb hatása a népsűrűség növekedésének, ha az ország gazdaságában kisebb súlya van a mezőgazdaságnak és a bányászatnak. Hong Kong jó példa rá, hogy a feldolgozóipar — saját nyersanyagforrások és mezőgazdaság nélkül — megfelelő munkát tud biztosítani igen nagy népsűrűség esetén is. A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan csökken a mezőgazdaság súlya az ország gazdaságában, ezért a fejlődéstől a nagy népsűrűség okozta problémák enyhülését várhatjuk.

Bogue az Egyesült Államok népességének növekedését elemzi és megállapítja, hogy ha a termékenység nem csökken, a népesség igen gyorsan fog nőni, mert a következő években kezdenek beépülni a *baby boom* következtében megnövekedett nemzedékek a reprodukív korba.

Fisher és *Potter* a rendelkezésre álló erőforrásokat mérik az Egyesült Államokban és az egész világon. Öt kritérium alapján vannak le következtetéseket arról, hogy a népesség növekedése következtében a mezőgazdasági és erdőgazdasági termékek, az energiahordozók és általában az ásványi termékek szűkössé válnak-e a közeljövőben. Ezek a kritériumok: 1. az egy főre eső fogyasztás, különösen a mezőgazdasági termékekből és az energiából; 2. a munka termelékenységének trendje a természeti erőforrásokon alapuló ágazatokban; 3. az „erőforrásárak” és más áruk árviszonyának alakulása; 4. a kérdéses termékek importja és exportja; 5. a termelés növekedési trendjének és a becsült készleteknek összevetése. Az Egyesült Államokban a mezőgazdasági termékek, az energia és az ásványi termékek egy főre jutó fogyasztása nőtt, ezekben az ágazatokban a munka termelékenysége nőtt, az árak ingadozásában nem lehet határozott trendet megállapítani (kivéve az erdészeti termékeket, amelyeknek ára lényegesen emelkedett), a becsült készletek 2000-ig elégnek látszanak, illetve importból fedezni lehet őket. Abból a tényből, hogy az Egyesült Államok nyersanyagot exportáló országból inkább nyersanyagot importáló országgá vált, nem lehet a természeti erőforrások kiapadására következtetni, mert ennek fő oka az árak alakulása a világpiacokon és a mezőgaz-

dasági export csökkenése (a termelési feleslegek ellenére). Világméretekben is úgy látszik, hogy 2000-ig nem kell még a természeti erőforrások szükségességének hátrányos hatásaival számolni: a területegységre eső terméseredmények 1948—1952 és 1960 közötti növekedési ütemének fenntartásával magas élelmiszerfogyasztási szintet lehet biztosítani a világ 2000-re becsült népességének: az atomenergia-termelés növelése esetén nem fenyeget a közeljövőben az ásványi tüzelőanyag készletek kimerülése. A vas-és alumíniumkészletek elég nagy-nak látszanak, az ismert réz-, ólom-és cinkkészletek viszont a szükségletek jelenlegi növekedési ütemének fennmaradása esetén kimerülnek 2000-re.

Notestein, Kirk és Segal a népesség növekedésének szabályozási módszereit tárgyalják. Senki sem állítja azt, hogy a népesség a jelenlegi ütemben fog a jövőben is nőni, de ha a születési arányszám a világ átlagában nem csökken, akkor — véleményük szerint — előbb-utóbb szükségszerűen tragikus módon növekedni fog a halandóság. A születési arányszám jövő alakulásának tanulmányozására felhasználhatjuk a nyugat-európai és észak-amerikai születési arányszám csökkenés történetét. Három elmélet van ennek a csökkenésnek magyarázatára: 1. az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan csökken a természetes termékenység; 2. az ezt az elméletet alátámasztó, elsősorban laboratóriumi adatok nem látszanak meggyőzőknek; 3. a termékenység csökkenésének oka a modern fogamzásgátlási módszerek elterjedése; ez az elmélet sem magyarázhatja meg megfelelően a termékenység csökkenését, mert a végzett demográfiai vizsgálatok megmutatták, hogy az Egyesült Államok, Anglia és a skandináv országok népességének jelentős része a régen ismert módszerekkel eredményesen korlátozza termékenységét; 3. a demográfiai átmenet elmélete, amely szerint a fejlődés korábbi szakaszában a közfelfogás a nagy családokat tartotta kívánatosnak (a gyermek munkaerőt jelentett a parasztgazdaságban, a nagy halandóság miatt sok gyermeket kellett szülni, hogy a család fennmaradjon stb.), az életszínvonal emelkedése, az egészségügyi viszonyok javulása, az iskolázottság növekedése, a városiasodás és az iparosodás viszont a kisebb gyermeket előnyben részesítő közfelfogást alakított ki, mert a gyermekek felnevelése költségesebbé vált, a sok gyermek akadályozta a társadalmi emelkedést, a gyermek már a legtrikább esetben lesz munkaerő szülei gazdaságában. Bár ez az elmélet magyarázza meg szerzők szerint a legjobban a termékenység csökkenését, mégsem helyes a mai gyengén fejlett országokban csak a gazdasági fejlődéstől várni a népesedési probléma megoldását, hanem tudatos népesedéspolitikával igyekezni kell a születésszabályozási módszereket elterjeszteni.

Lorimer a népesedési problémában elfoglalt különböző álláspontokat ismerteti, különös tekintettel a katolikus egyház tanítására, és az ellentétes vélemények közelebb hozásának lehetőségét vizsgálja.

A. R.

VINCENT, P.: Recherches sur la Fécondité Biologique, Étude d'un groupe de familles nombreuses. (Kutatások a biológiai termékenység köréből; sokgyermekes családok sokaságának vizsgálata.) Institut national d'études démographiques, Cahier. No. 37. Presses Universitaires de France, Paris, 1961. 274 p.

A könyvben ismertetett kutatások a *Cognacq-Jay*-alapítvány jutalmaiért folyamodó sokgyermekes francia családok statisztikai adatain alapulnak. A jutalmazás szempontjából figyelembe jövő családokban legalább 9 legitim gyermeknek kellett születnie, és az életben levő szülőknek a pályázat előtti évben 45 évnél fiatalabbnak kellett lenni k.

A kutatás 14 164 ilyen családra terjedt ki, amelyek túlnyomó többsége az 1932—46 időszakban pályázott jutalmazásra, és amelyekben az anyak az 1891—1910 időszakba tartozó 20 generációból kerültek ki. E családok a jelzett időszak folyamán a hasonló gyermekszámú francia családoknak mintegy 40%-át tették ki.

A vizsgált családok területi megoszlása kissé eltér a francia össznépeesség hasonló típusú családjaiétól. Mindazonáltal a mintasokaságból is megállapítható volt, hogy a falusi körzetekben a sokgyermekes családok relatív gyakoriság sokkal nagyobb, mint a városi agglomerációkon belül. Így Franciaország északi és déli részeiben az 5000—10 000 lakosságú kisebb agg-

lomerációkban e gyakoriság már 30%-kal, más országrészekben pedig 40%-kal kisebb, mint a falusi körzetekben. A mezőgazdasági foglalkozású népesség nagyobb termékenysége különösen számottevő mértékben emelkedik ki a többi foglalkozással szemben az ország középső részében legkevésbé nyugaton.

A szülők születési helyiségei közötti távolságok alapján szerző a családok két csoportját határozza meg. A *homochton* családok csoportjában ez a távolság 30 km-nél kisebb, ide tartozik a családok 3/4 része. A *heterochton* családok esetében ez a távolság nagyobb. A homochtómia az agglomeráció növekedésével csökken. Falusi körzetekben a heterochtómia 25%. A családok 11%-os hányadában a heterochtómia 100 km-nél nagyobb, a mezőgazdasági foglalkozásúak körében ez a hányad 15%.

A könyv külön fejezetben foglalkozik az első fogamzások és a házasságkötések kapcsolatával. Általában 100 anya közül 19-nél volt illegitim születés, és 22 már terhes állapotban kötött házasságot. Tehát a házasságok 41%-ában fordult elő prenupciális fogamzás. A regionális vizsgálat szerint a legnagyobb mértékű az illegitimitás az északi és északkeleti országrészekben, legkisebb nyugaton és délnyugaton. A városi agglomeráció befolyása az illegitimitásra kisebb fokú, mint a regionális hatás. Foglalkozás szempontjából tekintve az illegitimitás a tisztviselő és munkáscsaládokban kétszeres a mezőgazdasági réteghez viszonyítva.

A házasságkötés és fogamzás közötti kapcsolatot megvilágítja még a közöttük levő időtartam meghatározása is. A prenupciális fogamzás részben a már elhatározott házasságkötések esetében a házaseset előlegezését jelenti, részben viszont a terhesség döntő kauzális tényezője a házasságkötésnek. A kétféle típust a fogamzáshoz tartozó női életkor különbözteti meg; az első típusnál ezen életkor mediánja: 18,77—19,65 év, míg a második csoportban 20,16 év.

Szerző különösen behatóan vizsgálja a termékenység biológiai sajátosságait. E tekintetben egyik fontos tényező a *fertilitás* vagyis a prokreatív képesség, amelynek mérőszáma a fogamzás valószínűsége egy bizonyos időegység (hónap, év) folyamán. Ettől különbözik a *fekundabilitás*, vagyis a *megtermékenyíthetőség*, ami a fogamzás valószínűsége egy *menstruációs ciklus* folyamán. A kontraceptív eljárásokat nem használó családok, azaz a *természetes termékenység* vizsgálata azt mutatja, hogy adott életkorú házas nők bizonyos hányada véglegesen meddő. A meddő nők ezen százaléka a házas nők életkorával párhuzamosan növekszik.

A prokreatív képesség meghatározása legegyszerűbb a házasságkötés időpontjára vonatkozóan. A házasság első időszakában a havonkénti termékenység mérő számát megkapjuk, ha egy hónapban előforduló születek számát osztjuk azon házas nők számával, akiknél a hónap első napjáig még nem fordult elő születés: Az így kapott arányszámból a megtermékenyülés valószínűsége kiszámítható. E célból figyelembe kell venni, hogy a fekundabilitás szempontjából homogén házas nők sokaságában a házasságkötés és a fogamzás közötti átlagos időtartam fordítva arányos a megtermékenyülés valószínűségével. A valóságban a házas nők a fekundabilitás és a menstruációs ciklus tartama tekintetében egyéni különbséget mutatnak. Megfelelő elméleti modellek segítségével a valóságos heterogén sokaságra vonatkozó ezen mozzanatok átlagértékei meghatározhatók. Ily módon a vizsgált családokra nézve a postnupciális fogamzás havonkénti nagysága $25,2 \pm 0,2\%$ a házasságkötés idején, a megtermékenyülés valószínűsége ugyanakkor $25,2 \pm 0,4\%$. Ezek a házasuló nőkre vonatkozó átlagértékek; a 16 éves házasuló nők fertilitása 14%, a 25 éveseké pedig 27% volt. Egyidejűleg megállapítható, hogy a vizsgált sokgyermekes családok sokaságában a női fertilitás nem volt sokkal magasabb, mint az egész francia népességben. Tehát a nagy gyermekszám nem a nagyobb női fertilitásnak tulajdonítható, hanem annak, hogy a vizsgált családok nem használtak kontraceptív eljárásokat. Ezek szerint a végső családnagyság csak kevéssé függ a női fertilitástól. Ily módon végleg meddő az a felfogás, amely a családok végső nagyságának csökkenését a női fertilitás valamilyen fiziológiai degenerációjának tulajdonította. A kutatásokból még az a fontos következtetés is levonható, hogy 20—30% a megtermékenyülés valószínűségének normális színvonalát jelenti, a 40%-nál magasabb valószínűségek ritkák.

A könyv befejező részében a szerző foglalkozik a termékenységnek a házasság folyamán észlelhető alakulásával. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a 26 és 34 éves életkorhatárok között a női fertilitás állandónak tekinthető. A 35 éves életkortól kezdődően a fertilitás csökkenő tendenciát mutat, ami részben a véglegesen meddő nők hányadának növekedésével, részben a még termékeny nők prokreatív képességének csökkenésével magyarázható. A fertilitás kezdetben csak kevésbé csökken, így 37 éves életkorban csak 8%-kal kisebb, mint a 20 éves nőknél. A 40 éves életkor után a csökkenés erősödik. Az életkor befolyása a fekundabilitásra csak az utolsó szülés bekövetkezése és a fogamzóképeség visszanyerése között: meddő időtartam letelte után érvényesülhet; ezen időtartam átlagos hossza 15,5 hónap.

Ily módon megállapítható, hogy a megtermékenyülés valószínűsége sokkal erősebben csökken, mint a fertilitás. Pl. 20%-os fekundabilitású homogén női sokaságban a fogamzás évi valószínűsége a házasság folyamán 59%. A fekundabilitás 40%-os csökkenése, azaz 10% mellett a fertilitás 47%-ra kisebbedik, vagyis a csökkenése csak 20%.

Th. E.

BOUTHOU, G.: La surpopulation. (A túlnépesedés.) Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1964. 250 p.

Bouthou könyve a népesedési problémákat elsősorban a háborúk kezdetére szempontjából vizsgálja. A túlnépesedés okozta elégedetlenség, ideges feszültség kedvező talaja a háborús légkör kialakulásának, a háború okozta demográfiai enyhülés (relaxation démographique) ugyanakkor a megbomlott demoökonómiai egyensúly helyreállításának a legbrutálisabb eszköze. A túlnépesedésnek a népszaporodás tervszerű irányítása útján való megelőzése, ill. enyhítése ezért demográfiai lefegyverzést (désarmement démographique) is jelent, s mint ilyen a tudományos pacifizmus egyik jelentős eszköze.

A könyv első része a népességfejlődés ütemében és a népesség összetételében az utóbbi másfél évszázad során beállott változások okait és következményeit elemzi. A tudatos születésmegelőzés múlt- és jelenszázbeli elterjedését vizsgálva bírálja az *A. Landry* által e jelenség megjelölésére használt „demográfiai forradalom” terminust, mivel a születések tudatos megelőzése — ha a mai-tól jelentősen eltérő módon is — jóval régebbi múltra vezethető vissza, a család-nagyság ezenkívül csökkenhet nem tudatos (hanem egészségügyi, éghajlati stb.) ill. félig tudatos (politikai, háborús stb.) okok hatására is. A világ népességének a múlt század óta tapasztalható igen gyors növekedése elsősorban a halálozási arányszám csökkenésére és az átlagos élettartam ezzel kapcsolatos megnövekedésére vezethető vissza. A születésgyakoriság Franciaországban igen korán megindult jelentős csökkenése szerző szerint elsősorban lélektani okokból: a tervezés, az előrelátás eszméjének térhódításában, az életszínvonal emelésének, ill. az elért életszínvonal megtartásának, a gyerekek jobb jövője biztosításának vágyában gyökerezik. Ezzel kapcsolatban idézi *Tallqvist* finn statisztikus 1878-ban, a franciaországi népesedési helyzet tanulmányozása során tett megállapítását, mely szerint a gyermekszám a takarékbetétállomány növekedésével fordított arányban csökken.

Szerző bírálja a fejlődő országoknak javasolt gazdasági programok, többek közt a populacionisták által hangoztatott iparosítási program egyoldalúságát is, rámutatva azokra a veszélyekre, melyekkel egy fejletlen mezőgazdaságú, rosszul táplált lakosságú ország gyors iparosítása járhat.

A könyv második része az ún. demoökonómiai egyensúly különböző vonatkozásaival foglalkozik. Családrnak (fallacieux), s ezért elvetendőnek tartja a népességi optimum koncepcióját, mivel igen sokféle (gazdasági, hatalmi, foglalkoztatottsági, kulturális, morális stb.) optimum lehetséges és az egyes optimum-fajtákon belül is többféle ismérv alapján képzhető el a legkedvezőbb népességszám megállapítása. Túlnépesedésen ezért nem a valamely optimálisat meghaladó népességszámot érti, hanem egyszerűen azt a helyzetet, mely akkor alakul ki, ha a népességszám gyorsabban nő a termékek és szolgáltatások termelésének, ill. nyújtásának növekedésénél. A túlnépesedéségek a lakások, a szállodák, az üdülők, az utak, a közlekedés túlszűfoltóságának, a térszükséglet, a természetszeretet kielégítetlenségének a benyomását kelti, a

hatalmas bérkaszárnnyak és autók sokasága, az utóbbiak lassúsága, az éttermekben uralkodó pincér-és személyzethiány stb. létrehozzák a városi élet fáradtságát, ami az ún. pszichológiai túlnépesedés (surpopulation psychologique) egyik kritériuma.

A könyv harmadik része a túlnépesedés különböző hatásait, következményeit vizsgálja különös tekintettel a népességfejlődés és a technikai-, erkölcsi-, és szociális haladás kapcsolatára. A népességfejlődés ütemének, ill. a népsűrűségnek a technikai haladásra gyakorolt hatását vizsgálva bírálja azt a *Charles Richet*-től származó, és a későbbiekben több populacionista argumentációban újra megjelenő tételt, mely szerint a nagyobb népességszám egyben a kutatók, feltalálók nagyobb számát is jelenti (lévén az össznépességen belüli arányuk nagyjából állandó), akiknek alkotó tevékenysége megoldja a növekvő népesség kielégítő ellátásának problémáját. A tudomány fejlődése — írja a szerző — elsősorban nem a kutatók számától („az agyak összegétől”), hanem főként a helyes, a kutatásokat előbbrevívó kérdésfeltevéstől és a helyesen feltett kérdések megoldásától függ. Szerinte a helyes kérdésfeltevés mindig egyéni inventió eredménye volt és mindig az is marad, a „megoldás” érdekében végzett munka sikere pedig csak részben függ a kutatók számától. Valamely hivatalos doktrinának való alávetettség, a konformizmusnak, a régi igazságok demonstrálásának, ill. újrabizonyításának ebből adódó kényszere, a munka szándékosan vagy szándéktalanul rossz (pl. álkérdésekre irányított) megszervezése, ill. a munkatársak nem szerencés szempontok alapján való megválasztása bénítólag hathat a kutatómunka minden szakaszában. Szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy a népesség gyors növekedése, a nagy népsűrűség, s bizonyos problémák megoldásának ebből adódó szükségérzete nem elégséges feltételei a tényleges megoldás megszületésének, s hogy számos igen jelentős tudományos probléma megoldása nem a legsűrűbben, hanem a kevésbé sűrűn lakott országokban, „demográfiai-presszió”-mentes légkörben született meg. Megjegyezendő, hogy a szóban forgó-S. *Kuznets* amerikai közgazdász érvelésében újra megjelenő-tételt *A. J. Coale* is hasonló érvelés alapján bírálja, hozzátéve, hogy ha a tétel önmagában véve nelytálló is lenne, a hírközlés, ill. a tudományos eredmények elterjesztésének mai technikája mellett csak a világ egész népességére lenne alkalmazható.¹

Szerző a túlnépesedést kapcsolatba hozza a konzervatívizmussal, a nehezen felszívódó munkanélküliséggel, a technikai haladás lassúságával, a szociális egyenlőtlenség megmerevedésével stb. is.

Bouthoul könyve igen izgalmas, gondolatgazdag olvasmány, mely hozzásegíthet a tárgyalta kérdések bonyolultságának belátásához, s ennyiben tisztázásához is.

V. E.

TANULMÁNYOK ÉS FOLYÓIRATCIKKEK

GILLE, H.: An International Survey of Recent Fertility Trends. (Az újabb termékenységi trendek nemzetközi áttekintése.) Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton University Press, Princeton, 1960. 536 p. kötetben 17—34. p.

Jelen dolgozat az Egyesült Nemzetek Szervezete által a fejlett országok termékenységi trendjeinek áttekintéséről 1958-ban publikált elemzés (amely csak 1954-ig bezárólag vizsgálja a termékenységi adatokat)² néhány főbb megállapításának kifejtésével foglalkozik, figyelembe véve az 1954 óta a nyugat-európai országokban, Észak-Amerikában (Egyesült Államok és Kanada) és Új-Zélandon megfigyelt újabb termékenységi adatok alakulását.

H. Gille vizsgálatai alapján a tekintett országok a termékenységet illetően három fő csoportra oszthatók: 1. országok (pl. Spanyolország, Portugália, Olaszország, stb.) amelyekben magas kontrollálatlan termékenység a viszony-

¹ Lásd: Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton University Press, 1960. 12. p.

² United Nations, Recent Trends in Fertility in Industrialized Countries, New-York, 1958.

leg kontrolált termékenység irányában tolódik el, következésképpen a termékenység csökken; 2. több európai ország, amelyben a születésszabályozás már korábban elterjedt és jelenleg a termékenység kielégítő, állandó szinten mozog; 3. a tengerentúli angolszász országok, amelyekben a termékenység szignifikáns emelkedést mutat.

A dolgozat részletesen vizsgálja az említett országok születési arányszámainak trendjeit az 1930–1937 közötti időszakban. Az arányszámok múlt század vége óta megfigyelt csökkenése a 30-as évek közepére a legtöbb országban megállt, sőt az évtized vége felé a születési mozgalom ismét megélenkült. A születési arányszámok a második világháború első éveiben csökkentek, de az emelkedés már a háború utolsó éveiben elkezdődött és a maximumot legtöbb helyen az 1946–1947 években érte el. Az erre következő nem túl jelentős csökkenés 1950-ig tartott, azóta 1957-ig a születési arányszámok nagyfokú stabilitása volt megfigyelhető (bár ezek szintje országonként jelentős különbségeket mutatott).

A bruttó reprodukciós együttthatók trendjei (amelyek a népesség nem-és korösszetételétől függetlenek) általában a nyers születési arányszámok trendjeivel analóg képet mutatnak, bár az 1946–1947. évi csúcs utáni csökkenés itt lassúbb ütemű volt és néhány országban (így az Egyesült Államokban) 1950 óta ismét növekvő tendenciájuk. E trendek egyben jelzik az anyák átlagos korának a háború óta megfigyelt intenzív csökkenését, tehát a fiatalabb nők állandóan növekvő szerepét a teljes termékenységben.

A dolgozat behatóan elemzi a házassági mozgalom hatását a termékenység alakulására. Néhány kiemelt ország teljes házassági termékenységi arányainak vizsgálata azt mutatja, hogy a születési arányszámoknak a 40-es évek elején csakúgy, mint a háború utáni években tapasztalt növekvése nagymértékben a házasságok gyakorisága emelkedésének volt az eredménye. 1951 óta a házassági termékenységi arányszámok a legtöbb országban növekvő tendenciát mutatnak, habár a nyers születési arányszámok stabilak. A házassági kor előretolódása, valamint a házas nők arányának növekedése úgyszintén jelentős hatással van a termékenység alakulására.

Befejezésül szerző a családnagyság alakulásának (népszámlálási, ill. folyamatos népesedésszabályozási megfigyelésekből származó adatok alapján számított) trendjeit vizsgálja. A házas nők befejezett termékenységeinek adatai csakúgy mint az egyes születési és házassági kohorszok kumulált termékenységi arányszámai, kevés kivétellel mindenütt csökkenő családnagyságot jelentenek. Mint arra *F. Lorimer* hozzászólásában rámutatott, a vizsgált adatok alapján jól megfigyelhető, hogy a születésszabályozás terjedése a termékenység alakulását egy alsó „aszimptotikus zóna” irányába tereli, amely átlag kb. két születést jelent egy nő propagatív periódusa folyamán. E hozzászólás az áttekintés hiányosságának tartja, hogy abból a Szovjetunió, Japán és néhány más ország termékenységének elemzése kimaradt.

T. K.

PRESSAT, R.: Tendances récentes de la fécondité en Europe Occidentale. (Újabb irányzatok a nyugat-európai termékenységben. International Population Conference New York, 1961. I. kötet 117–127 p.)

A termékenység alakulása Nyugat-Európában az 1930 és 1960 közötti időszakban azt mutatja, hogy az egyes országok közötti éves születési arányszám különbségek csökkentek. A nagy termékenységű Portugália, Spanyolország, Olaszország és Hollandia éves születési arányszáma fokozatosan csökkent, a kisebb termékenységűek közül pedig Franciaországé, Svájcé és Norvégiaé a második világháború utáni években, más országoké, például Angliáé, Belgiumé, a Német Szövetségi Köztársaságé főképpen az elmúlt évtizedben jelentősen megnövekedett. Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg az egyes országokon belül is. Csökkentek a vidék és a város, az egyes országrészek, az egyes társadalmi osztályok és a különböző vallásúak közötti éves születési arányszám különbségek. Például Franciaországban a mélypont után a kistermékenységű rétegek termékenysége nőtt a legnagyobb mértékben, a nagytermékenységű mezőgazdaságiaké alig. Belgiumban a nagyobb termékenységű flamand területeken

csökkent, a kistermékenységű vallon területeken nőtt az élveszületési arányszám.

A vizsgált országokban a törvénytelen születések száma kicsi és csökkenőben is van, ezért indokolt megvizsgálni, hogy mennyire lehet visszavezetni az élveszületési arányszám megnövekedését a házasságkötések területén megfigyelhető jelenségekre. Mindegyik országban csökkent a medián első házasságkötési kor és megnőtt a jelenleg vagy korábban házas nők aránya. Az utóbbi vitathatatlanul a termékenység növelése irányában hat, az előbbinél ez a hatás nem annyira biztos, mert ha nem jár együtt a kívánt termékenység növekedésével, a tényleges termékenység alig változik. Mindenesetre bizonyos fiziológiai tényezők (a fiatalabb nők kisebb meddősége és a hosszabb idő, amely alatt megtermékenyülés lehetséges, amelynek a fogamzásgátló eszközök nem teljesen tökéletes volta miatt van szerepe) kissé növelhetik így is a termékenységet.

A házas nők termékenységének vizsgálata — azokban az országokban, ahol kellő adatok állnak rendelkezésre és a születési arányszám megnövekedése elég régen kezdődött ahhoz, hogy a befejezett termékenység adataiban is tükröződjék — szintén azt mutatja, hogy az a mai régóta kistermékenységű országokban megnőtt.

A. R.

JOHNSON, G. Z.: *Differential Fertility in European Countries*. (Az európai országok differenciális termékenysége.) *Demographic and Economic Change in Developed Countries*. Princeton University Press, Princeton. 1960. 536 p. kötetben. 36—72. p.

Szerző célja a korábbi hasonló témájú vizsgálatok eredményeinek továbbfejlesztése és kiegészítése elsősorban az újabban hozzáférhetővé vált népszámlálási és egyéb forrásból származó adatok felhasználásával. Munkájában különös figyelmet szentel a társadalmi-gazdasági csoportok, valamint a városok és községek népességének termékenységei közötti különbségekre.

A dolgozat az 1900-ig terjedő időszak differenciális termékenysége alakulásának rövid áttekintése után részletesen foglalkozik a századforduló utáni évek motívumaival és trendjeinek alakulásával. Számos ábrával és táblával illusztrálva behatóan vizsgálja a falusi és városi népesség befejezett termékenységi szintjei közötti különbségeket, a felekezeti hovatartozás hatását a termékenység alakulására, a különböző iskolai (főképpen az egyetemi és főiskolai) végzettségű népességcsoportok termékenységének differenciáit, valamint az egyes társadalmi csoportok termékenységére változásának sajátosságait. A születési arányszámok újabb emelkedésével kapcsolatban elemzi a jövedelmi és vagyoni viszonyok valamint a termékenység közötti szignifikánsan kimutatható kapcsolatokat.

Szerző megállapítja, hogy „... a születési arányszámok történelmi csökkenését a termékenység és a társadalmi-gazdasági helyzet közötti inverz kapcsolatot fokozatos fejlődése és szélesedő termékenységi különbségek jellemzik”. Az átlagos családnagyság a városokban kisebb, mint a falusi területeken és a foglalkozási csoportok közti különbségek egyre markánsabbá válnak. A születési arányszámok tapasztalható növekedése elsősorban a korábban alacsony termékenységű csoportok termékenységének gyorsabb ütemű növekedésére utal. A diplomás és vagyonos csoportok családjaik taglétszáma többé már nem a legalacsonyabb, ezt a helyzetet jelenleg a középső foglalkozási csoportok és a kevésbé vagyonos házaspárok foglalják el.

Megfelelő adatok hiányában az iskolai végzettség és a családnagyság közti kapcsolatokról közvetlen úton keveset lehetett kideríteni, de így is megállapítható volt, hogy az egyetemi végzettségűek termékenysége magasabb az átlagosnál.

Az ismertetett vizsgálatok túlnyomórészt csak néhány (hosszú ideje részletes népmozgalmi-statisztikai adatokkal rendelkező, elsősorban Észak-Európai) ország tapasztalataira alapulnak (Kelet-Európát egyedül Lengyelország néhány adata képviseli) és így a dolgozat általános következtetései és megállapításai minden bizonnyal további kiegészítést és bizonyítást igényelnek, amelyek közül egyik-másik valószínűleg módosításra szorul majd.

T. K.

DUNCAN, O. D., HODGE, R. W.: *Cohort Analysis of Differential Natality.* (A differenciális natalitás vizsgálata kohorsz-módszerrel.) International Population Conference New York, 1961. I. kötet. 59-66. p.

A születési mozgalmat és a termékenységet meghatározó tényezők vizsgálatára egy adott időszak specifikus arányszámai mellett az egyes kohorszok gyermekszámait szokták összehasonlítani. Szerzők a kohorszok közötti különbségek egybevetése helyett az egyes kohorszokon belüli különbségek vizsgálatát helyezik előtérbe. Előadásukban — módszerük korlátait és hibaforrásait aláhúзва — az 1915—1919—ben született nők összgyermekszámának alakulását mutatják be az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint négy csoportra bontva, az 1935—1957 közötti időszakban. Vizsgálatuk ellentmond annak a gyakran hangoztatott felfogásnak, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a társadalmi-gazdasági helyzet szerint differenciált termékenység az egyes rétegek közötti kiegyenlítődés felé mutat. (Az anya legmagasabb iskolai végzettsége mint adequat társadalmi-gazdasági ismérv szerepel, sőt azt a jövedelemnél vagy foglalkozásnál jobbnak tartják termékenységi vizsgálatok esetében.) Szerzők nem tartják teljesen összehasonlíthatónak a különböző kohorszok termékenységét az egyes meghatározó tényezők időközben bekövetkezett arányeltolódásai miatt, más oldalról állást foglalnak amellett, hogy kohorszok — ill. adott kohorszon belül egyes rétegek — összehasonlítását csupán a propagatív kor lezárulása után helyes elvégezni az összesen született gyermekszám alapján.

B. L. Á.

HENRY, L.: *Some Data on Natural Fertility.* (Néhány adat a természetes termékenységről.) *Eugenics Quarterly.* 1961, Vol. 8. No. 2. 81—91. p.

A természetes termékenység fogalma valamivel tágabb, mint a fiziológiai termékenységé, mert kritériuma a tudatos születésszabályozás alkalmazásának hiánya. Ha a fiziológiai termékenységet bizonyos társadalmi szexuális tilalmak, szokások befolyásolják — ami még nem születésszabályozás, ahol is a házaspár a meglevő vagy tervezett gyermeklétszám szerint védekezik a további születések ellen — akkor természetes termékenységről beszélünk.

A természetes termékenység kérdéseinek vizsgálatánál első nehézség oly népesség kiválasztása, amelyben nem alkalmaznak semmiféle születésszabályozást. Szerző 13 népességcsoport különböző időpontokból rendelkezésre álló adatait használja fel vizsgálatainál. Szerepelnek itt egyesültállamokbeli, kanadai, taiwani, indiai, európai, iráni népcsoportoknak nemegyszer történeti statisztikai forrásokból összeállított adatai, minthogy ma igen nehéz olyan népeiséget találni, ahol a születésszabályozást nem ismerik, de megbízható demográfiai statisztika van.

Az elemzés, az összehasonlíthatóság további szempontja, hogy a teljesség rovására korlátozásokat kell elfogadni, így csak a házasságon belüli, törvényes születésekre vonatkozó termékenységet vizsgálja.

Az 1. tábla a nők törvényes termékenységét mutatja korcsoportok szerint a különböző népességcsoportokra vonatkozóan, majd összehasonlításképpen Nagy-Britannia adatait közli, ahol fejlett a születésszabályozás.

A 2. tábla az öt éves korcsoportokra kiszámított termékenységi indexeket (20—24 éves csoport átlaga = 100) hasonlítja össze Nagy-Britannia azonos indexeivel. A fent meghatározott természetes termékenységű 13 népcsoport átlaga (1) és a születésszabályozást alkalmazó népcsoport (Nagy-Britannia) termékenységi indexeinek (2) alakulásáról legtöbbit mondanak a számok:

	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
(1)	100	93,5	85,3	68,7	34,9	5
(2)	100	51,6	28,1	15,6	6,2	0

Ezután bekapcsolja a vizsgálatokba a sterilítást, ismét úgy csoportosítva az adatokat, hogy a születésszabályozást nem alkalmazó népcsoportok számait összeveti az átlagos európai adatokkal. Itt nem mutatkozik olyan elté-

rés, a (primér és szekundér) terméketlenség kor szerinti alakulása 20-tól 40 éves korig eléggé hasonlóan emelkedik, csupán egy háború előtti japán paraszti csoport emelkedik ki magas százalékarányával; annak elemzésére azonban, hogy ez csak Japánra jellemző-e és mi az oka, szerző nem tér ki.

A továbbiakban a megfigyeléseket kiterjesztve a termékeny házaspároknak az összes házaspárokhoz viszonyított arányára is, szerző leszűri azt a megállapítást, hogy a születésszabályozást nem alkalmazó népesoportoknál is lényeges eltérések mutatkoznak a termékenység szempontjából. Ennek okait megvizsgálva rámutat néhány fő szempontra. Valószínűnek látszik, hogy szükséges külön vizsgálni a termékeny (nem steril) pároknak az összes házaspárhoz viszonyított arányát, s külön a termékeny párok termékenységét.

Az okok keresése során az élveszületések vizsgálatához, illetve ismétlődésének kérdéséhez jut el a szerző, és rámutat arra, hogy ok van feltételezni, hogy a házaspárok termékenységének különbözősége összefüggésben van a születek utáni „holt”-időszak tartamának különbözőségével. Bizonyos afrikai népek példájára hivatkozva megállapítja, hogy a szülés utáni szoptatási időre vonatkozó érintkezési tilalmak befolyásolják a születek közötti időt; viszont tilalmakat nem ismerő népek vizsgálatát említve feállítja azt a hipotézist, hogy az ovuláció szülés utáni újra megindulása a szoptatástól függően, vagy függetlenül is eltérő lehet különböző népesoportoknál, s a természetes termékenység különbözőségének végső fokon itt lehet az oka. Ennek a kérdésnek alaposabb fiziológiai vizsgálata adhatna kielégítő magyarázatot a különböző népesoportok természetes termékenysége különbözőségének kérdéséhez.

H. L.

TIETZE, C.: *The Effect of Breastfeeding on the Rate of Conception.* (A szoptatás hatása a megtermékenyülési valószínűsége.) International Population Conference New York, 1961. II. kötet. 129–136. p.

Elavult hiedelem szerint szoptató anyák nem kerülhetnek terhes állapotba. A tanulmány a szoptatás és a fogamzás kapcsolatát vizsgálja először a születési intervallumok demográfiai és orvosi tanulmányai alapján olyan népeségek körében, melyek nem alkalmaznak születésszabályozási módszereket. (Crulai normandiai település lakossága a 17. században, genfi előkelő családok a 16. és 17., Francia-Kanada lakossága a 18. században stb.)

Bár nem egy szoptató nő ugyanolyan gyorsan menstruál újra szülés után, mint azok, akik nem szoptatnak, mégis úgy látszik, hogy összefüggés van a szoptatás és a menstruáció tartósabb elmaradása között. (Crulai-ben átlag 10 hónap volt a szülési intervallum differenciája a szoptató és nem szoptató anyák között.) Az esetek többségében a szülés utáni menstruáció hamarabb áll be, mint ahogy a szoptatás megszűnik, de előfordul az ellenkező eset is.

Orvosi vizsgálatok azt bizonyítják, hogy az ovuláció is szünetel a szülés utáni menstruáció-elmaradás ideje alatt. Viszont megtörténhet a peteérés és leválás körülbelül két héttel a szülést követő első menstruáció beállta előtt. Ha ez a pete megtermékenyül, nem jelentkezik havivérzés, és a szülést követő menstruáció-elmaradás a terhességi menstruáció-elmaradással folytatódik. Azonban a szülést követő, nem menstruáló periódusban ritka a megtermékenyülés, — kb. 5 %-os — mert az ovuláció a legritkábban előzi meg az első menstruációt. Sőt, a menstruáció beálltát követően is még rendszerint átlagosan két hónapig nem következik be peteérés. A szoptatás mindenesetre késlelteti a menstruáció beálltát, sőt az ovuláció valószínűségét is, főleg az első hónapokban.

Mindebből két fő következtetés vonható le. Először: tekintve, hogy peteérés nélkül nincs megtermékenyülés, a szülést követő valamennyi menstruációmentes hónapot le kell vonni a megtermékenyülési mutatók kiszámításánál. Másodsor: a szoptatás meghosszabbítja a születek közötti intervallumot. Mint születésszabályozási módszer, a szoptatás a szülést követő kb. tíz hónap alatt jobb védelmet nyújt, mint a „nem hatékony” születésszabályozási módszerek, azonban kevésbé jót, mint amelyet a „hatékony” módszerek bármely időpontban nyújtanak. Megfelelő módszernek látszik azonban a szoptatás a szülési intervallumok szabályozására.

R. S.

POTTER, R. G. Jr.: *Some Physical Correlates of Fertility Control in the United States.* (A termékenység szabályozásának néhány fizikai tényezője az Egyesült Államokban.) International Population Conference New York, 1961. I. kötet. 106—116. p.

A második világháború utáni években láthatólag kialakult a fiatal amerikai házaspárok körében az a vélemény, hogy a 2—4 gyermekes család az ideális, és hogy a gyermekek születése között bizonyos idő eltelte kívánatos, ez azonban ne legyen olyan hosszú, hogy a tervezett gyermekszámot ne lehessen elérni a reprodukív időszak első felében. Ez több követelményt állít fel a termékenység szabályozásával szemben. Egy bizonyos gyermekszámot el kell érni és azután nem szabad túllépni. Az egyes szülések közötti időszakot meg kell hosszabbítani, viszont a fogamzásgátlás tudatos megszakítása után, amikor a következő gyermek születését tervezik, néha siettetni kell a megtermékenyülést.

Nem lehet teljesen pontosan megállapítani, hogy az amerikai családok mekkora része nem éri el a kívánt gyermekszámot terméketlenség vagy kis termékenység miatt. Az amerikai családnövekedési vizsgálat szerint ez az arány 30 százalék alatt van, nem teljesen világos azonban, hogy azok közül, akik azt mondták, hogy több gyermeket kívánnak, mint amennyit várnak, mekkora részt akadályoztak gazdasági természetű okok a kívánt gyermekszám elérésében. Kétségtelenül szerepet játszik itt az a tény, hogy általában nem kívánnak a reprodukív kor második felében szülni, ezért ha körülbelül 10 év alatt nem érték el a kívánt gyermekszámot, azután már nem is kísérlék meg elérni. Szerző megvizsgálja, hogy különböző feltételek (megtermékenyülési valószínűség, a spontán abortuszok száma stb.) esetén mekkora valószínűsége van a kívánt gyermekszám elérésének 10 éven belül. Megmutatja, hogy a véletlennek nagy szerepe van.

Különböző vizsgálatok adatai szerint a fogamzásgátlási időszakok egyharmada-fele akaratlan megtermékenyüléssel végződik, a szülések közötti idő megtervezése tehát nem nagyon hatékony. Viszont a kívánt gyermekszámot már elért házaspároknak háromnegyede úgy nyilatkozott, hogy eredményesen védekezett az újabb megtermékenyülés ellen. Szerző több hipotézist ad elő ennek a látszólagos ellentmondásnak megmagyarázására. Megemlíti a sterilizálási műtétek és az ismeretlen számú művi vetélések hatását is. A. R.

KONTSEK, B.: *Művi vetéléseink eredményei és tanulságai. Magyar Nőorvosok Lapja.* 1964. 4. 197—206. p.

A tanulmány a Hajdu-Bihar megyei Kórház Szülészeti-Nőgyógyászati osztályának 1953—1960. év anyaga (10 260 művi vetélés) alapján tárgyalja a címben megjelölt témát. Utal az interruptiók számának, valamint a szülésekhez viszonyított arányának állandó növekedésére. Elemenzi a művilég vetélő nők demográfiai és termékenységi viszonyait (életkor, családi állapot, terhességi sorszám, élő gyermekek száma). Megállapítja, hogy a terhességmegszakítások 14%-a egy hónapos, 55%-a két hónapos és 26%-a három hónapos terhességknél történt; az ezen túlmenően jelentkező 5% -nál kizárólag orvosi javallat alapján. Az orvosi indikációk aránya a tárgyalt anyagban 13,7% volt; a vizsgált időszak folyamán fokozatosan csökkent.

Az interruptió módszereit tekintve az esetek 94,7 %-ában méhkaparást, 5,2%-ában feltöltést és 0,1 %-ában (7 esetben) méhcsonkolást alkalmaztak; e legutóbbi kategória egyáltalán a biztosan meddővé tett nők arányát is jelzi. A méhkaparások átlagos ápolási tartama — a terhesség előrehaladottságától függően — 1,8—2,7 nap volt; a feltöltésé 5,1 nap, a méhcsonkolásé 13,3 nap.

A művi vetélésekkel kapcsolatban szövődeményeket áttekintve a tanulmány a perforáció előfordulási arányát 0,21 %-ban, a jelentkező utóvérzések arányát 0,85 %-ban (ebből 0,34% ápolási idő alatt és 0,51% kórházból való távozás után); a gyulladások arányát 1,26 %-ban (közülük az ápolás során 0,91%, távozás után 0,35%) jelöli meg. Letális kimenetelű interruptió nem fordult elő.

A késői következmények felmérésére 1600 kérdőívet küldtek ki az 1957. január 1—1958. február 18 között művilég vetélt nőkhez. A visszakapott 892 kérdőív közül 31,5% számait be a havi vérzések tekintetében bekövetkezett

változásról, 0,22% méhen kívüli terhességről, 0,34% meddőségről. A válaszoló nők 53,2%-a az eltelt időközben teherbe esett (cizeknek több mint 2/3-a újból műviileg vetélt, 9%-a spontán vetélt, 21%-a szült). Az adatok alapján szerző arra a következtetésre jut, hogy az interuptiók nem befolyásolják lényegesen a későbbi teherbejutást és hogy a késői következmények gyakoriságára vonatkozó egyes vélemények eltúloztak.

A vizsgálat jelentőségét nemcsak az abortuszok jelenlegi magas száma, hanem a késői következményekre vonatkozó vizsgálatok hiánya, illetve rendkívüli ritkasága is aláhúzza.

M. K.

BÁNK E.: *Perorális anticoncipienssel szerzett tapasztalatok. Magyar Nőorvosok Lapja*, 1964. 4. 228–230. p.

Szerző 1955-től 1960-ig vizsgálta az ún. *m-x* perorális anticoncipiens hatását 48 nőnél, összesen 899 hónapon keresztül. A vizsgálat során 9 terhesség fordult elő; a 100 évre (1200 hónapra) számított mutatószám (a fogamzásgátló eszközök hatékonyságának mérésére általánosan alkalmazott jelzőszám) tehát 12. Ez az érték alacsonyabb, mint a hagyományos óvszerek, illetve eljáráások hasonló mutatóinak értéke. (Szerző véleménye szerint ugyan az *m-x* hatásosságban elmarad a pesszáriumtól és a condomtól; e vélemény azonban azon alapul, hogy az általa ezen óvszerek hatásosságára vonatkozóan idézett mutatószámok rendkívül kedvezők; csupán egyes vidékeken, illetve társadalmi csoportokban észlelhetők.) Feltűnő, hogy mind a 9 teherbeesés az anticoncipiens szedésének megkezdése után egy éven belül történt; ezt követően nem fordult elő fogamzás. Sem a huzamos fogamzásgátlás ideje alatt, sem azt követően — két évig — nem volt észlelhető előnytelen mellékhatás. A védőszert elhagyása után maradandó fertilitást-csökkentő hatás nem mutatkozott.

A perorális anticoncipiens magyarországi alkalmazása még kezdeti stádiumban van; az idevonatkozó — tudomásunk szerint — első közlemény ebből a szempontból is figyelemre méltó.

M. K.

UEDA, M.: *Families and households in Japan*. (Japán családok és háztartások.) International Population Conference New York, 1961. I. kötet. 268–276. p.

Japánban a termékenység csökkenése 1920-ban kezdődött, a második világháború után felszökött a születések száma, 1950 óta azonban zuhanásszerű a tendencia. Ezzel együtt természetesen csökkent a „biológiai” családok lélekszáma. A háztartások nagysága azonban nem mindig alakult ezzel párhuzamosan. A magánjogi törvények az 1950-es revízió után alapvető családtípusként a modern, ún. „családmag”-ból álló családot jelölték meg, szemben a rokon kapcsolatokra alapított patriarchális családdal.

Az 1920-as népszámláláskor a családmagok már a családok 63%-át alkották, az akkor még érvényben lévő tradicionális rendszer ellenére. A háztartások átlagléttszáma azóta ugyan keveset változott, mégis tendencia mutatkozik jelenleg a 4–6 tagú háztartások túlnyomóvá válására. Az 1950-es népszámláláskor a háztartások összlettszámában a családfők 20%-ot, feleségeik 16%-ot és egyes leszámazottak 53%-ot képviseltek. A népszámlálás és egyéb adatfelvételek azt mutatták, hogy a háztartás dolgozó tagjainak száma nagyobb volt azon háztartásokban, melyeknek családfői a mezőgazdaságban, erdőszelvényben vagy halászatban dolgoztak. Az Egészségügyi és Népjóléti Minisztérium adatfelvétele (a háztartások legtöbbször kereső tagjának foglalkozása szerint) azt bizonyította, hogy a „családmag” családok aránya a mezőgazdasági foglalkozásúak háztartásai között a legkisebb. Így a tág értelemben vett nagy családok aránya, — mely magas volt vidéken akkor, mikor a termékenység is nagyobb volt, — ott aránylag kevesebbet csökkent azóta. Ezek az adatfelvételek kimutatták, hogy a házaspárból és a házaspárból, valamint gyermekeiből álló család olyan fokozatok, melyeken a családi ciklus kialakulása folyamán szükségszerűen keresztül kell menni. A családtípusokat a foglalkozási vagy az életkörülményekben található különbségek — például a városi vagy vidéki zónákban való élet — jelentősebben befolyásolják, mint a társadalmi intézményekben bekövetkezett változások. Egy újabbnálküti adatfelvétel

szerint a Tokió körzetében, modern lakóházakban élő családoknak 80, míg a vidéki mezőgazdaságiaknak csak 33%-a volt családmagból álló család.

Az utóbbi években, a gazdasági fejlődés gyors fellendülésével együtt, a gazdaságilag aktív népesség jelentékeny része hagyja el a mezőgazdaságot és költözik a városokba a másodlagos vagy harmadlagos iparágakban való munkavállalás kedvéért. Bár a mezőgazdaságban dolgozók háztartásainak létszámcsökkenése távolról sem olyan jelentős, mint magának a mezőgazdasági népességnek a csökkenése, a jövőben itt is számottevő csökkenés várható. A változó életkörülmények, például az, hogy a mezőgazdasági háztartásoknak mind több tagját alkalmazzák a másodlagos és harmadlagos iparokban, hatással lesznek ezek magatartására a szüléssel és családalakítással kapcsolatban. Érdekes megjegyezni, hogy 1930 és 1950 között az iparban dolgozók háztartási lélekszáma az elsődleges iparokban volt a legnagyobb és a harmadlagos iparokban a legkisebb.

A termékenységek az 1950–1955. években bekövetkezett nagymértékű csökkenése ellenére, a családstruktúra átalakulása még csak kezdeti stádiumban van. Ha a gazdasági fejlődés jelenlegi fellendülése a következő években folytatódik és a népesség nagyobbik része él majd a városokban, mind gyakoribbá válik majd a modern családmag, vagyis a kisebb létszámú háztartás. Ugyanakkor azonban problémaként jelentkezik majd az öregek növekvő aránya aháztartásokban.

R. S.

FREEDMAN, R.: American Studies of Factors Affecting Fertility. (Amerikai vizsgálatok a termékenységet befolyásoló tényezőkről.) International Population Conference New York, 1961. I. kötet. 67–76. p.

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1961. évi ülészakán bemutatott tanulmány összefoglaló képet ad az Egyesült Államokban végzett újabb vizsgálatokról és ezek alapján a termékenység ottani társadalmi és gazdasági összefüggéseiről.

Ismeretanyaguk két forrásból származik: a hivatalos statisztikából és a nem állami szervek által végrehajtott különleges vizsgálatokból. Előbbinek három ága szolgálja a kérdést, úgy mint a tízévenkénti népszámlálások, a havi folyamatos népességi megfigyelés keretében a termékenységről feltett kérdések és a népmozgalmi statisztika. Egyes vonatkozásokban, mint pl. a termékenység és jövedelem összefüggéseit tárgyaló népszámlálási adatok tekintetében az amerikai statisztika felülmúlja a legtöbb állam anyagát, viszont másutt (pl. visszatekintő történeti adatoknál) hiányokat állapítanak meg. Hiányolják azt is, hogy a kohorsz-termékenységi adatok csak születési és nem házassági kohorszokra állanak rendelkezésre. A különböző szervek által végzett speciális vizsgálatok tanulmányozták — hasonlóan a magyar reprezentatív felvételekhez — a népességnek a családtervezéssel kapcsolatos magatartását és ennek társadalmi-gazdasági összefüggéseit.

A hivatalos statisztika megállapításai szerint a háborút megelőző időszakban a városiasodással párhuzamosan hosszú távon a termékenység csökkenése mutatkozik, a trend körül a gazdasági hullámmozgások befolyásával; ugyanakkor jelentékeny negatív korreláció állt fenn a termékenység és a szociális helyzet között, a foglalkozási, műveltségi és jövedelmi mérőszámok egyező tanulsága szerint. Jól dokumentálható volt a falusi lakosság nagyobb termékenysége is, de a csökkenés a városi és falusi lakosságnál egyaránt bekövetkezett és így az nem elsősorban a két réteg súlybeli eltolódásának következménye.

A háború utáni időszakban a társadalmi helyzet és a termékenység közötti negatív korreláció lényegesen csökkent. Ugyanekkor a születések „baby boom”-nak nevezett fellendülése csak kis részben jelentette a családok megnövekedését és főleg a házasságkötési arány emelkedésével, valamint a házasságkötésnek és szüléseknek fiatalabb évekre való eltolódásával függ össze. A gyermek nélküli családok aránya erősen, a korábban fiziológiai terméketlenségi határnak tekintett szint alá szállt le. A családnagyság növekedése azonban kizárólag az 1–4. születési orszámgig terjedt, tehát nem jelent visszatérést a korábbi nagy-családos rendszerhez.

A speciális vizsgálatok szerint a családtervezés terén nagyon egységes álláspont alakult ki az amerikai népességben, közepes nagyságú, 2–4 gyermekes családokat irányozva elő. Ez a tervezett családnagyság érvényesül valamennyi nagyobb társadalmi rétegben, valószínűnek tartják azonban, hogy a kevésbé művelt rétegeknél kevésbé lesz hatályos a családnagyság korlátozása. A tényleges családnagyság tekintetében tehát nagyobb különbségek várhatók, mint a tervezettnél. E vizsgálatok szerint a születéskorlátozást általánosan alkalmazzák, de távol vannak a teljes hatályosságtól.

Ugyancsak a speciális vizsgálatok célja a termékenységet és családtervezést befolyásoló tényezők vizsgálata is, de szerzőnk őszintén megírja, hogy — egyébként más országokhoz hasonlóan — nagyobb eredményt értek el a bekövetkezett változások leírásában, mint azok magyarázatában. A társadalmi-gazdasági helyzet tekintetében megállapították, hogy a szerényebb anyagi helyzetű rétegek múltbeli nagyobb termékenysége főleg az agrár-falusi rétegeknél jelentkezett, ennek kikapcsolásával gyenge pozitív korreláció is mutatkozik a gazdasági helyzet és termékenység között. Az agrár származás egyébként is mind csekélyebb hányadát érinti az amerikai népességnek.

Érdekes és az amerikai felfogásra jellemző megállapítása, hogy a városi környezetben a gyermek hasonló szerepet játszik a családban, mint a (tartós) fogyasztási javak: érzelmi szükségletet elégít ki a szülők részére, költséggel jár és emiatt versenyeznie kell más javakkal. Ezért magasabb anyagi szinten a gyermek kevésbé esik más fogyasztási javak rovására, ami ellensúlyozhatja a tradicionális negatív korrelációt.¹

Másik behatóan vizsgált tényező a nők kereső munkája. Dolgozó nőknél kisebb a tervezett és tényleges termékenység. Ezt annál fontosabbnak tartják, mert a dolgozó nők aránya az Egyesült Államokban is növekvőben van. Lényegesnek találták a vallási tényezőt is, a katolikusoknál a szociális helyzettől függetlenül is kisebb a születéskorlátozás. Egyébként a pszichológiai tényezők vizsgálata kevésbé volt eredményes. Épp így bizonytalan a termékenység változásának előrebeclése is. Miért változott meg a családok gyermeklétszáma a háború után, miért különbözik a családnagyság a nyugat-európai országokétól? — ilyen és hasonló kérdések tisztázása csak további strukturális vizsgálatok összehasonlítható sorozata által remélhető.

B. L.

SAUVY, A.: *Croissance de la population et productivité*. (A népesség növekedése és a munkatermelékenység.) International Population Conference New York, 1961. II. kötet. 517–526.p.

A mezőgazdasági fejlettségi fokon a népesség növekedése elég hamar eléri a telítettségi állapotot, amikor túlnépesedés jelentkezik. A gazdasági fejlettség magasabb fokán azonban a népesség növekedése bonyolultabb módon befolyásolja a gazdasági életet: demográfiai beruházásokat tesz szükségessé az oktatás, lakásépítés, egészségügyi felszerelések stb., valamint a munkahelyek teremtése területén, ezenkívül a természeti erőforrások (föld, bányakincsek, energiaforrások stb.) korlátozott volta csökkenő hozadékok fellépését okozhatja. A népesség növekedésének e gazdasági hátrányain kívül vannak előnyös hatásai is. Több emberre oszlanak meg a gazdaság állandó jellegű költségei. A nagy piacot igénylő iparágak (nyomdaipar, film, gépkocsigyártás stb.) kedvezőbb körülmények között dolgozhatnak. A dolgozókat és a vállalatokat jobban lehet specializálni.

A népesség növekedésének egyik legfontosabb gazdasági előnye, hogy az évente munkába lépő nemzedékek létszáma az egész munkaerőhöz viszonyítva nagyobb: stacionér népességben ez az arány 23,7 ezrelék, évente 1 százalékkal növekvő népesség esetén pedig 28,4 ezrelék. Ezért a növekvő népesség foglalkozási struktúrája gyorsabban fejlődhet, rugalmasabb. A merevebb foglalkozási struktúra tehetetlensége viszont hátráltatja a műszaki és gazdasági fejlődést.

¹ Hasonló álláspontot képvisel G. S. Becker is „An Economic Analysis of Fertility” c. tanulmányában. Lásd a „Demographic and Economic Change in Developed Countries” New York. Princeton University Press. 1960. c. kötetben.

Franciaország népessége a 19. században jóval lassabban nőtt, mint a többi nyugat-európai országoké, tehát a népesség-növekedésével kapcsolatos költségek kisebbek voltak, mégsem fejlődött gyorsabban azoknál.

Az 1950 és 1960 közötti nyugat-európai és észak-amerikai gazdasági fejlődés vizsgálata azt mutatja, hogy azokban az országokban nőtt a leggyorsabban a nemzeti jövedelem és a munka termelékenységé, ahol a gazdaságilag aktív népesség növekedési üteme a legnagyobb volt.

A. R.

DEVEAUX, A.: *Étude statistique sur l'évolution sociale dans les pays du marché commun et dans quelques autres pays européens.* (A szociális fejlődés statisztikai vizsgálata a Közös Piac országaiban és néhány más európai országban, különös tekintettel a családi pótlékra.) *Informations Statistiques.* 1963. No. 1. 147–183. p.

A tanulmány általában az 1950–1960 közötti időszak változásait vizsgálja az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Szabadkereskedelmi Övezet országaiban, azonban lehetőség szerint közli a háborút megelőző évek (1938 vagy 1939) összehasonlítható számszerű adatait is, amelyeket három csoportba sorolva mutat be: 1. bérből élő népesség jövedelme; 2. életszínvonal; 3. szociális juttatások (társadalombiztosítás, családi pótlék, egészségügyi szolgáltatások). Ezekon kívül mintegy a továbbiak megalapozásaként — előljáróban közli a népesség illetve a gazdaságilag aktív népesség változását és megoszlását a fő termelési szektorok szerint, valamint a bruttó termelési érték és az egy főre jutó nemzeti jövedelem alakulását 1950–1960-ban.

A bennünket közvetlenül érdeklő harmadik részben közölt táblák felölelik országok szerint a biztosított népesség arányát, a nyugdíjkorhatárt, a családi pótlék feltételeit és összegét a gyermekek száma szerint, az egy orvosra jutó lakosok és tízezer lakosra jutó kórházi ágyak számát (ez utóbbi két adat időbeli változását is).

A betegségi és baleseti biztosítás az Európai Szabadkereskedelmi Övezet országaiban már minden lakosra kiterjed, az Európai Gazdasági Közösségen belül a biztosítottak aránya 69–94% között mozog (hazánkban 1962-ben 96% volt). A 11 vizsgált ország közül mindössze Olaszországban olyan alacsony a nyugdíjkorhatár, mint Magyarországon. A családi segélyre való igényjogosultság 3 ország kivételével az első gyermek születésével nyílik meg, összege pedig mind az abszolút színvonal, mind az 1–6 gyermekszám szerinti emelkedés tekintetében figyelemre méltó különbségeket mutat. Belgium és Franciaország vezet a progresszivitás terén, Ausztria és az Egyesült Királyság családi pótlék rendszere enyhén progresszív, a többi államokban a pótlék összege a gyermekek számával arányosan emelkedik. A színvonalat tekintve (egyesen belga frankra átszámítva) első helyen áll Franciaország, ahol 6 gyermekes családok havi 5845 frank kiegészítést kapnak, míg Svájcban ugyanilyen létszámú családok csupán 1030 frankot. Az egészségügyi ellátottságot bemutató két tábla szerint az orvosság terén vezet Ausztria, Olaszország, Svájc és a Német Szövetségi Köztársaság, viszonylag kedvezőtlenebb helyzetben van Anglia, Svédország és Portugália. A kórházi ágyellátottság tekintetében Svédországot, Franciaországot és Svájcot találjuk az élvonalban. Portugália nem szolgáltatott adatot, azonban korábbi arányszámok alapján becsülve messze elmarad a vizsgált államokhoz képest a kórházi ágyakkal való ellátottság terén.

B. L. A.

GODEFROY, J.: *Illegitimacy in the Netherlands.* (Törvénytelen születések Hollandiában.) International Population Conference. New York 1961. II. kötet. 13–20. p.

Szerző egy szociális-statisztikai tanulmányt állított össze a törvénytelen születések alakulásáról Hollandiában. A mintegy 11 000 nyilvántartási lapot a Holland Központi Statisztikai Hivatal bocsátotta rendelkezésére. Az anyag csoportosítani lehetett a legfontosabb ismérvek szerint: a születés sorrendje, a nem házias anya lakóhelye a születés idején, kora és vallási hovatartozása szerint. Mintegy 1200 esetben meg lehetett állapítani az anya lakhelyét a

teherbeesés idején (9 hónappal a szülés előtt). Ebből becsléseket lehetett végezni a teherbeesés és a szülés ideje közötti vándorlásra vonatkozóan.

Ezek az adatok elegendők voltak egy ismertető tanulmány elkészítéséhez, de sajnos nem elegendők mélyebb szociológiai vizsgálatok céljára.

Szerző rámutat arra, hogy a modern szociológia ez ideig nem vette ki részét a törvénytelen születek kérdésének vizsgálatából. Összehasonlítva a többi szociál-patológiai jelenségre (prostituáció, öngyilkosság, bűnözés, újabb időkben a fiatalok felelőtlensége) fordított figyelemmel, az elhanyagolás említésre méltó.

Pedig a probléma sem tudományos, sem gyakorlati szempontból nem megoldható el. Nyugat-Európában évente mintegy 300 000 törvénytelen gyermek születik és például Svédországban a nettó reprodukciós együtt ható 1950-ben a házasságon kívül születettek nélkül csak 0,95 lenne a tényleges 1,05 helyett.

A házasságon kívül születés, azaz a „törvénytelenység” mérése két mutatót használhatunk. A törvénytelenégi arány: 1000 vagy 100 összes születésre jutó házasságon kívüli születések száma; a törvénytelen termékenységi arány pedig a házasságon kívüli születések számát a szülőképes korú hajadon-özvegy-elvált nők számához viszonyítja. Az első kiszámítása egyszerűbb, de a dinamikus vizsgálat szempontjából — akár két időpont között azonos népcsoport esetében, akár különböző népcsoportok azonos időre vonatkozó összehasonlításáról van szó — kevésbé alkalmas. Mélyebb elemzésnél mindkettőt használni kell.

Hollandia esetében például 1938-at véve bázisul 100-nak, 1957-re a törvénytelenégi arány 87, a törvénytelen termékenységi mutató 127. 1945-ről 1946-ra a törvénytelenégi arány 3,49%-ról 2,48%-ra csökkent, a törvénytelen termékenység mutatója nagyjából változatlan maradt: 6,98—6,71%. A törvénytelen születések száma csökkenésének oka a törvényes születések erős emelkedése (203 ezerrel 277 ezerre).

Szerző hangsúlyozza, hogy a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok, illetőleg magatartás megközelítését nagyban segítené, ha a törvénytelen terhességeket számba lehetne venni. Valószínű, hogy a törvénytelen terhességeknek csak kisebb részéből lesz törvénytelen születés. Egy részük a szülés időpontja előtt házassághoz vezet. Hollandiában, ahol alacsony a törvénytelen születések aránya, 1948—1949-ben a házasságok 21%-a „kényszer-házasság”, ahol az első gyermek hamarabb született meg, mint 9 hónap. Nem elhanyagolható a spontán vagy művi abortuszok száma. Valószínű, hogy minél kellemetlenebb a környezet viselkedése a „megesett” anyával szemben, annál kevesebb házasságon kívüli terhességből lesz törvénytelen születés, s egy ilyenirányú elemzés képet adhatna a társadalmi rétegek ezzel kapcsolatos viselkedéséről.

A születési sorrend kérdésének vizsgálata sem közböbös, az ti. hogy mennyi az első szülés, mennyi az ismétlődő törvénytelen szülés. Igen érdekes lehetne az anya és az apa kapcsolatának megfigyelése. Erre a célra ki lehetne dolgozni valami csoportosítást, ami azt mutatná, hogy milyen családi, munkaadó-alkalmazotti, felbomlott jegyességi kapcsolat stb. áll fenn a szülők között.

A tanulmány 11 ország 1950. évi törvénytelen születési adatait közli a 15—44 éves nem házas nőkre vonatkozóan. Az eltérések jelentősek. Hollandia 3,3 %-os értékétől növekvő sorrendben következik Olaszország 5,9, Anglia 9,8, Német Szövetségi Köztársaság 14,7 Franciaország 15,8, Svédország 19,9, Ausztria 25,5%.

Az anya kora szerinti megoszlás még jelentősebb különbségeket mutat a fiatal anyák adatainál. A 15—24 éves korcsoportban a francia arány ötszöröse a svéd arány pedig tízszerese a holland aránynak.

A felekezeti megoszlási vizsgálat azt mutatja, hogy a katolikusok és protestánsok aránya lényegesen alacsonyabb, mint az egyebeké. A város—falu, illetve település-nagyság szerinti csoportosításból az derül ki, hogy az arány legnagyobb a nagyvárosokban. Pozitív korrelációs kapcsolat mutatkozik a nagyvárosok általános fiatalkorú felelőtlensége és a házasságon kívüli születek között.

Az összes törvénytelen születéseknek csaknem három-negyed része első szülés.

H. L.

CAMPBELL, A. A., WHELPTON, P. K., TOMASSON, R. F.: *The Reliability of Birth Expectations of U.S. Wives*. (Az amerikai feleségek által várt születek számának megbízhatósága.) International Population Conference New York, 1961. I. kötet. 49–58.p.

1955 tavaszán a 18–39 éves amerikai fehér nők reprezentatív mintájában szereplőktől megkérdezték, hogy 1960-ig hány gyermeket fognak szülni. 1960-ban újabb vizsgálatot hajtottak végre, ezzel részben ellenőrizték, hogy annak idején mennyire pontosan mondták meg, hogy ténylegesen hány alkalommal szülnék. Az eredmények a várt és a tényleges születek számának igen jó megegyezését mutatják. A főbb eltérések a következők voltak: azok a nők, akiknek 1955-ban nem volt gyermekük, akiknek magasabb volt az iskolai végzettségük és akik fogamzásgátló eszközöket alkalmaztak, az 1955-ban vártnál kevesebb gyermeket születtek, viszont azok, akiknek 1955-ben négynél több gyermekük volt és akik nem használtak fogamzásgátló eszközöket, valamivel többet születtek, mint amennyit 1955-ben vártak. Szerzők véleménye szerint a csoport-eltérések okai elsősorban nem szándékos tényezők: a vártnál kevesebb szülés okai a termékenységgel kapcsolatos akadályok lehetnek, amelyeket a magasabb iskolázottságú és fogamzásgátlást alkalmazó csoportban nem egyenlítenek ki nem szándékolt születek, a vártnál több szülés oka pedig nem az, hogy a kívánt gyermekszámra vonatkozó elképzelés megváltozott, hanem hogy nem tervezett születek fordultak elő. A várt és a tényleges születek száma közötti különbség — a fent felsorolt csoportoktól eltekintve — nem mutat lényeges eltéréseket a vizsgált népesség különböző csoportjaiban, nagyjából egyforma az eltérés például a katolikusok és protestánsok, valamint a hosszabb-rövidebb ideig farmon élő és a városi nők körében. Mindegyik kohorszban lényegtelen eltérés van a várt és a tényleges születek száma között.

Összefoglalásképpen szerzők megállapítják, hogy a hasonló vizsgálatok segítségével megállapított tervezett szülés-szám és befejezett családnagyság nagy segítséget nyújthat a népesség számának előrebecslésében, különösen társadalmi és gazdasági szempontból nyugodt időszakban.

A. R.

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.

Telefon: 358-530

Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530

Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat

Felelős kiadó: Hajdú Györgyné

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,-, egész évre 64,- Ft

Csekkzámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B.

8. sz. folyószámlájára)

644569. Athenaeum Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató